ПрАТ «ВНЗ «МіжрегіональнаАкадемія управління персоналом»
О д е с ь к и й і н с т и т у т
Державна установа "Інститут ринку і економіко-екологічнихдосліджень НАН України"
Міжнародна Академія Прикладних Наук в Ломжі (Республіка Польща)
/Międzynarodowa Akademia Nauk Stosowanych w Łomży (Rzeczpospolita Polska)/
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку:
Факультет Бізнесу та соціальних комунікацій
Кафедра Економіки та цифрового бізнесу
Кафедра Міжнародних відносин, суспільних комунікацій та ІТ- права

«ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ НАУКОВОЇ ДУМКИ В XXI СТОЛІТТІ»

до 25-річчя Одеського інституту МАУП

Збірник наукових праць
за матеріалами V Міжнародної науково-практичної конференції до Дня науки України
19 травня 2023 р.

Одеса – 2023

ПрАТ «ВНЗ «МіжрегіональнаАкадемія управління персоналом»
О д е с ь к и й і н с т и т у т
Державна установа "Інститут ринку і економіко-екологічнихдосліджень НАН України"
Міжнародна Академія Прикладних Наук в Ломжі (Республіка Польща)
/Międzynarodowa Akademia Nauk Stosowanych w Łomży (Rzeczpospolita Polska)/
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку:
Факультет Бізнесу та соціальних комунікацій
Кафедра Економіки та цифрового бізнесу
Кафедра Міжнародних відносин, суспільних комунікацій та ІТ- права

Перспективні напрями розвитку наукової думки в XXI столітті: *Зб. наук. праць за матеріалами V Міжн. наук.-практ. конф. до Дня науки України з нагоди 25-річчя Одеського інституту МАУП (19 травня, 2023 р., м. Одеса)* / Міжрег. Академія управління персоналом. Одеськ. ін-т; ДУ «Інститут ринку і ек.-екол. досліджень НАН України»; Międzynarodowa Akademia Nauk Stosowanych w Łomży (Rzeczpospolita Polska); Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку: Факультет Бізнесу та соціальних комунікацій, кафедра Економіки та цифрового бізнесу, кафедра Міжнародних відносин, суспільних комунікацій та ІТ-права.Одеса: Лерадрук, 2023. 381 с.

УДК 001.18/.89+330.1“21”

ISBN: 978-617-7768-39-4

Рекомендовано до друку Вченою радою ОІ ПрАТ «ВНЗ «МАУП» (протокол № 2 від 28.04.2023 р.)

Рецензенти:

Князєва Олена Альбертівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри Економіки та цифрового бізнесу Державного університету інтелектуальних технологій і зв’язку (м. Одеса)

Асєєва Юлія Олександрівна, доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної та психолого-педагогічної підготовки Одеського національного економічного університету

Дришлюк Ігор Анатолійович, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, професор Міжнародної Кадрової Академії

Редакційна колегія:

Каракасіді Олена Федорівна, кандидат наук з державного управління, доктор філософії в галузі права, доцент, професор Міжнародної Кадрової Академії, директор Одеського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

Капля Олександр Миколайович, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри правових дисциплін Одеського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

Нерубасська Алла Олександрівна, доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри загальнонаукових, соціальних та поведінкових дисциплін Одеського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

Жуковскі Іренеуш, доктор інженер, проректор з розвитку, промоції та фондів ЄС Міжнародної Академії Прикладних Наук в Ломжі (Республіка Польща)

Шарлович Зоя Павлівна, кандидат педагогічних наук, ад’юнкт, спеціаліст Міжнародної Академії Прикладних Наук в Ломжі (Республіка Польща)

Топалова Ірина Анатоліївна, кандидат економічних наук, доцент, член-кореспондент Академії економічних наук України, професор МКА, старший науковий співробітник Державної установи «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України»

Пьохов Віктор Миколайович, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правових дисциплін Одеського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП», професор Міжнародної Кадрової Академії

Золотарьова Олена Адольфівна, доцент кафедри правових дисциплін Одеського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП», ад’юнкт-професор Міжнародної Кадрової Академії, упорядник збірника, літературний редактор

Доповіді подаються за оригіналом рукопису українською, польською чи англійською мовою.

Збірник розрахований на економістів, менеджерів, юристів, політологів, державних службовців, психологів, інших фахівців, наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, магістрантів та студентів.

© Одеський інститут ПрАТ «ВНЗ « МАУП», 2023
© ДУ "Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України", 2023
© Międzynarodowa Akademia Nauk Stosowanych w Łomży (Rzeczpospolita Polska), 2023
© Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку, 2023
© Автори статей, 2023
© О. А. Золотарьова, оригінал-макет, 2023

ВСТУПНЕ СЛОВО ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Шановні читачі! Вже втретє в умовах війни проводимо Міжнародну наукову конференцію, випускаємо збірники наукових праць за матеріалами конференцій. Проте цей збірник особливий, він присвячений 25-річному ювілею Одеського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП». Збірник видано малим тиражем, в електронному форматі з ним можна ознайомитись на сайті Одеського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП».

Збірник наукових праць підготовлено громадською редакційною колегією за матеріалами V Міжнародної науково-практичної конференції, організованої Одеським інститутом ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (далі – Одеський інститут МАУП) разом з Державною установою «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України» та нашими польськими партнерами з Міжнародної Академії Прикладних Наук в Ломжі (Międzynarodowa Akademia Nauk Stosowanych w Łomży /Rzeczpospolita Polska/), а також Державним університетом інтелектуальних технологій і зв'язку (м. Одеса), Факультетом Бізнесу та соціальних комунікацій, кафедрою Економіки та цифрового бізнесу та кафедрою Міжнародних відносин, суспільних комунікацій та ІТ–права цього Університету. На конференції 19 травня 2023 р. з вітальним словом до ювілею Одеського інституту виступили представники керівництва зазначених закладів.

Щорічно Міжнародна науково-практична конференція на тему «Перспективні напрями розвитку наукової думки в XXI столітті» проходить до Дня науки України. V Міжнародна науково-практична конференція відбулася в Одеському інституті МАУП у змішаному форматі напередодні 25-річного ювілею Одеського інституту 19 травня 2023 року. В конференції взяли участь науково-педагогічні працівники, практики, аспіранти і студенти Одеського інституту МАУП, інших закладів освіти міст Одеси, Миколаєва, Дніпра, Полтави, Черкас, Львова, Івано-Франківська, науковці ДУ «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України», іноземні представники з Польщі, Бельгії, Німеччини та США. Учасники конференції розглянули під час пленарного засідання та роботи трьох секцій широкий спектр сучасних проблем, представлених у наукових статтях трьох розділів цього наукового збірника.

25-річний шлях Одеського інституту Академії був непростим: спочатку НКЦ, потім відділення, філія, інститут. У перші роки існування тут працювали відомі вчені м. Одеси: д.е.н., проф. Редькін О. С., д.е.н., проф. Діордіца С. Г., д.т.н., акад. Работягов Д. Д., д.психол.н., проф. Цуканов Б. І., к.е.н., доц. Господінова З. Я., к.е.н., доц. Кузнєцова Л. В., к.ю.н., доц. М. О. Єльчанінов та ін.

Саме вони 25 років тому намагались поєднати свою викладацьку діяльність у державному закладі вищої освіти з роботою у недержавному, сприяючи якісній підготовці студентів. Співробітники Регіонального навчально-консультативного центру МАУП м. Одеси з 1998 року робили усе, щоб розвивати його як ефективний підрозділ МАУП. І їм це вдалось. 2000-й рік ознаменувався тим, що було здійснено перший випуск бакалаврів, а у 2001 – спеціалістів. Уже в березні 2001 року рішенням загальних зборів) акціонерного товариства закритого типу (нині – приватного) «Міжрегіональна Академія управління персоналом» на базі Одеського РНКЦ було створено Одеське відділення МАУП, а у травні воно було реорганізовано в Одеську філію МАУП. У цьому ж році вперше здійснено набір студентів на денне відділення за спеціальностями «Міжнародна економіка та фінанси», «Правознавство».

У далекому 1989 році відомий вчений Георгій Васильович Щокін створив нашу Альма-Матер: Межрегіональну Академію управління персоналом, яка нещодавно відмітила 34-річчя. Сьогодні Одеський інститут входить до складу Всеукраїнського університету в структурі ПрАТ «ВНЗ «МАУП».

Загальними зусиллями керівництва Одеської філії МАУП та її викладацького складу під ефективним керівництвом Академії було досягнуто значних успіхів у навчально-виховній та науковій роботі, проводилась велика профорієнтаційна робота серед молоді, що забезпечувало значне зростання бажаючих навчатись в закладі. Тому в листопаді 2005 році Одеську філію було реорганізовано в Одеський інститут МАУП. У 2006 році до складу Інституту приєднали Білгород-Дністровську філію МАУП.

Першим директором Одеського інституту була Галина Тихонівна Куленко, заступником директора – Іраїда Іванівна Туркоман. Під їх керівництвом, за допомогою Академії, Одеський інститут МАУП отримав можливість придбати нові навчальні корпуси для забезпечення якісного навчального процесу за адресою – вул. Чорноморського козацтва, 19.

На сьогоднішній день Одеський інститут МАУП очолює Олена Федорівна Каракасіді – кандидат наук з державного управління, доктор філософії в галузі права, доцент, професор кафедри правових дисциплін, професор Міжнародної Кадрової Академії. Олена Федорівна практично з початку діяльності Одеського підрозділу працювала деканом, заступником директора, у період роботи в Інституті захистила кандидатську дисертацію, отримала вчене звання доцента по кафедрі правових дисциплін, має високий рівень компетенцій і значний досвід роботи, що зумовлює ефективне управління Інститутом.

У квітні 2023 року Олену Федорівну заслужено нагороджено Грамотою МОН України за ініціативу та наполегливість, високий професіоналізм, сумлінне виконання службових обов'язків та вагомий особистий внесок у розвиток сфери освіти і науки України.

Заступник директора – доктор філософії в галузі державного управління МКА/МАУП, доцент кафедри управління, фінансів та адміністрування, аспірант МАУП Ольга Миколаївна Рибак, яка працює в Інституті багато років і відповідає за значні напрями діяльності.

З допомогою Академії швидкими темпами здійснюються ремонтно-будівельні роботи в адміністративному та навчальному корпусах, двох гуртожитках, розширюються фонди бібліотеки, Інститут має власну котельню, облагороджується територія навколо корпусів. Студенти з любов'ю відносяться до свого Інституту і дбають про його подальший розвиток.

Багато років в Інституті працюють доктор права МКА/МАУП, професор і академік МКА Михайло Семенович Кузнєцов, який сьогодні очолює Раду роботодавців; кандидат історичних наук, доцент, професор і академік МКА Олексій Ілліч Домбровський; кандидат історичних наук, доцент, професор МКА Лариса Федорівна Домбровська; доцент кафедри, ад'юнкт-професор МКА Олена Адольфівна Золотарьова, яка сьогодні є вченим секретарем Інституту; доктор філософії в галузі економіки МКА/МАУП, доцент кафедри, професор МКА, аудитор Людмила Борисівна Сосновська, яка наразі є членом Ради роботодавців. Поруч із досвідченими фахівцями працюють молоді викладачі, деякі з них є випускниками Інституту: психологи Олена Миколаївна Бальбуза і Вікторія Сергіївна Войцех, юристи Олександр Сергійович Безлущенко і Віра Анатоліївна Москальова, економіст Олександра Сергіївна Ігнатушенко.

Підготовка студентів здійснюється за наступними спеціальностями: «Менеджмент», «Економіка», «Право», «Психологія», «Фінанси і кредит». Високоякісну підготовку спеціалістів здійснюють кафедри: управління, фінансів та адміністрування, очолювана к.е.н. Ольгою Вікторівною Кузнєцовою; правових дисциплін, очолювана к.ю.н., доцентом, професором МКА Віктором Миколайовичем Пьоховим; загальнонаукових, соціальних та поведінкових дисциплін, очолювана доктором філософських наук, доцентом Аллою Олександрівною Нерубасською. Наразі Інститут, попри важкий період для освітян, готується до ліцензування Коледжу та Освітніх програм нових спеціальностей.

В Інституті все ширше використовуються сучасні технології навчального процесу, інтерактивні методи навчання. Викладацький колектив, керівництво Інституту спрямовують освітній процес на виховання всебічно розвинутої особистості, що володіє необхідними компетентностями, удосконалюють систему підготовки фахівців відповідно до європейських стандартів.

Сьогодні в Інституті активно здійснюється робота по оновленню змісту навчальних програм дисциплін, розробці силабусів, навчально-методичних комплексів. Комп'ютерізація навчального процесу, заочна і дистанційна форми навчання викликали необхідність розроблення електронних посібників, електронних опорних конспектів лекцій, використання можливостей соціальних мереж, платформ Meet, Zoom, Moodle тощо.

Активно діють Вчена рада, Методична рада Інституту, Рада роботодавців, Студентська рада, Студентське Наукове Товариство, до складу якого входять три наукові Клуби: ФЕМІДА, М:АНГО і ПСИХОЛОГ.

Невід'ємною частиною навчального процесу є наукова діяльність професорсько-викладацького і студентського складу колективу. Проведено чимало важливих і цікавих наукових заходів. Значний інтерес продемонстрували наукові кола України до Міжнародної науково-практичної конференції, яку провів Одеський інститут МАУП 22 листопада 2007 р., на тему: «Проблеми політико-правового забезпечення євро- та євроатлантичної інтеграції України», на основі якої випущено два томи збірника «Україна в Європі».

Традиційними стали щорічні Міжнародні науково-практичні конференції: «Актуальні проблеми сучасного управління в соціально-економічних, гуманітарних та технічних системах» – у листопаді та «Перспективні напрями розвитку наукової думки в XXI столітті» до Дня науки України – у травні.

Громадська редколегія підготувала до друку близько 50 наукових збірників та навчальних посібників. 70 % викладачів мають наукові ступені, вчені звання. Лише за останні 5 років опубліковано більше 20 наукових статей викладачів Інституту у виданнях, що індексовані у наукометричній базі Scopus.

Після повномасштабного вторгнення росії в Україну академічна спільнота Інституту адаптувалась до нових, важких умов, налагодила навчальний процес у змішаному форматі.

Інститут забезпечує психологічну допомогу здобувачам і викладачам, а науковці кафедри загальнонаукових, соціальних і поведінкових дисциплін силами завідувачки кафедри, доктора філософських наук, доцента Алли Олександрівни Нерубасської та старшого викладача кафедри, доктора філософії в галузі психології МКА/МАУП Олени Миколаївни Бальбузи в період дії воєнного стану в 2022–2023 р.р. провели для сотні освітян з усіх регіонів України три всеукраїнські тренінги з арттерапії «Психологія в мистецтві та мистецтво в психології», що сприяють психологічній стабілізації особи в складних умовах життя і праці і до яких в освітніх закладах України виявився значний інтерес.

Знайомство студентів у перші дні перебування в стінах Одеського інституту МАУП з «Кодексом честі МАУП», традиціями Академії та Інституту, планом культурно-виховної роботи та патріотичного виховання на навчальний рік, з правилами внутрішнього розпорядку – сприяє підготовці не лише висококваліфікованих фахівців, а й морально гідних особистостей українського суспільства.

Значну користь у вихованні патріотизму, гуманності та милосердя у молодих людей відіграють щорічні студентські благодійні Акції «Подаруй дітям Зірку!», «Збираймо кришки для лікування поранених бійців!», а також в умовах сучасної повномасштабної агресії проти України – збирання банок для окопних свічок та волонтерська діяльність.

За час існування Одеського регіонального підрозділу МАУП диплом про вищу освіту отримало більше двох тисяч студентів денної та заочної форм навчання, з яких близько сотні студентів закінчили Інститут з відзнакою. Завдяки зусиллям професорсько-викладацького, студентського, технічного складу і керівництва Інституту досягнуто значних успіхів на ниві підготовки висококваліфікованих фахівців своєї справи і патріотичних громадян – представників нової генерації сучасної української інтелігенції.

З 2005 року традиційними стали випуски збірників наукових праць за матеріалами міжнародних науково-практичних конференцій громадською редколегією Одеського інституту. Інститут багато років співпрацює з Інститутом ринку і економіко-екологічних досліджень Національної академії наук України (м. Одеса), налагодив зв'язки з польськими вишами м. Ломжа та Катовіце. Нинішній збірник також підготовлений за участі їх представників.

Розділи цього Збірника наукових праць відповідають секціям Міжнародної науково-практичної конференції до 25-річного ювілею Одеського інституту:

Розділ 1 – Місце і роль соціально-гуманітарних наук у розвитку суспільства. Освіта в XXI столітті.

Розділ 2 – Дослідження проблем сучасного управління, ринку, економіки та екології.

Розділ 3 – Студентські наукові публікації.

Серед авторів Збірника:

- Марущак Володимир Петрович – доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри державознавства, права та європейської інтеграції Інституту публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка»;
- Лисюк Володимир Митрофанович – доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу ринкових механізмів та структур ДУ «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України» (м. Одеса);
- Капітон Алла Мирославівна – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри комп'ютерних та інформаційних технологій і систем Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»;

- Нерубасська Алла Олександрівна – доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри загальнонаукових, соціальних та поведінкових дисциплін Одеського інституту МАУП, арт-терапевт;

- Захарченко Олег Володимирович – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту та адміністрування Східноєвропейського університету імені Рауфа Аблязова (м. Черкаси, Україна);

- Колодинський Сергій Борисович – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту та адміністрування Східноєвропейського університету імені Рауфа Аблязова (м. Черкаси, Україна);

- Чукурна Олена Павлівна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту, публічного управління та адміністрування, декан факультету Бізнесу та Соціальних комунікацій Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку (м. Одеса);

- Мінакова Світлана Михайлівна – доктор економічних наук, професор кафедри підприємництва і маркетингу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу;

- Кокорєв Олексій Вікторович – доктор політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин, суспільних комунікацій та ІТ-права Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку (м. Одеса);

- Каракасіді Олена Федорівна – кандидат наук з державного управління, доктор філософії в галузі права МКА/МАУП, доцент, професор МКА, професор кафедри правових дисциплін, директор Одеського інституту МАУП;

- Домбровський Олексій Ілліч – кандидат історичних наук, доцент, професор Міжнародної Кадрової Академії (МКА), академік МКА, професор кафедри правових дисциплін Одеського інституту МАУП;

- Домбровська Лариса Федорівна – кандидат історичних наук, доцент, професор МКА, професор кафедри загальнонаукових, соціальних та поведінкових дисциплін Одеського інституту МАУП;

- Крамський Сергій Олександрович – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри управління, фінансів та адміністрування Одеського інституту МАУП; старший науковий співробітник відділу ринкових механізмів та структур ДУ «Інститут ринку та економіко-екологічних досліджень» НАН України;

- Топалова Ірина Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент, професор МКА, старший науковий співробітник відділу розвитку підприємництва ДУ «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України», доцент кафедри управління, фінансів та адміністрування Одеського інституту МАУП;

- Рєпнова Тетяна Петрівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології Одеського національного морського університету; доцент кафедри загальнонаукових, соціальних та поведінкових дисциплін Одеського інституту МАУП; Президент Української Академії юнгіанської аналітичної психології;

- Перова Людмила Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правових дисциплін Одеського інституту МАУП, адвокат;

- Пєров Андрій Петрович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правових дисциплін Одеського інституту МАУП, адвокат;

- Боган Сергій Михайлович – кандидат історичних наук, доцент кафедри правових дисциплін Одеського інституту МАУП, старший науковий співробітник Одеського історико-краєзнавчого музею;

- Коломієць Ірина Семенівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальнонаукових, соціальних та поведінкових дисциплін Одеського інституту МАУП;

- Кузнєцова Ольга Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри, завідувач кафедри управління, фінансів та адміністрування Одеського інституту МАУП, науковий керівник Студентського наукового Клубу «М:АНГО»;

- Мінакова Олена Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри управління, фінансів та адміністрування Одеського інституту МАУП;

- Радова Олена Валеріївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри управління, фінансів та адміністрування Одеського інституту МАУП;

- Лозова Тетяна Петрівна – кандидат економічних наук, науковий співробітник відділу ринкових механізмів та структур ДУ «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України»; старший викладач кафедри управління, фінансів та адміністрування Одеського інституту МАУП;

- Шувар Наталія Мирославівна – кандидат біологічних наук,

доцент кафедри психології Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»;

- Кузнєцов Михайло Семенович – заступник директора з наукової роботи Державного підприємства «Одеський науково-дослідний та проєктний інститут землеустрою»; доктор наук в галузі права МКА/МАУП, професор МКА, академік МКА, професор кафедри правових дисциплін Одеського інституту МАУП, Голова Ради роботодавців Одеського інституту МАУП;

- Пархоменко Оксана Валер'янівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри, в. о. завідувача кафедри гуманітарної та фундаментальної підготовки Дніпровського інституту МАУП;

- Мамай Наталя Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарної та фундаментальної підготовки Дніпровського інституту МАУП;

- Кривцов Артем Олегович – голова правління Громадської організації «Молодіжний центр наукової діяльності», позаштатний радник Миколаївського міського голови з питань правової освіти, координаційний менеджер параюристів системи безоплатної правової допомоги Південного регіону (м. Миколаїв);

- Рибак Ольга Миколаївна – доктор філософії в галузі державного управління МКА/МАУП, доцент кафедри управління, фінансів та адміністрування, заступник директора Одеського інституту МАУП, аспірант МАУП;

- Золотарьова Олена Адольфівна – доцент кафедри правових дисциплін, вчений секретар Одеського інституту МАУП, ад'юнкт-професор МКА, науковий керівник Студентського науково-правового Клубу «ФЕМІДА»; член ГО «Одеська гуманітарна традиція»;

- Закалик Галина Михайлівна – старший викладач кафедри психології Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»;

- Асєєв Роман Олександрович – старший викладач кафедри правових дисциплін і кафедри загально-наукових, соціальних та поведінкових дисциплін, заступник завідувача кафедри правових дисциплін Одеського інституту МАУП; психолог Приморського районного відділу Філії ДУ «Центр пробації» в Одеській області;

- Бальбуза Олена Миколаївна – старший викладач кафедри загальнонаукових, соціальних та поведінкових дисциплін Одеського інституту МАУП; методист Обласного ресурсного центру з підтримки інклюзивної освіти, старший викладач кафедри психології, соціальної роботи та інклюзивної освіти КЗВО «Одеська академія неперервної

освіти Одеської обласної ради»;

- Кузнецова Анастасія Валеріївна – старший викладач кафедри загальнонаукових, соціальних та поведінкових дисциплін Одеського інституту МАУП, науковий керівник Студентського наукового Клубу «ПСИХОЛОГ»;

- Золотарьова Крістіна Сергіївна – культуролог, дизайнер, експерт-східнознавець, підприємець; член ГО «Одеська гуманітарна традиція».

Також розміщені публікації **іноземних учасників**:

- Олександр Іванов, майстер бізнес-адміністрування з фінансів та інвестицій, спеціаліст Family Office інвестиційної компанії Golub Capital, LLC (м. Нью-Йорк, Сполучені Штати Америки);

- Наталія Кучер – приватний підприємець (м. Бад-Кроцінген, адмінокруг Фрайбург, Німеччина);

- Олександра Васильєва (у співавторстві) – студентка 2 курсу Академії «IT Step», спеціальність «Дизайн» (м. Брюсель, Бельгія).

Деякі іноземні учасники виступили без публікації.

Публікації наукових працівників ДУ «Інститут ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України» виконані в рамках відповідного наукового проєкту.

Результати студентських досліджень представили у статтях студентів та магістрантів Одеського інституту МАУП члени студентських наукових Клубів: *спеціальності «Менеджмент»* (у співавторстві) – студент 4 курсу Владислав Бурдейний; студенти 2 курсу Марія Аргірова, Дмитро Глущенко і Григорій Запорожець; студентка 1 курсу Юлія Зеленько; *спеціальності «Право»* – студентка 4 курсу Наталія Русавська; студентка 3 курсу Юлія Недобуга; студентки 2 курсу Наталя Воронко і Анастасія Гузь; студент 1 курсу Микита Мажара; *спеціальності «Психологія»* – магістрантки 2 курсу заочної форми навчання Поліна Поплавська, Олена Лазуткіна, Олександра Мошенська і Надія Терешко; студентка 4 курсу Вікторія Д'ячук; студенти 2 курсу Єлизавета Шелепун і Павло Сапега; студентка 1 курсу заочної форми навчання (у співавторстві) Катерина Раєвич; студентка 1 курсу (у співавторстві) Юлія Віншель.

Також серед авторів – аспіранти і студенти інших ЗВО:

- 1) аспірант Національного університету «Одеська юридична академія Олексій Ярославович Домбровський;

2) аспірантка кафедри державознавства, права та європейської інтеграції Навчально-наукового інституту публічної служби та

управління Національного університету «Одеська політехніка» Марія Олексіївна Ющук;

3) студентки Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку (м. Одеса):

- Сноз Олеся;
- Маленька Катерина;

2) студентка 4 курсу спеціальності «Психологія» Дніпровського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП» Полєтаєва Карина;

3) студентка 2 курсу спеціальності «Психологія» Дніпровського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП» Кедич Владислава;

4) магістрантка 2 курсу спеціальності «Психологія» Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП» Лобода Мар'яна.

Автори дослідили становлення наукового світогляду студентів та роль в ньому викладачів, роль міжнародної відповідальності держав у забезпеченні стабільного функціонування міжнародної системи, стратегії державного управління в сфері економіки, актуальність запобігання та протидії корупції, проблеми відтворення повоєнної економіки на засадах селективного регулювання та політики імпортозаміщення; здійснили аналіз сучасних програмних продуктів для розробки мобільних додатків, історичний аналіз соціальних питань в період окупації часів Другої світової війни, дослідили питання резильєнтності під час війни, *его* в процесі індивідуації і метод казкотерапії, фактори психологічного стресу, поняття афантазії, особливості розвитку Я-концепції молодших школярів. Також досліджено питання недоцільності скасування Господарського кодексу України, проблеми управління інфраструктурними проєктами у сфері водного транспорту у повоєнний час, перспективи і механізми впровадження політики селективного регулювання з імпортозаміщення у повоєнний час, ціноутворення продуктів харчування під час війни, цифрові технології в маркетингу, методологію системи ефективності стимулювання праці на підприємствах, сучасні методи управління персоналом, мобільності трудових ресурсів, перспективи розвитку органічного виробництва в Україні, сутність і функції ринку, систему національних рахунків, структурні диспропорції ресурсного забезпечення підприємництва, проблеми штучного інтелекту, міжнародні стандарти у сфері виконання покарань і поводження із засудженими, застосування даних психології в ході проведення допиту. Досліджено також проблеми якості демократії Литви, розвиток

державної служби та її навчання, аналіз соціального часу в контексті «Філософії історії» Гегеля, роль парауристів системи безоплатної правової допомоги в умовах воєнного стану, значення дотримання авторського права для науковців, інші питання.

У представлених у Збірнику публікаціях аспіранти проаналізували інвестиційні потоки під час війни, актуальність та сучасні виклики забезпечення репродуктивних прав людини. Студентами досліджено психологічні аспекти безвідповідальності та безкарності як початку кінця людяності та людства, проблеми агресії в сучасній психології та психіатрії, соціально-психологічні проблеми, зокрема алкогольну залежність, дослідили психологічні проблеми подружніх відносин, психологічні наслідки використання соцмереж дітьми, становлення поняття «емпатія», психологічні особливості поведінки працівників в умовах змін, проблеми соціального впливу. Також студентами проаналізовано нинішній етап інтеграції України в Євросоюз, нові виклики трудової міграції в умовах сучасної війни, міжнародно-правовий механізм притягнення до відповідальності росії за міжнародні злочини в Україні, кримінологічні концепції про співвідношення соціального та біологічного в жіночій злочинності, концепції юридичних фактів, презумпцій та фікцій в теорії права.

Науковими керівниками аспірантських, магістрантських та студентських праць стали:

- *Викладачі Одеського інституту МАУП:* д.філос.н., доц., завідувач кафедри загальнонаукових, соціальних та поведінкових дисциплін Нерубасська А. О.; к.і.н., доцент, професор МКА, професор кафедри правових дисциплін Домбровський О. І.; ад'юнкт-професор МКА, доцент кафедри правових дисциплін Золотарьова О. А.; к.ю.н., доцент кафедри Перова Л. В.; старший викладач кафедри правових дисциплін Асєєв Р. О.;

- *Науковці інших ЗВО:*

- д. ю. н., професор, в. о. завідувача кафедри історії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія» Аніщук Ніна Володимирівна;

- доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри державознавства, права та європейської інтеграції Інституту публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка» Володимир Петрович Марущак;

- к.філос.н., доцент кафедри, в. о. завідувача кафедри гуманітарної та фундаментальної підготовки Дніпровського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП» Пархоменко Оксана Валер'янівна.

Редакційна колегія зберегла за собою право на редагування матеріалів. Опубліковані матеріали виражають позицію автора, яка може не збігатися з думкою громадської редакції. За вірогідність матеріалів відповідальність несе автор. Тези іноземного автора, як виняток, подано частково російською мовою, в оригіналі.

Збірник розрахований на економістів, менеджерів, юристів, політологів, державних службовців, психологів, істориків, філософів і культурологів, наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, магістрантів та студентів.

Редколегія вітає академічну спільноту Одеського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП» з 25-річним ювілеєм і бажає подальших успіхів у підготовці нового покоління фахівців!

Редколегія вітає українських науковців і всіх, хто займається науковими дослідженнями, з Днем науки України, вдячна усім авторам, бажає насамперед Перемоги і Миру, а також нових наукових досягнень та сподівається на подальшу співпрацю у мирний час!

Дякуємо нашим друзям з Польщі та інших держав за підтримку України!

Dziękujemy naszym przyjaciołom z Polski i innych krajów za wsparcie Ukrainy!

We thank our friends from Poland and other countries for supporting Ukraine!

Слава Україні! Слава Силам Оборони України!

Слава українським науковцям!

З УКРАЇНОЮ В СЕРЦІ

Z UKRAINĄ W SERCU
WITH UKRAINE IN MY HEART

РОЗДІЛ 1
Місце і роль соціально-гуманітарних наук у розвитку суспільства. Освіта в XXI столітті

УДК 37.016+378:3–057.87

Лариса Домбровська,
кандидат історичних наук, доцент,
професор МКА, професор кафедри загальнонаукових,
соціальних та поведінкових дисциплін
Одеського інституту МАУП

Олексій Домбровський,
кандидат історичних наук, доцент,
професор МКА, професор кафедри правових дисциплін
Одеського інституту МАУП

Алла Нерубасська,
доктор філософських наук, доцент,
завідувачка кафедри загальнонаукових,
соціальних та поведінкових дисциплін
Одеського інституту МАУП

СТАНОВЛЕННЯ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ СТУДЕНТІВ ТА РОЛЬ В НЬОМУ ВИКЛАДАЧІВ (З ДОСВІДУ РОБОТИ)

Анотація. *У матеріалах проаналізовано процес становлення наукового світогляду студентів та роль в ньому викладача.*

Abstract*. The materials analyze the process of formation of students' scientific outlook and the teacher's role in it.*

Вступ. Сучасні процеси розвитку українського суспільства, інтеграція в європейське та світове демократичне співтовариство передбачають не лише підготовку висококваліфікованих фахівців, а й громадян, яким притаманні загальнолюдські, гуманістичні риси, науковий світогляд, самосвідомість, патріотизм. Велика роль у формуванні цих якостей у студентської молоді належить викладачам, які мають забезпечити успішне здійснення і втілення в життя всебічного розвитку духовного потенціалу українського народу.

Постановка проблеми. Зазначена тема має значне як теоретичне, так і практичне значення. Становлення української державності, побудова демократичного суспільства передбачають орієнтацію на людину, націю, пріоритети якої – це науковий світогляд,

самосвідомість, гуманізм, патріотизм. Виникла соціальна потреба сформувати творчу, високоосвічену особистість, яка змогла б розв'язувати як щоденні, так і масштабні завдання, що забезпечують не лише виживання, а й прогрес нації.

Мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати процес становлення наукового світогляду студентів та роль в ньому викладача.

Виклад основного матеріалу. Процес становлення наукового світогляду студентської молоді відбувається у вищих навчальних закладах в основному під керівництвом викладача, як під час навчального процесу, так і завдяки заходам виховного характеру.

Як зазначав К. Д. Ушинський, «…дух закладу…живе не в стінах, не на папері, а в характері більшості вихователів і звідти вже переходить у характер вихованців» [1]. І це дійсно так. Лише викладач, який розуміє необхідність здійснення демократизації суспільства, може в такому ж дусі виховати молоде покоління, здатне володіти науковим світоглядом, самосвідомістю, патріотичними почуттями. Зміст виховання особистості у закладі вищої освіти містить в собі взаємопов'язану діяльність викладачів і здобувачів освіти у формуванні моральних почуттів і позитивних рис поведінки, зокрема: безмежна любов і відданість Батьківщині, активна праця на її благо, примноження трудових традицій, звичаїв українського народу, бережливе ставлення до історичних пам'яток України, прагнення до зміцнення честі та гідності своєї держави, любов до рідного краю, хоробрість, мужність, готовність захищати свою Батьківщину. Особливо це є актуальним у сучасних умовах російсько-української війни, коли кращі представники студентської молоді та випускники вишів пішли боронити українську землю.

Важливе місце у формуванні сучасної молодої людини займають світоглядні функції, переконання. Саме досвідчений викладач повинен сприяти й допомогти студенту сформувати науковий світогляд. Ми маємо наголосити студентам, що світогляд – це система поглядів чи підходів на природу і суспільство; на об'єктивний світ і місце в ньому людини; на відношення людини до оточуючої дійсності і до самого себе; на основні життєві позиції людей, їх переконання, ідеали; на діяльність людей та їх ціннісні орієнтири. Говорячи про науковий світогляд, важливо підкреслити, що це світогляд, який обґрунтований на принципах науки, тобто який відповідає вимогам науки, який базується на узагальнених досягненнях науки і суспільної

практики. Науковий світогляд носить послідовно теоретичний і гуманістичний характер.

Як показує досвід, важливо зазначити, що однією з основних функцій викладача в процесі формування наукового світогляду, як чинника державотворення, є виховання загальнолюдських цінностей у студентської молоді, зокрема: людяність, гуманізм, соціальна і національна справедливість, віротерпимість, патріотизм, демократизм. Слід зазначити, що саме на викладачах гуманітарних кафедр лежить значна відповідальність за сформування у студентів державницького світогляду. Це, в свою чергу, передбачає усвідомлення молодими людьми, до якого роду вони належать, усвідомлювати національні інтереси і потреби держави.

Викладач має сприяти вихованню у студента суверенного мислення, яке спирається на науковий світогляд; державницького підходу до складних подій сьогодення; сприяти тому, щоб були чітко зрозумілі хід і перспективи розвитку світового співтовариства та роль України в ньому. При допомозі наукового світогляду студенти правильно засвоять історичний досвід українського народу і народів світу. Але викладач має враховувати ту обставину, що у сучасних умовах не лише молоді, але і багатьом громадянам зрілого віку нелегко розібратись в оцінці історичного минулого українського народу, його державотворчих процесах. Тому, завдання викладача полягає в тому, щоб допомогти студентам зрозуміти тонкощі цих процесів. Необхідно наголошувати студентам, що лише використовуючи узагальнення суспільної практики, досягнення науки, в оцінці тих чи інших подій, процесів можна об'єктивно визначитись у своїй позиції до того чи іншого явища.

Викладач має пам'ятати, що студенти мають недостатні резерви теоретичних знань, які їм необхідні для наукового розуміння історичних, правових ситуацій, подій, фактів. Тому їх треба розглядати у контексті їх складності, протиріччя, закономірностей. Тобто, викладач має акцентувати увагу на тому, що тільки нерозривність фактів і теорії сприяють формуванню науково-обґрунтованих підходів у суспільно-політичних та історичних процесах. З нашого досвіду роботи, ми можемо говорити про позитивний результат формування наукового світогляду викладачем у студентів у тому випадку, якщо нам при допомозі нових знань чи нового підходу до відомих уже студенту фактів, подій вдалося переконати, змінити його погляди на користь наукового підходу. А якщо ще нові переконання знаходять

відповідний вихід у практиці – тоді можна говорити про затвердження логіки процесу формування наукових поглядів у студентів. Але це потребує подальшого поглиблення сформованих уже наукових переконань та закріплення їх у досвіді. Як правило, цю роботу мають розвинути спеціальні та випускаючі кафедри вишів на старших курсах.

Висновки. Таким чином, особистість викладача повинна відігравати першорядну роль у формуванні наукового світогляду студентської молоді. При цьому необхідно наголошувати студентам, що володіння науковим світоглядом є важливим чинником успіху державотворчих процесів в Україні.

На нашу думку, викладач зобов'язаний наповнювати думку молодої людини науковими знаннями, вірою у майбутнє нашого народу і держави, наголошуючи на тому, що тільки спільними зусиллями можна вирішити одну з головних проблем українського державотворення: виховання державницького світогляду, суверенного мислення, державницького підходу до розбудови України. А цього можливо досягти, коли майбутні фахівці будуть володіти науковим світоглядом, розумінням наукового підґрунтя усіх процесів, що відбуваються в економічному, політичному, соціальному, духовному житті суспільства. І у закладах вищої освіти це завдання, перш за все, покладається на викладачів, які мають сформувати науковий світогляд у студентської молоді.

Список використаних джерел

1. Ушинский К. Д. Собрание сочинений: в 11-ти т. Т. 5. / ред. А. М. Еголин. М.; Л.: Акад. пед. наук РСФСР, 1949. 591 с.

УДК 159.9

Алла Нерубасська,
доктор філософських наук, доцент, доцент кафедри
загальнонаукових, соціальних та поведінкових дисциплін
Одеського інституту МАУП

ДО ПИТАННЯ ПРО РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Анотація. *У роботі розглянуті питання важливості розвивати резильєнтність та турбуватися про себе в складних життєвих умовах.*

Abstract. *The paper considers the importance of developing resilience and nurturing yourself in difficult life conditions.*

Для того, щоб професійна діяльність психолога приносила якомога більше користі населенню в умовах кризи, необхідно, щоб психологи про це дбали. Це підтвердив досвід останнього року в умовах війни. В Україні з початку війни психологи стали активно нарощувати різноманітні сфери практичного застосування своїх знань, особливо були зроблені зусилля щодо покращення національної обороноздатності, надання психологічної допомоги найбільш постраждалим та прискорення давно назрілих реформ.

Основними об'єктами практичного застосування є методи (діагностика, корекція, розвиток тощо), що сприяють позитивному впливу на стан особистості, групи, організації, підвищенню ефективності їх суспільно корисної діяльності. Що стосується теоретичних положень психологічної науки, то вони розглядаються як інструменти, можна сказати, внутрішньо прикладні, тобто інструменти професіоналів (психологів і представників суміжних професій). Власне, вміння користуватися цими інструментами абсолютно необхідно для успішної професійної діяльності. Однак цим їх роль не обмежується. Для виявлення фундаментальних властивостей людського розуму теоретичні положення психології, отримані в рамках різних методологічних парадигм, але в теоретичних основах та експериментальному та/або практичному тестуванні, мають великий потенціал для реалізації макросоціальних функцій психології, і більш конкретний вплив на свідомість, а отже, на діяльність і соціальну поведінку як спеціалістів різних професій, так і громадян країни.

Вивчення особливостей поведінки людини у кризових ситуаціях завжди були у центрі уваги науковців. Дослідниками проведено численні емпіричні розвідки окремих аспектів стресу, складних життєвих ситуацій, копінг-стратегії. Окремий напрямок: розробка програм стрес-менеджменту та постстресового відновлення. Однак попри поширеність й різноманіття досліджень у даній галузі, багато аспектів лишаються недостатньо висвітленими, зокрема це сучасні зарубіжні дослідження стресу і його подолання, можливості їх використання для реалій сучасної України. Аналогічна ситуація склалася й у царині психодіагностики. Попри чисельність нових опитувальників діагностики поведінки у стресових ситуаціях, деякими психологами, зокрема й студентами та аспірантами, використовується стандартний набір тестів, часто застарілих, без окреслення особливостей їх сучасного використання і застосування новітніх, доопрацьованих відповідно до нинішніх реалій діагностичних опитувальників. Насамперед це стосується діагностики стресових розладів і популярного нині в Україні дослідження посттравматичного стресового розладу (ПТСР).

Тенденція до прискорення ритму і напруженості людського життя має тенденцію до посилення негативних емоцій, які накопичуються в помітний і тривалий стрес. Тому актуальним є підняти проблему «стресостійкості» або ще її можна переформувати у проблему резильєнтності.

За мету дослідження взято аналіз соціально-психологічних чинників у контексті проблеми резильєнтності людини.

Розберемо, що таке резилієнтність щодо населення держави, яка знаходиться в стані війни. В Україні сьогодні особливо актуальним стає питання формування резильєнтності [1; 3], резильєнтність у контексті особливостей дітей [4; 5], але таких публікацій та загалом досліджень в нашій країні вкрай недостатньо. Якщо взяти США, країни ЄС, то таких досліджень за останні 5 років там збільшилось. Навпаки, в Україні ми пов'язуємо їх недостатність з тим, що психологи зробили акцент на практичну допомогу, але згодом обов'язково будуть з'являтися й теоретичні роботи та напрацювання. Так, С. П. Дерев'янко в дослідженнях резильєнтності дітей підкреслює, що «американські, англійські, ізраїльські, канадські, німецькі вчені запропонували систему психологічних утручань для дітей, які зазнали психотравмуючого впливу війни, шляхом посилення потенціалу одного з ресурсів їх резильєнтності, а також засобом соціальної підтримки їх батьків.

Українські вчені також активно використовують ресурсний підхід щодо вивчення резильєнтності дітей у своїх дослідженнях» [2]. «Завдяки дослідженням ми знаємо, що деякі люди народжуються із природною системою «навігації» негараздами, – вони здатні довше зберігати спокій та ясність у міркуванні при зіткненні зі стресом. Проте її також можна розвинути, адже, на думку експертів, люди можуть засвоїти та виробити навички, які допоможуть краще справлятися із труднощами» [6].

Перерахуємо фактори, які впливають на резильєнтність: доброзичливе ставлення до себе та своїх здібностей; здатність робити реалістичні плани та втілювати їх; розвиток комунікативних навичок, зокрема асертивності (це вміння у ввічливий та доброзичливий спосіб відстояти себе, виразити свої почуття та думки, не ображаючи і не порушуючи гідності інших людей); плекання цінностей і планування життя згідно з ними; розвиток власної «системи підтримки»: змістовних та глибоких стосунків із близькими людьми, з природою, з Богом, а також із собою; плекання надії; розвиток здатності вирішувати проблеми [6].

Переглянувши своє ставлення до ситуації, можна уникнути стресу. Чи є сенс бігти, якщо ви вже спізнилися на зустріч? Кожна людина відчуває негативні емоції, коли запізнюється. Різниця лише в тому, що їх викликає. На жаль, ми не можемо уникнути гніву, образи, негативних емоцій, розчарування та стресових ситуацій. Але можна змінити ставлення до виниклих негативних реакцій. Це називається опором стресу.

Однією з позитивних функцій антистресу є захист організму від негативного впливу на здоров'я людини. Багатьом знайомий такий стан, який при невеликому перезбудженні призводить до: головного болю, нездужання, млявості, втоми, підвищення артеріального тиску та інших неприємних відчуттів, пов'язаних із поганим самопочуттям. З медичної точки зору, рівень кортизолу різко зростає під час стресу. Саме через збільшення цього гормону стан людини змінюється, але не в кращу сторону.

Висновок. Тому дуже важливо мати на увазі, що на певних етапах розвитку стрес стає небезпечним для здоров'я та життєдіяльності: у ситуаціях, коли сили екстремальних дій явно переважують індивідуальні ресурси, а на етапах виснаження, незважаючи на тривалу мобілізацію внутрішніх сил, коли неможливо

усунути вплив стресових факторів, необхідно розвивати резильєнтність та турбуватися про себе.

Список використаних джерел

1. Гупаловська В. Підтримка резильєнтності у роботі зі стресом в період війни за допомогою прийомів травма-терапії. URL: https://cutt.ly/kCIpvDI 23 (дата звернення: 13.04.2023).

2. Дерев'янко С.П. Резильєнтність та емоційний інтелект дітей під час війни: огляд досліджень різних країн. Одеса: МГУ. С.108-111. URL: http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v37/25.pdf (дата звернення: 13.04.2023).

3. Їжа М. Проблеми розвитку громад і територій в умовах війни та після воєнного відродження в координатах стійкості та сталості. URL: https://cutt.ly/dCIpfNV (дата звернення: 13.04.2023).

4. Литвин Л. В. Засоби соціальної адаптації дитини у сучасному світі: досвід Німеччини. URL: https://core.ac.uk/ download/pdf/19667437.pdf (дата звернення: 13.04.2023).

5. Ющенко І. М. Резильєнтність дитини в парадигмі ресурсного підходу. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.* 2015. Вип. 128. С. 302–306.

6. Як плекати у собі резильєнтність та чому це важливо? URL: https://fizis.net/psyhologichna-gramotnist/iak-plekaty-u-sobi-rezylientnist-ta-chomu-tse-vazhlyvo/ (дата звернення: 13.04.2023).

УДК 341.123

Людмила Перова,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри правових дисциплін
Одеського інституту МАУП

РОЛЬ МІЖНАРОДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТАБІЛЬНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню міжнародної відповідальності держав у забезпеченні стабільного функціонування міжнародної системи. Доводиться, що питання міжнародної відповідальності є одним з найбільш важливих сучасних питань, що досліджуються в доктрині міжнародного права останнім часом.*

Зазначено, що держави, розуміючи, що наступна світова війна може призвести до ще жахливіших наслідків, закріпили в Статуті ООН доволі революційний принцип нового міжнародного права – всеохоплюючої заборони на застосування сили державою проти іншої держави.Однак прийняття лише нової норми-принципу для вкорінення нового підходу до вирішення спорів було недостатнім. Зазначено, що Статут ООН, використовуючи термін «агресія», не містить визначення цього поняття. Тому Генеральною Асамблеєю ООН 14.02.1974 було прийнято Резолюцію ГА ООН 3314 «Визначення агресії».

Визначена роль держав і міжнародних організацій, залучених до розслідування злочинів, вчинених під час нинішньої агресії РФ на території України, зокрема, в рамках Спільної слідчої групи, Комісії ООН з розслідування порушень в Україні, високою є активність Міжнародного кримінального суду. Доводиться, що беззаперечно важливим елементом досягнення справедливості та правосуддя, є притягнення до відповідальності вищого керівництва Росії за злочин агресії – злочин, який є першопричиною всіх міжнародних злочинів, вчинених в Україні.

Ключові слова: міжнародна відповідальність, міжнародні неправомірні акти, міжнародні організації, злочин агресії, відшкодування шкоди.

Abstract. *The article is devoted to the study of the international responsibility of states in ensuring the stable functioning of the international system. It is proven that the issue of international responsibility is one of the*

most important modern issues investigated in the doctrine of international law recently.

It is noted that the states, realizing that the next world war could lead to even more terrible consequences, enshrined in the UN Charter a rather revolutionary principle of new international law - a comprehensive ban on the use of force by a state against another state. However, the adoption of only a new norm-principle to implement a new approach to dispute resolution was not enough. It is noted that the UN Charter, using the term "aggression", does not contain a definition of this concept. Therefore, the UN General Assembly adopted Resolution 3314 "Definition of aggression" on February 14, 1974.

The determined role of states and international organizations involved in the investigation of crimes committed on the territory of Ukraine, in particular, within the framework of the Joint Investigative Group, the UN Commission for the Investigation of Violations in Ukraine, the activity of the International Criminal Court is high. It is proven that an indisputably important element of achieving fairness and justice is bringing Russia's top leadership to justice for the crime of aggression - a crime that is the root cause of all international crimes committed in Ukraine.

Keywords: international responsibility, international wrongful acts, international organizations, crime of aggression, compensation for damage.

Вступ. Міжнародно-правова відповідальність держав є одним з основоположних і найстаріших інститутів міжнародного права та відіграє важливу роль у забезпеченні стабільного функціонування міжнародної системи. Сучасні міжнародно-правові примусові заходи (санкції та контрзаходи) включають різноманітні елементи, здійснювані державами як індивідуально, так і в межах відповідних міжнародних організацій. Система таких заходів відіграє унікальну роль у механізмі міжнародно-правового регулювання, виконує функцію всебічного захисту безпеки міжнародного співтовариства та має на меті можливість гнучкого вибору адекватних і діючих засобів реагування на будь-яке міжнародно-протиправне діяння. З огляду на це, система міжнародно-правових примусових заходів є, беззаперечно, основним засобом реалізації міжнародно-правової відповідальності. Це зумовлює актуальність вивчення цієї теми з метою аналізу недоліків і проблем міжнародно-правової відповідальності держав за неправомірні акти та можливих способів підвищення її ефективності.

Постановка проблеми. Питання відповідальності в міжнародному праві є однією з найбільш досліджуваних та складних проблем, які породжують значні суперечності, мають виняткове значення та відіграють важливу роль для формування міжнародного права як окремої та самостійної системи сучасної правової науки. З огляду на це, досліджуючи класичну і сучасну доктрину міжнародного права, визнаючи основні закономірності щодо розуміння відповідальності держави за вчинення міжнародних неправомірних актів, можна саме на цій підставі проаналізувати ординарні та сучасні підходи до розуміння феноменології міжнародно-правової відповідальності держав у світлі останніх наукових напрацювань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання міжнародної відповідальності серед вітчизняних вчених розглядали вчені С. С. Андрейченко, В. Ф. Антипенко, М. М. Антонович, М. О. Баймуратов, Ю. Ю. Блажевич, М. В. Буроменський, В. Г. Буткевич, К. А. Важна, В. А. Василенко, Л. Г. Гусейнов огли, В. Г. Денисов, А. І. Дмитрієв, Н. В. Дрьоміна-Волок, О. В. Задорожній, Н. А. Зелінська, Т. Р. Короткий, І. І. Лукашук, В. В. Мицик, М. І. Пашковський, В. М. Репецький, Є. Л. Стрельцов, Л. Д. Тимченко, Г. О. Христова, М. Ю. Черкес. Проблемам міжнародної відповідальності присвячені праці таких зарубіжних науковців, як Д. Анцилотті, Е. Аречага, Я. Броунлі, С. Верхоевен, П. Дамберрі, К. Іглтон, Дж. Кроуфорд, Дж. Мореллі, Л. Оппенгейм, М. Соренсен, Ж.- М. Хенкертс тощо. Водночас роботи вчених, які зробили значний внесок у розвиток сфери міжнародної відповідальності держав, не вичерпують багатогранної проблематики їх протиправної поведінки в міжнародному праві. Тому актуальним є вироблення нового концептуального розуміння міжнародно-правової відповідальності держав на рівні доктринальних досліджень та впорядкування їх результатів шляхом створення міжнародно-правових норм у профільних міжнародних угодах.

Метою статті є дослідження актуальних підходів до визначення та розуміння міжнародної відповідальності держав за міжнародні протиправні акти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання міжнародної відповідальності є одним з найбільш важливих сучасних питань, що останнім часом досліджуються в доктрині міжнародного права. Комісія міжнародного права ООН визначила зміст міжнародної відповідальності як «ті наслідки, які те або інше міжнародно-

протиправне діяння може мати відповідно до норм міжнародного права в різних випадках, наприклад, наслідки діяння в плані відшкодування збитків та відповідних санкцій» [1, с. 57].

У класичній теорії міжнародного права домінувало розуміння відповідальності, обґрунтоване видатним нідерландським політичним мислителем, юристом Гуго Гроцієм (Hugo De Groot), який відзначав, що «…із завдання шкоди випливає обов'язок, який ґрунтується на природному праві відшкодувати завдану шкоду» [2, с. 117]. Швейцарський філософ, дипломат та юрист, чиї теорії були покладені в основу сучасного міжнародного права, Емеріх де Ваттель, що підтримував погляди Г. Гроція, наполягав, що «відповідальність – це обов'язок відшкодувати шкоду» [3]. Загалом у класичній доктрині міжнародного права переважали погляди науковців, які вважали, що відповідальність в міжнародному праві – це обов'язок держави-порушника відшкодувати завдану шкоду.

Доктрина міжнародного права в XX ст. сприймала міжнародно-правову відповідальність держави як несприятливі або примусові наслідки для держави-порушника, які наступають у випадку порушення державою норм міжнародного права або зобов'язань держави, встановлених порушеними нормами міжнародного права. Під впливом цієї доктрини сформувався інститут відповідальності держави за неправомірні акти та за шкідливі, не заборонені міжнародним правом акти, інститут відповідальності осіб за злочини міжнародно-правового характеру та міжнародні злочини, за які держава може нести відповідальність.

Відомий український дипломат та вчений-міжнародник В. А. Василенко тлумачить міжнародно-правову відповідальність держави як явище, яке «…є вольовим актом самого суб'єкта-правопорушника, який виражається в ліквідації завданої ним нематеріальної або матеріальної шкоди. У випадку агресії та негайного застосування санкцій до агресора, відповідальність та санкції повинні збігатися в часі, що обумовлено небезпекою агресії для миру та безпеки» [4, с. 67].

З розвитком міжнародного гуманітарного права (*jus in bello*) для правильного його застосування постало надзвичайно важливим розуміння тези про те, що j*us ad bellum* (буквально – «право на війну», тобто правила, що визначають правомірність початку збройного конфлікту) та *jus in bello* (буквально – «право під час війни», тобто правила, що визначають поведінку безпосередньо під час збройного

конфлікту) мають між собою доволі мало спільного. Порушення норм *jus ad bellum* не дозволяє і не виправдовує як його порушення, так і розгляду питання щодо притягнення до відповідальності за агресію і держав, і фізичних осіб, незалежно від факту безпосередньої участі у збройному конфлікті.

Сучасна галузь міжнародного публічного права – право міжнародної безпеки, що регулює застосування сили у міжнародних відносинах, після Другої світової війни зазнало докорінних змін. Представники усіх держав світу, розуміючи, що наступна світова війна може призвести до ще жахливіших наслідків, закріпили в Статуті ООН доволі революційний принцип нового міжнародного права: «Усі Члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і якимось іншим чином, несумісним із Цілями Об'єднаних Націй» [5, с. 7].

Принцип заборони застосування сили разом з принципом мирного вирішення міжнародних спорів мав покласти край війнам,а тому і право міжнародної безпеки мало б складатися лише з однієї норми – всеохоплюючої заборони на застосування сили державою проти іншої держави. Однак прийняття лише нової норми-принципу для вкорінення нового підходу до вирішення спорів було недостатнім. Саме тому в Статуті ООН міститься стаття 39: «Рада Безпеки визначає існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії та надає рекомендації або вирішує те, які дії варто почати у відповідності зі статтями 41 та 42 для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки» [5, с. 13]. Тобто, Статут ООН встановлює не тільки повну заборону застосування сили в міжнародних відносинах, а й передбачає, в теорії, порядок дій у відповідь на порушення такої заборони.

Статут ООН, використовуючи термін «агресія», не містить визначення цього поняття, тому тлумачення цього терміну мало сформуватися у практиці органу, до повноважень якого належить встановлення існування такого акту – Ради Безпеки ООН. Але держави – члени Ради Безпеки ООН не тільки не змогли погодити єдине визначення поняття «агресія», а й всіляко ухилялися від використання цього терміна в резолюціях, у яких прямо йшлося про застосування сили однією державою проти іншої.

Визначення агресії довелося давати іншому органу ООН – Генеральній Асамблеї ООН (ГА ООН). 14.02.1974 було прийнято Резолюцію ГА ООН 3314 «Визначення агресії», згідно з якою «агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або яким-небудь іншим чином, несумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй» [6]. Зважаючи на відсутність інших визначень агресії і одноголосну підтримку під час голосування, визначення агресії, закріплене у Резолюції 3314, сьогодні вважається загальноприйнятим.

Крім загального визначення агресії, Резолюція 3314 містить і перелік дій, які, незалежно від оголошення війни, кваліфікуються як акт агресії:

«a) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, який би тимчасовий характер вона не носила, що є результатом такого вторгнення або нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави або її частини;

b) бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;

c) блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави;

d) напад збройних сил держави на сухопутні, морські чи повітряні сили або морські та повітряні флоти іншої держави;

e) застосування збройних сил однієї держави, що знаходяться на території іншої держави за згодою з приймаючою державою, в порушення умов, передбачених в угоді, або будь-яке продовження їх перебування на такій території після припинення дії угоди;

f) дія держави, що дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження іншої держави, використовувалася цією іншою державою для здійснення акту агресії проти третьої держави;

g) засилання державою або від імені держави збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, що носять настільки серйозний характер, що це рівносильне перерахованим вище актам»[6].

У випадку, якщо держава дозволяє, щоб її територія використовувалася іншою державою для здійснення акту агресії проти третьої держави, то така держава також є державою-агресором. Вона

може не здійснювати активних дій по нападу на іншу державу, але здійснити акт агресії лише шляхом надання згоди на використання своєї території. Отже, агресія є одночасно і міжнародною протиправною діяльністю, відповідальність за яку повинна нести держава, і міжнародним злочином, відповідальність за який повинно нести вище військово-політичне керівництво цієї держави.

Сьогодні ми спостерігаємо безпрецедентну залученість багатьохдержав і міжнародних організацій до розслідування злочинів, вчинених на території України, зокрема, в рамках Спільної слідчої групи, Комісії ООН з розслідування порушень в Україні, високою є активність Міжнародного кримінального суду (МКС).

Попри нещодавнє рішення МКС про видачу ордерів на арешт Путіна та його уповноваженої з прав дитини Львової-Бєлової, яке є беззаперечно важливим елементом досягнення справедливості та правосуддя, вище керівництво Росії має бути притягнуте до відповідальності і за злочин агресії – злочин, який є першопричиною всіх міжнародних злочинів, вчинених в Україні під час нинішньої війни. Як зазначив у своєму вироку Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі: «…Розпочати загарбницьку війну є не лише міжнародним злочином; це найвищий міжнародний злочин, який відрізняється від інших воєнних злочинів лише тим, що він містить у собі все накопичене зло» [7, с. 201]. Це накопичене, абсолютне зло не повинно залишитися безкарним.

Притягнення до відповідальності за злочин агресії, на жаль, не відбулося у 2014 році, коли Росія розпочала її проти України і саме це, очевидно, дозволило агресору продовжити свої злочинні дії. Без забезпечення відповідальності Росії за злочин агресії проти України не можливо говорити, що справедливість і правосуддя були відновлені. Таке відверте і цинічне діяння Росії, що призвело до найбільшої війни в Європі з 1945 року, не можна залишити поза увагою.

Важливо зазначити, що для забезпечення повної, всеохопної відповідальності (full, comprehensive accountability) за найтяжчі злочини за міжнародним правом, вчинені на території України, насамперед потрібно створити судовий орган, який матиме юрисдикцію щодо злочину агресії проти України, та компенсаційний механізм, який забезпечить відшкодування збитків державі та жертвам російських злочинів.

Інструментом для забезпечення відповідальності за вчинення злочину агресії проти України є створення Спеціального трибуналу.

Цей непростий у багатьох аспектах крок є необхідним, адже наразі немає міжнародного суду або трибуналу, який міг би судити вище політичне і військове керівництво Росії саме за вчинення злочину агресії проти України. Створення Спеціального трибуналу закриє цю прогалину.

МКС розслідує ситуацію в Україні на предмет ймовірного вчинення злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та наразі не може здійснювати юрисдикцію щодо злочину агресії проти України у зв'язку з юрисдикційними обмеженнями, закріпленими в Римському статуті МКС (Росія не є учасницею Римського статуту і Кампальських поправок щодо злочину агресії; Рада Безпеки ООН не передасть ситуацію в Україні на розгляд МКС, оскільки РФ, безсумнівно, скористається своїм правом вето). Україна активно співпрацює з МКС, який залишається ключовим органом міжнародного кримінального правосуддя. Зокрема, було ухвалено Закон про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, який закріплює чіткі механізми співробітництва України з МКС, та підписано Угоду про відкриття представництва МКС в Україні.

Створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України ніяк не вплине на діяльність МКС, а лише доповнить його важливу роботу, оскільки Спеціальний трибунал матиме юрисдикцію розслідувати і переслідувати вище політичне і військове керівництво Росії за вчинення злочину агресії проти України. Робота зі створення Спеціального трибуналу розпочалася в кінці лютого 2022 року. Його формування підтримали учасники Парламентської Асамблеї Ради Європи, проголосувавши шість відповідних резолюцій, Європейський парламент, який також ухвалив шість резолюцій щодо цього питання (одна з них від 19.01.2023 року – спеціальна, присвячена виключно необхідності створення Спецтрибуналу), Парламентська асамблея НАТО, яка проголосувала за два документи, Парламентська асамблея ОБСЄ, національні парламенти України, Литви, Естонії, Нідерландів, Чехії, Франції, Латвії, Словаччини, німецький Бундесрат.

Чотири висновки Європейської ради закликають забезпечити відповідальність за вчинення злочину агресії проти України, два з них – про необхідність створення відповідного механізму, аби притягнути винних у вчиненні злочину агресії проти України до відповідальності. Два рішення Комітету міністрів Ради Європи також підтримують

необхідність забезпечити відповідальність за вчинення злочину агресії проти України.

22 вересня 2022 року Президент України Володимир Зеленський своїм Указом № 661/2022 утворив робочу групу з опрацювання питання заснування спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії проти України [8]. Восени 2022 року була сформована Коаліція держав (Core Group) зі створення Спецтрибуналу. На сьогодні до неї входять уже 33 держави, включно з країнами Групи семи. Коаліція постійно зростає кількісно і розширюється географічно. Її робота спрямована на обговорення правових питань, пов'язаних із запуском Спеціального трибуналу. Коаліція стала важливою платформою для пошуку правових рішень (зокрема, щодо моделі судового органу) та визначення подальших кроків на шляху до заснування Спеціального трибуналу.

У рамках конференції «United for Justice» 4 березня 2023 року у Львові генеральні прокурори країн-членів Спільної слідчої групи (JIT) підписали додаток до Угоди про створення JIT [9] щодо початку роботи на базі Євроюсту Міжнародного центру з кримінального переслідування злочину агресії проти України (International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression against Ukraine (ICPA). Утворення ICPA є важливим кроком на шляху до заснування Спецтрибуналу, адже цей Центр є першою міжнародною інституцією після Другої світової війни щодо розслідування злочину агресії. Результати розслідування ICPA зможе використовувати майбутній Спеціальний трибунал для винесення справедливих вироків усім причетним до цього злочину.

Висновки. Отже, підсумовуючи, можна стверджувати, що сучасна доктрина відповідальності держав у міжнародному праві за міжнародні неправомірні акти ґрунтується на змішаному підході, який охоплює всі наслідки неправомірних дій держави. Не зважаючи на тривале дослідження міжнародно-правової відповідальності держав за міжнародні неправомірні акти, вказаний інститут залишається звичаєвим та поки що знайшов своє закріплення в міжнародних нормопроєктних правилах поведінки рекомендаційного характеру.

Принципи верховенства права і захисту прав людини є основоположними для цивілізованих країн, і тому фундаментально важливо, щоб усі міжнародні злочини були розкриті, а винні притягнуті до відповідальності, що є запорукою забезпечення стабільного функціонування системи міжнародних правовідносин.

Список використаних джерел

1. Тимченко Л. Д. Міжнародне право: підручник. К.: Знання, 2012. 631 с.

2. Антипенко В. Ф. Теория уголовной ответственности государства: монография. Одесса: Фенікс, 2016. 319 с.

3. Anzilotti D. Cours de Droit International. *URL:* https://www.cambridge.org/core/journals/american-journal-of-international-law/article/abs/cours-de-droit-international-by-dionisio-anzilotti-traduction-francaisedapres-la-troisie (дата звернення: 31.03.2023).

4. *Василенко В. А. Международно-правовые санкции*. Киев: Головное издательство издательского объединения «Вища школа», 1982. 230 с.

5. Статут Організації Об'єднаних Націй. Київ: Представництво ООН в Україні, 2008. 67 с.

6. Про визначення агресії: Резолюція 3314 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року. URL: http://undocs.org/ru/A/RES/3314%20(XXIX (дата звернення: 31.03.2023).

7. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками: Сб. материалов. Т.7. М., 1961. 367 с.

8. Про робочу групу з опрацювання питання створення спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії проти України: Указ Президента України № 661 від 22.09.2022 року. URL: https://www.president.gov.ua/documents/6612022-44081 (дата звернення 31.03.2023).

9. Міжнародний центр з переслідування злочинів агресії РФ розпочне свою роботу у Гаазі влітку. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/posts/miznarodnii-centr-z-peresliduvannya-zlociniv-agresiyi-rf-rozpocne-svoyu-robotu-u-gaazi-vlitku (дата звернення: 31.03.2023).

УДК 346.2+338.2(430):(477)

Олена Каракасіді,
кандидат наук з державного управління, доктор філософії
в галузі права, доцент, професор МКА,
професор кафедри правових дисциплін Одеського інституту МАУП

Наталія Кучер,
приватний підприємець (м. Бад-Кроцінген, Німеччина)

РОЗВИТОК ЖІНОЧОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В НІМЕЧЧИНІ ЯК ПРИКЛАД ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. *Розглянуто тенденції розвитку підприємницької діяльності жінок у Німеччині. Проаналізовано причини недостатньої активності жінок у цій сфері, вплив історичного минулого, пов'язаного з розподілом країни, на неоднорідність розвитку підприємництва. Доведено, що стратегія розвитку принципів гендерної рівності та зростання підприємництва в Німеччині має декілька напрямків та працює на різних культурних та соціальних структурах суспільства, що дозволяє жінкам реалізувати свої підприємницькі таланти, і таку стратегію доцільно вивчити українським фахівцям та державним органам України, бо вже сьогодні, під час війни, потрібно планувати заходи, приймати такі управлінські рішення, що спонукатимуть українських жінок повернутися додому і залишатись в Україні для участі в її відбудові.*

Abstract. *Trends in the development of women's entrepreneurial activity in Germany are considered. The reasons for insufficient activity of women in this field, the influence of the historical past related to the division of the country on the heterogeneity of the development of entrepreneurship are analyzed. It has been proven that the strategy for the development of the principles of gender equality and the growth of entrepreneurship in Germany has several directions and works on different cultural and social structures of society, which allows women to realize their entrepreneurial talents, and such a strategy should be studied by Ukrainian specialists and state bodies of Ukraine, because already today, during the war, it is necessary to plan measures, make such management decisions that will encourage Ukrainian women to return home and stay in Ukraine to participate in its reconstruction.*

В умовах кривавої агресії росії проти України весь цивілізований світ, як і всіх українців, турбує доля українських жінок, які вимушені були виїхали з дітьми за кордон, і багато з них ще не повернулося додому. Дехто з українок знайшов роботу в зарубіжній країні, має достатні доходи, щоб утримувати дитину і гідно жити, і є небезпека, що такі люди не лише не повернуться в Україну, а й після завершення війни покличуть до себе чоловіків. Це створює загрозу стабільності повоєнної відбудови України через нестачу робочих рук і фахівців відповідного профілю.

Українській державі вже сьогодні, під час війни, потрібно планувати заходи, приймати такі управлінські рішення, що спонукатимуть українців повернутися додому і залишатись в Україні для участі в її відбудові на інноваційній основі. Це питання також пов'язане з проблемами зайнятості населення. Одним із шляхів вирішення проблеми зайнятості у повоєнний час може бути розвиток жіночого підприємництва. Тому вважаємо важливою метою розглянути питання розвитку жіночого підприємництва в Німеччині – країні, що стала локомотивом Євросоюзу, тим більше, що, як країна-кандидат до вступу в ЄС, Україна наразі перейшла до найактивнішої фази адаптації національного законодавства до законодавства ЄС.

Жінки становлять більшу частку робочої сили в більшості промислово розвинених країн. Ця тенденція справедлива і для підприємництва [4], оскільки останнім часом спостерігається значне збільшення кількості жінок-підприємців. Німеччина посідає четверте місце, коли йдеться про підприємництво з можливостей, а не з необхідності, що говорить про економічний клімат в країні. Сильна економіка Німеччини з низьким рівнем безробіття та стабільним зростанням економічного становища окремих людей призвели до можливості здійснення високих витрат на відкриття бізнесу [3].

Аналіз показує, що жінки становлять лише 4,3 % населення, яке є самозайнятим без найманих працівників, тоді як чоловіки становлять 5,6 %. А з найманими працівниками чоловіки-підприємці становлять 5,7 %, а жінки лише 2,3 %. Однак слід зазначити, що частка жінок-засновниць в багатьох галузях економіки набагато вища. Так, в текстильній галузі частка жінок-підприємців складає близько 27 %, в освіті – 14 %, в громадському харчуванні – більше 13 %, в медіа, мистецтві, розвагах, а також у сільському господарстві – 12 %, туризмі – більше 10 % [7]. Наприклад, у невеликому курортному німецькому місті Бад-Кроцінґен, що знаходиться в окрузі Брайзгау-Гохшварцвальд,

у федеральній землі Баден-Вюртемберг і нараховує 16233 мешканців, активно розвивається туристичний бізнес. Місто здоров'я Бад-Кроцінген поєднує в собі чудову передову медицину, активну культуру здоров'я та найвищу якість життя. Після того, як в 1911 було пробуровано перше термальне джерело, почався розвиток міста в лікувальному, курортному напрямку [2]. І сьогодні серед підприємців малого бізнесу у сфері туризму та розваг тут чимало жінок.

Безумовно, війна в Україні вплинула і на країни Європи, створивши для європейців і економічні проблеми. Тому дані, якими ми оперуємо в нашому дослідженні, були в період до повномасштабного вторгнення в Україну. Разом з тим, слід зазначити, що в Німеччині є значна кількість трудових мігрантів, зокрема українських жінок, у яких є можливість з часом заснувати власний бізнес.

Доцільно вказати, що традиційно німецька соціальна політика наголошує на актуальності шлюбу, і в багатьох сім'ях Німеччини нормою є те, що чоловіки є основними годувальниками родини, а жінки – основними вихователями дітей. Ця тенденція подібна до українських реалій і проявляється в тому, що німецькі жінки частіше переривають свою кар'єру заради догляду за дитиною. Там, де 82–85 % батьків працюють безперервно, поки їхня дитина не досягне повноліття, працювали лише 32 % матерів з дітьми до трьох років, і цей відсоток залишається низьким із 67 % працюючих матерів, поки дитині не виповниться дев'ять років [5]. Коли жінки стають старшими, вони, подібно до українок, стикаються з додатковими проблемами, такими як баланс між роботою та сімейним життям.

Комерційний кодекс Німеччини (1897) [9] регулює підприємницьку діяльність в усіх землях країни. Але історичне минуле країни впливає, перш за все, на неоднорідність розвитку підприємництва в країні, пов'язану з різним рівнем технологій та різними напрямками щодо їх впровадження. У Західній Німеччині рівень розвитку підприємництва, зокрема жіночого, вище, ніж на територіях колишньої НДР. Також відмічають, що з дитинства в жінок менш явно розвинуті гнучкість у контексті соціальної сміливості. У той же час, держава створює спеціальні фінансові програми задля покращення умов створення підприємств і розвитку підприємництва та поширення його ідей серед суспільства. Варто зазначити, що стратегічно пропоновані та вже запроваджені урядом реформи працюють та приносять успіхи [1, с. 110].

Німецькі аналітики наголошують: у будь-якому випадку, збільшення частки жінок-підприємців є необхідністю, оскільки економіка та суспільство вже втрачають великий підприємницький потенціал [6]. Вважаємо, що війна в Україні теж впливає на підприємців Німеччини. Виходячи з цього, розуміємо, що жіноче підприємництво в Німеччині має потенціал до росту, попри певні культурні традиції.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує актуальність та проблематику розглянутого питання як для Німеччини, так і для України. Розвиток підприємництва в Німеччині сьогодні має свої регіональні, релігійні та культурні особливості, пов'язані як з історичним минулим країни, так і з її сьогоденням, проте цей розвиток є неперервним на всіх напрямках, зокрема жіночого підприємництва. Історичне минуле періоду розподілу країни на Схід і Захід впливає на неоднорідність розвитку підприємництва в країні, пов'язану з різнем рівнем технологій та різними напрямками щодо їх впровадження, а також ментальністю населення. Але запроваджені урядом країни реформи працюють та приносять значні успіхи.

Стереотипна роль жінки в суспільстві все ще впливає на розвиток підприємництва серед жінок, не дає їм можливості працювати на себе через брак вільного часу внаслідок зайнятості жінками сімейними справами та вихованням дітей. Проте стратегія розвитку принципів гендерної рівності та зростання підприємництва в Німеччині має декілька напрямків та працює на різних культурних та соціальних структурах суспільства, що дозволяє жінкам реалізувати свої підприємницькі таланти. Така стратегія має бути вивчена українськими фахівцями та владою.

Подальші дослідження в цьому напрямку доцільно сфокусувати на вивченні німецького досвіду, збільшенні інклюзивності існуючих процесів у сфері підприємництва та поширенні ідей підприємництва серед жінок з метою збільшення його ролі в національній економіці України.

Список використаних джерел

1. Бондаренко О. І. Стратегія розвитку підприємницької діяльності в Німеччині. *Соціальна економіка.* 2022. Вип. 63. С. 104–113.

2. Сторінка міста Бад-Кроцінген. URL: https://www.bad-krozingen.de/willkommen (дата звернення: 19.04.2023).

3. Bosma N., Levie J. Global Entrepreneurship Monitor: 2009. URL: https://www.gemconsortium.org/file/open?fileId=47108 (дата звернення: 19.04.2023).

4. Drew E.,Humbert A. 'Men have careers, women have babies': unequal parental care among Irish entrepreneurs. *Community, Work & Family*. 2012. Vol. 15, No. 1. DOI: https://doi.org/10.1080/13668803.2011.580128

5. Eib C., Siegert S. Is Female Entrepreneurship Only Empowering for Single Women? Evidence from France and Germany. *Social Sciences*. 2019. Vol. 8(4). DOI: https://doi.org/10.3390/socsci8040128

6. Engels B. Frauen in der Start-up-Welt: Ursachen niedriger Gründungsquoten. *IW-Trends*. 2020.Vol.47. P. 83–98. DOI: http://dx.doi.org/10.2373/1864-810X.20-01-05

7. Female Founders Report 2021. URL: https://www.startbase.de/downloads/female-founder-report/2021/female-founder- report.min.pdf (дата звернення: 19.04.2023).

8. Global Report. 2010. URL: https://entreprenorskapsforum.se/wp-content/uploads/2011/02/GEM-2010-Global-Report.pdf (дата звернення: 19.04.2023).

9. Handelsgesetzbuch. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/hgb/index.html (дата звернення: 19.04.2023).

УДК 346.13/.7:355.01(477)

Михайло Кузнєцов,
доктор наук в галузі права МКА/МАУП, професор МКА,
професор кафедри правових дисциплін Одеського інституту МАУП

ОГЛЯД ДЕЯКИХ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН ДЛЯ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Анотація. *Проаналізовано зміни в земельному і податковому законодавстві щодо забезпечення продовольчої безпеки під час війни в Україні. Вдосконалення чинного законодавства аграрного сектору економіки в період проведення бойових дій створює передумови стабільної роботи галузі по забезпеченню продовольчої безпеки України.*

Abstract. *Changes in land and tax legislation regarding food security during the war in Ukraine are analyzed. Improving the current legislation of the agrarian sector of the economy during the period of hostilities creates prerequisites for the stable work of the industry to ensure food security of Ukraine.*

Збройна агресія та повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України створили реальну загрозу продовольчій безпеці не тільки нашої держави, але й усього світу, який значною мірою залежить від нашої сільськогосподарської продукції. Продовольча безпека в світі знижується [9].

У свою чергу, Україна опинилася наодинці зі своїми внутрішніми проблемами, які вимагали якнайшвидшого їх вирішення. Країна водночас зіткнулася з такими нагальними проблемами: нестачею посівних площ, палива, трудового ресурсу, фінансування, страхування ризиків, відсутністю ринків збуту. Ринок збуту безумовно є, але ринок є самостійним організмом, він живе за своїми ринковими законами, і під час воєнного стану вони зовсім інші, ніж у мирний час.

Проблеми продовольчої безпеки досліджували В. П. Залізнюк [5], Т. О. Коваленко [7], Т. В. Курман, О. М. Туєва [8] та інші. А проєкт Закону «Про основи продовольчої безпеки» так і не був прийнятий [6]. Проте згадані проблеми неможливо вирішити одномоментно і зовсім неможливо вирішити без активної участі органів державної влади, у першу чергу, нормотворчих. Оскільки такі непередбачувані зміни в організації суспільних відносин вимагають оперативного реагування.

07 квітня 2022 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24 березня 2022 № 2145-IX, яким зокрема, доповнено Земельний кодекс України пунктами 27 та 28 Перехідних положень, що регулюють земельні відносини під час дії воєнного стану [1]. Це комплексний закон, який:

дозволяє використання всіх доступних сільськогосподарських угідь для проведення посівної кампанії (спрощує набуття прав користування на земельні ділянки сільськогосподарського призначення в умовах воєнного стану). Крім того, створено передумови для ведення сільськогосподарського виробництва на землях державної власності, які зараз перебувають у постійному користуванні держпідприємств Мінагрополітики, НААН України, закладів освіти тощо;

районні військові адміністрації можуть передавати в оренду строком до року державні та комунальні земельні ділянки сільськогосподарського призначення для ведення сільськогосподарського виробництва. Орендна плата не може перевищувати 8 відсотків нормативної грошової оцінки земельних ділянок. Для розрахунку розміру орендної плати застосовуватиметься середня нормативна грошова оцінка одиниці площі ріллі по області. Для таких земель встановлюється обмеження щодо зміни цільового призначення земельних ділянок. Договори оренди такої землі укладаються лише на рік в е-формі без проведення торгів. Їх не можна буде поновлювати або укладати на новий строк. Право оренди землі, переданої в оренду військовою адміністрацією, не підлягатиме держреєстрації;

передача сільськогосподарської землі, яка перебуває у постійному користуванні державних та комунальних сільськогосподарських підприємств, установ, організацій і на якій відсутні посіви, здійснюється за письмовим погодженням керівника відповідного державного, комунального підприємства, установи, організації, причому право постійного користування земельними ділянками не припиняється.

На час воєнного періоду закон забороняє:

безоплатну передачу земель державної, комунальної власності у приватну власність;

формування земельних ділянок (крім тих, що передаються в оренду військовими адміністраціями);

земельні торги щодо прав оренди, емфітевзису, суперфіцію щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної, комунальної власності.

При цьому земельні ділянки державної і комунальної власності сільськогосподарського призначення, права оренди, емфітевзису щодо яких були виставлені на земельні торги, але переможець у них не визначений, підлягають передачі в оренду військовими адміністраціями.

Скасовуються незавершені земельні торги щодо набуття права оренди сільськогосподарської землі державної та комунальної власності. Оголошувати нові забороняється.

Якщо товариство не може розпочати польові роботи, користувачам сільськогосподарської землі на рік надається право передавати свої права землекористування іншим аграрним виробникам, які забезпечені необхідними матеріально-технічними, фінансовими та трудовими ресурсами. Районні військові адміністрації отримують повноваження щодо здійснення реєстрації договорів про передачу прав землекористування шляхом ведення відповідних реєстраційних книг.

За попередніми оцінками, усе це дозволить додатково залучити до обробки близько 20 тис. га земель комунальної власності і 300–400 тис. га земель державної власності.

Значна кількість положень цього Закону стосується інтересів бізнесу:

1) Автоматичне поновлення договорів оренди, суборенди, емфітевзису, суперфіцію, земельного сервітуту земельних ділянок сільськогосподарського призначення на один рік. При цьому, договори поновлюються без волевиявлення сторін та без внесення відомостей до Державного реєстру речових прав. Обов'язковою умовою є: строк користування земельною ділянкою має закінчитися після введення воєнного стану.

2) Запроваджено спрощену процедуру оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності строком до одного року. Передбачено укладання договору в електронній формі, що засвідчується електронними кваліфікованими підписами. Раніше це відбувалося виключно за рішенням відповідного органу або за результатами торгів. Закон встановлює імперативну вимогу щодо припинення дії договору зі спливом строку, на який його укладено. При цьому, закріплено важливу гарантію, яка передбачає

можливість орендаря зібрати врожай у разі, якщо строк договору закінчився до збирання врожаю.

3) Забороняється передача земель державної та комунальної власності у приватну, надання дозволів на розроблення документації із землеустрою, так само розроблення такої документації.

4) Земельні торги щодо прав оренди, емфітевзису, суперфіцію щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної, комунальної власності не проводяться.

5) Можливість передачі права оренди, суборенди земельних ділянок сільськогосподарського призначення строком до одного року. При цьому, такий правочин укладається без згоди власника земельної ділянки. Проте, особа, яка передала право оренди (суборенди), зобов'язана письмово повідомити орендодавця (орендаря) протягом п'яти днів з дня державної реєстрації договору [1].

09 червня 2022 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» від 12 травня 2022 № 2247-IX [2], що покликаний додатково спростити та забезпечити оперативне розміщення виробничих потужностей підприємств, які були переміщені з зони ведення бойових дій.

Порядок визначення підприємств, виробничі потужності яких підлягають переміщенню (евакуації) із зони бойових дій, та осіб, яким надається право на одержання в оренду без проведення земельних торгів земельної ділянки державної, комунальної власності для розміщення виробничих потужностей підприємств, переміщених (евакуйованих) із зони бойових дій, затверджується Кабінетом Міністрів України. У свою чергу, перелік таких підприємств, а також осіб, яким надається відповідне право, визначається спільним рішенням двох обласних військових адміністрацій (звідки та куди вони переїжджають).

17 березня 2022 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15 березня 2022 № 2120-IX [3].

Податковий кодекс України доповнено положенням, відповідно до якого *плата за землю (земельний податок та орендна плата за земельні ділянки державної та комунальної власності) не нараховується та не сплачується*. Така податкова пільга діятиме з

1 березня 2022 року по 31 грудня року, наступного за роком, у якому припинено або скасовано воєнний, надзвичайний стан. Слід зазначити, що таке положення розповсюджується не на всі земельні ділянки, а лише на ті, що визначені законом. Зокрема, мова йде про земельні ділянки, що розташовані на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, або на територіях, тимчасово окупованих збройними формуваннями Російської Федерації. Перелік таких територій визначається Кабінетом Міністрів України.

Також земельні ділянки, які звільняються від плати за землю, можуть визначатися обласними військовими адміністраціями, якщо вони засмічені вибухонебезпечними предметами або на них наявні фортифікаційні споруди.

Крім того, *за земельні ділянки, зазначені вище, не нараховується та не сплачується загальне мінімальне податкове зобов'язання за 2022 та 2023 податкові (звітні) роки*.

Підпункт 69.2 пункту 69 передбачає можливість проведення камеральних перевірок декларацій або уточнюючих розрахунків, до яких подано заяву про повернення суми бюджетного відшкодування. Таким чином, на період дії воєнного стану, *камеральні перевірки щодо відшкодування ПДВ не зупиняються.* Стара редакція Закону забороняла починати проведення податкових перевірок та вимагала зупиняти вже розпочаті перевірки в період дії воєнного стану на території України. Отже, отримання бюджетного відшкодування під час воєнного стану можливе.

27 травня 2022 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану» від 12.05.2022 року та ще значна кількість нормативних актів, які спрямовані на полегшення роботи аграрної промисловості країни у такий скрутний час.

Висновки. Правове регулювання будь-якої різноманітної господарської діяльності в складний для країни час, особливо для такої стратегічної галузі як сільське господарство, є життєво важливим, бо це безпосередньо впливає на умови для створення і розвитку продовольчої безпеки не тільки України, але Європи і світу. Своєчасне і оперативне втручання державних органів, які швидко реагують на виникаючі непередбачувані обставини шляхом внесення змін до чинного законодавства, сприяють розвитку правовідносин суб’єктів

господарювання в аграрній галузі по вирощуванню, переробці та реалізації продукції сільськогосподарського призначення.

Своєчасна активізація діяльності вищих законодавчих органів по підтримці представників аграрного бізнесу, які не можуть самостійно подолати виникаючі проблеми і в більшості випадків покинуті напризволяще, з великим оптимізмом сприйняли прийняття державою нових нормативно-правових актів, направлених на підтримку та порятунок аграрної галузі і спрямованих на збереження та забезпечення подальшого розвитку сільськогосподарських товаровиробників:

1) встановлено спрощений порядок виготовлення землевпорядної документації для набуття у користування земельних ділянок на період дії воєнного стану із забезпеченням інтересів орендодавців та орендарів;

2) створюються умови для швидкого вивезення виробничих потужностей підприємств аграрної галузі із зони бойових дій в місцевості, де бойові дії не проводяться;

3) вдосконалене податкове законодавство по встановленню податкових пільг сільськогосподарським товаровиробникам;

4) відновлено та запроваджено новий порядок відшкодування ПДВ;

5) запроваджено новий дієвий механізм кредитування суб'єктів господарювання аграрної галузі;

6) сільськогосподарські товаровиробники, позичальники отримали нову систему державних гарантій;

7) значно спрощені деякі регуляторні процедури для підприємств аграрної галузі.

Вдосконалення чинного законодавства аграрного сектору економіки в період проведення бойових дій створює передумови стабільної роботи галузі по забезпеченню продовольчої безпеки України, робить роботу сільськогосподарського товаровиробника більш стійкою, витривалою, дієвою та ефективною. Важливо, щоб нормотворча робота була відкрита для громадськості, представників аграрного бізнесу та експертів у цієї галузі.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України від 24 березня 2022 № 2145-IX.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text (дата звернення: 11.04.2023).

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 12 травня 2022 № 2247-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text (дата звернення: 11.04.2023).

3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 № 2120-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text (дата звернення: 11.04.2023).

4. Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану: Закон України від 12.05.2022 № 2246-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-20#Text (дата звернення: 11.04.2023).

5. Залізнюк В. П. Механізми забезпечення продовольчої безпеки: досвід для України. *Державне управління: удосконалення та розвиток: електронний журнал.* 2017. № 7. URL: http://www.dy. nayka.com.ua/?op=1&z=1250 (дата звернення: 11.04.2023).

6. Про основи продовольчої безпеки України: проєкт Закону України від 08.04.2011. URL: https://ips.ligazakon.net/ document/JF6GI00A?an=3 . Ветований Президентом. (дата звернення: 11.04.2023).

7. Коваленко Т. О. Поняття, ознаки та критерії продовольчої безпеки за законодавством України та інших держав. *Адміністративне право і процес*. 2018. № 1 (20). С. 30–41.

8. Курман Т. В., Туєва О. М. Право продовольчої безпеки: навч. посіб. Х.: Юрайт, 2021. 92 с.

9. Global Food Security Index. URL: https://impact.economist. com/sustainability/project/food-security-index/Index (дата звернення: 11.04.2023).

УДК 321.7(474.5)

Олексій Кокорєв,
доктор політичних наук,
доцент кафедри Міжнародних відносин,
суспільних комунікацій та ІТ-права
Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку
(м. Одеса, Україна)

ПРОБЛЕМИ ЯКОСТІ ДЕМОКРАТІЇ ЛИТВИ

Анотація. *У тезах звернено увагу на проблему наявності дефектів демократії в Литві і низький рівень довіри литовців до основних політичних інститутів.*

Abstract*. The theses draw attention to the problem of the presence of defects in democracy in Lithuania and the low level of confidence of Lithuanians in the main political institutions.*

Актуальність. Дефекти демократії в Литві мають низку проявів, наприклад, нецивілізоване лобіювання, корупція на різних рівнях – від політичної до побутової та ін. Зокрема, корупція вже довготривало є найбільшою проблемою демократичного розвитку Литви. Корупційні викриття 2020–2023 років, судові процеси над на той час провідними політичними партіями країни призвели до критичної втрати довіри населення до багатьох впливових акторів литовської політики.

Метою даного дослідження є звернення уваги на проблему наявності дефектів демократії в Литві, найперше, низький рівень довіри литовців до влади, до основних інститутів політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Попри те, що Литва є повноправним членом ЄС, ліберальна демократія в цій країні не є стійкою, а її цінності – контроверсійні для багатьох громадян [1, с. 416]. За оцінками шведської дослідницької інституції V-Dem Institute, Литва належить до групи саме ліберальних, а не електоральних демократій, однак для країни характерне наростання дефектів демократії [2]. Британська аналітична компанія Economist Intelligence Unit, яка визначає рейтинг демократичності держав, не віднесла Литву (як і інші країни Балтії) до країн зі стабільною демократією, з огляду на недоліки у площині політичної культури, політичної участі тощо.

Також останніми роками в Литві помітна активізація різноманітних протестних націоналістичних акторів. Хоча праворадикальний рух в Литві й не можна вважати сильним, однак його акції підривають стійкість Литви як держави, яка зобов'язана, з огляду на членство в ЄС, утверджувати ліберально-демократичні цінності [3, с. 178]. Прикладом наведемо незареєстровану партію Литовський національний союз (LITAS) – радикальну неонацистську політичну силу, яка своїми діями розпалює ненависть, пропагує расизм і антисемітизм [4, с. 116].

Висока чутливість латвійців до популізму доводить нестійкість у їх політико-правовій культурі саме ліберально-демократичних цінностей, готовності та бажання контролювати інститути держави силами громадянського суспільства. Серед проблем, які становлять значну загрозу подальшій демократизації країни, на наше переконання, більшість лежить саме у площині політико-правових цінностей, політичної культури в цілому. Основними з них уважаємо наступні:

– відчуття в більшості литовців політичного безсилля, їх низька довіра до політиків, що призводить до контрпродуктивного відчуження від політики, а відтак знижує перспективу зміцнення демократичної політичної культури та укорінення ліберально-демократичних цінностей;

– зниження виборчої активності, явки на голосування, що ставить питання легітимності влади;

– помітне наростання відчуження суспільства від владної еліти. Не в останню чергу причиною цього є наростання соціальної нерівності, відсутність стратегічного підходу латвійської влади до урегулювання соціальних питань.

Станом на початок 2022 року 10,4 % населення Литви (220,5 тис. осіб) мали статус негромадян. Однак, позитивом є розв'язання питання автоматичного надання громадянства дітям, народженим від батьків-негромадян (з 01.01.2022 р.). Водночас відзначимо, що кількість негромадян у структурі населення поступово зменшується, наприклад, на початок 2014 року налічувалося 13% негромадян [1, с. 420–421].

Отже, хоч олігархічне «захоплення держави» нині не характерне Литві, деструктивний вплив олігархів на політику держави у латентній формі зберігається. Деякі політики, близькі до згаданих олігархів, нині мають владні повноваження. Відтак виправдано ставити питання про те, чи достатніми є зусилля литовців, щоб остаточно

витіснити олігархів і злочинні економічні групи з політики Литви [1, с. 421].

Розглянемо схожу ситуацію в сусідній Латвії. Попри наявну в латвійському суспільстві ціннісну сегментацію, нині соціологи (зокрема, компанія Kantar TNS Latvia) головною цінністю для населення називають згуртованість, а ще кілька років тому такими цінностями були, найперше, стабільність і безпека [5]. Згуртованість у латвійців міцно пов'язана саме з традиційними сімейними цінностями, а значить – консерватизмом, що може становити проблему для інтеграції в латвійський соціум окремих ліберально-демократичних цінностей. Водночас, на думку латвійських соціологів Р. Рунґле та С. Сенікане [6, с. 274], пріоритетною для латвійського суспільства все ще залишається цінність безпеки, а консервативні цінності загалом залишаються панівними. Така ж ситуація у Литві.

Висновок. Таким чином, настрої євроскептицизму, популізму, радикалізму тощо не є істотно виражені та підтримувані в Литві. Однак на постінтеграційному етапі неоліберальна демократія у цій країні, як і загалом у Балтії, випробовується на стійкість. Виконавши необхідні вимоги для прийняття до ЄС, Литва після завершення євроінтеграційного процесу увійшла в фазу стагнації ліберально-демократичних перетворень і потребує більш активної позиції інституту держави щодо інституційних реформ і ресоціалізації громадян у напрямку зміцнення прихильності до тих політико-правових цінностей, на утвердження яких спрямований ЄС.

Список використаних джерел

1. Кокорєв О. Сповільнення ліберально-демократичних перетворень у Латвії: інституційний та ціннісний виміри. Держава і право, 2020. № 87, С. 416–428.

2. Autocratization Surges – Resistance Grows. Democracy Report 2020 Gothenburg: V-Dem Institute, University of Gothenburg. 2020.

3. Кокорєв О. Проблеми якості демократії Литви: вплив популізму та мінливості партійного ландшафту. Evropsky politicky a pravni diskurz, 2020, № 7(3), С. 175–180.

4. Кокорєв О. Стагнація ліберально-демократичних перетворень Литовської Республіки у постєвроінтеграційний період. Стратегічні напрямки розвитку науки: фактори впливу та взаємодії: матеріали міжнародної наукової конференції Vol. 3 (Суми, 22 травня

2020 р.). Суми: Міжнародний центр наукових досліджень, 2020, С. 115–117.

5. Latvijas iedzīvotājiem arvien svarīgāka kļūst saliedētība (2018). URL: https://www.kantar.lv/latvijas-iedzivotajiem-arvien-svarigaka-klust-saliedetiba/ (дата звернення: 12.04.2023).

6. Latvian journalist assaulted in Riga (2012). URL: https://cpj.org/2012/03/latvian-journalist-assaulted-in-riga/ (дата звернення: 12.04.2023).

УДК [33+351]:328.185(477)

Олександр Іванов,
майстер бізнес-адміністрування з фінансів та інвестицій,
спеціаліст Family Office інвестиційної компанії
Golub Capital, LLC
(м. Нью-Йорк, Сполучені Штати Америки)

НЕСКОЛЬКО СЛОВ ОБ АКТУАЛЬНОСТИ БОРЬБЫ С КОРРУПЦИЕЙ В ИССЛЕДОВАНИИ CEPR «ВІДБУДОВА УКРАЇНИ: ПРИНЦИПИ ТА ПОЛІТИКА» *

Анотація. *Розглянуто проблеми корупції в повоєнній Україні, з точки зору країн-донорів, та надано рекомендації, як покращити показники Індексу сприйняття корупції в Україні.*

Abstract. *The problems of corruption in post-war Ukraine, from the point of view of donor countries, were considered, and recommendations were given on how to improve the indicators of the Corruption Perception Index in Ukraine.*

Цель статьи – попытка прогноза, какими будут приоритеты послевоенной Украины в условиях восстановления экономической инфраструктуры и оптимизации государственных и местных органов власти.

Изложение основного материала исследования. Сценарии восстановления послевоенной Украины зависят от того, каким будет окончание войны с Россией, и во многом от того, какие партии и силы будут контролировать Белый дом и Конгресс в Америке.

Сценарии окончания войны предельно четко сформулировал известный украинский журналист, лауреат премии имени Шевченко и политический обозреватель Виталий Портников. Он называет 4 варианта, от наилучшего к наихудшему, без присваивания каждому из них вероятности реализации:

1. Первым вариантом является выход Вооруженных Сил Украины (ВСУ) на государственные границы 1991 года и вступление Украины в НАТО.

2. Второй вариант – ВСУ выходят на государственные границы 1991-го года, но Украина не вступает в НАТО.

3. Третий сценарий заключается в том, что ВСУ не выйдут на границы 1991-го года, но Украина вступит в Северо-Атлантический альянс.

4. Последний вариант заключается в том, что Украина не вернет территории в рамках международно признанных границ и не вступит в НАТО [4].

Растущее влияние «изоляционистов» в американской политике и среди американских избирателей еще не приобрело критического размера, и хотя они и оказывают влияние на американскую внешнюю политику и, в частности, на оказание военной и финансовой помощи Украине, до сих пор эта поддержка остается двухпартийной, хотя и с оговоркой, которую привнесли «изоляционисты», потребовавшие тщательного контроля расхода средств, идущих на помощь Украине.

В этом отношении репутация Украины, занимающей в рейтинге коррупции 116 место из 180 по итогам 2022-го (согласно докладу Трансперенси Интернешнл), создает дополнительные аргументы для сокращения и военной, и финансовой помощи, о чем надо говорить и писать откровенно, а не отмахиваться, как от мифа, созданного врагами Украины.

Действительно, Украина добилась значительных успехов в борьбе с коррупцией. После Революции Достоинства, с 2014-го года Украина проводит реформы, создавая новые законы и институты, и расширяя сферу применения цифровых технологий в системе управления, что обеспечивает прозрачность и объективность принимаемых финансовых и экономических решений. В то же время Международный Валютный Фонд, послы стран Большой Семерки с 2021-го года предупреждают о том, что реформирование корпоративного управления, институтов борьбы с коррупцией, назначение руководителей в эти органы продолжают «пробуксовывать». Все они отмечают, что причиной провала реформ являются корыстные интересы, и настаивают на важности постоянных усилий по реформированию государственного управления и судебной системы [1; 2].

В Украине на официальном уровне проблемы коррупции часто игнорируются через отрицание серьезности этой проблемы либо встречными обвинениями в коррупции стран Европейского Союза и Америки, как будто наличие коррупции в странах-донорах снижает остроту проблемы в самой Украине. По опросам американцев, тремя наиболее острыми проблемами, с которыми сталкивается Америка и

которые заставляют избирателя идти к избирательным урнам с 2020-го года, являются инфляция, право женщин на аборты и защита демократии. В то же время, согласно Парижскому отчету Центра экономико-политических исследований, в котором принимали участие такие известные экономисты, политики и дипломаты как Кеннетт Рогофф, Иван Миклош, Павел Климкин, Тимофей Милованов и другие, в Украине коррупция, как и в 2021-м году, занимает 3-е место среди основных проблем, перечень которых предлагался участникам опроса. 1-2 место и в 2021, и в 2022-м занимали высокая стоимость жизни и война.

Опросы бизнеса показывают, что проблема коррупции занимает 2-е место среди проблем, с которыми сталкивается бизнес. Согласно данным доклада, 55,2 % респондентов считают коррупцию очень серьезной проблемой. Этот показатель ниже, чем был до войны (73,3 %), но авторы доклада считают, что такое значительное на 18 пунктов снижение показателя связано с эффектом «масштабирования» шкалы оценки проблем в условиях войны.

Кроме анализа коррупционного опыта, авторы доклада также изучили, кто является инициатором создания коррупционной ситуации. Во всех проанализированных ситуациях инициаторами чаще всего выступают представители стороны, которая предоставляет услуги. Среди этих представителей население чаще всего называет судебную систему и таможню, на первом месте, и земельные отношения и пограничный контроль на втором, в то время как бизнес наиболее коррупционными сферами считает выдачу разрешений и лицензий, добычу полезных ископаемых и все ту же таможню.

С американской точки зрения, вызывает удивление незначительное количество граждан Украины, готовых сообщать про факты коррупции, хотя война привела к росту готовности добиваться наказания коррупционеров среди населения с 9,8 % в 2021-м году до 11,2 % в 2022-м. Эта цифра гораздо выше среди представителей бизнеса – 22,7 % и 26,2 % соответственно. Это удивление связано, в том числе, с тем простым фактом, что одному из основополагающих американских законов по борьбе с коррупцией в этом году исполняется 160 лет.

The False Claims Act, который также называется «Закон Линкольна», был принят в 1863-м году, и согласно этому Закону любое лицо, которое сознательно получило от государства финансовое вознаграждение на основе сфальцифицированных данных, обязано

вернуть эту сумму в двойном размере плюс 2000 долларов за каждую фальшивую операцию. Несмотря на довольно успешную историю борьбы с коррупцией, администрация Байдена, незадолго до начала полномасштабного вторжения России в Украину, обнародовала «Американскую Стратегию Противостояния Коррупции» (U.S. Strategy on Countering Corruption) [3].

Вот как звучит преамбула к этому документу:

Corruption is a cancer within the body of societies—a disease that eats at public trust and the ability of governments to deliver for their citizens. The deleterious effects of corruption impact nearly all aspects of society. It exacerbates social, political, and economic inequality and polarization; impedes the ability of states to respond to public health crises or to deliver quality education; degrades the business environment and economic opportunity; drives conflict; and undermines faith in government. Those that abuse positions of power for private gain steal not just material wealth, but human dignity and welfare.

«Коррупция — это раковая опухоль в теле общества — болезнь, которая подрывает общественное доверие и способность правительств что-то делать для своих граждан. Пагубные последствия коррупции затрагивают почти все аспекты жизни общества. Это усугубляет социальное, политическое и экономическое неравенство и поляризацию; препятствует способности государств реагировать на кризисы в области общественного здравоохранения или предоставлять качественное образование; ухудшает деловую среду и экономические возможности; провоцирует конфликт; и подрывает веру в правительство. Те, кто злоупотребляет властью в личных целях, крадут не только материальные блага, но и человеческое достоинство и благополучие.»

Первая в истории Соединенных Штатов Америки стратегическая программа борьбы с коррупцией содержит следующие 5 поддерживающих эту стратегию колон:

1. Модернизация, координация и обеспечение ресурсами усилий правительства США по борьбе с коррупцией.

2. Борьба с незаконным финансированием.

3. Привлечение к ответственности коррупционеров.

4. Сохранение и укрепление многосторонней антикоррупционной архитектуры.

5. Улучшение дипломатического взаимодействия и использование ресурсов иностранной помощи для достижения целей антикоррупционной политики [3].

Данный программный документ, конечно, имеет свои недостатки. Первый, и самый главный – он не является законом, и поэтому в случае прихода к власти другой администрации реализация этой программы может быть приостановлена или вообще зачеркнута, а ресурсы переброшены на другие программы, которая новая администрация посчитает более актуальными, чем эта. Вторым недостатком данной стратегии является то, что она не предполагает специального агентства по координации борьбы с коррупцией, а скорее обобщает те меры и средства, которые уже задействованы в работе различных департаментов, начиная с Казначейства и заканчивая программой Агентства США по международному развитию «Глобальная программа подотчетности». Несмотря на эти недостатки, мы бы хотели обратить внимание на 5 раздел стратегии, который подчеркивает, что предоставление иностранной помощи, самым большим реципиентом которой сегодня, и мы надеемся – и в будущем, является Украина, будет связана с тем, насколько достигаются цели украинского правительства в преодолении системной и систематической коррупции в Украине. Учитывая упомянутый выше рост «изоляционистских» настроений в США и по-прежнему популярного предыдущего американского Президента, выдвинувшего лозунг «America First», с успехом борьбы с коррупцией в Украине будет связана и программа по экономическому возрождению Украины после войны.

Решением проблемы коррупции в послевоенной Украине украинские законодатели и правительство Дениса Шмыгаля занимаются сегодня, несмотря на жестокую разрушительную войну, которую Российская Федерация ведет против Украины, но им не хватает последовательности, решительности и равноудаленности от корыстных интересов. Однако нерешение проблем с коррупцией, скорее всего, будет отодвигать сроки вступления Украины в НАТО и Евросоюз вопреки героизму украинского народа и его Вооруженных Сил. В этом случае Россия будет готовиться к новой войне, а инвесторы будут ждать ее начала и не станут вкладывать средства в украинскую экономику. Ошибочным является мнение украинской экономистки д.э.н. Ирины Пидоричевой [5], что Европа чувствует или будет продолжать чувствовать свою вину перед Украиной, и поэтому

вопрос евроинтеграции и направления финансовых ресурсов на восстановление Украины неизбежны и предопределены этим фактом «стыда».

Следует также, учитывая опыт послевоенного восстановления Кореи, Японии, Германии, или недавние примеры восстановления Боснии и Герцеговины, Афганистана или Ирака, помнить об одном беспрецедентном отличии опыта этих стран от Украины. Весь этот опыт, удачный или содержащий множество ошибок, которые являются предметом изучения в бизнес-школах и политических программах университетов, связан со странами, не имевшими в качестве врага страну, обладающую ядерным оружием, и чья Конституция разрешает его применение в качестве превентивной меры воздействия на противника. Именно поэтому украинское гражданское общество должно быть очень заинтересовано в преодолении коррупции как главном условии обеспечения своей национальной и государственной безопасности.

Нельзя рассчитывать на то, что иностранные специалисты возглавят министерства и ведомства и тем решат проблему коррупции. И во время президента Ющенко, и позже при президенте Порошенко ключевые посты занимали иностранные специалисты, но, к сожалению, это практика показала, что в условиях глубоко эшелонированной коррупционной среды украинские чиновники легко их обходили, и теневая экономика продолжала успешно функционировать, лишая государственный бюджет налоговых поступлений.

Выводы. Нам представляется, что такими мерами, которыми не исчерпываются усилия по преодолению коррупции, но должны быть частью этого процесса, являются: а) реформа государственного управления путем радикального сокращения количества государственных органов и государственных чиновников; б) цифровизация государственного управления; в) привлечение к контролю и надзору журналистов и блогеров; г) предельная прозрачность принимаемых решений. Успешный опыт функционирования публичной площадки государственных закупок Prozorro говорит в пользу того, что преодоление коррупции в Украине не является задачей на десятилетия и может быть решено при усилии всех слоев украинского общества в течение 3–5 лет.

***** ***Автор написав основну частину тез російською, а не англійською, з метою, щоби українські читачі краще зрозуміли***

текст, тому редакція, як виключення, не стала перекладати цей текст іноземного автора і подала його в оригіналі.

Список использованных источников

1. Rebuilding Ukraine: Principles and policies. Edited by Yuriy Gorodnichenko, Ilona Sologoub, Beatrice Weder di Mauro. 7 Dec 2022. URL: https://cepr.org/publications/books-and-reports/rebuilding-ukraine-principles-and-policies (date of application: 15.04.2023).

2. Коррупція в Україні 2022: Розуміння, Сприйняття, Поширеність. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/1f23b766-e031-4c3f-81a4-0167b4f93116.pdf (дата звернення: 15.04.2023).

3. United States Strategy on Countering Corruption. Pursuant To the National Security Study Memorandum On Establishing The Fight Against Corruption As A Core United States National Security Interest. December 2021. URL: https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/12/United-States-Strategy-on-Countering-Corruption.pdf (15.04.2023).

4. Виталий Портников: Как бы ни закончилась война, Россия не признает границ Украины. И дальше есть несколько вариантов. URL: https://war.obozrevatel.com/portnikov-kak-byi-ni-zakonchilas-vojna-rossiya-ne-priznaet-granits-ukrainyi-i-dalshe-est-neskolko-variantov.htm (дата звернення: 15.04.2023).

5. Ирина Пидоричева. Ключевые Задачи Послевоенного Восстановления Украины. URL: https://zn.ua/macrolevel/kljuchevye-zadachi-poslevoennoho-vosstanovlenija-ukrainy.html (дата звернення: 15.04.2023).

УДК 1(091)+130.3:008.2

Оксана Пархоменко,
кандидат філософських наук, доцент кафедри,
в. о. завідувача кафедри гуманітарної та фундаментальної підготовки
Дніпровського інституту МАУП
(м. Дніпро, Україна)

ДО ПИТАННЯ ПРО СОЦІАЛЬНИЙ ЧАС У КОНТЕКСТІ «ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ» ГЕГЕЛЯ

Анотація. *Проведено аналіз категорії соціального часу в контексті «Філософії історії» Гегеля. Досліджується поняття соціального часу, як форма існування суспільства. Дається характеристика об'єктивної та суб'єктивної сторони часу.*

Abstract. *The category of social time is analyzed in the context of Hegel's «Philosophy of History». The concept of social time is studied as a form of society's existence. A description of the objective and subjective side of time is given.*

У ході соціального та наукового прогресу фактор часу набуває все більшого значення в різних галузях пізнання, у суспільному та історичному житті. Це не може не викликати постійно зростаючого інтересу до дослідження самого часу в різних аспектах, у тому числі й у філософському.

Увага, яка приділяється категорії часу, становить одну з характерних рис сучасної системи знань. Науки далеко не одразу зайнялися вивченням часу. І це зрозуміло, оскільки час виступає у всьому своєму значенні лише тоді, коли йдеться про вивчення речей, взятих у процесі їхнього руху [2, с. 3]. До такого рівня дослідження наукова думка прийшла історично відносно пізно. Аналогічно і в науках про суспільство. Хоча людська історія завжди виступала у вигляді послідовності людських поколінь, що змінювали одне одного в часі, проте вивчення суспільства тривалий час перебувало у сфері «незмінного» і «позачасового» [2, с. 4]. Наука, проникаючи в глибини процесів розвитку, з'ясовує, що час є одним із найістотніших елементів сучасної картини світу і суспільства.

Соціальний час – це одна із форм існування суспільства, функціонування якого протікає в часі [16, с. 116] невіддільно від нього. З одного боку, соціальний час є простір людської діяльності, з іншого –

її мірою. Соціальний час характеризує також послідовність різних видів діяльності, їх частоту. Час незворотний, він «тече» від минулого через сьогодення до майбутнього.

Соціальний час є певною, нематеріальною формою багатства суспільства загалом і кожного його члена. Сутність цього багатства визначається не тільки його величиною, а й змістом. Соціальний час має власну структуру, що визначається основними сферами життєдіяльності членів суспільства. Кожна з частин часу, витраченого у цих сферах, має свій соціально-економічний зміст. У сукупності вони становлять соціальний час суспільства.

Соціальний час має і об'єктивну сторону [16, с. 117], пов'язану зі сприйняттям, ставленням до нього, задоволеністю його використанням. На суб'єктивне відчуття часу впливає те, як багато сталося подій у той чи інший період часу. Період, насичений подіями, швидко проходить, але згадується, як довготривалий. І навпаки, період, не насичений подіями, представляється таким, що повільно тягнеться, але згадується, як короткий за тривалістю. Отже, поточне відрізняється від часу згадуваного.

У дослідженні проблеми соціального часу в літературі є низка опублікованих праць відомих дослідників. З них можна назвати монографію А. Н. Лоя [9], в якій він використовує об'єктивно реальні та суб'єктивно-категоріальні моменти соціального змісту часу та простору. А. Н. Лой робить спробу виділити різні рівні та характеристики просторово-часового існування життєдіяльності суб'єкта в аспекті соціального пізнання.

Я. Ф. Аскин [2] у своїй роботі аналізує проблему часу у її філософському тлумаченні. Праці Р. Подольного [12][13] акцентуютьувагу на проблемі часу як такої, яка має світоглядне значення і займає уми як філософів, так і фізиків, істориків і біологів, та доводить залежність сьогоднішніх життєвих правил і звичаїв від минулого життя.

У монографії В. П. Яковлєва [17] соціальний час розглядається як синтетичне поняття суспільствознавства. Він вважає, що реальний зміст цієї категорії розкривається як час індивіда, час покоління і час людськоїісторії.

В. С. Полікарпов [14] з матеріалістичної позиції розглядає проблему соціального часу та його зв'язку з фізичним, біологічним та психологічним часом.

Робота Ю. Б. Молчанова [10] присвячена аналізу історії становлення та розвитку чотирьох концепцій часу. У монографії приділяється велика увага аналізу поняття одночасності в різних аспектах.

У книзі Н. Н. Трубнікова [15] аналізується природа соціально-історичної тимчасової реальності, проблема людського буття як одна з фундаментальних світоглядних проблем. Універсальності основних властивостей простору і часу присвячена робота А. М. Мостепаненка [11].

У книзі «Простір, час, рух» під редакцією І. В. Кузнєцова [7] міститься загальна характеристика простору часу і руху, розглянуто їхні фундаментальні властивості та їхній зв'язок із загальними законами природи.

Для розкриття теми певний інтерес становлять роботи А. М. Каримського [8] і М. А. Кісселя [6]. А. Каримський у книзі розкриває найбільш змістовні аспекти філософії історії Гегеля. М. Кіссель у своїй монографії аналізує основні ідеї спадщини Гегеля, виділяючи ті елементи в ньому, які об'єктивно набули актуальності у сучасних історичних та соціальнихумовах.

Проблема часу розроблялася ще з античних часів: Платоном, Арістотелем, Августином, Епікуром, Беконом, Галілеєм, Декартом, Спінозою, Локком, Ньютоном, Лейбніцем та багатьма іншими.

У XIX столітті німецький філософ, яскравий представник німецької класичної філософії Гегель сам час ототожнював з розвитком, становленням: «Во времени, говорят, возникает и проходит все, а само время есть это становление, возникновение и происхождение… все порождающий и свои порождения уничтожающий Хронос» [цит.: 12, с. 6].

Основна мета цієї статті є аналіз категорії соціального часу в контексті «Філософії історії» Гегеля,яка є його посмертним опублікованим твором.

Важливим свідченням, яке зробила «Філософія історії» [3] Гегеля на сучасників, може послужити висловлювання Енгельса: «…Я – писав Енгельс в 1840 році – штудирую «Философию истории» Гегеля – колосальное произведение; каждый вечер я систематически читаю ее, и титанические идеи ее страшно охватывают меня… [18, с. 551]. ...Его (Гегеля) философия истории, как бы вычитана из моей души…»[18, с. 546].

У своєму творі Гегель спробував дати закінчену картину всесвітньої історії, зрозуміти її як єдиний процес розвитку та поступального руху від нижчих форм до форм вищим: «Темой этих лекцій является философская всемирная теория, то есть не общин размышления о всемирной истории, которые мы вывели бы из нее и хотели бы поменять, приведя примеры взятые из ее содержания, а сама всемирная история» [4, с. 3].

Осмислюючи сьогодення, людина досліджує своє минуле та дивиться у майбутнє. І перед очима постає жахлива складність нашого світу, в якому сьогодення є ланкою в ланцюзі ланок, що тягнуться від минулого у майбутнє. Сьогодення може міцно стояти лише на минулому. Сила людства у фортеці великого зв'язку часів. І історія дає нам уроки, і минуле веде вперед.

У кожній галузі знань час не просто привертає до себе увагу, але стає одним із найважливіших об'єктів досліджень: «Создание теории бытия личности во времени является одной из важнейших проблем современного научного человекознания» [12, с. 6]. «Возможно, что исследование социального времени является ключом к философской проблеме времени» [1, с. 9].

У дослідженні соціального часу особливе значення набуває аналіз його модусів. Одним із них є незворотність часу.

Поняття «плин часу» [7, с. 57] виникло в повсякденному мисленні і увійшло в науку. Завдання філософського аналізу питання напрямку часу полягає насамперед у з'ясуванні раціонального сенсу поняття плину часу, оскільки напрям часу пов'язаний з цим поняттям. Думка про зв'язок часу з рухом, який висувався в історії філософії часу від Аристотеля до Гегеля, думка про те, що рух є сутність «часу увійшла в плоть і кров сучасної науки». Течія часу виражає сенс часу як форми послідовного існування речей і подій. Послідовність подій утворює собою «течію часу», що складається з подій певної тривалості існування. Ця тривалість різна для різних подій. Тривалості, що позначаються, що змінюють один одного ланки єдиного ланцюга, утворюють тимчасову ослідовність часових моментів. Ця послідовність має напрямок. І «плин часу» постає як спрямований порядок тимчасових моментів від минулого через сьогодення в майбутнє.

Таким чином, час ділиться на минуле, сьогодення і майбутнє, причому минулого вже немає, а майбутнього ще немає. Є такий старий вислів: «Прошлое – время, в котором мы ничего не можем изменить,

но относительно которого питаем иллюзию, что знаем о нем все. Будущее – время, о котором мы не знаем ничего, но питаем иллюзию, что можем его изменить. Настоящее – это граница, где одна иллюзия сменяет другую» [13, с. 56].

Сьогодення – це перехід між станами існування і не існування, акт здійснення, коли можливість перетворюється на дійсність. Теперішній час виражає собою відносну стійкість у процесі вічної зміни. Порядок «минуле – сьогодення – майбутнє» виражає якісний аспект тимчасової послідовності, служить певним виразом структури буття, і цей порядок характеризує структуру часу.

У своїй роботі Гегель характеризує минуле, сьогодення та майбутнє. Минуле для нього – це первісне, далекий від нас світ (як і майбутнє), що вже відбулося, колишній ступінь розвитку духа, досліджуючи який ми маємо справу лише з сьогоденням. Сьогодення, по Гегелю, це дійсність, сучасність, сьогоднішній день, даний час й діючий світ, у якому міститься і минуле, а майбутнє – це те, що не стало існуючим, причому існуюча справжня форма духа містить у собі колишні щаблі. Ці щаблі форм духа розвивалися одна за одною як самостійні, «но дух всегда был в себе тем, что он есть, различие состоит лишь в развитии этого сущего в себе» [5, с. 75] . Коли ми подумки оглядаємо людську історію, воскрешаємо в пам'яті події та дати, ми ніби воскрешаємо людей, тих, хто ці події робив. Причому воскрешаємо їх разом із їх часом. Люди залишають після себе не тільки кістки для майбутніх дослідників, не тільки історичні експонати для музеїв, а й свій дух, тобто свої думки, почуття, свій внутрішній світ. Внутрішній, духовний світ людини й цілого покоління, його сучасників об'єктивується ще за їх життя в предмети культури, продукти їх творчості. Він ніби застигає в книгах, архітектурних спорудах, у симфоніях, піснях, полотнах художників. Тому, можна сказати, що ми дізнаємося про спосіб життя наших предків, і це частково є знанням про їх розум і серце. Але про мислячі істоти не можна судити, не звертаючись до їх свідомості, характеристикою якої виступає і «дух часу», це інтегральна характеристика суспільної свідомості, що проявляється як духовна атмосфера суспільства. Чим змістовніша діяльність цього покоління людей, чим більш цілеспрямованою та інтенсивнішою вона є, тим паче широкі маси народу до неї залучені, тим одухотвореніша епоха.

«Дух часу» безсмертний, хоча події різні, а їх зв'язки єдині. Гегель наполягає на тому, що минуле необхідне знати і вивчати його, і

хоча це далекий від нас світ, він «відкриває» нам очі на сьогодення, в якому ми живемо. Знаючи минуле, не можна його змінити. Так як це вже сталося, «такова судьба» [3, с. 21], на думку Гегеля, минуле вже немає ніякої сили проти життєвісті і свободи сьогодення, хоча, як стверджує Гегель: «Французы остроумно создают для себя настоящее и относят прошлое к современному состоянию» [3, с. 8]. Філософ вказує на циклічність, «кругообращение ступеней, которые, с одной стороны, уже существуют одна возле другой, и лишь с другой стороны является как минувшее. Те моменты, которые дух, повидимому, оставил позади себя, он содержит в себе и в своей настоящей глубине» [3, с. 11], таким чином, сьогодення містить у собі і минуле, існує спадкоємність між цими трьома формами духу, які постійно відновлюються.

Минуле не можна повернути, тому що одне з основних властивостей часу – незворотність; цикли, кола не можливі, минуле не повертається, минуле проходить назавжди, навіть боги (як казали стародавні греки) не здатні зробити колишнє не колишнім.

«Одна з топологічних властивостей часу – упорядкованість; моменти часу розташовані один щодо одного в певному лінійному порядку» [7, с. 38], як порядок точок на прямій лінії, а тимчасова впорядкованість пов'язана з відсутністю тимчасових циклів і замкнутих причинних ланцюгів.

Отже, час, за Гегелем, незворотний, оскільки він має один напрямок: від минулого до майбутнього. Розмірковувати і міркувати про соціальний час – це означає розмірковувати про саму людину, її сьогодення, минуле і майбутнє. Інтерес до людини, часу її життя – це не тільки пізнавальний інтерес, але й інтерес моральний, сфера тяжіння і науки, і мистецтва і практики «В этой определенности он выражает как конкретные стороны своего сознания и хотения, всей своей действительности, она является общей отличительной чертой его религии, его политического строя, его нравственности, его правовой системы, а также его науки, искусства и технического умения» [3, с. 61].

Незворотність часу та ритмічність, що виражає відносну повторність у процесі розвитку, представляє собою взаємосуперечливі та взаємопов'язані властивості часу.

Важливі властивості тимчасової структури процесів виражає категорія «ритм». Його можна визначити як специфічний тип часової

структури. Ритм виражає єдність зміни і сталості більшою мірою, ніж будь-яка інша структура.

Ритмічність є окремий і важливий випадок тимчасової послідовності: вона характеризує певний порядок тимчасової послідовності. Ритмічність є характеристика руху, що показує значне місце, зайняте часом у процесах розвитку. Найважливіша роль часу як ритму завжди відзначалася. Ще в античній філософії закономірність пов'язувалася зі світовим ритмом, чередуванням певних елементів, що утворюють гармонію побуту. Ця ідея мала місце вже у філософів мілетської школи і була виражена Гераклітом. Ідею ритму було розвинуто Платоном.

Ритмічність часу булла помічена Гегелем у постійному відновленні процесів у суспільстві: «Мы увидим огромную картину изменений и деяний, бесконечно разнообразных формирований народов, государств, индивидуумов, которые непременно появляются один за другим» [3, с. 69].

Ритмічність проявляється у чередуванні, яке зустрічається у всіх епохах, цивілізаціях, розвитку держав. У Гегеля це відбивається у двох напрямах:

1) дитинство, юність, зрілість, старість;

2) виникнення, розквіт та загибель, які обумовлені природою окремих соціальних спільностей.

За Гегелєм, соціальний час виражає якісну сторону буття, тобто зміст суспільного та історичного процесу. Гегель виділяє основні принципи, ступені загального процесу:

«1) погружение духа в естественность;

2) выход из этого состояния и сознание своїй свободы;

3) возвышение от этой частной свободы до ее чистой всеобщности, до самосознания и сознания собственного достоїнства самой сущности духа» [3, с. 54].

У суспільному процесі спостерігається, за Гегелем, прогрес і регрес. Він міркує над питанням, що таке прогрес? Чи можна сказати, що ми втілюємо у життя і живемо в тому, що минулі покоління задумали? І так як здійсненням задуманного є воля (вона рухає розвитком прогресу), то та діяльність, яка здійснює їх і дає їм готівкове буття, є потреба, прагнення, схильність і пристрасть людини [3, с. 22]. Регрес для Гегеля – це припинення розвитку, що він вважає зовнішньою випадковістю, а збереження роду є лише одноманітним повторенням одного й того ж способу існування. У той самий час

Гегель ставить проблему, формулює питання: чи стали люди кращими за суспільно-історичного прогресу, т. с. при прогресі різного роду освіти? Чи підвищилася їхня нормальність? Цю проблему у 18 столітті вже ставив Ж. Ж. Руссо.

Гегель стверджує, що виникненням, початком є світло, що засяяло духу, завдяки якому почалася всесвітня історія – це своєрідний імпульс, який розкрутив колесо соціального часу. На його думку, загальним ствердним початком є людина, яка стає вільною, бо вона протиставляє себе тому найвищому початку, що виявляється їй об'єктивним. Ми бачимо, що ця загальність, проявляється в Персії, і завдяки цьому індивід починає відрізняти себе від загального і в той же час ототожнювати себе з ним [3, с. 164]. Виникнення таких міст як Вавилон, Ніневія, Екбатана було завдяки тому, на думку Гегеля, що люди змінили образ свого суспільно-соціального життя, відмовившись від кочового. Розглядаючи грецький світ, Гегель стверджує, що «исходным пунктом развития образованности являются самостоятельные индивидуальности» [3, с. 213]. Розділивши грецьський світ на 3 періоди, Гегель говорить про загальність такого поділу для життя кожного всесвітньо історичного народу, де початковим періодом є період вироблення реальної індивідуальності, який закінчується до настання внутрішньої завершеності. «Вдалою» у своєму виникненні буде та держава, яка виникла завдяки збігу різноманітних націй, представників та носіїв різних культур (робить виняток на азіатських країнах).

На думку Гегеля, історія, а значить і соціальний час, починається «лишь с того времени, когда в мире начинает осуществляться разумность…, когда существует такое состояние, при котором она проявляется в сознании, воле и действии» [3, с. 57]. Соціальний час вперше виникає, коли «семья в себе была изъята из развития» [3, с. 57]. Але тим не менш, початок і результат не завжди збігаються у житті індивідуумів і народів, в тому проявляється безсилля. Послужити достойним початком відліку історії та соціально-історічного часу може, на думку Гегеля, лише держава: «Только государство создает такое содержание, которое называется не только пригодным для исторической прозы, но и само способствует ее возникновению» [3, с. 58], тому що при його виникненні воно виявляє владний характер і інстинктивність. Гегель вважає, що саме держава створює ту форму, під яку підводиться все в ній існуюче і становить створення нації, а зміст соціально-історичного часу, якому надається

форма загальності, полягає в конкретній дійсності. Причому тою конкретною дійсністю є не тільки держава, але і дух народу. Не випадково Гегель стверджує, що кожен індивідуум, кожна людина, історик і філософ є сином, носієм, виразником свого часу. За першим, начальним періодом, почався другий період – це період самостійності і щастя, коли починається розлад у середині, і в мистецтві і в науці, відділення ідеального від реального. Яким чином здійснюється перехід від однієї щаблі до іншої? На думку Гегеля, головним тут є розвиваток і рух духу.

У «Філософії історії» Гегель спробував теоретично провести принцип розвитку найширшим чином, підпорядковуючи йому як загальному закону всі галузі суспільного життя.

Як він стверджував, «…развитие является не просто спокойным процессом, совершающимся без борьбы, ...а тяжелой недобровольной работой, направленной против самого себя…» [3, с. 53].

Розвиток є властивістю духа: «… в принципе развитие содержится и то, что в основе лежат внутренние определения, существующие в себе предпосылки, которые себя осуществляют. Этим формальным определением по существу дела оказывается дух, для которого всемирная история является его ареной, его достоянием и той сферой, где происходит его реализация» [3, с. 52].

Гегель висловлює думку, що власне розвиток властивий лише людині, бо людська історія – вища сфера, в якій розвивається духовне, думка, пізнання та абсолютний розум. А природі притаманне лише просте – зміна та вічне повторення явищ.

Гегель говорить про всесвітню історію, що саме вона є виявленням духу у тому вигляді, як він виробляє собі знання про те, що він є в собі, і подібно до того, як зародок містить у собі всю природу дерева, смак, форму плодів, так і перші прояви духу віртуально містять у собі всю історію [3, с. 18].

Гегель знаходиться на позиції, яка стверджує, що розвиток у природі – це спокійний процес, а в дусі – це боротьба, яка спрямована проти самого духу, тому що дух хоче зрозуміти і пізнати себе самого.

Гегель порівнює розвиток духу з людиною, ставлячи дух на найвищу ступінь, стверджуючи, що старечий вік духу є його повною зрілістю, в якій він повертається до єдності, але як дух. І оскільки дух розумний, у ньому є воля і він керує ходом світових подій, духу належить керівна роль, яка, на думку Гегеля, є однією з головних цілей його роботи, саме вивченням духу.

«Развите выражается в том, что оно является рядом ступеней, рядом дальнейших определений свободы, вытекающих из понятия предмета… всякая ступень, как отличающаяся от другой имеет свій собственный определенный принцип. Таким принципом в истории является определенность духа – особый дух народа» [3, с. 61]. Таким чином, Гегель розуміє час як категорію абсолютного духу, і саме дух є керівним принципом розвитку. Крім того, він вказує на необхідність ходу розвитку, тому що це сприяє встановленню певного державного устрою, який буде відповідати духу народу.

Гегель розглядає час як функцію свідомості, як і Шеллінг, але Гегель вважав, що самосвідомістю володіє і теоретичне мислення, причому умовою і результатом усвідомлення ним власних передумов якраз і є час: «Этим абсолютным суждением, отличием меня от меня самого дух дает себе существование, полагает себя как внешнему самому себе: он помещает себя в сферу внешнего, которое именно и есть всеобщий отличительный способ существования природы. Но один из видов внешнего существования есть время» [4, с. 36].

Третім періодом поділу історії, за Гегелем, є період занепаду і падіння, тобто період загибелі. викликаний зіткненням із народом, у якому проявляється вищий дух. Життя народу, його діяльність у державі Гегель образно порівняв із плодом, який на початку породжений, потім дозріває та гине. Загибель для Гегеля – відносна смерть. де водночас з'являється новий принцип, нове життя. Досліджуючи, звертає увагу, що іноді індивідууми і народи, історичний розвиток різних цивілізацій і держав вмирають природною смертю, тобто, відбувається саме умертвіння. Тобто неживе існування; крім цього, народ може померти насильницькою смертю, якщо він, природно, сам по собі став мертвим (німецькі та імперські міста); якщо дії народів викликаються їх жадібністю, це їх призведе неминуче до загибелі і руйнації. Загибеллю може послужити так само і зайва свобода (яка занапастила польський сейм, де кожен індивід повинен був давати свою згоду). Нескінченні зіткнення між державами викликають їх швидку загибель, крім цього, загибеллю може бути зіткнення з іншим народом, який є носієм вищого принципу духу; періодз анепаду і падіння може бути і від подиху іншої, далекої від народу культури (загибель туземців Америки після європейської діяльності). Ще раз підкреслимо, що найвище досягнення духу, за Гегелем, полягає в тому, щоб він пізнав себе до думки про себе, і це вчинення виявляється водночас загибеллю цього духу народу, а й

появою іншого духу народу, настанням іншої епохи, що веде до зв'язку цілого, до поняття всесвітньо-історичного процесу як такого.

Говорячи про загибель, треба сказати, що, крім послідовності існування подій, час ще характеризує і другий атрибут руху – це тривалість подій. З часом змінюється характер будь-яких процесів у зв'язку з тим, що потенційні можливості данихпроцесів та їх взаємодія за більш тривалий період ведуть до глибших змін. Зрештою, ці зміни ведуть до припинення одних процесів і народження інших, наступних. Причому, якщо час попередніх процесів закінчується і припиняється назавжди, безповоротно, то нові (наступні) процеси починають утворювати свої нові тимчасові тривалості. Не соціальний час як таке спонукає членів суспільства до серйозних соціальних дій, а соціальні умови, що склалися в суспільстві.

Гегель підкреслює, що тривалість взагалі не входить у визначення теоретичних понять, та визначає поняття тривалості, як «относительное упразднение времени» [5, с. 51]. І каже, що «длительность… есть снятость… процесса вещей, которые не длятся» [5, с. 36].

У широкій свідомості людей соціальний час – це час жити і час вмирати, він невіддільний від почуття старіння, тлінності життя, кінцівки свого існування. Але він невід'ємний від почуття нового, очікування змін, надії на майбутнє.

Виникнення і загибель народів, поява поколінь зобов'язана не фізичному народженню індивідів, а соціальному формуванню особистостей. Ритм соціальних поколінь виражає собою не лише факт приходу в життя нових людей, а й зміст людської діяльності, втіленої у творчості людей, що змінюють один одного і продовжують один одного, хоча соціальне покоління – це лише хвиля в океані людської всесвітньої Історії.

Можна з Гегелем погодитися, що кожен час має свій дух, хоч у нього дух відірваний від реального індивіда, протиставлений йому і підминає його під себе.

Оскільки Гегель встановив початок і край історії, то початком, відліком та закінченням соціального часу є Азія і Європа. І, виникнення, тобто. нове, йде круговим шляхом, який призводить до занепаду і загибелі, але, на думку Гегеля, це не справжня загибель, тому що «благодаря всему этому изменению не обнаруживается никакого процесса» [5, с. 100]. Дух відкрився, і він повинен себе здійснити. Саме завдяки цьому, як вважає Гегель, виявилася

необхідність прогресу, прогрессом рухає конфлікт, що виникає між вищим та нижчим розвитком духу, де перемагає його вища організація.

Саме в загибелі і смерті дух проявляє себе. Гегель на прикладі Христа, в якому виявилася єдність людини і Бога, показує, що саме в смерті проявляється вічна історія духу, «яку кожна людина повинна сама пережити, щоб бути як дух або щоб стати сином Бога, громадянином його царства» [5, с. 309].

Християнський світ, на думку філософа, є завершенням, так як у ньому здійснюється принцип та виконуються часи. У християнстві «человек, рассматривается как конечный для себя, есть в то же время и образ божий и источник бесконечности в нем самом; он есть самоцель, имеет в самом себе бесконечную ценнось и назначен для вечности» [5, с. 314].

Чи можна стверджувати, що нескінченність часу веде у вічність? За Гегелем, «продолжительность времени есть нечто совершенно относительное, и дух вечен. Продолжительности в собственном смысле для него не существует» [5, с. 104].

З появою християнства, виникає новий світ: «деления на эпохи уже не может быть, – на думку Гегеля, – основано на отношении к чему-то внешнему» [5, с. 357]. «І він намагається знайти інший принцип поділу на прикладі німецького світу, де він виділив 3 періоди: Царство Батька, Царство Сина і Царство Божого Духу. При цьому він вважає, що сааме німецькі народи мають здатність бути носіями високого принципу духу, тому що вони носії християнського принципу і «осуществляют идею как абсолютно разумную цель» [5, с. 333].

Зміна, за Гегелем, є і загибеллю і одночасно виникненням нового життя, таким чином, з життя відбувається смерть, а з смерті – життя: «монархия возникает из феодализма, она на первых порах еще носит его характер. Совершается переход индивидуумов от пользования их частными правами к сословной и корпоративной функции» [5, с. 373]. Зміни, для Гегеля, це загальна думка, категорія, яка безперервна, як час: «…исторический процесс изменения вообще по существу дела совершается при посредстве государства, и моменты идеи являются в нем как различные принципы» [5, с. 373]. Звідси у Гегеля випливає висновок, що з суспільно-історичного життя народів не можна винести жодних уроків для принципу наших часів, на відміну від мистецтва і науки. І якщо в природі подається тільки кругообіг, який, вічно повторюючись, кличе нудьгу, то лише «в переменах, совершающихся в духовной сфере, появляется новое» [5, с. 52]. Саме

це дозволяє виявити в людині прагнення до удосконалення: «В самом деле, способность к усовершенствованию является чем-то почти настолько же не поддающимся определению, как и изменяемость вообще…» [5, с. 52].

Гегель так само згадує про «розширення» соціального часу, яке відбувається і здійснюється в державному устрої народу, «образует единую субстанцию, единый дух с его религией, с его искусством и философией или по крайней мере с его представлениями и мыслями, с его культурою вообще» [5, с. 44].

Досліджуючи і порівнюючи країни Північної та Південної Америк, він дійшов висновку, що долю цих держав визначено історично, саме початкове історичне та соціальне життя визначає майбутнє країни. Так, працьовиті європейці, в інтересах індивідуума колонізували Північну Америку (в своїй більшості це були протестанти), і тут ми бачимо успіх, викликаний зростанням промисловості та зростання народонаселення, де вся федерація утворює лише одну державу. І навпаки, іспанці зі споживчою метою (у більшості католики) завоювали Південну Америку, де встановилися республіки, які опираються лише на військову силу, і всі зміни відбуваються шляхом війни та революцій. Цю зумовленість майбутнього, помічену Гегелем, ми спостерігаємо і в сучасний період.

Звичайно ж, за Гегелем: саме дух обертає і веде вперед колесо історії, соціально-історичного часу: «именно дух, его разумная и необходимая воля, руководит и руководила ходом мировых событий» [5, с. 9]. У соціальному часі знаходять відображення своєї культури народу, в ньому відбиваються максими народу і індивідуальних особистостей. Час для Гегеля є початок заперечення в чуттєвому. І «всемирная история есть вообще проявление духа во времени, подобно тому, как идея, как природа, проявляется в пространстве» [5, с. 69].

Носіями соціального часу є: індивід, соціальні спільності та суспільство як ціле. Індивідуальний час людини обумовлено функціональною асиметрією людського мозку [14, с.14], завдяки якій у людини є власна внутрішня система хроновидіння, що дозволяє орієнтуватися в минулому і осягати майбутнє. Практична діяльність є специфічним способом буття людини, в процес якої він «занурюється», як індивід, в «широкі» соціальні спільності, такі як народ, нація, а потім і держава. Час кожного з носіїв соціального часу (індивіда, нації, держави) неоднорідний, так як соціальне буття як процес рухоме та

багатозначне. І така багатоактивність та багаторівневість якісно неоднорідна, хоча перебуває у соціальній єдності.

У кожній із цих соціальних спільностей вичленюються таки модуси соціального часу, як минуле, сьогодення та майбутнє. Кожна має тривалість існування. односпрямованість, незворотність і ритм. Ритмічність має важливий регулюючий вплив на перебіг процесів. Безперечно, є вплив тимчасового ритму розвитку даної системи (держави) на окремий елемент (індивід), що знаходиться в ній, на узгодження частин і цілого. Єдиний ритм постає як характеристика, що формує єдність функціонування і, отже, існування системи, як чинник цілісності та єдності соціального часу.

Таким чином, соціальний час – жива форма діяльності – постає як сукупний час індивіда, соціальної спільності, суспільства в цілому і як функція, умова та міра соціальних дій. Ця цінність справді є загальною для нескінченної множини тимчасових характеристик соціальної системи. Два полюси соціального часу – індивідуальний час та час буття та розвиткулюдського роду настільки ж протилежні, як і єдині. Індивід, навіть якщо він і не знає того, втілює у собі справи та помисли своїх попередників та сучасників. З іншого боку, результати його діяльності виходять за ці межі і набувають власного, незалежного життя.

Гегель так само акцентує свою увагу на сукупності соціального часу, в якому він виділяє час індивіда, народу і держави: «Во всемирной истории мы имеем дело с такими индивидумами, которые являются народами с такими целыми, которые являются государствами» [3, с. 14]. Справжня «совокупность составляет целое существо, дух единого народа» [3, с. 50], отже – і час. Таким чином, за Гегелем, соціальний час відображає максими свого народу та індивідуальних особистостей, які як єдині, так і протилежні. І хоча соціальний час багаторівневий і багатоаспектний, він водночас і єдиний.

І на завершення своєї роботи Гегель каже, що вся всесвітня історія є процесом розвитку та становлення духу – «процесс, открывающийся при рассмотрении тех изменчивых картин, которые представляются взору в составляющих ее историях, – заключается истинная теодиция, оправлание Бога в истории. Примирить дух со всемирной историей и действительностью может только понимание того, что то, что совершилось и совершается повседневно, не только не

произошлопо мимо Бога, но по существу есть дело его самого» [3, с. 422].

Висновок. Отже, гегелівське пояснення виникнення соціальних спільностей містить низку глибоких здогадів про дійсне співвідношення та взаємодію як соціальних, так і історичних чинників. Він добре усвідомлює, що історик – бранець свого культурно-соціального середовища [8, с. 91], епохи, а тому і бранець соціального та історичного часу. Для нього минуле не є зібранням подій, подібність яких із сучасними подіями живить надію на можливість повчальних аналогій та прагматичних уроків для сьогодення та майбутнього. Минуле – це компонент активного буття людини, частина безперервного творчого процесу, в основі якого лежать визначені розумом сенс та мета історії.

Етап соціальної дійсності – це певна стадія зрілості втіленого світового духу, кожен новий етап зрілості перевершує попередній. Історичні індивідууми (народи) помирають, вичерпавши свої життєві сили, але історія йде уперед, так як естафета прогресу переходить до іншого народу, а потім, коли він видихнеться, до третього і так доти, доки поняття духу не отримає повної реалізації в соціально-історичній дійсності.

Список використаних джерел

1. Артемов В. А. Социальное время: Проблемы изучения использования. Новосибирск, 1987. С. 9.

2. Аскин Я. Ф. Проблема времени. Ее философское истолкование. М., Мысль, 1966. 2000 с.

3. Гегель. Соч. Философия истории. Пер. А. М. Вадена под ред. Ф.А. Горохова. М. 1935. 470 с.

4. Гегель Г. Ф. В. Лекции по истории философии В 3-х книгах. Кн. 1. Спб.: Наука, 1993. 349 с.

5. Гегель Г. Ф. В. Философия природы. Соч.Т.II. М. Л., 1934. 560 с.

6. КиссельМ.А. Гегель и современный мир. ЛГУ, 1982. 152 с.

7. Пространство, время, движение / под. ред. И. В. Кузнецова. М.: Наука, 1971. 624 с.

8. Каримский А. М. Философия истории Гегеля. М.: Изд-во МГУ, 1988. 270 с.

9. Лой А. Н. Социально-историческое содержание категорий «время» и «пространство». К.: «Наукова думка», 1978. 135 с.

10. Молчанов Ю. Б. Четыре концепции времени в философии и физике. М.: Наука, 1977. 192 с.

11. Мостепаненко А. М. Проблема универсальности основних свойств пространства и времени. Л.: «Наука», 1969. 225 с.

12. Подольный Р. Г. Освоение времени. М.: Политиздат, 1989. 143 с.

13.Подольный Р. Связь времен. М.: «Мысль», 1969. 237 с.

14. . Поликарпов В. С. Время и культура. Харьков: ХГУ, «Вища школа», 1987. 159 с.

15. Трубников Н. Н. Время человеческого бытия. М.: Наука, 1987. 255 с.

16. Энциклопедический социологический словарь. (Copyright) The Institute of Socio- Political Research of the Russian Academy of Sciences. Под. ред. акад. Осипова Г. В. М.: ИСПИ РАН, 1995. 939 с. С. 116.

17. Яковлев В. П. Социальное время. Монография. Ростов – на – Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1980. 160 с.

18. Маркс и Энгельс. Соч., Т. 2. С. 546–551. *(Редакція визнала тут допустимим використання цього джерела щодо праці Гегеля «Філософія історії».)*

УДК 35.08

Андрій Пєров,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри правових дисциплін
Одеського інституту МАУП

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ТА СИСТЕМИ ЇЇ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. *У статті на основі аналізу наукових поглядів вчених та історичних і законодавчих актів досліджено, як відбувалася трансформація та розвиток державної служби України, системи її професійного навчання з кінця XIX сторіччя по теперішній час.*

Доведено, що система кадрового забезпечення державного управління та її система професійного навчання як самостійний правовий інститут у вигляді державної служби почала формуватися та розвинулась лише після проголошення незалежності України.

З'ясовано, що трансформації державної служби проходили під впливом політико-правових доктрин, які діяли в різні часи та при різних державних утвореннях, бо її формували різні державні апарати, на які впливали та впливають імперії, революції, війни та прагнення суспільства до демократії. Тому проблематика та правова регламентація діяльності державної служби та її системи професійного навчання є актуальними та потребують подальшого вивчення.

Ключові слова: державна служба, професійне навчання, державне управління, історичний розвиток, адміністративне право.

Abstract. *The article, based on the analysis of the scientific views of scientists and historical and legislative acts, examines how the transformation and development of the civil service of Ukraine and its professional training system took place from the end of the 19th century to the present.*

It is proved that the personnel support system of state administration and its system of professional training as an independent legal institution in the form of public service began to form and develop only after the declaration of Ukraine's independence.

It was found out that the transformations of the civil service took place under the influence of political and legal doctrines that operated at different times and under different state formations, because it was formed

by various state apparatuses that were influenced and are influenced by empires, revolutions, wars and society's desire for democracy. Therefore, the issues and legal regulation of the civil service and its professional training system are relevant and require further study.

Keywords: civil service, professional training, public administration, historical development, administrative law.

Вступ. Суттєву роль у здійсненні процесу ефективної діяльності держави відіграє державна служба взагалі і державні службовці окремо. Стратегія розвитку держави Україна та її державної служби зводиться до вибору необхідної парадигми, а також політичної організації та модернізаційного руху здійснення політичних, соціальних та економічних процесів. У період незалежності відбулася трансформація державної служби України, системи її професійної підготовки, навчання та засвоєння нових компетенцій і сучасних практик управління з переходом від абсолютизму до тоталітаризму та демократії.

Постановка проблеми. За роки становлення та розвитку України як самостійної держави поставали цивілізаційні виклики, які потребували масштабних правових реформ в галузі як розбудови структури державної служби, так і в процесі визначення її статусу, а також системи підготовки кадрів державного управління. Суттєвим випробуванням також стала війна, яку розпочала Російська Федерація, що негативно позначилося на діяльності української держави, діяльності державної служби та викликах для державних службовців.

Держава Україна та її державна служба перебувають у процесі трансформації і як функціонуюча система державного управління мають забезпечувати діяльність держави незалежно від того, перебувають вони у стані війни чи миру. За більш ніж 30-річний період трансформації державної служби України виникла також необхідність державній службі не тільки діяти під час модернізації та війни, а й адаптуватися до зарубіжного досвіду, пристосовуючись до нових реалій, з подальшим вступом до Європейського Союзу та НАТО.

Актуальним є формування позитивного іміджу державного службовця, залучення до державної служби молоді та розвиток у державних службовців України завдяки ефективній системі професійного навчання сучасних навичок управління та необхідних компетенцій, які саме правові акти впливають на перспективний

розвиток та процес реформування державної служби та системи її професійного навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика реформування державної служби та системи її професійного навчання є предметом наукових досліджень таких вітчизняних вчених як О. Аркуша, В. Авер'янов, Ю. Битяк, О. Бойко, Є. Бородін, О. Оболенський, В. Мельников, В. Малиновський, Т. Пахомова, Є. Черноног, А. Костюков, В. Олуйко, А. Усольцев, В. Ключевський, К. Бельський, М. Іншин, А. Грищук, Є. Боговіс, Ю. Ковбасюк, С. Серьогін, М. Білинська, К. Ващенко, В. Загорський, М. Іжа, В. Ландсман, А. Попок, В. Толкованов, С. Загороднюк, А. Рачинський, С. Дубенко, С. Коник, О. Євмєшкін, О. Миколенко, Л. Була-Тіунова, С. Ківалов та багато інших.

Метою дослідження є розгляд розвитку правового забезпечення державної служби України та її системи професійного навчання з моменту її виникнення по теперішній час та оцінка якості правового регулювання.

Методологія дослідження. У ході дослідження застосовувалися збір та аналіз аналітичних даних, збір та аналіз монографій, наукових статей та матеріалів із засобів масової інформації, як друкованих, так і електронних; інтерв'ю зі співробітниками державної служби для виявлення недоліків та пропозицій. Застосовувались методи системного аналізу, історичний, порівняльний метод. Дослідницька робота проводилась з лютого 2022 року по теперішній час. Обмеження дослідження полягає в тому, що розглядалися лише ті критерії, які суттєво впливають на трансформацію державної служби та системи її професійного навчання.

Невирішені частини проблеми. Незважаючи на розлогі та ретроспективні дослідження документів та нормативних актів, які вплинули на трансформацію державної служби в умовах її перманентного реформування залишились недостатньо дослідженими проблеми, пов'язані з впливом адаптації державної служби України, системи її професійного навчання при її інтеграції до НАТО, Європейського Союзу, в умовах війни, воєнного стану та під час пандемії COVID-19.

Виклад основного матеріалу дослідження. У теперішній час у державі Україна відбувається трансформація в економіці від традиційної до сервісної економіки з обтяжуючим чинником у вигляді війни з Росією. Професійний розвиток держави залежить від якості її

державних службовців, а важливим напрямком, мабуть, пріоритетом, є система професійної підготовки кадрів в системі державного управління. Реформа системи державної служби та її професійного навчання є однією з ключових реформ, що знаходить підтвердження в програмних та нормативних документах, які викладені в Концепції та Програмі розвитку державної служби.

У наукових дослідженнях державної служби та її професійного навчання, які визначають вчені-правознавці, наголошено те, що в розвитку та становленні системи підготовки кадрів державного управління відбувалося декілька етапів, які пов'язані з особливостями пануючого політичного режиму.

Українська держава в кінці XIX – на початку XX сторіччя знаходилась в різних імперіях – Російській та Австро-Угорській, де існувала своя окрема система державної служби, правового регулювання та система професійного навчання держслужбовців з притаманними їм принципами, методами, залученням, проходженням та закінченням державної служби. Основним принципом був принцип служіння імператору.

Наступним та суттєвим етапом, який вплинув на сучасний розвиток державного управління та формування його кадрів, був етап відродження та виникнення незалежної держави України. Так, при П. Скоропадському в УНР в 1917 р. виникає державна служба, яка була ним заснована. Вона базувалася на концепції державної служби незалежної України, як самостійної держави, де домінуючою була юридична освіта та були закладені підвалини її проходження та професійного навчання [1, с. 49].

Наступним етапом було панування на території України радянської влади у 20 – 90-ті роки XX сторіччя, яка офіційно не визнавала державну службу як окремий вид спеціальної трудової діяльності та підміняла її системою держслужбовців [2, с. 22]. Крім того, державним апаратом напряму одноосібно керувала партія [3, с. 114].

Лише тільки із здобуттям Україною незалежності у 1993 році був прийнятий Закон України «Про державну службу» [4]. Він вперше закріпив комплекс основних політико-правових засад функціонування державної служби. Зокрема, у даному Законі був визначений правовий статус державних службовців як професійних виконавців специфічного роду суспільно-корисної діяльності. У подальшому, з прийняттям у 1996 р. Конституції України [5], було сформульовано та закріплено

принципи, на підставі яких має функціонувати та розвиватися державна служба, а саме: на правах свободи людини та громадянина, верховенстві права та обов'язків представників влади діяти виключно на підставі порядку та в межах, визначених законодавством.

Основою правового регулювання в сфері підготовки кадрів державного управління стала Програма Президента України «Про кадрове забезпечення державної служби» [6]. Метою підготовки стало забезпечення держслужбовців високим рівнем професіоналізму в їх практичній діяльності. Система їх навчання базувалася на Постанові КМУ від 8 лютого 1997 р. № 167 [7], демократичних принципах єдності, диференційованості, обов'язковості та безперервності в навчанні, носила випереджальний характер навчання [8, с. 296].

Наступним етапом трансформації став прийнятий у 2011 р. новий Закон «Про державну службу» [9], який деталізував деякі аспекти процедури конкурсного добору на посади, формування проходження та звільнення з державної служби, випробування при призначенні та порядок переведення. Закон удосконалив систему оцінювання державних службовців, підвищення професійної кваліфікації, що дослідив науковець Обушенко М. Н. [10].

Наступний етап трансформації державної служби та її професійного навчання почався після укладення Угоди України з Європейським Союзом [11]. Так, 10.12.2015 р. був прийнятий новий Закон «Про державну службу» № 889-VIII [12], яка визначила принципи, правові та організаційні засади державної служби України та функціонування її системи професійного навчання, в яких зазначається, що набуття та вдосконалення професійних знань, вмінь та навичок здійснюється шляхом підвищення рівня професійної компетентності та встановлюється не рідше одного разу на 3 роки, що детально унормовано Постановою КМУ від 6 лютого 2019 р. «Про затвердження Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників, заступників посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад» [13].

У цій системі закріплені принципи відкритості, академічності, інноваційності, практичності, реалізується через систему підготовки, підвищення кваліфікації, стажування та самоосвіти. Новим Законом «Про державну службу» закріплені наступні принципи, якими керується держслужбовець, а саме: верховенство права, законність,

професіоналізм, патріотизм, доброчесність, ефективність, політична неупередженість, прозорість [12].

Поштовхом для подальшої реформи державного управління та державної служби було прийняття Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», а також Стратегія реформування державного управління до 2020 року, яка започаткувала та почала впроваджувати систему електронної взаємодії державних органів «Трембіта», був прийнятий Закон «Про адміністративну процедуру» [14, с. 39, 15].

Суттєвим випробуванням у процесі реформації державної служби та системи її професійного навчання стала війна з Російською Федерацією та введення воєнного стану. Була прийнята низка законів, що вносять суттєві зміни в діяльність державної служби та держслужбовців. Так, у 2022 р. були прийняті: Закон України від 15 березня 2022 р. № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [16] щодо організації роботи державних службовців в умовах воєнного стану; Закон України «Про внесення змін до деяких Законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування в період дії воєнного стану» № 2259 від 20 травня 2022 р. [17].

Характерним засобом цього законодавства стало те, що спростився прийом на державну службу, перестав діяти конкурсний набір та була введена дистанційна праця держслужбовців за допомогою електронних систем. Складнощі, пов'язані з реформуванням державного управління, виявили слабкий кадровий потенціал та розрив між оплатою праці старих та нових службовців. Тому постає питання, в який бік піде трансформація реформування державної служби і системи її професійного навчання, хоча сьогодні нові державні службовці лише навчаються формувати нову державну політику, аналізувати впливи нормативних актів та скаржаться на недостатню змістовність, якість тренінгів, які для них проводяться, особисто з навчання англійською мовою, вивчення законодавства ЄС.

Великою проблемою також є відсутність зворотного зв'язку державних службовців з органами системи інтеграції України до ЄС, аналітичними центрами і усіма структурними підрозділами системи державного управління. Хотілось би зауважити, що на це впливає війна, але це можна подолати завдяки більш ефективній організації управління.

Висновки. Таким чином, більш успішна трансформація державної служби та її системи професійного навчання може відбутися

завдяки модернізації усієї системи державного управління, створення висококваліфікованих фахівців, які можуть робити соціальні комунікації для розвитку демократії та ліберальної економіки завдяки інноваційним моделям управління.

У цілому варто зауважити, що трансформація державної служби України відбувалась в різні часи, в різних імперіях, що можна поділити на етапи цього трансформаційного процесу.

Так, перший етап розбудови державної служби України на етапі її відтворення як самостійної держави відбувся в 1917 році. Тоді були закладені підвалини державної служби, які потребують подальшого дослідження та осмислення.

Другим етапом було утворення в рамках радянської України системи прото-держслужбовців у вигляді радянської номенклатури, яка керувалась партійними органами та виконувала функції державного управління переважно адміністративно-правовими методами.

Третій етап характеризується тим, що із здобуттям незалежності у 1991 році складаються передумови для виникнення незалежної державної служби України та її системи професійного навчання, характерною особливістю якої є визначення правового статусу державного службовця, державної служби як самостійного органу, а система професійного навчання – окремої структури.

Четвертий етап характеризується поглибленням трансформації розвитку державної служби, її професійного навчання в бік професіоналізації, що зафіксовано прийняттям в 2011 році нового Закону «Про державну службу».

П’ятий етап трансформації державної служби характеризується тим, що державна служба стає більш демократичною, інтегрованою за європейськими нормами, принципами, що відображається в прийнятті нового законодавства в 2015 році та програмних документів.

Шостим етапом трансформації державної служби стало її випробування в умовах війни під час російської військової агресії з 24 лютого 2022 року, при яких був введений у державі військовий стан, який дещо спростив вступ та звільнення з державної служби та удосконалив її діяльність за допомогою електронних засобів комунікації.

Позитивним результатом модернізації державної служби та її професійного навчання стало те, що вона, хоча й з невеликою ефективністю, але виконує покладені на неї функції та задачі. Перспективними питаннями подальшого дослідження наукової

тематики у сфері трансформації державної служби та професійного навчання є кадрове забезпечення органів державного управління такими держслужбовцями, які зможуть ефективно здійснювати діяльність України як держави під час війни, так і після війни, організувати сталий розвиток та уможливити вступ України до НАТО та ЄС.

Список використаних джерел

1. Історія державної служби в Україні: у 5 т. Під ред. Мотренко Т. В. та Смолія В. А. К.: Ніка-Центр, 2009. Кн.1. 824 с.

2. Іншин М. І. Історія виникнення, розвитку та формування державної служби України. *Юридична наука і практика*, 2011. № 2. С. 22.

3. Оболенський О. Ю. Державна служба: підручник. К.: КНЕУ, 2006. 472 с.

4 Про державну службу: Закон України від 16 грудня 1993 № 3723-12. URL: https://www.rada.gov.ua (дата звернення: 10.04.2023).

5. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141. Зі змінами.

6. Про кадрове забезпечення державної служби: Указ Президента України від 10 листопада 1995 №1035/95. URL: https://www.rada.gov.ua (дата звернення: 10.04.2023).

7. Про систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців: Постанова КМУ від 8 лютого 1997 № 167. URL: https://www.rada.gov.ua (дата звернення: 10.04.2023).

8. Плахотнюк Н. Г. Процедури залучення молоді на державну службу: організаційно-правових аспект. *Українські наукові записки,* 2005. № 1-2. С. 296–301.

9. Про державну службу: Закон України від 17.11.2011 № 4050-VI *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2012. № 26. Ст. 273.

10. Обушенко М. Н. Порівняльний аналіз чинного та нового Закону «Про державну службу». URL: https://bookvu.net/book_ukrainske-pravo_991/94 (дата звернення: 10.04.2023).

11. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами – членами, з іншої сторони, м. Брюсель, 21.03.2014 р. № 1678-7 від 16.09.2014. *ВВР*. 2014. № 40. Ст.2021.

12. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII: *Відомості Верховної Ради України.* 2016. № 4. Ст. 92.

13. Про затвердження Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників, заступників посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад: Постанова Кабінету Міністрів України від 06 лютого 2019 № 106. *Урядовий кур'єр* від 21.02.2019. № 35.

14. Миколенко О. І. Теорія адміністративного процедурного права: Монографія. Харків: Бурун Книга, 2010. 336 с.

15. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 10.04.2023).

16. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 № 2136-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення:10.04.2023).

17. Про внесення змін до деяких Законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування в період дії воєнного стану: Закон України № 2259-IX від 12.05.2022. *Голос України* від 19.05.2022. № 107.

УДК 159.98/.922

Тетяна Рєпнова,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри практичної психології
Одеського національного морського університету, Президент
Української Академії юнгіанської аналітичної психології

ЕГО В ПРОЦЕСІ ІНДИВІДУАЦІЇ НА ОНТОГЕНЕТИЧНИХ ЕТАПАХ РОЗВИТКУ

Анотація. *У статті ми розглянули онтогенетичні аспекти індивідуації як основного процесу людського життя, який протікає за основними стадіями розвитку особистості. Ці процеси мають як індивідуальну природу, так і колективні форми на рівні культурних змістів колективної поведінки, досвіду, що можуть бути виражені у символічній формі, зокрема у казках. Цікавим є розгляд процесів зв'язку его із самістю як принципом цілісності особистості та представленні їх в українській народній казці.*

Abstract. *In the article, we considered the ontogenetic aspects of individuation as the main process of human life, which proceeds according to the main stages of personality development. These processes have both an individual nature and collective forms at the level of cultural contents of collective behavior and experience, which can be expressed in a symbolic form, in particular in fairy tales. It is interesting to examine the processes of connecting the ego with the self as a principle of the integrity of the individual and their presentation in the Ukrainian folk tale.*

Abstrakcyjny. *W artykule rozważyliśmy ontogenetyczne aspekty indywiduacji jako główny proces życia człowieka, który przebiega zgodnie z głównymi etapami rozwoju osobowości. Procesy te mają zarówno charakter indywidualny, jak i formy zbiorowe na poziomie kulturowych treści zachowań i doświadczeń zbiorowych, które mogą być wyrażone w formie symbolicznej, zwłaszcza w baśniach. Interesujące jest zbadanie procesów łączenia ego z jaźnią jako zasady integralności jednostki i ich przedstawienie w ukraińskiej baśni ludowej.*

Вступ. Народжуючись, ми приходимо у строкатий світ та відлік світогляду отримуємо через поведінкову структуру мати-дитина, саме в ній формуються глибинні емоційні відносини між матір'ю і немовлям. Спостереження за відносинами матері і дитини виявили досить ранні

форми спілкування, у процесі яких формуються емоційні зв'язки: спілкування дотиком, мімікою, вокалізацією голосу, орієтувальними стимулами.

Так немовля відгукується на дотик до щоки поворотом голови (кореневий рефлекс) – це внутрішня реакція відповіді на стимул, що допомагає йому знайти груди з молоком. Разом з тим, ця реакція відповіді є й емоціональним відгуком на мати-годувальницю. Між матір'ю і немовлям формується емоційний зв'язок, який лежить в основі важливих відносин між ними, що проявляється в його сприйнятті, впізнаванні, відгуку, стилю поведінки, наслідуванні, відтворенні на рівні образу, співпраці тощо.

У результаті спостережень за поведінкою немовлят на першому році життя виявилось, що спочатку дитина реагує усмішкою на образ будь-якого людського обличчя, а іноді навіть на картонні маски із зображеннями очей, чола, брів та носа. Можна провести аналогію із курчатами, що тільки вилупились – ті одразу присідають, як тільки перед ними рухається картонний шуліка, але не реагують, коли силует шуліки буде рухатися хвостом вперед. Ці вроджені інстинкти пов'язують новонародженого з довкіллям.

Ближче до середини першого року життя дитина починає реагувати диференційовано: усміхається, коли бачить материне обличчя і виражає реакцію незадоволення на незнайоме обличчя. Ми припускаємо, що саме у цей час у недиференційованій єдності світу немовляти поступово починає проявлятися індивідуальна сфера взаємодії. Індивідуальна історія життя розпочинається тоді, коли немовля виділяє мати серед іншого оточення.

Постановка проблеми. Ми народжуємось із потенціалом можливостей, ми набуваємо індивідуальності і реалізовуємо свій потенціал у контексті нашого особистого досвіду, який сконструйований сімейними, соціальними та культурними взаємодіями. Его в процесі індивідуації набуває зв'язків, що і стало предметом нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Швейцарський аналітик К. Юнг виділяє у структурі психічного кілька рівнів активного життя людини: свідоме, центром якого є Его; несвідоме особистісне із комплексами, що утворились завдяки постійним процесам адаптації; несвідоме колективне, що є джерелом і сховищем архетипів як носіїв культурних форм. Між цими рівнями психічного відбувається постійна взаємодія. Цілісний і неподільний світ дослідник позначає як Самість,

яка об'єднує усі рівні психічного, є центром псюше. У запропонованій К. Юнгом концепції псюше — его відіграє роль адаптивного комплексу, який прагне на перших етапах розвитку дитини розширення, більшого зв'язку з реальністю, знаходиться під впливом матері і батька по мірі дорослішання, а на другому етапі, що співпадає з другою половиною життя, его прагне зв'язку із самістю, більшого зв'язку із несвідомим особистим і колективним [6].

Людина після народження стає на шлях індивідуації — набуває процесу індивідуального життя, наповненого сенсом [4]. У процесі індивідуації людина проживає кілька епох, що співпадають з онтогенетичними етапами її розвитку: ера матері та ера батька (перша половина життя, дорослішання); зеніт (середина життя); друга половина життя – ера особистісної зрілості (індивідуальність особистості) та закат (зниження активності). Див. мал.1.

Ера Матері — процеси розвитку его дитини до підліткового віку, її прив'язаність і залежність, першочергове значення сімейних стосунків, набуття культурних особливостей та особистісних відмінностей; а також активний зв'язок его із джерелом архетипу матері як поклоніння природі.

Ера Батька — процеси розвитку его юнацького віку через сепарацію від «матері», визнання ієрархії і покора авторитету, дозрівання его, його комплексів персони і тіні як джерела тривоги, підсилення тривоги смерті, усвідомлення власних обмежень, порушення правил і покарання; а також активний зв'язок его із джерелом архетипу батька через вироблення культурних форм буття, заснованих на законі та обов'язку.

Ера Особистості — процеси розвитку его зрілого віку через втрату ілюзій, звільнення від проєкцій, сепарація від батьківського комплексу, персонального та культурного, внутрішній локус контролю, незалежність і взаємозалежність, індивідуальна відповідальність, набуття індивідуальності особистості; а також активний зв'язок его із джерелом архетипу самості, свободи.

Уся культура людства, давня чи сучасна, з'являється з архетипів як первісних форм буття, законів природи і досвіду людства щодо виживання, співпраці, культурного поводження. Вони живуть самі по собі у мові як багатовіковому надбанню колективних форм, зокрема у колискових матері, яка їх вокалізує немовляті.

Малюнок 1

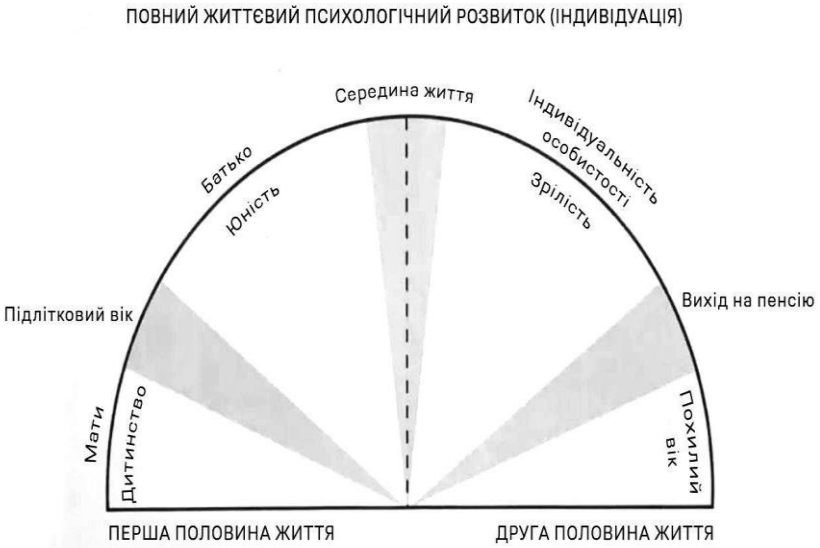

Так, у впливі рідної матері на немовля зосереджені усі архетипічні можливості, що їй належать, а також і потенційні, бо архетип матері набагато ширший індивідуального досвіду, він набутий завдяки несвідомій асиміляції нескінченного людського досвіду материнства. Спілкування рідної матері з немовлям є не тільки безпосередньою взаємодією між ними, але й потенціалом, який може бути реалізованим через збагачення психіки людини завдяки взаємодії з архетипом матері, він актуалізується несвідомо через сновидіння і фантазії, відтворення образів з казок, легенд, пісень, мотивів творчості, що супроводжували колективне життя цілого народу. Дитина отримує код нації, набуває національної свідомості через встановлення зв'язків з колективним несвідомим, його архетипічними культурними змістами [1].

Доросла людина зазвичай не пам'ятає про своє раннє дитинство, коли вона знайомилася із казками як носіями національного коду, із мотиваційною структурою етнокультурної спільноти, до якої вона

належить (наприклад: бути кмітливим, щоб досягти успіху — національний код калмиків; бути хитрим, щоб досягти поваги племені — національний код у африканського народу; бути працьовитим, щоб розбагатіти — код українців; бути впертим і наполегливим, щоб вижити в суворих північних широтах — національний код фіннів тощо). Казка з дитинства закладає в людині можливості. Ті можливості, які реалізовувались у житті в процесі дорослішання, ставали реальним надбанням его, а потенційні архетипічні можливості самореалізації індивіду навіть не усвідомлювались, не досягали свідомості, хоча могли залишатися енергійними структурами і необхідними в подальшому в другій половині життя.

У процесі індивідуації на онтогенетичних етапах розвитку індивід опановує рухи самості як принципів психічної цілісності. Самість прагне досягти двох цілей: 1) сформувати сильне его, 2) встановити зв'язок сформованого его з глибинними шарами психіки, які мають потенціали для наповненого життя [4, с. 139].

Процес індивідуації К. Юнг образно описував як оберти колеса, де Его знаходиться на ободі колеса, а Самість у центрі осі колеса. Наші переживання тільки частково складають життя самості. Ми не можемо одразу відчути цілісність смислу свого життя, треба пройти усе коло. У процесі індивідуації як життєвого шляху людина може інтуїтивно усвідомлювати, що рухається навколо реального ядра сенсу життя, тобто архетипічної Самості [6, с. 196–197].

Так, символ кола як цілісності Всесвіту існував в уявленнях прадавніх скіфів, він зображався у вигляді сонячного диску, що його тримає на рогах олень, відтворення знаходимо у бронзових прикрасах VI ст. до н.е. – Ольвія, Північне Причорномор'я України. Дажбове Коло у Велесовій Книзі, дощечка 38Б – «це життя всього живого, його дихання» про уявлення українців у V ст. (Ілар Хоругин, дощечка 38 Б, IX ст.) [7].

Якщо метою першої половини життя людини є формування та укріплення у зовнішньому світі сильного его, тоді метою другої половини життя є інтеграція его із сенсом життя перед неминучістю смерті. Природнім є рух життя, від якого немає сенсу відступати, так само як і від прийняття руху до смерті другої половини життя.

Карл Юнг стверджував, що правильно завершити життя — значить продовжувати жити так, наче жити доведеться ще тисячу років, іншими словами «вижити із самого життя» [6, с. 438].

Самість як цілісне коло життя людини, вбирає у себе его-особистість і колективне безсвідоме, що проявляється як у індивідуальних сюжетах сновидінь, фантазіях, так і колективних мотивах чарівних казок, народних пісень, творчому відображенні реальності у малюнках, живопису, архітектурі. Разом у індивідуальному і колективному вимірі проявляється уся психіка. У казках зустрічаємо мотиви життя і смерті, народження героя, набуття ним спрямованості, наближення до смерті, чарівного спасіння, стійкості, обрання свого життєвого шляху [2].

Казка готує психіку і до прийняття смерті у старечому віці. Не маючи досвіду смерті, безсвідоме не може ніяк її відобразити у сновидіннях чи фантазіях. Частіш у казках на позначення кінцевості зустрічаємо мотиви краю: крайня хата, окраєць хліба, край ліса, герой іде на край світу. Смерть — це останній крок в індивідуації, наскільки цей процес відомий людині, але можливо, що у самості як психічної структури є більш довготривала і змістовна перспектива розвитку. І тоді герой казки повертається з того світу неушкодженим, продовжуючи свій шлях. Так казкові мотиви створюють образ безпечного місця за межею смерті, куди можна буде піти, залишивши дім.

Взаємодію его із самістю в процесі індивідуації Е. Едінгер назвав ось Его — Самість [3, с. 5–6]. Цю структуру найкраще описав К. Юнг: при індивідуації центр особистості зміщується від его до самості, створюючи новий центр десь між ними.

Найбільше архетипічна самість проявляється у чарівній казці, з якою взаємодіє дитина, розвивається її уява, досвід, а також потенційна активність за мотивами і культурними зразками казки.

У юнгіанській казкотерапії казка використовується як інструмент імплікації архетипічних культурних змістів у Его, яке проходить певні стадії розвитку в процесі індивідуації. Тому психолог враховує віковий ранг казки, який призначений для інтеграції індивідуального досвіду самої дитини і колективного досвіду народу.

Чарівна казка може нести у собі:

- Архетипічне ядро і шаблон Его (Яким треба бути?)
- Способи формування цілісної психіки (Як цього досягти?)
- Структурування досвіду цілісності (Де знаходжусь я?)
- Узагальнений образ цілісності (Куди мені рухатись?)

Українська народна казка у мотивах героя відбиває індивідуацію Его на шляху до мети, яка відповідає задачам розвитку дитини певного віку. Архетипічне ядро Его, способи досягнення мети, структурування досвіду та успіх пригоди, який робить героя більш цілісним, можна розглядати на прикладі казок: «Котигорошко», «Івасик-Телесик», «Летючий корабель», «Кирило Кожум'яка», «Яйце-райце», «Ох» та інші.

Основними мотивами процесів індивідуації его, колективними формами поведінки українців є: чудесне народження, слабкий герой; набуття ним сили та вміння; важлива родинна справа; несправедливість; зустріч із змієм на дніпровських схилах, лісі, морі, горах, піднебессі, підземеллі; відвага та розум; співпереживання; підступність; кмітливість; братерство; чарівні надбання; наречена; щасливе повернення до рідної домівки.

Его в процесі індивідуації через казку оволодіває способами досягнення цілісності, через проходження разом із героєм від початку казки до кінця. Символічними змістами української казки є мотиви: колиска, булава (або срібне весло, сокирка), вправність (пахарь, рибалка, лісоруб, мисливець, коваль, тесля...), чиста сорочка, хлібина, залізо, змій, вогонь, полон, птах, дівчина, побратими (крутивус, вернидуб, морозенко), стежка від дому до дому.

В українській казці відбувається символічне відображення процесів розвитку его найважливіших подій життєдіяльності людини, що підкреслює глибину її змістовної ментальності та культурно-історичного виміру психіки.

Висновки. Розглянуто онтогенетичні аспекти індивідуації як основного процесу людського життя, який протікає за основними стадіями розвитку особистості. Цей процес має як індивідуальну природу, так і колективні форми на рівні культурних змістів колективної поведінки, досвіду, що можуть бути представлені у символічній формі, зокрема у казках. Казкотерапія є сучасним методом глибинної психології, подальші наші дослідження будуть спрямовані на використання казкотерапії у психологічній практиці.

Список використаних джерел

1. Рєпнова Т. П., Ламбова Л. Г. Доповнена реальність у структурі ідентичності дошкільника засобами казкотерапії. Зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (19–20 листопада 2021 року). Одеса: ГО "Південна фундація

педагогіки", 2021. С. 52–54.

2. Рєпнова Т. П. Казки і казкотерапія. Науково-методичний журнал “Наша школа”: Одеса. № 5, 2002. С. 8–11.

3. Edward F. Edinger, Ego and Archetype: Individuation and the Religious Function of the Psyche. New York, 1972.

4. Holl, James A. Introduction to Jung's therapy, 2006.

5. “The “Face to the face” Interview”, C.G. Jung Speaking, Bollingen Series. Princeton: Princeton University Press, 1977.

6. Jung, Memories, Dreams, Reflections. Albany: State University Press of New York, 1985.

7. Ілар Хоругин, IX ст. Переклад Сергія Піддубного. «Велесова Книга – Веди України – Русі». 2020. URL: https://yatran.com.ua/blog/velesova-kniga/ (дата звернення: 25.02.2023).

УДК 159.94

Ірина Коломієць,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальнонаукових, соціальних
та поведінкових дисциплін Одеського інституту МАУП

Катерина Раєвич,
студентка 1 курсу спеціальності «Психологія»
Одеського інституту МАУП

Олександра Васильєва,
студентка 2 курсу спеціальності «Дизайн» Академії «IT Step»
(м. Брюсель, Бельгія)

ФАКТОРИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СТРЕСУ

Анотація. *Авторами дано визначення поняття стресу як феномену, досліджені його функції, властивості, фази та засоби боротьби зі стресом. Саме стрес підтримує активність систем на рівні норми. Надано ознаки розвитку стресу за наслідками війни.*

Abstract. *The authors define the concept of stress as a phenomenon, its function, properties, phases and means of dealing with stress. It is stress that keeps the systems at the normal level. Signs of the development of stress as a result of the war are provided.*

Вступ. Стресові стани, або емоційний стрес, представляють особливу форму переживання почуття, близьку за своїми психологічними характеристиками до афекту, але за тривалістю наближену до настроя.

Емоційний стрес виникає в ситуаціях небезпеки, загрози, сорому тощо. Далеко не завжди досягається інтенсивність афекту, стан людини при стресі характеризується дезорганізацією поведінки та мовлення, що проявляється в одних випадках у безладній активності, а в інших — у пасивності, бездіяльності в ситуаціях, що потребують прийняття рішення. Разом з тим, коли стрес виявляється незначним, він може сприяти мобілізації сил, активізації діяльності.

Поведінка індивіда в стресових станах суттєво залежить від типу нервової системи людини, сили або слабкості її нервових процесів.

Постановка проблеми. Майже все населення України сьогодні страждає від стресу під час війни. Стрес може бути серйозною загрозою. Але повна свобода від стресу, як стверджує Ганс Сельє, рівнозначна смерті [1]. Таким чином, стрес може не тільки шкодити, а й буди корисним.

У наш час вчені розрізняють:

- евстрес: позитивний стрес, який взаємопов'язаний з бажаним результатом та мобілізує організм. При евстресі відбувається активізація пізнавальних процесів та процесів самосвідомості, осмислення дійсності, пам'яті, це важливо для творчості людини;

- дистрес: негативний стрес з небажаним шкідливим результатом. Кожна людина здатна підтримувати оптимальний рівень стресу, но стресові впливи не повинні перебільшувати пристосувальні можливості людини, так як в цих випадках стрес може перейти в дистрес. Він характеризується втомленістю, дратівливістю, зниженням працездатності, проявляється в почутті безнадії, тривоги. Така нездатність впоратися зі стресом може привести до виснаження, яке приймає форму нервового зриву, а іноді навіть призводить до психічних захворювань (синдрому хронічної втомленості, депресії) чи психосоматичного розладу (підвищення тиску, серцево-судинні захворювання, серцебиття, язва шлунку тощо).

Проблема дослідження факторів стресу є актуальною, особливо в умовах агресивної війни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукові дослідження стресу започаткував у 1926 році відомий канадський фізіолог Ганс Сельє. Проблематику стресу досліджували вчені В. Булах, В. Василюк, О. Грицун, Н. Левітів, Г. Ложкін, А. Ляшевич, Л. Наугольник, Т. Рєпнова, З. Романець, Т. Титаренко, Ю. Чирков та інші.

Мета дослідження – проаналізувати причини психологічного стресу, зокрема в умовах війни, дослідити основний механізм стресу та його фактори, методи боротьби з їх впливом, саморегуляцію психічних станів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стрес часто виникає під впливом надзвичайних ситуацій. У спеціальній літературі немає єдиної думки, щодо визначення надзвичайних ситуацій. Їх називають критичними, стресогенними, особливими, емоціогенними, аварійними, кризовими, тяжкими, складними, надекстремальними, нетиповими, небезпечними, гіперстресовими.

Під поняттям небезпека розуміють такі впливи, котрі можуть наносити шкоду здоров'ю людини, створювати загрозу життю та утруднювати функціонування різних органів організму людини.

За масштабами надзвичайні ситуації поділяють на ситуації:

- загальнодержавного рівня;
- регіонального рівня;
- місцевого рівня;
- об'єктового рівня [2, с. 152].

Надзвичайна ситуація загальнодержавного рівня — це надзвичайна ситуація, яка розвивається на території двох та більше областей або загрожує транскордонним перенесенням, а також у разі, коли для її ліквідації необхідні матеріали і технічні ресурси у обсягах, що перевищують власні можливості окремої області, але не менше одного відсотка обсягу видатків відповідного бюджету.

До цієї категорії відносяться надзвичайні ситуації воєнного характеру, пов’язані з наслідками застосування зброї масового ураження або звичайних засобів ураження, під час яких виникають вторинні фактори ураження населення, зокрема внаслідок руйнування атомних і гідроелектричних станцій.

Деякі дослідники вважають, що під час діяльності в екстремально стресових умовах відбуваються виражені зміни психологічних особливостей особистості [3–5]. В. І. Лєбєдєв при дослідженні особистості в екстремальних умовах виділяє наступні компенсаторні психопатологічні механізми адаптації індивіда до стресових умов: порушення самосвідомості, наявність афективних реакцій, просторових ілюзій, наявність понадцінних ідей, дисгармоній рухової діяльності, що, на нашу думку, детермінує розвиток патологічних змін у структурі особистості.

Неспокій, тривога, страх, прискорене серцебиття, м’язи і мозок у тонусі – ознаки стресового стану. Часто людину в такому стані не покидає безпричинне почуття роздратованості або пригніченості, фізична слабкість, постійна втома, зниження апетиту або ж навпаки нетипово часте відчуття голоду, важко зосередитися на роботі, з’явилися проблеми з пам’яттю або болі в голові чи шлунку, які не мають органічних причин, людина не може розслабитися, втратила почуття гумору, стала метушливою або сльозливою, недовірливою, втратила інтерес до роботи і близьких або ж з’явилися нервові тики і нав’язливі звички (кусання губи чи нігтів).

Дуже важливо вміти боротися зі стресом у будь-яких ситуаціях, стрес може сприяти мобілізації організму у критичних ситуаціях (евстрес), проте якщо знаходитись в ньому постійно, це може привести до нервових зривів та депресії (дистрес).

Під час війни ми можемо відчувати дистрес і глибокі переживання, причому як за себе, так і за рідних та близьких, які поруч, чи на фронті, чи на окупованих територіях, чи вимушено виїхали за кордон з дітьми, чи за своє житло, чи навіть за своїх домашніх тварин. Вторинною причиною стресу може бути відсутність світла внаслідок атак ворога на енергетичну інфраструктуру, відсутність води, тепла, можливості нормально харчуватись у висотних будинках з електричними плитами. Без світла неможливо працювати за комп'ютером, якщо щоденна робота пов'язана з таким видом діяльності, робити інші важливі справи. А грошей на генератор може не вистачати. Комплекс усіх цих загроз для людини може провокувати стрес. Є специфіка впливу воєнних загроз на емоційний стан і психіку дітей [4].

На щастя, зараз є багато методів боротьби зі стресом. Фізичне навантаження, як і стрес, активізує процеси витрачення та розпаду речовин, необхідних для мобілізації енергії. Для врівноважування цих процесів потрібно посилити відновлювальні процеси. Цілюща сила відновлювальних процесів добре відома – наприклад, велика користь від сну після стресу. Виявляється, є багато методів прискорити ці процеси, крім сну, такі:

- йога;
- медитація;
- техніки дихання;
- арттерапія;
- аутотренінг тощо.

Будь-який вид фізичної активності виявляє антистресову дію.

Після 24 лютого 2023 року багато з нас пережили моменти паніки. Паніка – це напад тяжкого страху, тривоги та відчуття внутрішньої напруги, це паралізує людину або ж навпаки, штовхає її на безрозсудні вчинки. Під час паніки можуть спостерігатися протилежні реакції: одним хочеться бігти, іншим – навпаки, забитися в куток. Ворог бажає нашої паніки, щоб подолати нас, бо ми стаємо більш вразливими, тому обов'язково потрібно вживати заходів, щоб відновити нормальний психічний стан. Є спеціальні рекомендації, як подолати паніку, перш за все – дихальні техніки; вихід емоцій: плачте,

кричіть, танцюйте, малюйте, співайте; самомасаж; використайте різкі запахи – спирт, цитрусові тощо; не вживайте алкоголь; прийміть седативні препарати; а якщо паніка охопила когось іншого, вкрийте його теплою ковдрою, дайте тепле питво, нагадайте про базові речі: хто він є, що тут робить, хто поряд, як людину звуть.

У будь-якому випадку, можна звернутися по допомогу до психолога, психотерапевта, психіатра. Але важливими є поради Міністерства охорони здоров'я України, як впоратися зі стресом під час війни. Вони настільки важливі в умовах війни, що ми наведемо їх тут повністю: «Щоб безпечно адаптуватися до сучасних реалій і мінімізувати наслідки стресу, МОЗ надає такі поради:

- Зосередьтеся на тому, що можете контролювати. Зокрема, дуже важливо концентруватися на створенні найбільш безпечних умов, турботі про близьких і рідних;
- Споживайте лише достовірну інформацію з офіційних джерел. МОЗ не радить переглядати новини цілодобово, адже це підвищує панічні настрої, тривогу та відчуття страху за близьких і себе;
- Критично сприймайте інформацію;
- Подбайте про можливі запаси продуктів харчування та питної води. Спробуйте зробити продуктовий запас у місці вашого укриття;
- За можливості дотримуйтеся режиму дня та сну. В умовах війни важко організувати здоровий сон, проте щоразу, коли у вас є можливість поспати, скористайтеся нею;
- Не забувайте рухатися та за можливості виконувати хоча б мінімальні фізичні активності. Наприклад, робіть розминку в укритті. Рух допоможе впоратися зі стресом, тривогою та панічними настроями;
- Не забувайте про психологічну підтримку. У важкі часи важливо гуртуватися разом і підтримувати одне одного. Якщо у вас є можливість, будьте на зв'язку з близькими. Якщо такої можливості немає й ви знаходитеся в укритті, спілкуйтеся та підтримуйте тих, хто перебуває поруч із вами;
- За можливості допомагайте тим, хто цього потребує. Добрі справи, волонтерство та підтримка інших дозволяють почуватися краще. Наприклад, організовуйте пункти видачі чаю для захисників, віддайте речі першої потреби переселенцям з інших міст, підтримуйте українських захисників, комунікуйте з іноземними друзями про перебіг ситуації в Україні тощо;

- Правильно та глибоко дихайте, рахуйте вдихи та видихи, врівноважуючи їх. Можна спільно співати чи рахувати, щоб зменшити всю стресовість ситуації.

Пам'ятайте, що відчувати тривогу, занепокоєння та страх у той час, коли навколо вас бойові дії, а країна в стані війни з агресором, нормально. Це прийнятна реакція вашої психіки й організму на ситуацію, що склалася» [6].

Сьогодні в Україні є багато можливостей отримати безоплатну психологічну допомогу, зокрема безпосередньо в мережі Інтернет: «Психологічна підтримка» у Вайбері, в чаті «Психологія» в Телеграм тощо. В закладах освіти є Психологічна служба, покликана допомагати учням і вчителям, студентам і викладачам. Психолог Світлана Ройз запропонувала для закладів освіти аж 46 вправ і порад, як стабілізуватися під час війни [7]. Існує онлайн курс неформальної освіти на платформі Prometheus: «Психологія стресу та способи боротьби з ним».

Висновки. Отже, підсумовуючи зазначене, можемо зробити наступні висновки. Стрес може бути позитивним (евстрес), що мобілізує організм, і негативним (дистрес), що шкодить психічному та фізичному здоров'ю людини. Така форс-мажорна ситуація як війна викликає дистрес, паніку у значної кількості людей. Для того, щоб успішно подолати наслідки стресу під час війни, треба дозволяти собі проводити якомога більше часу з близькими, займатися волонтерством, навчатися та розвиватися, виконувати інші наведені поради, намагатися вести нормальний спосіб життя, відпочивати, залежно від індивідуальних потреб, підтримувати близьких та друзів. Слід вірити у перемогу і робити все, щоб наблизити її, дивитися позитивні відео про наших захисників, але обмежити сприйняття негативної інформації. Гумор – також хороша зброя та захист у стресових ситуаціях, не варто забувати про приємні речі, які радують. Головне – стежити за власним ресурсом, щоб не відбулося емоційне вигорання, і ми би зберегли психічне здоров'я навіть в умовах кривавої війни.

Список використаних джерел

1. Радченко О. М. Теорія стресу та філософські погляди Ганса Сельє: значення для сучасної медицини URL: https://health-ua.com/article/71356-teorya-stresu-taflosofsk-poglyadigansasel-znachennya-dlya-suchasno-meditcin#:~:text=% (дата звернення: 09.03.2023).

2. Лапін В.М. Безпека життєдіяльності людини: навчальний посібник. Вид. 4, перероблене і доповнене. Київ: Знання, 2007. 322 с.

3. Психологія: Навч. посіб. / О. В. Винославська, О. А. Бреусенко-Кузнєцова, В. Л. Зливков та ін.; За наук. ред. О. В. Винославської. Київ: Фірма «ІНКОС», 2005. 352 с.

4. Рєпнова Т. П. Культура емоцій та почуттів під час війни. *Актуальні проблеми сучасного управління в соціально-економічних, гуманітарних та технічних системах:* Зб. наук. праць за матеріалами XVIII Міжнародної наук.-практ. конф. (17 листопада, 2022 р., м. Одеса) / Міжрег. Академія управління персоналом. Одеськ. ін-т. ДУ «Ін-т ринку і екон.-екол. досліджень НАН України». Одеса: Лерадрук, 2022. С. 142–146.

5. Снігур Л. А. Військова психологія і педагогіка: підручник за редакцією Л. М. Снігур. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2010. 576 с.

6. Як впоратися зі стресом під час війни – рекомендації МОЗ. URL: https://www.wonderzine.com.ua/wonderzine/life/ psychology/9997-yak-vporatisya-zi-stresom-pid-chas-viyni-rekomendatsiyi-moz (дата звернення: 09.03.2023).

7. Ройз С. Долаємо паніку. 46 вправ і порад, як стабілізуватися під час війни. *Нова українська школа*. URL: https://nus.org.ua/articles/dolayemo-paniku-46-vprav-i-porad-yak-stabilizuvatysya-pid-chas-vijny/ (дата звернення: 09.03.2023).

УДК 159.923.2

Галина Закалик,
старший викладач кафедри психології
Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»
(м. Львів, Україна)

Наталія Шувар,
кандидат біологічних наук, доцент кафедри психології
Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

Мар'яна Лобода,
магістрантка 2 курсу спеціальності «Психологія»
Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ Я-КОНЦЕПЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Анотація. *У статті розглянуті питання формування компонентів Я-концепції у молодших школярів. Показані незначні зміни в їх самооцінці та самосвідомості, що вказує на поетапність змістового наповнення образу «Я», збагачення якісними особливостями самооцінки. Особливістю молодших школярів є адекватність самооцінки, формування Я-образів у часовому аспекті.*

Abstract. *The article deals with the formation of self-concept components in younger schoolchildren. Minor changes in their self-esteem and self-awareness are shown, which indicates the step-by-step content filling of the self-image, enrichment with qualitative features of self-esteem. The peculiarity of younger schoolchildren is the adequacy of self-assessment, the formation of self-images in the temporal aspect.*

Вступ. Особистісне «свідоме» Я людини цікавить науковців не один десяток років. Його суть представлена в особистісних характеристиках та здібностях, здатностях людини взаємодіяти з іншими членами суспільства та світом. Я-образ людини представляє її ціннісні уявлення, що пов'язані з об'єктом і діями, а також уявленнями про позитивно чи негативно спрямовані цілі та ідеї.

У молодшому шкільному віці йде активне формування особистості дитини, що зумовлене розширенням можливостей її пізнання себе. Водночас розширюється її самосвідомість, світогляд,

зазнає перших суттєвих змін самооцінка та змінюються ціннісні орієнтації. Навіть, незважаючи на те, цей період називають період незначних і повільних змін у розвитку самосвідомості, дитина має можливість нагромадити свій досвід та психічний резерв.

Постановка проблеми. Умови військового стану та й сама війна можуть мати вплив на складові Я-концепції, а тому моніторинг та вивчення психологічних особливостей розвитку дитини у період молодшого шкільництва є важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Я-образ є особливим психічним утворенням у структурі самосвідомості, що має ще назву «Я-концепції» [17]. Відомо, що самосвідомість закладається на ранніх етапах онтогенезу, коли дитина починає відокремлювати себе від світу предметів та інших людей. Однак, тільки із закладкою самооцінки відбувається новий рівень розвитку психіки й особистості загалом. Активне пізнання дитиною меж своїх можливостей, засвоєння і прийняття цінностей та моральних норм у семирічному віці є можливістю до більшого самоствердження її особистості.

Під «Я-концепцією» розуміють сукупність усіх уявлень особистості про себе, сполучену з її оцінкою, а також сукупність установок, спрямованих на саму себе, що має такі структурні елементи: «Я»-образ, самооцінку, поведінкові реакції та очікування [11]. Система образів-«Я» людини постійно змінюється й ніколи той самий образ не виникає двічі. На їх основі виникає система самосприймання, що є організованим, послідовним концептуальним гештальтом, який складається зі сприймання властивостей «Я» і сприймань взаємин «Я» з іншими людьми та з різними аспектами життя, а також цінності, що пов’язані з цими сприйняттями [6]. На основі сприйняття, уяви виникає неповторність та унікальність нейроструктурних основ індивідуального «Я» людини.

Вивченню «Я-образу» присвячені роботи У. Джеймса, З. Фройда, Е. Еріксона, К. Роджерса. Розвиток уявлень про Я-концепцію досліджували Р. Бернс, К. Хорні, Е. Еріксон. Сутність формування Я-образу як розвитку самосвідомості викладено у працях М. Й. Варія, О. Гуменюк, М. І. Боришевского. Варто зазначити, що в українському психологічному просторі розробкою теоретичних моделей функціонування самосвідомості особистості займаються такі визначні постаті як С. Д. Максименко, М. Й. Боришевський, І. С. Булах, В. В. Москаленко, В. Л. Зливков та ін. Т. О. Піроженко та

К. О. Островська розкривають взаємозв'язки формування Я-образу дитини та її ціннісних орієнтацій.

У молодшому шкільному віці, який ще називають *вік зрілого дитинства*, увага науковців зосереджувалася на вивченні окремих компонентів або окремих складових сторін «Я-концепції» особистості. Так З. С. Карпенко здійснює вивчення самооцінки і дає пояснення самовизначенню [7]; І. О. Меліхова досліджує вплив упевненості та невпевненості на самооцінку і мотивацію досягнення дитиною успіху [10]; М. Й. Боришевський указує на роль самоконтролю у формуванні «Я-концепції» [2, с. 63]; Р. В. Павелків вказує на усвідомлення власної поведінки [13]; К. О. Островська виявила взаємозв'язки між сформованістю образу «Я», самооцінкою та ціннісними орієнтаціями другокласників [12]. Вченими О. О. Жигайло [3] та Л. В. Долинською [4] показані також умови і чинники, які можуть мати вплив на розвиток Я-концепції дитини. У працях О. В. Романової виявлені гендерні особливості становлення «Я-концепції» молодших школярів [15, с. 26], про що зазначалося й у працях з вікової психології М. В. Савчина та Л. П. Василенко щодо відмінностей у психічному розвитку дівчаток і хлопчиків [16, с. 26].

Мета статті – виявити певні особливості складових Я-концепції молодших школярів в умовах сьогодення нашого суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з концепцією особистості Г. С. Костюка, є нерозривна єдність особистості зі свідомістю й самосвідомістю, що за своїм змістом є системою психічних властивостей [5]. Водночас С. Д. Максименко вказує на єдності свідомості і діяльності [9]. Виходячи з генези самосвідомості та принципу розвитку, Я-концепція неперервно змінюється протягом онтогенезу особистості [2, с. 64].

Психологічний феномен усвідомлених уявлень людини про себе та її ставлення до себе є її Я-образом. Я-образ – психічне утворення, що формується в умовах соціального середовища за активного його впливу та вироблення певних особистісних уявлень з наступним осмисленням, усвідомленням та прийняттям себе як особистості. Вважається, що саме існування особистості – це форма існування людської психіки [8]. Водночас, Я-концепція та Я-образ є об'єднавчим ядром, відображає ставлення до себе, до своїх властивостей та особливостей. Формування Я-образу супроводжується становленням людини як особистості. Збалансованість відносин різних особистісних утворень (потреб, мотивів, ціннісних орієнтацій, самооцінки, образів Я) характеризує

гармонійну особистість. Взаємовідносини «Я» з іншими людьми і з різними аспектами життя, їх сприйняття формують певну диференційовану частку феноменального поля чи поля сприйняття людини, що складається з усвідомленого сприйняття і цінностей «Я». Так формуються різні форми уявлень про себе. Вони диференційовані або за сферами людини (зокрема, «фізичне Я», «духовне Я», «моральне Я»,«інтимне Я», «сімейне Я», «соціальне Я», «публічне Я»). Я-образи можуть відтворювати реальність, ідеал чи фантазію («реальне Я», «ідеальне Я», «Я фантазійне») та існувати на часовому континуумі («Я у минулому», «Я у теперішньому» чи «Я у майбутньому»), так само це може бути стосовно якоїсь іншої істотної ознаки. Число таких «Я-образів» та їх зміст визначається, як правило, на основі певних теоретичних міркувань і збагачується різноманіттям відповідно до вікових особливостей людини та її здатності сприйняття себе в цих образах. Гармонія відображає рівномірність та збалансованість розвитку психологічних утворень. Гармонія виступає у ролі конгруентності (узгодженість, цілісність особистості), коли її самосприйняття, образ власного Я, наближене до Я-ідеального, тобто Я, якого людина прагне досягти.

Учені стверджують, що період семи – дванадцяти років у розвитку самосвідомості є найповільнішим, і не відзначається помітними стрибками чи кризами. Це період накопичення психічного резерву до подальшого пізнання себе.

Умови сьогодення, відповідно до тих кардинальних змін, у яких ми проживаємо кожен день нашого життя, можуть привносити свої зміни у розвиток особистості і особливого значення набувати для дітей молодшого шкільного віку. Цим зумовлене дане дослідження та показані особливості Я-образу молодших школярів.

Дослідження проводилося на базі СЗШ № 23 м. Львова. У дослідженні брали участь учні другого та третього класів у кількості 40 осіб (по 20 осіб з кожного класу). За статевою ознакою не вдалося набрати однакову кількість дітей, тому результати порівнювалися між учнями другого і третього класу.

Необхідно вказати, що у цих класах навчаються четверо дітей (по двоє у другому та третьому класах) за інклюзивною формою навчання, які також брали участь у дослідженні. У двох дітей діагноз – затримка психічного розвитку, в однієї дитини – дитячий церебральний параліч і в однієї дитини – аутизм.

Серед досліджуваних основну частку (27 учнів, або 68 %) склали діти з повних сімей, решта виховувалися у неповних сім'ях. Молодші школярі, які брали участь у дослідженні, відзначались неоднорідністю за успішністю, поведінковими реакціями та швидкістю виконання поставлених завдань.

Дослідження за методикою Н. Л. Білопільської на виявлення особливостей дитячої самосвідомості та статево-вікової ідентифікації нами показано, що 95 % досліджуваних визначили правильно свій статево-віковий статус у реальних часових рамках і щодо власних змін у майбутньому. Для 5 % учнів виникли складнощі – порушено послідовність розміщення карток за віком зображуваних об'єктів, хоча свою стать діти визначили правильно.

Тобто, в учнів правильне відображення образу Я на момент дослідження, що означає правильність ідентифікації себе з відповідною статтю та за віком. Для однієї дитини з інклюзивною формою навчання важко було сказати, скільки їй років, хоча сама картка за статтю та віком вибрана правильно. Тому вважалося, що у неї відбулася статево-вікова ідентифікація. У 5 % дітей порушена послідовність розміщення карток щодо їх минулого та якими вони будуть у майбутньому.

У дітей цілком прийнятне ставлення до Я-майбутнього, навіть у тих, які допустилися помилки на першому етапі дослідження. Тобто, у досліджуваних сформована схема Я-образів, і вони мають чіткі уявлення про себе у часових рамках.

При виборі «привабливого» та «непривабливого» образу відзначалися такі коментарі дітей: «мені не подобаються старі людини, але я хотів би/хотіла б бути дорослим/дорослою», «коли я виросту… я буду подібна/подібним до своєї мами/ батька», «мені дуже подобається Вірастюк, коли я виросту я хотів би бути подібним на нього – сильним і великим», «пані з квітами дуже гарна, вона мила, як виросту хочу бути на неї подібною». Не виявлено дітей, які б бачили привабливими образи старших чоловіка чи жінки та людей похилого віку. Хоча питання «які серед зображених людей на картинці для тебе непривабливі?» учні відповідали: «я не бачу непривабливих» (92 % опитаних), «немовлята, бо вони постійно плачуть» (5 % опитаних, діти з багатодітних сімей), «я не хочу бути старим, мені старі не подобаються» (10 % опитаних).

Отже, можна підсумувати, що в учнів другого-третього класів відбувається нормальний процес розвитку самосвідомості та вже відбувається чітка статева та вікова ідентифікація.

Важливим структурним елементом Я-концепції є самооцінка особистості. За методикою Дембо-Рубінштейн (модифікація А. М. Прихожан), можна відзначити, що у 88 % дітей молодшого шкільного віку самооцінка адекватна або незначно завищена, тоді як у 12 % – занижена. Серед учнів другого класу завищений рівень самооцінки відзначено у 23 % учнів, тоді як у третьокласників – у 13 % учнів. За оцінюванням учнями своєї зовнішності відзначено (75–85 балів), впевненість у собі (70–88 балів), авторитет в однолітків (65–85 балів), розумові здібності (55–80 балів).

Водночас, у 8 % учнів другого класу і 5 % учнів третього класу самооцінка була заниженою. Ці учнів відзначали низькі показники за шкалою розум, здібності (30–50 балів), авторитет серед однолітків (20–40 балів), зовнішність (30–45 балів), впевненість у собі (20–45 балів). Тобто, 13 % учнів мали явно виражену недооцінку себе, що очевидно породжувало їхню невпевненість. У цих учнів відзначено вкрай низькі бали за шкалою «уміння щось робити власними руками». Необхідно вказати також, що за шкалою «уміння робити щось власними руками» виявлено високі показники (78–92 бали) тільки у семи учнів (18 %), які у бесіді із захопленням розповідали, як вони із батьком чи матір'ю разом займаються господарством, майструють годівнички, ліплять вареники для воїнів, організовують збір коштів на допомогу армії тощо.

Поряд із цим можна відзначити, що значна частина досліджуваних-учнів схвально відзначала свій характер – й оцінювала його у 70–80 балів.

Як зазначає К. О. Островська, однією із суттєвих ознак психічного розвитку дитини молодшого шкільного віку є подальше становлення самосвідомості. Вона виявляється у диференціації її внутрішньої структури, ускладненні змістовного наповнення та у зміні функціональної ролі у процесах регуляції та саморегуляції. У структурі самосвідомості дитини молодшого шкільного віку формується три провідні компоненти: образ «Я», її самооцінка та ціннісні орієнтації, які пов'язані між собою, але ще недостатньо узгоджені. Тільки наприкінці молодшого шкільного віку у дитини складаються рефлексивні механізми, які забезпечують подальший розвиток самосвідомості, що ефективно себе виявить у підлітковому та юнацькому віці.

Основу самосвідомості дитини молодшого шкільного віку становить система, яка утворена взаємодією трьох основних компонентів: змістового наповнення образу «Я», збагачена якісними

особливостями самооцінки та ціннісних уявлень дитини. Взаємозв'язок цих компонентів – характеристик образу «Я», показників самооцінки молодших школярів і вибору ними ціннісних орієнтацій – і буде характеризувати рівень самосвідомості, що відображає їх особистісний розвиток [12, с. 16].

За методикою «Дослідження самооцінки» (Дембо-Рубінштейн) здійснено аналіз рівня домагань учнів. Можна відзначити, що крайніх значень щодо рівня домагань у досліджуваній групі не виявлено. Поряд із цим у 13 % від загального числа опитаних виявлено занижений рівень домагань, хоча показники були незначно вищі, ніж показники самооцінки (61–66 балів). Ці дані можуть бути індикатором несприятливого розвитку особистості.

Водночас виявлено учнів із завищеними показниками рівня домагань (86–92 бали), що може вказувати на некритичне ставлення дітей до своїх можливостей.

У решти дітей рівень домагань нормальний – вони відзначали показники на рівні (79–85 балів), що вказувало на оптимальне уявлення про свої можливості і є важливим фактором особистісного розвитку.

Рівень домагань через прагнення відображення в образі Я-ідеального детермінує місце і роль особистості у соціальних контактах. В. М. Александровська зазначає, що ідеальний образ і психічне відображення мають одну природу і одне «родове гніздо», вони породжують один одного і взаємно зумовлюють один одного. Ці зв'язки можна побачити, якщо уявити об'єм і зміст обох феноменів. Ідеальний образ тісно пов'язаний зі свідомістю й несвідомим особистості, що опираються на соціокультурну та історичну основу, і «виводиться» з фізичного, хімічного, біологічного та соціального Я [1, с. 21]. Як видно із результатів дослідження, учням молодшої школи важко уявити собі Я-ідеальне і, очевидно, цілком можна погодитися із словами онтопсихолога А. Манегетті, який вважав, що той, хто пізнав образ – пізнав самого себе [18, с. 762]. «Образ-Я» – є найглибшим шаром свідомості людини, і вона має здатність «відкрити» своє внутрішнє «Я» [1, с. 22]. Так формується уявлення людини про себе. Від цього залежить її життєва позиція. У той час як ідеальний «образ-Я» – це, перш за все, її діяльність, рівень відображення, що фіксується в пізнанні. Пізнавальна діяльність людини є вищою формою відображення. Саме відображення здатне вносити зміни у відображуваному об'єкті, визначаючи вектор поступового розвитку, творячи в собі певний внутрішній стан.

Як тільки людина розриває зв'язок між образом і відображенням і спробує подивитися на них ізольовано, вони руйнуються. Саме тому образ Я, психічне відображення й самосвідомість є взаємопов'язані.

Висновки. Таким чином, можна відзначити, що у сучасних молодших школярів відбувається адекватна статево-вікова ідентифікація та гармонійне створення картини образів-Я, самооцінки і загалом Я-концепції. Деякі показники є незначно заниженими, що виявлялося у нечіткому сприйнятті Я-майбутнього чи відхиляння образів, однак це пояснюється саме становленням Я-концепції особистості, а не її завершеністю. У ній можливі зміни, але це нормальний процес, який не є критично зміненим і не несе у собі якихось порушень. Отримані результати вказують й на те, що навіть діти, які навчаються за інклюзивною формою навчання, мають сприятливе середовище для саморозвитку.

На перспективу вбачаємо необхідність проведення подальших досліджень щодо виявлення особливостей формування ціннісних орієнтацій у молодших школярів та засвоєння ними моральних норм. Адже у сукупності із виявленими особистісними характеристиками це дасть можливість скласти більш точну характеристику Я-концепції та виявити певні взаємозв'язки між її компонентами.

Список використаних джерел

1. Александровская В. Н. «Идеальный образ» и «Образ-я»: грани взаимодействия. Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. 2013. Вип. 20. С. 19–30.

2. Боришевський М. Й. Залежність розвитку альтруїзму особистості від спрямованості її самосвідомості. Наукові записки інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України: зб. наук. праць / гол ред. С. Д. Максименко. 2000. Вип. 20. С. 61–68.

3. Жигайло О. О. Структурно-динамічні особливості розвитку Я-концепції молодшого школяра: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». К., 2009. 20 с.

4. Долинська Л. В. Усвідомлення учнями початкових і перших класів своїх навчальних успіхів. Особливості психічного розвитку дітей підготовчих і 1-3 класів загальноосвітньої школи. К.: КДПІ ім. О. М. Горького, 1984. С. 15–17.

5. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури. 2012. 424 с.

6. Каламаж Р. Теоретичні аспекти визначення поняття «Я-концепція». Нова педагогічна думка. 2011. № 4. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npd/2011_4 (дата звернення: 09.04.2023).

7. Карпенко З. С. Психологические особенности самоопределения младших школьников: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. К. 1989. 169 с.

8. Корчевна О. М. Проблема становлення, розвитку, формування та змін «Я- концепції» особистості. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Збірник наукових праць. 2004. № 1(3). С. 295–301.

9. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія: Навч. посібник. К.: МАУП, 2000. 256 с.

10. Меліхова І.О. Вплив упевненості та невпевненості на самооцінку і мотивацію досягнення успіху молодших школярів. Наука і освіта: науково-практичний журнал. Одеса. 2010. № 9. С. 97–101.

11. Олексієнко А. Б. «Я-образ» у структурі «Я-концепції» особистості. Творімо світ разом. 2016. URL: https://wiki.cuspu.edu.ua/index.php_2016 (дата звернення: 09.04.2023).

12. Островська К. О. Взаємозв'язок образу «Я», самооцінки і ціннісних орієнтацій молодших школярів: автореф. дис… канд. психол. наук: 19.00.07. К.: Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2003. 32 с.

13. Павелків Р. В. Вікова психологія. 2-е, стер. вид: підручник. К.: Кондор. 2015. 469 с.

14. Піроженко Т. О. Відображення проблеми ціннісних орієнтацій дитини дошкільного віку у сучасній теорії та практиці виховання. Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України/ [гол. ред. С. Д. Максименко]. К.: Срібна хвиля. 2013. Вип. 4. С. 213–236. (дата звернення: 09.04.2023).

15. Романова О. В. Ґендерні особливості становлення самооцінки в молодших школярів. Матеріали звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів, присвяченої 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету (Кам'янець-Подільський, 12-13 березня 2008 р.). Кам'янець-Подільський:

Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2008. В 5-ти томах. Т. 4. Випуск 7. С. 25–26.

16. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: навч. посіб. 5-те видання, перероблене, доповнене. Київ: Академія. 2021. 376 с.

17. Столяренко О. Б. Психологія особистості: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури. 2012. 280 с.

18. Capasso Marina. Maneghetti A. Image and the unconscious. The ontopsychological contribution to the study of dreams. International Journal of Psychology. 2012. Vol. 47. sup. 1. Pp. 758–764.

УДК 346

Олена Золотарьова,
доцент кафедри правових дисциплін
Одеського інституту МАУП, ад'юнкт-професор МКА

ПРО НЕДОЦІЛЬНІСТЬ СКАСУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Анотація. *Досліджено основні наслідки і ризики можливого скасування Господарського кодексу України, запропонованого законопроєктом № 6013, що прийнятий у першому читанні. Автор пропонує законодавцю відмовитись від доопрацювання законопроєкту № 6013 до 2 читання і вважає за доцільне, адаптуючи національне законодавство до acquis Євросоюзу і готуючись до перемовин про вступ нашої країни до ЄС, вдосконалити Господарський кодекс України саме в цей період, а не відміняти його.*

Abstract. *The main consequences and risks of the possible cancellation of the Economic Code of Ukraine, proposed by draft law No. 6013, which was adopted in the first reading, were studied. The author suggests the legislator to abandon the finalization of draft law No. 6013 to the 2nd reading and considers it expedient, adapting the national legislation to the acquis of the European Union and preparing for negotiations on the accession of our country to the EU, improve the Economic Code of Ukraine in this period, and not to cancel it.*

Вступ. Україна адаптує законодавство до європейських стандартів, готуючись до перемовин про вступ до ЄС як країна-кандидат. У цих умовах особливе значення набуває забезпечення належного правового регулювання здійснення господарської діяльності та впорядкування змісту господарських відносин, зважаючи на воєнний стан, а особливо – під час повоєнної відбудови країни. Господарське право України, в сучасному розумінні, почало розвиватися після 1991 року, а Господарський кодекс України (далі в тексті – ГК України) вперше в її історії був прийнятий 16 січня 2003 року і набув чинності з 1 січня 2004 року.

Постановка проблеми. Одразу після прийняття ГК України розпочалася дискусія про те, чи потрібен він взагалі і чи слід відмовитись від цього «дуалізму права» і повернути господарські

норми в Цивільний кодекс України (далі в тексті – ЦК України). 23.03.2016 р. розпочала роботу робоча група, яку було утворено Наказом Міністерства юстиції України від 14.03.2016 № 82/7 з метою розробки Концепції модернізації правового регулювання умов ведення бізнесу в Україні [5], метою якої оголосили *безальтернативне* скасування Господарського кодексу України, причому з 89 членів групи юристів-господарників було менше 1/8 [6, с. 110]. Ще тоді, у 2016 році, професор В. В. Резнікова зазначила, що «неможливо всі без винятку норми ГК України безпроблемно виключити з його змісту чи перенести до інших нормативно-правових актів. Є значна кількість норм, що регулюють специфічне коло відносин (господарсько-правових)» і запропонувала системне та якісне вдосконалення ГК України як за змістом, так і за формою, можливо, навіть викладення в новій редакції, бо «складається враження, що скасування ГК України – це самоціль» [6, с. 110]. Такий безальтернативний підхід викликає, як мінімум, здивування.

Також у 2019 році у Верховній Раді України було зареєстровано законопроєкт «Про внесення змін і доповнень до деяких законів України з метою вдосконалення цивільного законодавства» за № 2635 від 19.12.2019 [7], яким також пропонувалося визнати ГК України таким, що втратив чинність, цей проєкт так і не був розглянутий і поступово був замінений законопроєктом № 6013 від 09.09.2021 р. Тобто, підготовча робота до скасування Господарського кодексу України йшла, як мінімум, близько 5 років, і 12 січня 2023 року Верховна Рада України ухвалила у першому читанні законопроєкт № 6013 «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період», в якому скасування ГК України передбачено [8].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Цю проблему досліджували науковці Н. Горобець, О. Ілларіонов, К. Мешкова, О. Подцерковний, В. Полюхович, В. Резнікова та інші, Інтернет рясніє блогами юристів, адвокатів, резолюціями «круглих столів» про недоречність скасування Господарського кодексу України. Андрій Гриняк, член-кореспондент НАПРН України притримується протилежної точки зору, вказуючи, що сутність суперечностей між ГК і ЦК України «дає змогу констатувати неможливість їх усунення іншим, ніж визнання ГК України таким, що втратив чинність, шляхом» [2].

Метою нашого дослідження є спроба довести недоцільність скасування ГК України, запропонованого законопроєктом № 6013,

прийнятим в першому читанні, замість його осучаснення і трансформації. Ми проігнорували аналіз інших запропонованих нововведень проєкту Закону України «Про внесення змін і доповнень до деяких законів України з метою вдосконалення цивільного законодавства», які потребують окремого дослідження, і зосередились на причинах, що, на наш погляд, потребують збереження вдосконаленого Господарського кодексу України поруч із Цивільним кодексом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Господарське право як галузь виникло не безпідставно, а, як відмічає О. П. Подцерковний, «багато в чому завдяки тим об'єктивним чинникам людської діяльності, які зумовили промислову революцію і невідворотну комерціалізацію життя, – відносинам суспільного виробництва» [1]. Відомий дослідник торгового (комерційного) права Г. Ф. Шершеневич виділяв три періоди (італійський, французький і німецький) у розвитку торгового (комерційного) права, починаючи з XI–XIV століть [3, с. 54–71], а О. О. Чувпило додав четвертий етап – етап перетворення торгового права на господарське [4, с. 10–14]. Ми вважаємо, що з кінця XX століття розпочався п'ятий етап розвитку господарського права – етап глобалізації господарських відносин. На 4 і 5 етапах, як доводить світова практика, переважна більшість держав прийняла комерційні кодекси, аналоги нашого Господарського, поруч із Цивільним кодексом своєї країни. Андрій Гриняк, заперечуючи необхідність існування ГК, все ж об'єктивно визнає, що у XXI столітті комерційні кодекси за прикладом Європи прийняли Габон, Еквадор, Катар, Лівія, Мозамбік, Сирія [2].

Залишивши поза лаштунками нашого дослідження історичні екскурси у розвитку господарського права як окремої галузі, зазначимо, що в цілому досвід інших країн доводить невипадковість тривалого існування усталених окремих кодексів (комерційних, торговельних, підприємницьких). І навіть в тих країнах, де такий Кодекс відсутній, підприємницькі відносини не регулюються ЦК країни. Тому О. П. Подцерковний вказує: «Навіть у тих країнах світу, де традиційно підприємницьке (господарське) право залишається некодифікованим, ці прояви знаходять дедалі більше відображення у спеціальному законодавстві. Наприклад, хоча в Італії, Швейцарії, Нідерландах і деяких інших країнах окремі комерційні (підприємницькі) кодекси відсутні або скасовані, але основна частина законодавчого регулювання підприємницьких відносин виведена за рамки цивільних кодексів.

…Можливі випадки, коли окремі підприємницькі (господарські) норми закріплюються в цивільному кодексі. Хоча при такій системі законодавства слабшає узгодження між приватноправовим (горизонтальним) і публічно-правовим (вертикальним) регулюванням економічних відносин.» [1].

На відміну від цивільного права, сфокусованого на забезпеченні суб'єктивного приватного майнового інтересу, в актах господарського права поєднуються приватноправове і публічно-правововое регулювання економічних відносин. Окрім того, господарське право, як галузь, має свій предмет – суспільні відносини у сфері господарювання в формі виробництва, надання послуг і виконання робіт; комплексний метод регулювання, а не лише диспозитивний, як в цивільному праві; суб'єктами в господарських відносинах є юридичні особи і ФОП, а не просто фізичні особи, як в цивільному праві. Вже сама наявність відмінних предмета, метода і суб'єктів могла би бути доказом окремості галузі господарського права, що потребує кодифікації.

Автори законопроєкту вказують на необхідність розв'язання проблем, пов'язаних із недосконалістю законодавства, розбіжностями Господарського та Цивільного кодексів України, а також підвищення інвестиційної привабливості країни шляхом нового підходу до регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб. Пояснювальна записка до законопроєкту проголошує мету удосконалення корпоративного управління в юридичних особах, заснованих на державній і комунальній власності, підвищення інвестиційної привабливості країни, запровадження ефективних механізмів контролю за використанням об'єктів державної та комунальної власності тощо, при цьому необхідне скасування Господарського кодексу України, положення якого, на думку ініціаторів законопроєкту, «переважно не мають регулятивного ефекту, є декларативними за своїм змістом, а також суперечать іншим нормативно-правовим актам та загальним засадам цивільного законодавства» [9]. Щодо регулятивності, декларативності – критика справедлива, бо багато окремих законів прийнято замість включення їх регулятивних норм до ГК України, але частково вважаємо ці характеристики ГК результатом недооцінки складності комплексної галузі господарського права, де багато важливих для розвитку економіки питань об'єктивно регулюються окремими законами. На жаль, з 2004 року було прийнято низку нормативно-правових актів, яких можна було б уникнути, внесши відповідні зміни до ГК України,

наприклад – спеціальні Закони України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», спеціальне конкурентне законодавство, енергетичне тощо. Втім, як влучно зазначає в своєму блозі адвокат О. Пісоцька, «варто розуміти, що прийняття окремих спеціальних законів не тягне за собою необхідність скасування кодифікованого акту, який може і повинен врегулювати специфічні для господарських правовідносин питання» [10].

Зазначений законопроєкт продовжив дискусії, і з метою впливу на думки юристів один з ініціаторів законопроєкту № 6013 Руслан Стефанчук вирішив «спростувати міфи», розмістивши інформацію на сторінці Фейсбук Верховної Ради України, що не буде скасування спеціального законодавства, залишаться господарські суди і кафедри господарського права в ЗВО [10]. Ці «заспокоєння» Голови Верховної Ради України викликають подив, оскільки ризики скасування ГК України полягають і в іншому. Їх обговорили 2 лютого 2023 р. під час круглого столу «Актуальні питання господарського судочинства» провідні юристи України.

Позицію Антимонопольного комітету України у дискусії представила Голова АМКУ Ольга Піщанська, яка зазначила, що «…законопроєкт про скасування ГК несе у собі великі ризики. ГК є основним актом регулювання підприємництва. Після скасування ГК всі висновки Верховного Суду втратять актуальність, адже тлумачення надавалося саме стосовно чинних норм ГК… Скасування Господарського кодексу України призведе до формування нової «правової реальності» у регулюванні підприємництва в цілому та у сфері захисту конкуренції, зокрема. Війна змінила нашу економіку, ми маємо катастрофічні наслідки на ринках… Чим більше відбудеться змін – тим складніше буде врегулювати ситуацію та допомогти розвиткові економіки» [11]. У контексті зазначеного, вважаємо, що Главу 3 Господарського кодексу України слід вдосконалити, імплементувавши основні норми Закону України «Про захист економічної конкуренції». А нова «правова реальність», про яку каже Голова АМКУ, на наш погляд, буде для підприємців у важкий повоєнний період відбудови країни складним і невиправданим викликом.

Вважаємо сумнівним, що можна відмовитись від господарських відносин і норм матеріального господарського права як галузі, але зберегти при цьому Господарський процесуальний кодекс і систему господарських судів. Голова Верховного Суду Всеволод Князєв

наголосив, що європейський шлях України можливий лише за умови функціонування розвинутої системи судочинства, зокрема господарських судів [11]. Член Вищої ради правосуддя Оксана Блажівська вважає, що не може бути й мови про ліквідацію господарської юрисдикції, адже ця юрисдикція є однією з найбільш ефективних та фахових в Україні. Д. ю. н., професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України Олег Подцерковний зазначив, що не просто безвідповідально скасовувати конституційні поняття, що витікає з аналізованого законопроєкту, а й небезпечно, і в разі прийняття законопроєкту № 6013 про скасування ГК «200 тисяч підприємств треба буде реорганізувати у ТОВ, змусити їх перереєстровуватися, витрачати час, руйнувати стабільну судову практику. Який у цьому сенс, законодавець не пояснив» [12].

Д. ю. н, професор Вікторія Рєзнікова вважає, що законодавець хоче «вибити фундамент з-під ніг» засад господарських відносин, бо пропонується взагалі скасувати поняття господарських відносин, господарських спорів, господарського суб'єкта, відмовитися від цих термінів, зокрема і від терміну «підприємство», хоча він є у всіх країнах, зустрічається у нашому законодавстві більше 300 тисяч разів, і 80 тисяч разів зустрічається термін «суб'єкт господарювання». Термін «господарська діяльність» охоплює і некомерційний сектор. «Один з ключових ризиків міститься у п. 11 законопроєкту, де прописано, що у разі, коли перехідний період (7 років) власник суб'єкта господарювання не прийняв рішення про припинення, застосовуються норми закону про товариства з обмеженою відповідальністю. Тобто, ми перетворимо все на ТОВ. І наша держава перетвориться на ТОВ. Це неадекватно. Повністю все прирівняти до ТОВ – це загроза для державного та комунального секторів економіки», – вважає науковець [12].

Значна кількість фахівців зазначає, що не може бути самоціллю скасування ГК. Усі згодні, що необхідно удосконалити норми ГК, зокрема стосовно визначення збитків у господарському праві, підстав для розірвання договорів, замінити назву «підприємства колективної власності», щоби не плутати форми власності в Україні, імплементувати норми окремих законів в текст ГК України. Можливо, немає необхідності скасовувати право господарського відання та оперативного управління, що запропоновано законопроєктом № 6013, але це дискусійне питання, що потребує окремого дослідження.

Цілком зрозуміло, що після скасування ГК України юридичних осіб чекає купа проблем, і виникне необхідність їх радикального

адміністрування. А у контексті сьогоднішньої протидії корупційним ризикам це є додатковою підставою занепокоєння.

Сьогодні усі країни світу йдуть до розробки одного документу для учасників господарських відносин, на який «нанизуються» інші законопроєкти, адже бізнес має працювати за передбачуваними та зрозумілими правилами. Європейський Союз перейшов до втілення ідеї, щоб створити єдину конструкцію і потім привести всі закони, що стосуються господарської діяльності, до єдиного акту [12]. У Спільній заяві за підсумками 24-го Саміту Україна-ЄС, що відбувся 3 лютого 2023 р. в Києві, «ЄС привітав намір України підготувати Національну програму адаптації acquis (НПАА) на основі Аналітичної доповіді про відповідність українського законодавства праву ЄС відповідно до Висновку Комісії щодо заявки України на членство в Європейському Союзі. ЄС готовий надати технічну підтримку Уряду України у цьому важливому кроці на шляху приведення українського законодавства у відповідність до права ЄС» [13]. Необхідно законодавчо забезпечити подальшу євроінтеграцію України через Зону Вільної Торгівлі до майбутньої участі в Митному союзу, Єдиному внутрішньому ринку та Економічному і валютному союзі ЄС. Тобто, вважаємо за доцільне, адаптуючи національне законодавство до acquis Євросоюзу і готуючись до перемовин про вступ нашої країни до ЄС, вдосконалити Господарський кодекс України саме в цей період, що об`єктивно потребує змін, а не відміняти його взагалі. Тоді після завершення війни країна розпочне велику європейську відбудову з новим, більш досконалим законодавством.

Безумовно, модернізацію господарсько-правового регулювання господарських відносин в Україні доцільно здійснювати з урахуванням досвіду провідних європейських країн, зокрема деякі фахівці рекомендують використати досвід Німеччини. Оновлення господарського законодавства слід здійснювати не шляхом розпорошення його норм, а шляхом його кодифікації, що передбачає, зокрема, зменшення в ньому кількості бланкетних норм та одночасне доповнення нормами прямої дії та відсилками на конкретні закони.

Разом з тим, А. Гриняк вказує на «відсутність серйозних застережень чи перешкод у доцільності визнання ГК України таким, що втратив чинність, як і потреби в ухваленні окремого Комерційного кодексу, який систематизує в собі певну (доволі невелику) частину приватноправових інститутів, які в цілому підпорядковуватимуться дії цивільного права як «загального приватного права» [2]. Проте слід

врахувати, що хоча більшість європейських комерційних кодексів має своїм предметом регулювання приватноправових відносин (Австрія, Німеччина, Франція, Іспанія, Туреччина), все ж у цих кодексах, як наголошує В. Полюхович, «є значний пласт публічно-правових норм, якими регулюється порядок реєстрації бізнесу, ціноутворення і конкуренції, порядок контролю та проведення розслідувань конкурентними відомствами, банкрутства, публічна звітність, кримінальна та адміністративна відповідальність тощо. У частині кодексів відзначається превалювання норм публічного права з одночасною наявністю значного приватноправового сегменту (Казахстан, США, Бельгія)» [14, с. 118]. Взагалі у всіх кодексах у сфері економічної діяльності закладено поєднання приватноправового та публічно-правового регулювання, тобто ця галузь права, на відміну від цивільного, є комплексною, зокрема крізь призму поділу на приватноправову та публічно-правову сфери.

Заслуговує на увагу думка професора Володимира Устименка, що скасуванням ГК створюються передумови для повторення помилок країн з диктаторськими режимами. Зокрема, кодифікація господарських актів всіляко заперечується у рф [12], це також може стати певною пересторогою для українських законодавців. Диктатори проти вільного ринку. Скасування спеціалізованого кодифікованого комерційного законодавства мало місце лише в Італії при диктаторі Муссоліні, а в сучасній росії був ліквідований вищий арбітражний суд. На думку правників, «наслідування практики країни-агресора і їх підхід до запровадження виключно цивільного кодифікованого законодавства не створює позитивного прикладу для України» [15].

16 листопада 2022 року Асоціацією розвитку суддівського самоврядування України, за участі представників суддівської, адвокатської, наукової спільноти, на базі Господарського суду Одеської області було проведено круглий стіл на тему «Законопроєкт 6013: підстави та наслідки скасування Господарського кодексу в умовах війни», в результаті обговорення оголошено Резолюцію, в якій науковці та практики зазначають, що «…Правова спільнота суддів, адвокатів і науковців категорично не сприймає спроби декодифікації господарського законодавства… Скасування Господарського кодексу України зруйнує всю судову практику застосування Цивільного та Господарського кодексів у сфері договірного права… Завдання осучаснення ГК України та його відповідності сучасним запитам регулювання підприємницької діяльності слід розв’язувати не через

необхідність скасування кодифікованого акту, а шляхом його системної зміни: прибирання норм, які дублюються із ЦК України, встановлення правовідносин, на які поширюється ГК України, виключення бланкетних декларативних норм, або тих, що регулюються спеціальним законодавством, встановлення норм правової поведінки, які є спеціальними для більшості суб'єктів господарювання» [15]. Наша точка зору повністю збігається із зазначеною.

На запит законодавця було надано експертний висновок Національної академії наук України, який свідчить про те, що законопроєкт № 6013 має техніко-юридичні вади, суперечить євроінтеграції України, причому виокремлено 5 блоків вад законопроєкту:

- «Не відповідає Конституції України та принципу верховенства права.
- Створює загрозу національній та економічній безпеці в умовах воєнного стану.
- Характеризується високою ймовірністю корупційних ризиків.
- Суперечить міжнародним зобов'язанням України зокрема стосовно виконання вимог до правової системи нашої держави, вимог як до кандидата до ЄС тощо.
- Порушує принципи державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності.

Також законопроект суперечить позиціям Конституційного Суду України» [12].

Крім того, вважаємо очевидним, що запропонований законопроєктом семирічний перехідний період правозастосування, етап активного законодавчого реформування господарських відносин не сприятиме залученню притоку інвестицій в Україну, оскільки інвестор не зможе оцінити свої ризики в довгостроковій перспективі в невизначених умовах, а це вкрай небажано в очікуванні великої відбудови країни.

Слід визнати, що підприємці і юристи часто вказують на таку проблематику щодо норм ГК України: недосконаліть виписаних норм; значна кількість банкетних та декларативних норм; дублювання та суперечність між ГК України та ЦК України; прогалини в господарському законодавстві; невідповідність норм ГК України сучасним викликам бізнесу [10]. Критика справедлива, бо Господарському кодексу України 20 років, і він застарів, до того ж, вважаємо помилкою законодавців у деяких випадках замість внесення

системних змін до ГК приймати окремі нові закони, що ми зазначили вище. Дійсно існує прогалина у правовому регулюванні відносин у сфері ІТ, віртуальних активів, криптовалюти, штучного інтелекту. Необхідно з метою ефективної реалізації економічної політики забезпечити сучасне правове регулювання з питань удосконалення державного контролю, поліпшення якості продукції, розвитку техніко-технологічних систем, широкого запровадження інноваційних технологій, добросовісної торгівлі, захисту інтелектуальної власності, стимулювання конкуренції та інших. Сподіваємось, що законодавець все ж дослухається до висновків фахівців, відмовиться від доопрацювання законопроєкту № 6013 до 2-го читання і запровадить роботу з підготовки оновленого, сучасного, адаптованого до євростандартів Господарського кодексу України, можливо, назвавши його Комерційним або Економічним.

Резолюція учасників круглого столу з обговорення законопроєкту № 6013 за участі представників суддівської, адвокатської, наукової спільноти визначила, на перший погляд, несподівану причину мети скасування ГК України: «Відтак, на підставі всіх наведених аргументів, учасники круглого столу прийшли до висновку, що законопроєкт став результатом чергової спроби послідовників цивілістичної наукової концепції скасувати Господарський кодекс України, що перетворилося на самоціль науковців-цивілістів без урахування будь-яких наслідків, що виникатимуть в результаті декодифікації для державної власності та економіки. У бажанні будь-якою ціною скасувати Господарський кодекс, зруйнувати систему господарського судочинства та підняти роль цивілістичної науки автори законопроєкту нехтують будь-якими розумними підходами до організації та реформування економічних відносин, кидають у чергову хвилю безконтрольного роздержавлення усі об'єкти власності Українського народу» [15]. Ми не маємо такої сміливості робити подібні категоричні висновки, бо не розуміємо, чим наука господарського права заважає підняттю ролі цивілістичної науки, але для нас очевидна помилковість ідеї скасування Господарського кодексу України з метою перенавантаження ЦК України і «нової правової реальності» для підприємств і підприємців.

Висновки. Підсумовуючи можливі наслідки скасування ГК України, можна зазначити наступне. Не можна допустити скасування ГК України, бо господарське право є окремою галуззю права, ГК фіксує специфіку господарських правовідносин, що відрізняються від

цивільних, а переважна більшість розвинутих країн не піддає сумніву доцільність існування двох кодифікацій, які регулюють подібні правовідносини. В умовах війни і очікуваної великої повоєнної відбудови, що передбачає розвиток підприємництва і залучення іноземних інвестицій, скасування ГК і період правової невизначеності взагалі є небезпечним і ризикованим.

Безумовно, потрібне системне переосмислення редакції ГК України, слід модернізувати і вдосконалювати Господарський кодекс, ймовірно, слід прийняти ГК України у новій редакції. Необхідно в ньому прописати загальні норми правового регулювання, які не будуть дублюватись у спеціальному законодавстві, прибрати дублювання з ЦК України, мінімізувати бланкетні норми, привести норми Кодексу у відповідність до ринкових потреб підприємництва, подолавши прогалини законодавства. Необхідно встановити в Кодексі загальні принципи господарських правовідносин, врегулювати корпоративні правовідносини, забезпечення використання штучного інтелекту, уточнити застосування штрафних санкцій за порушення господарських зобов'язань. Це має поставити крапку між спорами цивілістів з господарниками щодо необхідності існування двох кодексів.

Список використаних джерел

1. Подцерковний О. П. Від торгового права до господарського: періодизація галузевого розвитку. *Актуальні проблеми держави і права.* URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14798/2009%20%20%D0%92%1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 06.02.2023).

2. «Сьогодні доводиться констатувати істотне скорочення правових систем, які зберігають окрему регламентацію цивільного і торговельного права» — Андрій Гриняк, член-кореспондент НАПРН України. URL: https://pravo.ua/sohodni-dovodytsia-konstatuvaty-istotne-skorochennia-pravovykh-system-iaki-zberihaiut-okremu-rehlamentatsiiu-tsyvilnoho-i-torhovelnoho-prava-andrii-hryniak-chlen-korespondent-naprn-ukrainy/ (дата звернення: 06.02.2023).

3. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права (По изд. 1908–1912 гг.) М., 2003. Т. 1. 480 с.

4. Чувпило О. О. Тенденції правового регулювання господарської діяльності в зарубіжних країнах: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Донецьк, 1996. С. 10–14.

5. Про утворення Робочої групи з підготовки Концепції модернізації правового регулювання умов ведення бізнесу в Україні: Наказ Мінюста від 14.03.2016 № 82/7. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v82_7323-16#Text (дата звернення: 06.02.2023).

6. Резнікова В. В. Скасування Господарського кодексу України: спосіб ефективної модернізації правового регулювання господарської діяльності чи дестабілізуючий фактор для сфери господарювання? *Право та інновації.* 2016. № 2 (14). С. 110–112,

7. Проєкт Закону про внесення змін і доповнень до деяких законів України з метою вдосконалення цивільного законодавства. Картка законопроєкту № 2635 від 19.12.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67704 (дата звернення: 06.02.2023).

8. «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період»: проєкт Закону України від від 09.09.2021 № 6013. Картка законопроєкту: URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72707 (дата звернення: 06.02.2023).

9. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період». Картка законопроєкту: URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72707 (дата звернення: 06.02.2023).

10. Пісоцька Олена. Чому Господарський кодекс хочуть скасувати та що це змінить для бізнесу? 4 жовтня 2021. Аналіз законопроєкту № 6013. *LIGA ZAKON.* URL: https://biz.ligazakon.net/analitycs/206602_chomu-gospodarskiy-kodeks-khochut-skasuvati-ta-shcho-tse-zmnit-dlya-bznesu (дата звернення: 06.02.2023).

11. Ольга Піщанська: Скасування Господарського кодексу призведе до нової «правової реальності». *Сайт АМКУ.* URL: https://amcu.gov.ua/news/olga-pishchanska-skasuvannya-gospodarskogo-kodeksu-prizvede-do-novoyi-pravovoyi-realnosti (дата звернення: 06.02.2023).

12. У Верховному Суді обговорюють наслідки скасування Господарського кодексу. *Судово-юридична газета*. https://sud.ua/uk/news/publication/255716-v-verkhovnom-sude-

obsuzhdayut-posledstviya-otmeny-khozyaystvennogo-kodeksa-onlayn-translyatsiya (дата звернення: 06.02.2023).

13. Спільна заява за підсумками 24-го Саміту Україна-ЄС. *УП.* URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/02/3/ 7155480/ (дата звернення: 06.02.2023).

14. Полюхович В. До питання про реформування (рекодифікацію) господарського законодавства України. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 11. С. 117–122.

15. Резолюція учасників круглого столу з обговорення законопроєкту № 6013. Асоціація розвитку суддівського самоврядування України. URL: http://arssu.org.ua/archives/1643 (дата звернення: 06.02.2023).

УДК 37.091.12

Олена Бальбуза,
доктор філософії в галузі психології (PhD/МКА),
старший викладач кафедри загальнонаукових,
соціальних та поведінкових дисциплін Одеського інституту МАУП

СУПЕРВІЗІЯ ЯК МЕТОД СУПРОВОДУ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІВ

Анотація. *У статті розглядається поняття психологічного та педагогічного супервізорства, дається короткий історичний огляд його появи у педагогіці, можливості використання супервізії як методу супроводу педагогічних працівників, розкривається актуальність використання цього методу як способу супроводу діяльності освітян.*

Abstract. *The article examines the concept of psychological and pedagogical supervision, gives a brief historical overview of its appearance in pedagogy, the possibility of using supervision as a method of supporting pedagogical workers, reveals the relevance of using this method as a way of supporting the activities of educators.*

Abstrakcyjny. *Artykuł analizuje pojęcie superwizji psychologiczno-pedagogicznej, przedstawia krótki rys historyczny jej pojawienia się w pedagogice, możliwość wykorzystania superwizji jako metody wspierania pracowników pedagogicznych, ukazuje zasadność stosowania tej metody jako sposobu wspierania działań wychowawcy.*

Вступ. Нові стандарти в освіті, а саме – впровадження Нової Української Школи, інклюзивної освіти, затвердження стандарту професійної освіти, перехід до дистанційної форми навчання, а сьогодні ще – робота в умовах воєнного стану, зумовлює необхідність підготовки педагогів до мінливих умов праці.

Постановка проблеми. Таким чином, виникає потреба в нових технологіях та методах супроводу освітнього процесу. Останні 10 років спостерігається величезне зростання використання методів консультування, підтримки та психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу. Ці технології є ефективними, але забирають у педагогічних працівників багато часу. Саме тому сьогодні, з метою надання емоційної підтримки та професійного зростання педагогічних працівників, все частіше у практичній діяльності зустрічається технологія «педагогічних супервізій».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній літературі представлені різноманітні підходи до визначення поняття супервізії, її ролі та особливостей застосування у психологічній практиці та соціальній роботі. Так, супервізію, як метод професійного зростання психолога, аналізували: М. І. Мушкевич – дослідження моделі супервізії [1, с. 73-79]; В. Ю. Безугла, А. О. Козлова – значення супервізії як методу профілактики емоційного вигорання практичних психологів; М. В Харараджи, А. І. Іващенко; І. В. Астремська, О. Усатенко – описує групові супервізії як ефективну форму практичної підготовки до роботи з клієнтом; О. В. Сазонова розглядала етичні питання супервізійної роботи; А. Браун, Д. М. Лапіна [2, с. 89-93], А. Боурн – вивчали супервізію як метод соціальної роботи.

Незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених питанням супервізії, та особливостям використання методу та технік супервізії в різних галузях знань, недостатньо вивченим залишається питання використання методу супервізії у педагогічній практиці.

Мета статті – розкрити значення педагогічних супервізій як методу емоційної підтримки та професійного зростання педагогічних працівників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «супервізія» виникло у педагогіці зовсім недавно. Саме поняття та основні методи впливу прийшли до нас з психотерапії – як спосіб надання допомоги у прийнятті рішення на основі особистісних цінностей та вимог совісті.

Початок супервізорства було покладено З. Фройдом, якому у процесі становлення та розвитку психоаналізу доводилося виступати не тільки як фахівець, що здійснює терапію нервовохворих, а й у ролі наставника, супервізора, що надає допомогу у психотерапевтичній та виховній діяльності інших людей [1, с. 21].

Спочатку своєрідною формою супервізії був індивідуальний аналіз, де аналітик виступав у ролі пацієнта більш досвідченого аналітика. Іноді це ставало взаємодією двох досвідчених аналітиків, двох вчителів, один говорив про теорію, навчав якихось знань, а другий працював як лікар-психотерапевт, як аналітик із пацієнтом.

Супервізія – це не терапія і не особистий аналіз, хоча, безумовно, здатна виконувати і якісь терапевтичні функції, що коригують. У супервізіях ми вчимося не лише краще, ефективніше працювати. Вони також є дуже важливим джерелом отримання необхідної професійної підтримки. Це особливо цінно для терапевтів-

початківців. Супервізорська підтримка дозволяє терапевту поділити відповідальність із супервізором за окремі аспекти роботи з клієнтами, а також зменшити ризик впливу з боку труднощів, розладів клієнтів. Іншими словами, супервізії рятують терапевтів від професійної самотності.

У наш час супервізія застосовується у всіх напрямках психологічної допомоги та існує не тільки для початківців, але й для практикуючих психологів з великим стажем. Вона служить цілям удосконалення професійної діяльності практичного психолога, а також є способом рефлексії психологом власної діяльності, знаходження індивідуального стилю діяльності, дозволяючи інтегрувати професійні вміння та навички, свій особистий суб'єктивний досвід, а також розвиває вміння відокремлювати ситуацію допомоги клієнту від своїх установок, переживань щодо професійної взаємодії та власних станів. Психотерапевтична супервізія була справедливо визнана однією з ключових методик психіатрії та інших дисциплін психічного здоров'я [3].

Дані багатьох досліджень показують, що супервізія працює принаймні для супервізованих, сприяючи таким позитивним результатам як: розширення знань про підтримку, розвиток або удосконалення навичок та підвищена самосвідомість [4, с. 25-34]. Розвиток педагогічних супервізій також має свою історію та особливості.

Американський автор книги «Голови зі шкільної супервізії» Г. Пейн, зазначав, що основною метою супервізорства є контроль за ефективністю роботи педагогів у школах. На початку XX століття вважалося, що праця педагога була низькоякісною та безрезультатною, при цьому супервізія здебільшого сприймалася як контроль за діяльністю педагогів.

Коган у своїй праці під назвою «Диспансерне спостереження» описав практику, яка включала колегіальні відносини та партнерський підхід у рамках супервізії. Основну увагу він приділяв ролі «керівника», який виступав як супроводжуючий та сприяв «розвитку довірчих відносин з учителем і надавав інтелектуальні послуги для підвищення учительської практики та навчання студентів» [5].

На думку Є. В. Яковлєва, «супервізія» в освітньому процесі – це процес педагогічного супроводу, спрямований на суб'єктів, які вже мають досвід практичної діяльності, але потребують професійної допомоги та підтримки [2, с. 89-93].

М. Я. Пономаренко зазначав: «…педагогічне супервізорство – це діалогічний педагогічний процес, заснований на міжсуб'єктній рівності в діалозі, рівноправних конструктивних взаємовідносинах між супервізором і супервізованим, що базуються на гуманних цінностях та розумінні один одного з метою спільного вироблення особистого унікального знання у конкретній педагогічної ситуації та особистісного зростання обох сторін» [4, с. 25–34].

На думку В. В. Бойко, «супервізія» – це також ефективний спосіб профілактики емоційного вигоряння фахівців, інтенсивно працюючих з людьми, який пов'язаний з активацією та виробленням їх особистих ресурсів. Він зазначає, що педагогів це стосується насамперед [1, с. 34].

Особливістю змісту супервізії є її форми: неформальна консультація, бесіда, семінар-практикум, вебінар, демонстрація досвіду колег, тренінг, педагогічна майстерня, методична нарада та ін.

Також можна виділити види супервізії – це очна та заочна. У процесі очної супервізії суб'єкти взаємодіють особисто. Під час заочної – супервізор працює з текстом або відеозаписом проблемного питання супервізованого. Разом з цим, можна виділити індивідуальну та групову форми залежно від об'єкта супервізії (один педагог або група фахівців, батьківський колектив тощо).

У свою чергу, етична сторона питання залишається важливою. Для продуктивної та успішної взаємодії суб'єктів супервізорського процесу, супервізор повинен мати не лише професійну компетентність, а й володіти методикою та методологією навчання, мати здатність до натхнення та спонукання до активності, посилення емпатії.

Як було зазначено вище, супервізія може відбуватися в індивідуальній та груповій формі. Індивідуальна супервізія – це процес обговорення супервізором та психологом випадку з практики останнього. Психолог пропонує супервізору ситуацію, а також докладний аналіз своїх дій у процесі взаємодії. Предметом обговорення є особисте та професійне обґрунтування вибору та оцінка ефективності запропонованих педагогом стратегій педагогічної діяльності, ступінь розуміння педагогом виконаної роботи, допущені помилки тощо.

Групова супервізія – переважно організований і тривалий процес. Учасниками групової супервізії стають супервізор-наставник та група психологів. У процесі супервізії розбираються випадки кожного з учасників групи, зазвичай один випадок за сеанс. У доповіді учасника групи висвітлюються самі моменти, як і за індивідуальної супервізії,

але узагальнено. Далі супервізор та група переходять до обговорення. Окрім аналізу ситуації, у процесі групової супервізії відбувається взаємозбагачення учасників групи досвідом роботи, а також техніками психологічної допомоги, що слугує цілям самоосвіти та саморозвитку членів групи.

Основа педагогічного супервізорства, як методу супроводу, визначається реальним змістом професійної діяльності та правилами аналізу та систематизації професійного досвіду. Оскільки в основі процесу лежить особистий професійний досвід педагога, даний метод дозволяє здійснювати індивідуальний підхід у вирішенні унікальних, особистісно-значущих проблем, не «навантажуючи» надмірним обсягом інформації, яка корисна, але неактуальна для вирішення кола означених питань у конкретний момент часу. Отже, зміст індивідуального плану супервізорського супроводу відрізнятиметься у кожного окремого професіонала [6].

Результатом супервізорства буде придбання необхідних компетенцій, нового досвіду та свідомлення нових можливостей у педагогічній діяльності. Педагогічну супервізію можна характеризувати як процес супроводу, який має певну динаміку: напрямок та протяжність. Тобто, зрештою, він допомагає домогтися суб'єктам діяльності поставлених перед собою цілей.

Однак слід звернути увагу, що наразі у практиці професійної підготовки супервізорство не використовується досить широко. На це вказує наступний факт: відсутність інституту супервізії і, отже, таких фахівців у галузі освіти. Саме тому у практичній діяльності ми все частіше зустрічаємось з поняттям інтервізії, або Балінтівські групи [6].

Даний варіант групової супервізії носить, як правило, навчальний характер. Це добровільне об'єднання професіоналів, засноване на взаємному прагненні підвищення професійної компетентності, здійсненню професійної підтримки. Балінтівські групи подібні до груп зустрічей у клієнт-центрованому підході К. Роджерса. Особливою відмінністю інтервізійних, або Балінтівських груп є те, що ведучим такої групи є такий самий фахівець, який не має супервізійної освіти, але має досвід практичної роботи.

Висновки. Отже, супервізію можна назвати методом особистісного та емоційного зростання, підготовки та підвищення кваліфікації освітян. Основною його метою є супровід фахівців, що мають труднощі у своїй професійній діяльності, а точніше – виявлення проблем у професії, обмін думками, проведення аналізу своєї

діяльності та надання допомоги у детекції власних ресурсів розвитку, знаходження шляхів вирішення скрутних професійних завдань, рефлексія. Таким чином, сьогодні ми бачимо актуальність педагогічної супервізії як одного з унікальних методів супроводу діяльності педагога, що базується на традиції усної передачі знань. Метод спрямований на вихователів, вчителів, батьків, що займаються вихованням дітей, студентів, які готуються стати педагогами, одним словом, тих, хто займається педагогічною діяльністю. Успішне проходження супервізії сприяє набуттю професійної ідентичності, яка послужить системою пошуку своїх професійних смислів.

Реалізація функцій супервізії сприяє професійному розвитку спеціаліста, стимулює розвиток спеціальних навичок та компетенції для підвищення якості роботи, аналізує та оцінює діяльність спеціаліста, збільшуючи його відповідальність по відношенню до професійного стандарту.

Список використаних джерел

1. Мушкевич М. І. Супервізія: навч. посіб. [до курсу «Супервізія»]. Волинський національний університет імені Лесі Українки, факультет психології, кафедра практичної психології та психодіагностики. Луцьк: Вежа-Друк, 2022. 188 с.

2. Лапіна М. Навчальна супервізія як метод професійної підготовки фахівців з соціальної роботи. Теорія і практика сучасної психології. 2016. № 2. С. 89–93.

3. Bernard J. M., Goodyear R. K. Fundamentals of Clinical Supervision (Merrill Counseling) 6th Edition. New York: Pearson, 2019. URL: https://www.amazon.com/Fundamentals-Clinical-Supervision-Whats-Counseling/dp/ 0134752511 (дата звернення: 13.04.2023).

4. Watkins C. E. Jr, Callahan J. L. In: De Golia S, Corcoran K. (eds). Supervision in psychiatric practice. Washington: APA Publishing, 2019. P. 25–34.

5. Hawkins P. Supervision in the Helping Professions. U.K.: Open University Press, 2006. URL: https://www.google.com/search?q=5.+Hawkins+P.+Supervision+in+the+Helping+Professions.+U.K.%3A+Open+University+Press%2C+2006.&oq=5.%09Hawkins+P.+Supervision+in+the+Helping+ProfessionsUTF-8 (дата звернення: 13.04.2023).

6. Типове положення про проведення супервізії впровадження Концепції «Нова українська школа». уклад.: Клокар Н. І., Нікулочкіна О. В. Київ, 2018. 6 с.

УДК 343.81

Роман Асєєв,
старший викладач кафедри правових дисциплін
Одеського інституту МАУП

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ І ПОВОДЖЕННЯ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ

Анотація. *Проаналізовано низку міжнародних нормативно-правових актів щодо поводження із засудженими до позбавлення волі. Автор доводить, що міжнародні стандарти виправлення засуджених мають на меті мінімізацію негативного впливу позбавлення волі на особистість та соціальну поведінку засуджених.*

Abstract. *A number of international normative legal acts on the treatment of those sentenced to deprivation of liberty were analyzed. The author proves that international standards for the correction of convicts are aimed at minimizing the negative impact of deprivation of liberty on the personality and social behavior of convicts.*

Міжнародні стандарти поводження із засудженими – це прийняті на міжнародному рівні норми, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань і діяльності органів і установ виконання покарань. Ці стандарти були узгоджені міжнародною спільнотою, і в їх підґрунті насамперед лежить «Загальна декларація прав людини». Прийняті на її розвиток «Міжнародний пакт про громадянські і політичні права» та «Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права», які породжують юридичні зобов'язання для держав, котрі їх ратифікували (в тому числі й Україна), містять відповідні положення щодо поводження з особами, позбавленими волі [1; 4; 5].

Крім цих міжнародних документів загального (універсального) характеру, є доволі великий перелік документів, що доповнюють і деталізують загальні принципи і безпосередньо стосуються засуджених. Перелік основних міжнародних правових документів щодо осіб, що відбувають покарання за вироком суду, нараховує понад 30 найменувань. За ступенем зобов'язань, що виникають при впровадженні міжнародних стандартів у кримінально-виконавче законодавство тих чи інших країн, існують положення, що є обов'язковими до виконання в національних кримінально-виконавчих системах, і такі, що розглядаються як рекомендації, для реалізації яких

мають бути створені відповідні соціально-економічні передумови [2, с. 48].

Принципи, закладені в Загальній декларації прав людини, розвиваються в таких актах спеціалізованого характеру, що мають своєю метою виклад стандартів поводження із засудженими, як Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими (1957 р.), Декларація про захист всіх осіб від катувань і інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1975 р.), Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила, 1990 р.).

Серед перерахованих міжнародних документів можна виділити стандарти:

а) що стосуються поводження з особами, позбавленими волі, серед яких чільне місце займають Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими і Європейські тюремні правила;

б) правила застосування заходів, не пов'язаних із позбавлення волі (Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним Ув'язненням (Токійські правила) і Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів) [2, с. 57].

Вагомого значення для захисту прав засуджених через обов'язковість для країн, що їх ратифікували, набули Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція проти катувань і інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання та Європейська конвенція з попередження катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання.

Ідеї, положення та вимоги, що містяться у Загальній декларації прав людини і в міжнародних документах, що містять стандарти поводження із засудженими, повинні максимально враховуватись у національному кримінально-виконавчому законодавстві і співвідноситись з принципами кримінально-виконавчої діяльності. Загальна декларація прав людини, міжнародні стандарти поводження із засудженими та національне кримінально-виконавче законодавство співвідносяться між собою як загальне, особливе й окреме (одиничне). Під цим кутом зору кримінально-виконавче законодавство і кримінально-виконавчу діяльність, у яких імплементовані міжнародні стандарти поводження із засудженими, слід розглядати як відображення єдності загального та одиничного [1].

Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими і Європейські тюремні правила містять стандарти-рекомендації, тобто положення, що сформульовані у цих документах, не мають обов'язкової юридичної сили, про що прямо сказано у вступі, де визначається статус цих правил. Але, незважаючи на це, розроблені на рівні Організації Об'єднаних Націй і Ради Європи стандарти поводження з позбавленими волі визнаються міжнародними організаціями, урядами й неурядовими організаціями і, зокрема, адміністрацією місць позбавлення волі. Обидва документи мають на меті запропонувати свої рекомендації по створенню мінімальних загальновизнаних гуманних умов тримання позбавлених волі, які б забезпечували повагу людської гідності.

Основоположні принципи поводження з особами, позбавленими волі, фундаментального характеру, що містяться в міжнародних документах, ґрунтуються на необхідності забезпечувати права засуджених, що невіддільні від загальних прав людини. Це означає, що позбавлені волі мають право на: життя та особисту недоторканність; здоров'я; працю; відпочинок; незастосування до них тортур чи іншого нелюдського поводження; повагу людської гідності; належні правові процедури; свободу від будь-якої дискримінації; свободу від рабства; свободу совісті та думок; свободу віросповідання; недоторканність сімейного життя; самовдосконалювання [3].

Висновок. Таким чином, питанням виконання покарань і поводження із засудженими присвячена низка міжнародних нормативно-правових актів, відповідно до яких виправлення засуджених має на меті мінімізацію негативного впливу позбавлення волі на особистість та соціальну поведінку осіб, позбавлених волі.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини: Декларація Організації Об'єднаних Націй від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 01.04.2023).

2. Кримінально-виконавче право України: Підручник / за ред. А. Х. Степанюка. Харків: Право, 2013. 256 с.

3. Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими: Правила Організації Об'єднаних Націй від 30.08.1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212 (дата звернення: 01.04.2023).

4. Про громадянські і політичні права: Міжнародний пакт Організації Об'єднаних Націй від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 01.04.2023).

5. Про економічні, соціальні і культурні права: Міжнародний пакт Організації Об'єднаних Націй від 19.10.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 01.04.2023).

УДК 159.9:343.9

Роман Асєєв,
старший викладач кафедри правових дисциплін
Одеського інституту МАУП

ЗАСТОСУВАННЯ ДАНИХ ПСИХОЛОГІЇ В ХОДІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ

Анотація. *Проаналізовано психологічні прийоми в криміналістичній тактиці допиту підозрюваного.Доведено, що психологічні основи тактики провадження допиту багато в чому сприяють отриманню необхідних показань.*

Abstract. *The psychological techniques used in the forensic interrogation tactics of the suspect are analyzed. It is proved that the psychological foundations of the interrogation tactics contribute in many ways to obtaining the necessary testimony.*

Покази допитуваних осіб є одним із джерел доказів, які можна розглядати з двох позицій. З одного боку, покази допитаної особи містять фактичні дані, за допомогою яких слідчий будує систему обвинувальних чи виправдувальних доказів, з іншого боку – процес формування та отримання даних показів індивідуальний і непередбачуваний, що зумовлюється психологічними особливостями особистості допитуваної особи.

Допит не випадково належить до найпоширеніших слідчих дій. Незважаючи на успіхи в справі дослідження речових доказів, цих «німих свідків», люди, як і раніше, залишаються основними джерелами інформації про подію, що розслідується, та її учасників: адже мова завжди йде про дії людей, проти людей і серед людей. До того ж покази – засіб захисту підозрюваних та обвинувачених від підозр, що виникли проти них, або пред'явлених звинувачень.

Але допит не лише найпоширеніша, але й одна з найважчих і найскладніших слідчих дій. Його проведення вимагає від слідчого високої загальної та професійної культури, глибокого знання людей, їх психології, майстерного володіння тактико-криміналістичними прийомами допиту.

Під тактичним прийомом прийнято розуміти спосіб дії або лінію поведінки особи, яка здійснює розслідування, які найбільш ефективно забезпечують вирішення завдань, пов'язаних із

розслідуванням злочинів. Однак, у процесі розслідування можуть бути використані не будь-які прийоми, які можуть слугувати встановленню істини, а лише ті, що суворо відповідають вимогам законності, етичності та наукової обгрунтованості.

Використання психологічних знань у розслідуванні злочинів досліджували Р. С. Бєлкін [1] та М. Ф. Будіянський [2–4], що вказували різні тактичні прийоми. Тактичні прийоми можуть бути класифіковані з різних підстав. Так, М. Г. Доспулов, розглядаючи тактичні прийоми, які застосовуються в ході допиту, класифікує їх залежно від позиції учасників слідчих дій:

a) тактичні прийоми, які у кооперативних безконфліктних ситуаціях;

b) тактичні прийоми, що використовуються у конфліктних ситуаціях з несуворим суперництвом;

c) тактичні прийоми, у конфліктних ситуаціях із суворим суперництвом.

На наш погляд, тактико-криміналістичні прийоми допиту можна розділити на дві великі групи: а) тактичні прийоми допиту, що ґрунтуються на даних юриспруденції, зокрема нормах кримінально-процесуального законодавства та положеннях криміналістики; б) тактичні прийоми допиту, засновані на даних науки психології.

Тактичні прийоми, що входять до першої групи, детально розробляються більшістю сучасних вітчизняних та закордонних криміналістів, тому, аналізуючи предмет цієї статті, необхідно приділити увагу питанням застосування даних психології під час проведення допиту.

Успіх допиту багато в чому залежить від того, наскільки повно слідчий враховує та використовує при допиті особливості особистості допитуваного: його психіки, культурного та освітнього рівня, професії, світогляду, адже без врахування зазначеного, на практиці, неможливе встановлення психологічного контакту з допитуваним, що є необхідною умовою досягнення мети допиту.

Під психологічним контактом з допитуваним розуміють створення такої атмосфери допиту, коли допитуваний переймається повагою і довірою до слідчого, розумінням його завдань і обов'язків, виключає будь-які особисті мотиви у діях, усвідомлення необхідності сприяти своїми свідченнями встановленню істини у кримінальному провадженні. Омана допитуваного, спроби зловити його у пастку підривають довіру до слідчого, сприяють виникненню конфліктної

атмосфери допиту. Про встановлення контакту слідчого з допитуваним у такому випадку говорити не доводиться.

Ситуації конфліктів різної тривалості та гостроти виникають тоді, коли між учасниками процесу виникають відносини суперництва та протидії. Конфліктні ситуації бувають двох видів: зі суворим суперництвом, коли інтереси діаметрально протилежні, і виграш однієї сторони автоматично означатиме програш іншої, та з несуворим суперництвом, коли схрещуються не настільки протилежні інтереси.

Серед тактичних прийомів, які використовуються в конфліктних ситуаціях з несуворим суперництвом, слід виділити ряд наступних тактичних прийомів:

1. **Прийоми, створені задля встановлення психологічного контакту**. Дуже часто в ситуаціях із несуворим суперництвом достатньо лише встановлення психологічного контакту для того, що допитуваний змінив своє негативне ставлення до слідства.

2. **Використання позитивних якостей особистості.** У багатьох випадках велику користь приносить звернення слідчого до позитивних якостей допитуваного, який дає неправдиві свідчення. Інтерес кожної людини до власної персони є універсальним, і тому, апелюючи до чесності допитуваного, його здобутків у минулому, авторитету в колективі, сімейному та службовому становищі, його можна схилити до відвертості та правдивості на допиті.

3. **Створення «незаповненості».** Цей прийом застосовується у тих випадках, коли слідчий має низку даних, які проливають світло на окремі епізоди злочину, але ще не зрозуміла повна картина події чи факту, який цікавить. Тому слідчий на основі наявних у нього даних, які не заперечує допитуваний, разом з ним простежує логіку події, факту і показує певні «незаповнені місця», пропонуючи їх пояснити. Ці «незаповнені місця» викликають у допитуваного природне бажання «заповнити» їх. Намагаючись звільнитися від нелогічності, допитуваний на питання слідчого дає пояснення і наводить події, факти у відповідність до логіки і реальності.

4. **Перехрещення обману.** Такий прийом застосовується тоді, коли не потрібно давати допитуваному «розгортати» неправду, коли слідчий має достовірні дані щодо обставин, які з'ясовуються під час допиту. У цьому випадку неправдиві покази допитуваного негайно відхиляються, брехня припиняється в момент зародження шляхом пред'явлення наявних доказів або інших методів впливу. Втративши

надію на можливість дезінформувати слідчого, викритий фактами, допитуваний часто переходить від неправди до правдивих показів.

Значно важче доводиться працювати слідчому в конфліктних ситуаціях із суворим суперництвом, де спектр психологічних прийомів, спрямованих на встановлення істини, набагато ширший:

1. **Формування у допитуваного справжнього уявлення про обставини та умови, в яких йому належить діяти, шляхом передачі інформації про реальні обставини.** Наприклад, повідомлення співучаснику злочину, що інший учасник вже надав свідчення.

2. **Допуск легенди.** Слідчий, знаючи чи здогадуючись про те, що допитуваний дає неправдиві свідчення, дає можливість викласти їх, для того щоб він увійшов у протиріччя зі своїми попередніми показами або встановленими та доведеними у кримінальному провадженні фактами. При цьому слідчий уважно слухає допитуваного, вдає, що вірить його показам. Надавши можливість допитуваному висловити все, що йому хочеться, і зафіксувавши це в протоколі допиту, слідчий руйнує легенду, викриваючи неправду. Не підготовлений до конструювання нової брехні, допитуваний змушений перейти до дачі правдивих свідчень.

3. **Дзвінок.** Цей прийом застосовується тоді, коли допитуваний не бажає вести логічні міркування щодо питання, яке пропонує обговорити слідчий. Для того, щоб допитуваний прийняв «виклик» і погодився на логічну «дуель», слідчий навмисне звертає увагу на деякі слабо доведені місця звинувачення. Допитуваний втягується у роздуми, слідчий повідомляє йому істотні факти у справі, моменти звинувачення, підтверджені доказами. Допитуваний, вважаючи, що може спростувати ці факти, як і попередні, намагається впоратися з новими логічними міркуваннями слідчого, але це виявляється неможливим, і у нього виникає стан фрустрації. Нездатний перебороти стан розгубленості, допитуваний повідомляє правдиву інформацію.

4. **Раптовість.** Цей прийом застосовується наступним чином: у той час, коли допитуваний дає неправдиві свідчення, йому поза зв'язком із темою розмови раптово задається питання або надається доказ, про наявність якого у слідчого допитуваний не знав. Це руйнує заготовлену систему неправдивих відповідей і призводить до стресу; допитувана особа не може пов'язати несподівано поданий матеріал з тим, що придумала до цього, і тому не може швидко надати ще одну неправдиву відповідь.

5. **Форсування темпу.** У випадках, коли допитуваний уповільнює розповідь, намагаючись обміркувати і підготувати свої відповіді так, щоб вони відповідали відомим слідчиму обставинам, не суперечили відповідям на нові питання, доцільним буде обрати швидкий темп допиту. Нав'язуючи допитуваному активність, слідчий бере ініціативу до своїх рук, випереджає хід його думок, не даючи змоги обміркувати наступну брехню. Відповідаючи у форсованому темпі, допитуваний змушений розповідати правдиво про факт, який цікавить слідчого.

6. **Уповільнений темп.** Іноді допитуваний сам обирає високий темп розмови, щоб уникнути деталей факту, події, щодо яких не бажає давати показань. У цьому випадку слідчий не приймає нав'язаний йому високий темп бесіди, не дає можливості допитуваному уникнути висвітлення деталей, що його цікавлять, і уповільнює темп допиту, пропонуючи допитуваному доповнити, роз'яснити, або уточнити цікаву для нього обставину. Цим слідчий домагається від допитуваного докладних та чітких свідчень.

7. **Інерція.** Це своєрідний прийом, сутність якого зводиться до того що, що слідчий розмовляє з допитуваним на абстрактні теми, непомітно переводячи розмову у сферу факту, що він з'ясовує. Допитуваний, захоплений розповіддю про сторонній, нейтральний, при вмілому напрямку розмови «по інерції» промовляється про те, що збирався приховати від слідчого. Ефективність прийому «інерція» залежить від цього, наскільки правильно слідчий вибирає момент переходу від сторонньої теми до сутності справи [5].

Одним із найбільш поширених психологічних прийомів, розроблених західною криміналістикою для отримання показань обвинуваченого, його викриття у брехні та визначенні причетності до злочину, є метод асоціативних реакцій. Він ґрунтується на тому, що певні події та явища, будучи пов'язані з асоціаціями, служать взаємними сигналами один для одного та викликають у свідомості людини уявлення про відповідні акти з тієї ж сукупності.

Умовою застосування цього методу є попереднє впорядкування з урахуванням обставин справи слів-стимуляторів, на кожне з яких допитуємий відповідає першими словами, що прийшли на думку. Серед стимуляторів знаходяться критичні слова, так чи інакше пов'язані з подією злочину, і нейтральні, які необхідні для порівняння та контролю. Критичні стимулятори викликають занепокоєння у винного, що позначається на швидкості реакції та утримування відповіді.

Рекомендації щодо практичного використання даного методу, що наводяться в зарубіжній літературі, зводяться до наступного. Якщо, наприклад, скоєння злочину пов'язано з використанням червоного чорнила й на слово «червоний» названо слово «чорнило», це стає більш підозрілим, ніж відповіді «троянда», «захід сонця», «автомобіль». Також підозра викликає і реакція, позбавлена будь-якого зв'язку з виданим сигналом (наприклад, «червоний» – «дуб»), тому що це свідчить про заздалегідь підготовлену «чергову» відповідь на критичне слово-подразник.

Безумовно, досягнення психології в сферах, які стикаються з криміналістикою, є величезними і викликають як науковий, так і практичний інтерес. Але через те, що вищевикладений метод асоціативних реакцій, що застосовується в західній криміналістиці, не виключає помилок, не передбачений законом, то він не може мати доказового значення у вітчизняній юридичній практиці, водночас цілком допустимим видається його використання в тактичних цілях.

Висновок. У зв'язку з цим, можна стверджувати, що вибір тактико-криміналістичних прийомів, які спираються на психічний вплив, повинен відповідати вимогам вибірковості, що дозволяє надати відповідний вплив тільки щодо особи, яка приховує правду, перешкоджає встановленню істини, та зберегти нейтралітет щодо незацікавлених осіб.

Таким чином, психологічні основи тактики провадження допиту багато в чому сприяють отриманню необхідних показань, що містять доказові факти, а також встановленню істини у кримінальному судочинстві та розкритті кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел

1. Белкин Р.С. Профессия следователь М.: Юристъ 1998. 168 с.
2. Будіянський М. Ф. Використання психологічних знань у розслідуванні злочинів. Одеса: Астропринт, 2001. 96 с.
3. Будіянський М.Ф. Кримінальна психологія. Одеса: Фенікс, 2003. 368 с.
4. Будіянський М.Ф. Психологія судової діяльності.Одеса: Фенікс, 2005. 118 с.
5. Криминалистика. Под редакцией Н. П. Яблокова. М: Юристъ, 2005. 781 с.

УДК [340+342.7]:355.01(470.312)(477.7)

Артем Кривцов,
голова правління громадської організації «Молодіжний центр наукової діяльності», позаштатний радник Миколаївського міського голови з питань правової освіти,
координаційний менеджер парауристів системи безоплатної правової допомоги Південного регіону
(м. Миколаїв, Україна)

РОЛЬ ПАРАЮРИСТІВ СИСТЕМИ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У РОЗВИТКУ МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ *НА ПРИКЛАДІ МІСТА МИКОЛАЄВА*

Анотація. *Розглянуто задачі інституту парауристів, запровадженого в Україні з 2017 р. Проаналізовано діяльність зазначеного інституту з надання вторинної правової допомоги на прикладі міста Миколаєва та Південного регіону. Досліджено формування централізованого управління регіональних інститутів парауристів в умовах воєнного стану. Доведено, що цей інститут є важливим та ефективним доступним інструментом захисту прав і свобод людини, зокрема під час війни.*

Abstract. *The tasks of the institute of paralegals, introduced in Ukraine since 2017, were considered. The activity of the said institute in providing secondary legal aid was analyzed on the example of the city of Mykolaiv and the Southern region. The formation of centralized management of regional institutes of paralegalsin the conditions of martial law. It has been proven that this institution is an important and effective available tool for the protection of human rights and freedoms, in particular during wartime.*

Інститут парауристів системи безоплатної правової допомоги України відіграє важливу роль у розвитку муніципального і конституційного права та є важливим інструментом забезпечення якісних адміністративних послуг в Україні. Інститут парауристів запроваджено в 2017 році Міністерством юстиції України, Координаційним центром з надання правової допомоги, Всеукраїнською благодійною організацією «Українська фундація правової допомоги». Найперший інститут парауристів регіонального

рівня був запроваджений в Миколаївській області, за участі Міністра юстиції України, керівництва Координаційного центру з надання правової допомоги, Миколаївської обласної державної адміністрації, Миколаївської міської ради, Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Миколаївській області, Першого та Другого місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги. До лав парауристів приєдналися студенти спеціальності «Право» закладів вищої освіти Миколаївщини. У кожній області України діє інститут парауристів, або як його ще називають – «інститут громадських радників».

Парауристами є люди, які не мають вищої юридичної освіти, але пройшли відповідне спеціалізоване сертифіковане навчання з базових правових питань. Парауристами можуть бути представники інститутів громадянського суспільства, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, соціальні працівники, студенти закладів фахової передвищої і вищої освіти. Більшість студентів є парауристами, які навчаються за спеціальністю «Право» та «Журналістика». Парауристи є важливими суб'єктами інструментів співпраці між громадськістю, системою безоплатної правової допомоги та органами державної влади і місцевого самоврядування, які формують єдине громадянське суспільство. Парауристи здійснюють свою діяльність відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» та Закону України «Про волонтерську діяльність» [1; 2].

Під час дії правового режиму воєнного стану в Україні, в 2022 році за ініціативи Координаційного центру з надання правової допомоги та Всеукраїнської благодійної організації «Українська фундація правової допомоги» в інституті парауристів відбулася активна інституціональна реорганізація та цифрова модернізація. Дані дії необхідно було оперативно виконати з метою трансформування діяльності інституту парауристів в умовах воєнного стану.

Найбільш поширеним питанням клієнтів для парауристів був виїзд дітей та жінок за кордон, з метою тимчасової евакуації в безпечні місця. Завдяки плідній та оперативній співпраці парауристів міста Миколаєва зі службою у справах дітей Миколаївської міської ради, чимало дітей з інвалідністю спільно з матерями змогли швидко і законно виїхати за кордон та отримати кваліфіковану медичну допомогу та подальшу реабілітацію, отримати безпечне перебування [4].

У рамках активної співпраці на регіональному рівні з адвокатами системи безоплатної правової допомоги, представниками правоохоронних органів, правозахисних організацій, органів місцевого самоврядування параюристи налагодили механізм щодо ефективного надання правової допомоги під час фіксації пошкодженого нерухомого майна та воєнних злочинів, оформлення гуманітарної допомоги та соціальних виплат, забезпечення захисту трудових прав громадян, отримання адміністративних послуг [4].

Вперше за п'ять років параюристи отримали власний мобільний додаток, який має назву «Параюристи». Мобільний додаток допомагає надавати допомогу більш ефективно та мобільно в зоні активних бойових дій, в деокупованих населених пунктах, у найвіддаленіших районах міст та областей. Параюристами Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Кіровоградській та Миколаївській областях проведено тестування мобільного додатку на території деокупованих населених пунктів Миколаївської та Херсонської областей. Тестування пройшло успішно, рекомендовано використовувати цей мобільний додаток під час виїзних консультацій. Додаток можна встановити на смартфон, бортовий комп'ютер автотранспортного засобу (на якому встановлена операційна система «Android»), планшет та інші пристрої, які мають операційні системи «Android» або «iPhone OS». Додаток постійно оновлюється та поповнюється актуальними статтями і практичними кейсами від провідних юристів України. Також є база знань для працівників Національної поліції України, громадських радників та параюристів, у якій наявні контактні дані органів виконавчої влади, дипломатичних установ, системи безоплатної правової допомоги, інформаційні дані законодавства України в умовах воєнного стану з практичними коментарями та процедури надання адміністративних послуг під час воєнного стану тощо. Завдяки мобільному додатку, параюристи мають змогу направляти клієнтів до юристів системи безоплатної правової допомоги дистанційно. Інформацію про додаток розміщено в приміщеннях та на інформаційних джерелах територіальних органів державної влади і місцевого самоврядування [3].

У 2023 році відбулося формування централізованого управління регіональних інститутів параюристів. Запроваджено посади координаційних менеджерів параюристів п'яти регіонів: Північного (Житомирська, Київська, Чернігівська, Сумська області), Південного (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька області), Західного

(Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Рівненська, Чернівецька області), Східного (Харківська, Луганська, Донецька області), Центрального (Вінницька, Черкаська, Кіровоградська, Полтавська, Дніпропетровська області), які координують діяльність своєрідних обласних осередків регіональних центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Координаційні менеджери організовують роботу команд параюристів у регіоні та відповідних областях для надання правової інформації та іншої допомоги, налагоджують процес переадресації клієнтів системи безоплатної правової допомоги до відповідних фахівців, з метою надання спеціалізованої кваліфікованої допомоги, фіксують власні успішні практики та публікують їх у мобільному додатку «Параюристи», готують методичні матеріали для ефективної роботи параюристів, співпрацюють з органами державної влади і місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства. Координаційні менеджери призначаються на конкурсній основі [4].

У березні 2023 року запроваджено проєкт «Параюридична допомога постраждалим від дискримінації, зокрема жертвам гендерно обумовленого та домашнього насильства» за підтримки Координаційного центру з надання правової допомоги, Всеукраїнської благодійної організації «Українська фундація правової допомоги» та Благодійної організації «100 відсотків життя». У рамках проєкту здійснюється підготовка параюристів, які фіксуватимуть всі повідомлення про правопорушення щодо гендерно обумовленого та домашнього насильства від трьох спільнот: людей, які живуть з ВІЛ, жінок, які живуть з ВІЛ, спільноти колишніх ув'язнених [4].

Станом на квітень 2023 року реалізовується активна навчальна кампанія для параюристів. Українською школою практичних знань з питань доступу до правосуддя проводяться онлайн-курси підготовки та підвищення кваліфікації параюристів. У Південному регіоні планується провести спеціалізоване навчання параюристів за участі провідних адвокатів, депутатів місцевих рад, радників начальників обласних військових адміністрацій та міських голів, представників Національної поліції України, правозахисних організацій, медіа та системи безоплатної правової допомоги. Активна увага під час навчання буде приділена основам превентивної комунікації, військового волонтерства, безбар'єрності, муніципального права в умовах воєнного стану та психологічним аспектам при роботі з клієнтами [4; 5].

Тому, базуючись на вищесказаному, можна зробити такий **висновок**: діяльність інституту параюристів системи безоплатної правової допомоги є важливим та ефективним доступним інструментом захисту прав і свобод людини, який дозволяє громадянам отримувати необхідну безоплатну правову допомогу, соціальну та правову підтримку в умовах воєнного стану. Інститут параюристів активно допомагає реалізовувати і захищати права громадян, розвивати правову освіту регіону, налагоджує важливу співпрацю з органами виконавчої влади і місцевого самоврядування та запроваджує практичні кейси в сфері муніципального права.

Список використаних джерел

1. Про безоплатну правову допомогу: Закон України № 3460-VI/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text (дата звернення: 18.04.2023).

2. Про волонтерську діяльність: Закон України № 3236-VI / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text (дата звернення: 18.04.2023).

3. Мобільний додаток «Параюристи». URL: https://paralegal.in.ua/?fbclid=IwAR3cq9fTU8cmTvQCEJdQr3qB7lplRhIq-TgaeYEIMzMbybfrU8BYXtYFZHE#service (дата звернення: 18.04.2023).

4. Українська фундація правової допомоги. URL: https://ulaf.org.ua/ (дата звернення: 18.04.2023).

5. Українська школа практичних знань з питань доступу до правосуддя. URL: https://edu.ua2j.school/ (дата звернення: 18.04.2023).

УДК 347.78 (4)(73)(5-11)

Крістіна Золотарьова,
культуролог, дизайнер, підприємець (м. Одеса, Україна)

АВТОРСЬКЕ ПРАВО НА ЗОБРАЖЕННЯ В НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЯХ (ЄВРОПА, США, КРАЇНИ СХІДНОЇ АЗІЇ)

Анотація. *На основі власного досвіду автором проаналізовано порядок отримання дозволів на використання зображень і фотографій на підставі авторського права країн Східної Азії, Європи, США. Зроблено висновок, що відсутність знань про закони і дозволи на використання зображень в академічному виданні може потягти за собою негативні наслідки для науковця.*

Abstract. *Based on his own experience, the author analyzed the procedure for obtaining permissions for the use of images and photographs based on the copyright of the countries of East Asia, Europe, and the USA. It was concluded that the lack of knowledge about laws and permissions for the use of images in an academic publication can have negative consequences for a scientist.*

Ця розвідка є частиною більш масштабного проєкту, а саме – дослідження «Універсалізація пластичної символіки бодгісаттви Авалокітешвари в культурах Східної Азії». Специфіка цього дослідження зумовлена недостатніми інформованістю, поширенням та розумінням всього багатогранного міжнародного законодавства у сфері захисту авторського права, що може мати критичні наслідки як для дослідника і організації, яку він представляє, так і для іміджу всієї країни. Для отримання дозволів на використання конкретних зображень для наукової роботи довелось подолати декілька перешкод: некоректне трактування та розуміння законів про захист авторського права в країнах Східної Азії, Європи, США; укладення майже з кожним музеєм, аукціонним домом, університетом спеціальних угод-дозволів; пошук конкретних адресатів, обмеження в спілкуванні із-за комунікації на недержавних мовах. Попри складнощі, все це було зроблено усвідомлено та відповідально, стало важливим досвідом ділового спілкування із міжнародними колегами та чудовим прикладом міжкультурної взаємодії.

Більшість зображень для наукового проєкту були знайдені у мережі ІНТЕРНЕТ, а саме: в цифрових архівах, бібліотеках, музеях,

аукціонних домах та на платформах поширення фотографій та спеціалізованих сайтах. Традиційно на всі зображення, що розміщенні в мережі ІНТЕРНЕТ, поширюється декілька видів копірайту, який зазвичай вказаний біля світлини експонату або в правилах того ресурсу, що є джерелом візуальної інформації.

Насамперед, слід відзначити, що наукове дослідження, наукова публікація, які не призначені для наступного продажу або друку великим тиражем, підпадають під категорію «некомерційне використання», що в більшості випадків дозволяє використовувати зображення із коректною його атрибуцією.

Отже, існують такі види копірайту, яким захищені зображення в мережі ІНТЕРНЕТ: національне надбання, ліцензія та платний дозвіл на зображення, ліцензії Creative Commons [5]. Це невичерпний перелік ліцензій та правил використання зображень (у кожній країні та в кожному закладі він має свої відмінності та специфіку використання), але саме з ними, в межах роботи над проєктом, автору довелось стикнутись і взаємодіяти.

Для роботи над науковим проєктом була налагоджена комунікація із установами (музеї та аукціонні дома) країн Європи: Національний музей східних мистецтв Ґіме (Париж, Франція) [14], Музей Чернускі (Париж, Франція) [15], Музей Вікторії і Альберта (Лондон, Велика Британія) [25], Аукціонний дім «Вуллі та Уолліс» (Лондон, Велика Британія) [26], Аукціонний дім «Теннатс» (Північний Йоркшир, Велика Британія) [21], Державні музеї Берліну (Німеччина).

Для використання зображень з архівів і сайтів цих установ були зроблені запити, в яких вказувались дані про автора наукового проєкту, тема та назва дослідження, посилання або згрупована таблиця зображень, які заплановано використати у проєкті. Слід зазначити, що всі дозволи були отримані і не потребували сплати додаткових зборів. Важливо враховувати, що дуже часто кінцевим власником зображень є не установа, а окрема особа або організація, як у випадку із Національним музеєм Ґіме, де кінцевим власником зображень виступає фото-агентство Grand Palais (громадська промислова та комерційна установа під управлінням Міністерства культури Франції) [18].

В установах США підхід до ліцензування зображень подібний до європейського, наш контакт відбувався із такими адресатами: Гарвардський музей мистецтв (Кембридж) [11], Клівлендським музей мистецтв (Клівленд) [7], Бірмінгемський музей мистецтв (Алабама) [6], Музей мистецтв Метрополітен (Нью-Йорк) [23], Галерея Фріра і

Саклера (Смітсонівський інститут, Вашингтон) [10], Музей витончених мистецтв (Бостон) [16], Чиказький художній інститут (Чикаго) [22], Аукціонний дім «Сотбіс» (Нью-Йорк) [19]. У межах цієї співпраці було підписано угоду із Бірмінгемським музеєм мистецтв на коректне використання зображень та про наступну передачу копії проєкту в бібліотеку музею [3]. Галерея Фріра і Саклера, що належить до Смітсонівського інституту, також зробила запит про передачу копії роботи до їх архіву [1]. При взаємодії із Гарвардським музеєм мистецтв був отриманий дозвіл на використання конкретних зображень та світлини високої якості [2].

Отримання дозволів у музеях Східної Азії відбувалось дещо в іншому напрямку, оскільки більшість музеїв цього регіону мають відмінний погляд на ліцензування зображень експонатів музеїв. Для наукової роботи були розіслані листи на дозволи до таких установ: Гонконгський музей мистецтв (Гонконг, Китайська Народна Республіка) [13], Національний музей імператорського палацу (Тайвань, Китайська Народна Республіка) [17], Музей провінції Хенань (Хенань, Китайська Народна Республіка) [12], Національний центральний музей Кореї (Сеул, Республіка Корея) [27], Національний музей Нари (Нара, Японія) [29]. Для отримання зображень із Гонконгського музею мистецтв необхідно було пройти декілька етапів: написати письмовий запит, отримати дозвіл, заповнити спеціальну форму, отримати рахунок, сплатити рахунок (SWIFT-переказ), отримати зображення високої якості, отримати лист із дозволом на використання зображень у конкретній роботі [4].

Головною особливістю взаємодії з музеями та установами Східної Азії є наявність загальних відкритих баз зображень, які, в своїй більшості, дозволяють використовувати зображення (при правильному підписі та посиланні на джерела). Зображення зазвичай є середнього розміру (для більш високоякісних зображень необхідно заповнити відповідну форму і сплатити спеціальний збір). Деякі електронні бази, які використовувались при роботі над проєктом: Електронний музей Національного музею Кореї [28], Електронний музей чотирьох Національних інститутів культурної спадщини (Токійський національний музей, Національний музей Кіото, Національний музей Нара, Національний музей Кюсю) та Інститут (Національний науково - дослідницький інститут культурних цінностей Нари) [9], Інтегрована база даних колекцій Національних інститутів культурної спадщини,

Японія [8], База даних колекцій Національного музею імператорського палацу, Тайвань [24].

Вкрай важливим моментом при роботі з зображеннями є їх видозміна. Тільки у випадку, коли маєте письмовий дозвіл чи угоду, ліцензія на світлину є CC BY 4.0, CC BY-NC 4.0, CC BY-NC-SA 4.0 або CC BY-SA 4.0, або зображення має відкритий доступ під ліцензією CC0 1.0, його можна змінювати (розтягувати, міняти колір, обрізати, корегувати тощо), в усіх інших випадках це є порушенням авторського права.

Можна зробити **висновок**, що відсутність знань про закони і дозволи на використання зображень в академічному виданні може потягти за собою судові позови та навіть заборону до публікації, відкликання диплому/роботи/дисертації.

Список використаних джерел

1. Лист "Re: F|S:Student research from Ukraine. Copyright questions" від 20 серп. 2021 р., 23:13 (з архіву автора).
2. Лист "Re: Student research from Ukraine. Copyright questions " від 18 серп., 16:15 (з архіву автора).
3. Лист " Re: Student research from Ukraine. Copyright questions " від 20 серп., 17:18 (з архіву автора).
4. Лист "Re: 轉寄: Student research from Ukraine. Copyright questions (MA1101.017.003)" від 17 вер., 07:27 (з архіву автора).
5. About the licenses – creative commons. *When we share, everyone wins – Creative Commons*. URL: https://creativecommons.org/licenses/ (дата звернення: 24.03.2023).
6. Birmingham museum of art. *Birmingham Museum of Art*. URL: https://www.artsbma.org/ (дата звернення: 24.03.2023).
7. Cleveland museum of art. *Cleveland Museum of Art*. URL: https://www.clevelandart.org/ (дата звернення: 24.03.2023).
8. ColBase. *ColBase*. URL: https://colbase.nich.go.jp/?locale=en (дата звернення: 24.03.2023).
9. E-Museum. *National Treasures & Important Cultural Properties*. URL: https://emuseum.nich.go.jp/ (дата звернення: 24.30.2023).
10. Freer gallery of art & Arthur M. Sackler Gallery. *Freer Gallery of Art & Arthur M. Sackler Gallery*. URL: https://asia.si.edu/ (дата звернення: 24.03.2023).

11. Harvard art museums. *Harvard Art Museums*. URL: https://harvardartmuseums.org/ (дата звернення: 24.03.2023).
12. Henan museum. *Henan Museum*. URL: http://english.chnmus.net/ (дата звернення: 24.03.2023).
13. Hong Kong museum of art. URL: https://hk.art.museum/en_US/web/ma/home.html (дата звернення: 24.03.2023).
14. L'Asie maintenant. *Guimet – Musée guimet*. URL: https://www.guimet.fr/ (дата звернення: 24.03.2023).
15. Musée cernuschi. *Musée Cernuschi*. URL: https://www.cernuschi.paris.fr/ (дата звернення: 24.03.2023).
16. Museum of fine arts, Boston. *Museum of Fine Arts, Boston*. URL: https://www.mfa.org/ (дата звернення: 24.03.2023).
17. National palace museum. *National palace museum.* URL: https://www.npm.gov.tw/?l=2 (дата звернення: 24.03.2023).
18. Réunion des musées nationaux-grand palais. *Réunion des Musées Nationaux-Grand Palais*. URL: https://www.photo.rmn.fr/C.aspx?VP3=CMS3&VF=Home (дата звернення: 24.03.2023).
19. Sotheby's. *Sotheby's*.URL: https://www.sothebys.com/ (дата звернення: 24.03.2023).
20. Staatliche Museen zu Berlin. *Staatliche Museen zu Berlin*. URL: https://www.smb.museum/home/ (дата звернення: 24.03.2023).
21. Tennants auctioneers. *Tennants Auctioneers*. URL: https://www.tennants.co.uk/ (дата звернення: 24.03.2023).
22. The Art institute of Chicago. *The Art Institute of Chicago*. URL: https://www.artic.edu/ (дата звернення: 24.03.2023).
23. The Metropolitan museum of art. *The Metropolitan Museum of Art*. URL: https://www.metmuseum.org/ (дата звернення: 24.03.2023).
24. The National palace museum open data platform. *The National Palace Museum Open Data Platform*. URL: https://theme.npm.edu.tw/opendata/?lang=2 (дата звернення: 24.03.2023).
25. V&A explore the collections. *Victoria and Albert Museum*. URL: https://www.vam.ac.uk/collections?type=featured (дата звернення: 24.03.2023).
26. Woolley & Wallis | Salisbury salerooms. *Woolley & Wallis | Salisbury Salerooms*. URL: https://www.woolleyandwallis.co.uk/ (дата звернення: 24.03.2023).

27. National Museum of Korea. URL: https://www.museum.go.kr/site/ main/home (дата звернення: 24.03.2023).
28. National Museum of Korea. E-museum. URL: http://www.emuseum.go.kr/main (дата звернення: 24.03.2023).
29. NARA NATIONAL MUSEUM. URL: https://www.narahaku.go.jp/ (дата звернення: 24.03.2023).

УДК 94(477)1941/1944

Сергій Боган,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
правових дисциплін Одеського інституту МАУП,
старший науковий співробітник
Одеського історико-краєзнавчого музею

СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА НАСЕЛЕННЮ, ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМ ТА БІЖЕНЦЯМ НА ОКУПОВАНІЙ НІМЕЦЬКИМИ ВІЙСЬКАМИ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В 1941–1944 РОКАХ

Анотація. *У статті автор розглядає соціальну допомогу населенню та радянським військовополоненим, що здійснювали органи місцевого самоврядування на окупованій німецькими нацистськими військами території України в 1941–1944 рр. З науково-теоретичного погляду, це важливе дослідження для фахівців гуманітарної сфери.*

Ключові слова: соціальна допомога, управа, грошові виплати, військовополонені.

Abstract*. In the presented article an author investigates the social help to population and soviet war prisoners which provided municipals in the territory of Ukraine occupied by German Nazi troops (1941-1944). From a scientific and theoretical point of view, this is an important study for humanitarian specialists.*

Keywords: social help, municipal, payment, war prisoners.

Вступ. Соціальна допомога малозабезпеченим верствам населення з боку органів влади і місцевого самоврядування, безперечно, була і є однією з вагомих складових громадянського суспільства. Відповідно, вивчення системи надання соціальної допомоги населенню, біженцям та військовополоненим в роки Другої світової війни у найскладніших умовах німецької нацистської окупації України має важливе науково-теоретичне і практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані в наукових історичних розробках періоду Другої світової війни.

Постановка проблеми. Дослідження має наступні завдання: дослідити заходи по наданню грошової, матеріальної та іншої соціальної допомоги населенню, біженцям та військовополоненим; визначити коло суб'єктів, що надавали грошову, матеріальну та іншу

соціальну допомогу; дослідити ставлення і участь німецьких окупантів у наданні соціальної допомоги місцевому населенню, біженцям та військовополоненим; з'ясувати види та розміри соціальної допомоги; визначити категорії населення, що отримували соціальну допомогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заполітизовані стереотипи не давали можливості зробити об'єктивне і неупереджене дослідження діяльності українських урядовців і громадських організацій, спрямованої на надання соціальної допомоги місцевому населенню та військовополоненим. Тема діяльності органів місцевого самоврядування у 1941–1944 рр. останнім часом розглядалась у багатьох цікавих історичних публікаціях. Але діяльність, спрямована на надання соціальної допомоги населенню, біженцям і військовополоненим докладно і всебічно не досліджувалась. Цю діяльність епізодично висвітлено у монографії В. О. Шайкан «Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в період Другої світової війни» [1]. Відповідно, цей історичний аспект вимагає додаткового окремого історичного вивчення. В ході дослідження було використано і вперше введено до наукового обігу архівні матеріали, які зберігаються у державних архівах Дніпропетровської, Миколаївської, Полтавської та Херсонської областей. Зокрема, було використано матеріали наступних фондів: Української допоміжної управи міста Дніпропетровська, міської управи міста Миколаєва, Петропавлівської та Голопристанської районних управ, Ново-Бугської районної контори торгівлі та заготівель. Також були використані публікації українських газет «Голос Дніпра» (Херсон) та «Голос Полтавщини» (Полтава).

Мета роботи – вивчення діяльності органів місцевого самоврядування, окупаційної адміністрації, господарських структур та громадських організацій на окупованій німецькими загарбниками території України у 1941–1944 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Активне надання соціальної допомоги малозабезпеченому населенню і військовополоненим з боку українських органів місцевого самоврядування розпочинається з кінця 1941 р. Тоді німецьким загарбникам вдалося окупувати майже всю територію України і сформувати систему місцевої української адміністрації. Цій адміністрації, в свою чергу, вдалося певним чином налагодити в Україні торгівлю, фінанси, сферу обслуговування, ремісництво і

частину зруйнованої промисловості. Це дало можливість акумулювати хоч і незначні, але достатні для надання соціальної допомоги кошти.

Насамперед потрібно зауважити, що українські органи місцевого самоврядування на тимчасово окупованій німецькими військами території України в часи Другої світової війни об'єктивно не можна ототожнювати з нинішніми зрадниками-колаборантами на тимчасово окупованій ерефією території нашої держави. Основну частину українських урядовців в цей період складали члени похідних груп Організації Українських націоналістів, колищні учасники Української національної революції 1917–1921 рр. та вцілілі колишні жертви сталінських репресій та Голодомору 1932–1933 рр. Вони готували ґрунт для майбутнього національного визволення, і багато з них за це були знищені нацистським режимом, а не херсонськими партизанами. На відміну від українських земель в румунській та угорській зоні окупації, які були приєднані до складу цих держав (так само, як намагаються зараз зробити рашисти з нашими землями на Півдні та Донбасі), правовий статус цієї окупованої німцями території так і не був визначений аж до самого повного вигнання цього сорту окупантів з України. Архівні матеріали свідчать, що внутрішнє діловодство місцевих органів самоврядування велося виключно українською мовою і лише за крайньої потреби супроводжувалось німецьким перекладом. Печатки на офіційних документах і, навіть, на посвідченнях українських поліцейських були з тризубом, нашим сучасним малим Державним Гербом.

У 1942 році для надання соціальної допомоги найбіднішому населенню Херсона міською управою було виділено 200 тисяч карбованців [2]. Соціальна допомога малозабезпеченому населенню надавалася не лише у великих містах, а й у сільських районах. Голопристанська районна управа на Херсонщині регулярно надавала грошову допомогу найбіднішим сім'ям. Після розгляду 2369 заяв протягом квітня-вересня 1942 р. на 31 жовтня цього року районною управою було виплачено 211432 карбованців 2250 господарям з 6215 утриманцями. Також Голопристанська районна управа надавала малозабезпеченому населенню найнеобхідніші продукти харчування. У вищезазначений період були безкоштовно забезпечені продуктами: 3062 службовця організацій та 5496 непрацездатних членів їх сімей, а також 2391 мешканець району «інших категорій» і 3145 непрацездатних членів їх сімей. Їм було роздано: 62602 кілограмів борошна, 6337 кілограмів крупи, 13127 літрів молока, 4780 кілограмів

свіжої риби, 4565 кілограмів солоної риби, 1711 кілограмів капусти, 797 кілограмів буряку, 1048 кілограмів моркви [3, арк. 40-51]. На Херсонщині районні та міські управи навіть спромоглися виплачували пенсії особам похилого віку та інвалідам у розмірі від 50 до 100 карбованців [4, арк. 99]. Для цього місцевою адміністрацією проводилась реєстрація інвалідів [5].

Допомогу продуктами харчування отримували й українські поліцейські. В Ново-Бузькому районі на Миколаївщині в 1942 р. поліція отримувала на місяць: 99 кілограмів хліба, 8250 грамів м'яса і 19800 грамів масла на 33 чоловік в Новому Бузі; 39 кілограмів хліба, 3250 грамів м'яса і 7800 грамів масла на 13 чоловік в селі Баратовка; 15 кілограмів хліба, 1250 грамів м'яса і 3000 грамів масла на 5 чоловік в селі Нова Дмитрівка; 39 кілограмів хліба, 3250 грамів м'яса і 7800 грамів масла на 13 чоловік в селі Юровка; 21 кілограм хліба, 1750 грамів м'яса 4200 грамів масла на 7 чоловік в селі Велика Матвіївка; 18 кілограмів хліба, 1500 грамів м'яса і 3600 грамів масла на 6 чоловік в селі Ново-Антонівка [6, арк. 23].

Слід зазначити, що соціальна допомога населенню України надавалася не тільки органами місцевого самоврядування, а й окупаційними структурами і військами. На півдні України (в німецькій зоні окупації) місцевим молдованам надсилали з Румунії «гуманітарну допомогу»: сіль, тютюн, мило, сірники, цукор [7]. Не всі німці були катами українського народу, як рейхскомісар України, людиноненависник і негідник Еріх Кох (один з колишніх керівників комуністичної партії Німеччини, тобто – вірний ленінець). Як приклад можна навести наступні факти. 6 червня 1942 р. німецькими солдатами і офіцерами на чолі з військовим лікарем, доктором фон Грімлером було обладнано і відкрито український дитячий садок на 140 дітей у місті Полтаві на вулиці Олександрівській [8]. Восени 1942 р. німецький міський комісар Дніпропетровська наказав видати вдові відомого українського історика, енциклопедиста українського козацтва Дмитра Яворницького Серафимі Дмитрівні 4800 карбованців і призначити щомісячну пенсію в 600 карбованців [9].

Соціальна допомога радянським військовополоненим здійснювалась створеними при міських та районних управах комітетами допомоги військовополоненим. Миколаївський комітет допомоги хворим військовополоненим при міській управі закликав на Великдень 1942 р. зібрати крашанки і харчі для полонених і збирав кошти з мешканців міста, організовуючи «лотереї допомоги».

Розігрувались харчі, цигарки, махорка, сірники, дрова, господарські й хатні приналежності [10, арк. 74]. Під патронатом цього комітету працювала лікарня для військовополонених у місті Миколаєві на вулиці Госпітальній [11, арк. 10]. Аналогічний комітет діяв у Херсоні [12]. Ресторан Ново-Бузької районної контори торгівлі й заготівель у грудні 1941 р. годував радянських військовополонених. За рахунком № 5 ресторану від 13 грудня 1941 р. полонені отримали на сніданок суп; на обід – борщ і кашу; на вечерю – борщ. Наступного дня на сніданок подали борщ; на обід – борщ і картоплю; на вечерю – суп. 15 грудня на сніданок була каша; на обід – суп і каша; на вечерю – картопля. Денне меню військовополонених обходилося ресторану в 5 карбованців 20 копійок. Рахунок підписували завідувач буфету і військовополонені [13, арк. 187]. У Полтаві в січні 1942 р., за ініціативою полтавського міського голови Борковського було розпочато збір теплого одягу і взуття для військовополонених [14].

У 1943 р. органи місцевого самоврядування під тиском окупантів надавали грошову і матеріальну допомогу українським родинам, чиї члени поїхали працювати до Німеччини, або пішли добровольцями в німецьку армію. Якщо відправлявся один член – надавалася разова місячна грошова допомога в 180 карбованців; якщо двоє – 240 карбованців; якщо троє – 300 карбованців. Якщо на роботу до Німеччини, або до німецької армії відправлялись більше трьох членів родини, надавалась грошова допомога в 360 карбованців. Крім грошової допомоги, населенню надавалась матеріальна допомога хлібом та вугіллям [15, арк. 42]. Для отримання соціальної допомоги родинами подавались відповідні заяви до міських та районних управ [16, арк. 1]. За списком «осіб, що виїхали до Німеччини, сім'ям яких видано грошову допомогу» з 1 по 31 березня 1943 р. у Миколаєві було видано сім'ям остарбайтерів по 130 карбованців. Виплату здійснював фінансовий відділ Миколаївської міської управи, очолюваний паном Демченком. У 1944 р. грошову допомогу підвищили до 200 карбованців. Про це свідчать платіжні відомості цього ж фінвідділу від 9 березня 1944 р. [17, арк. 2–25]. Щоправда, виплата щомісячної грошової допомоги українським сім'ям здійснювалася лише за умови того, що вони були на утриманні військових добровольців, або тих, хто виїхав на роботу до Німеччини і окупованих нацистами країн Західної Європи [18, арк. 28]. Надавались й інші пільги. Мешканки Дніпропетровська Кравченко О. М. та Ільїна А. П. були звільнені від

відправлення на роботу до Німеччини, оскільки їхні батько і чоловік пішли воювати добровольцями в німецьку армію [19, арк. 269].

Соціальна допомога також надавалася біженцям з Дону, Кубані та Кавказу, що рятувались від злочинного сталінського режиму. На обліку в Дніпропетровській міській управі щодо отримання соціальної допомоги в 1943 р. стояли: 20 осетинів, 2 балкарця, 6 кабардинців [20, арк. 12]. Також на обліку знаходились біженці з числа донських та кубанських козаків або членів їх сімей (точна їх кількість не була вказана). Біженцям надавалося безкоштовне житло. Траплялись випадки, коли господарі будинків і помешкань збирали платню, а у випадку відмови били постояльців-біженців. Районні управи брали їх під захист і стягували за допомогою української поліції штрафи з домовласників [21, арк. 2]. В окремих випадках по селах безкоштовне житло надавалося сільськими управами військовополоненим, що підтвердили свою лояльність до нацистського режиму.

Висновки. В умовах німецької окупації соціальна допомога малозабезпеченому місцевому населенню, радянським військовополоненим здійснювалась органами місцевого самоврядування за участю створених ними фінансових структур, торгівельно-заготівельних контор і комітетів допомоги полоненим. Грошова і матеріальна допомога з боку місцевих органів місцевого самоврядування, німецької окупаційної та військової адміністрації, господарських організацій і німецьких військових частин надавалася найбіднішому населенню, інвалідам, дітям, особам похилого віку, малозабезпеченим службовцям, поліцейським, біженцям зі Сходу, що рятувались від злочинного сталінського режиму, сім'ям тих, хто відправився працювати до Німеччини, або воювати добровольцем у німецьку армію. Соціальна допомога сім'ям остарбайтерів і добровольців німецької армії була обмежена встановленими правилами і не надавалась усім без винятку.

За сприянням німецької окупаційної адміністрації та українських органів місцевого самоврядування соціальна (гуманітарна) допомога з Румунії надавалась мешканцям півдня України лише молдавського походження. Біженцям і окремим особам з числа військовополонених, органами місцевого самоврядування надавалася як грошова і матеріальна допомога, так і безкоштовне житло.

Слід зазначити, що українські органи місцевого самоврядування на тимчасово окупованій німецькими військами території України в часи Другої світової війни об'єктивно не можна ототожнювати з

нинішніми зрадниками-колаборантами на тимчасово окупованій росією території нашої держави, що ми довели у нашому дослідженні.

Список використаних джерел

1. Шайкан В. О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в період Другої світової війни. Кривий Ріг: 2005. 466 с.
2. Голос Дніпра. 1942.
3. Державний архів Херсонської області. Ф. 1501. Оп.3. Спр. 8.
4. Державний архів Херсонської області. Ф. 1501. Оп.5. Спр.1.
5. Голос Дніпра. 1942.
6. Державний архів Миколаївської області. Ф. 1048. Оп.1. Спр. 1.
7. Голос Дніпра. 1942.
8. Голос Полтавщини. 1942.
9. Голос Дніпра. 1942.
10. Державний архів Миколаївської області. Ф. 1035. Оп.1с. Спр.15.
11. Державний архів Миколаївської області. Ф. 1035. Оп.1с. Спр.19.
12. Голос Дніпра. 1942.
13. Державний архів Миколаївської області. Ф. 1048. Оп.1. Спр. 1.
14. Голос Полтавщини. 1942.
15. Державний архів Дніпропетровської області. Ф.2276 с.ч. Оп.1. Спр.1163.
16. Державний архів Дніпропетровської області. Ф.2538. Оп.2. Спр.14.
17. Державний архів Миколаївської області. Ф.1021. Оп.1. Спр.30.
18. Державний архів Херсонської області. Ф. 1501. Оп.3. Спр.14.
19. Державний архів Дніпропетровської області. Ф.Р2276. Оп.1с. Спр. 1785.
20. Державний архів Дніпропетровської області. Ф.Р2276. Оп.1с. Спр.1163.
21. Державний архів Херсонської області. Ф. 1501. Оп.3. Спр.14.

УДК004.8+159.9

Анастасія Кузнецова,
старший викладач кафедри
загальнонаукових, соціальних та поведінкових дисциплін,
Одеського інституту МАУП

Єлизавета Шелепун,
студентка 2 курсуспеціальності «Психологія»
Одеського інституту МАУП

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА ЕВОЛЮЦІЯ МОЗКУ: ДОПОМОГА ЧИ ЗАГРОЗА ЛЮДСТВУ?

Анотація. *Проаналізовано процес роботи штучного інтелекту та його позитивний та негативний вплив на розвиток людини. Інформаційною базою тез є дані досліджень провідних зарубіжних та вітчизняних фахівців, матеріали наукових та аналітичних публікацій з досліджуваного питання.*

Abstract. *The process of artificial intelligence and its positive and negative impact on human development are analyzed. The information base of theses are the research data of leading foreign and domestic specialists, the materials of scientific and analytical publications on the studied issue.*

Вступ. У сучасному світі з'являються нові реалії та можливості. Штучний інтелект став невід'ємною частиною розвитку цивілізації з 1956 року, після літнього семінару в Дартмут-коледжі (Хановер, США), який організували четверо американських учених: Джон Мак-Карті, Марвін Мінськ, Натаніель Рочестер та Клод Шеннон [1]. З часом, цей розділ інформатики розвивався дедалі більше, а інтелектуальні технології відтоді зіграли значну роль у зміні образу світу. Штучний інтелект вивчає методи вирішення завдань, які потребують людського розуміння [2]. Основною метою було навчити штучний інтелект мислити, як жива людина, розвинути способи вирішення завдань за аналогією, навчити методам дедукції та індукції та вмінню використовувати накопичені базові знання [3].

Постановка проблеми. Серед молодшого та середнього покоління виникла потреба у генерації їх ідей, спрощення навчального, а також робочого процесу. 97% користувачів мобільних телефонів вже

використовують голосових помічників зі штучним інтелектом: (IDAP), Siri, Cortana та Google Assistant. Це спричинило особливе висвітлення теми і дало розголос. Виникли суперечки на рахунок користі та шкоди.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогоднішній день багато досліджень присвячено питанню штучного інтелекту та його розвитку. Проблему небезпеки штучного інтелекту висвітлювали у своїх працях зарубіжні вчені: А. Н'юел, Г. Саймон, Д. Маккарті, Е. Маск, Е. Мак Нік Бостром, М. Мінський, С. Хокінг, Т. Прескотт, Х. Прайс, Ж.-Батист Муре, Джон-Габриэль Ганаш [8] та інші. Деякі вчені бачать в штучному інтелекті майбутнє для розвитку науки та промисловості, серед них – Д. Маркоф, Д. Ланье, Н. Бостромта М. Форд. Багато українських вчених у своїх наукових дослідженнях не обійшли своєю увагою це питання, серед яких – Б. О. Молодан, В. В. Нечипорук [7], М. А. Іванчук [6], О. Ю. Бусол, І. І. Пархоменко. Ю. В. Кривицький у своїй науковій роботі розглядає штучний інтелект як інструмент правової реформи [5].

Мета дослідження – проаналізувати процес роботи штучного інтелекту, висвітлити зміни, які відбуваються в когнітивних функціях людини під час застосування штучного інтелекту.

Основна задача: довести позитивні та негативні наслідки штучного інтелекту. На підставі цих аргументів підвести до прийняття власної точки зору.

Виклад основного матеріалу дослідження. За підсумками 2022 року приватні інвестиції у штучний інтелект у глобальному масштабі становили приблизно 91,9 млрд$. Це на 26,7 % менше у порівнянні з показником за 2021-й. Розберемо, чому ж штучний інтелект став таким популярним.

По-перше, його використовують у медицині. Команда дослідників з Ноттінгемського університету розробила чотири алгоритми машинного навчання для оцінки ступеня ризику серцево-судинних захворювань пацієнтів. Навчений штучний інтелект визначав ризик кардіологічних захворювань ефективніший за реальних лікарів.

По-друге, генеративний штучний інтелект передбачає використання технологій, які дозволяють формувати текст, зображення, звуки та інші медіа дані у відповідь на запити користувача. Що значно полегшує відповідь на запит.

По-третє, використання технологій на основі штучного інтелекту дозволяє підвищити ефективність та продуктивність праці шляхом автоматизації процесів та завдань, які раніше виконувались

людьми. Крім того, штучний інтелект здатний обробляти обсяги даних, які можуть бути важкими для інтерпретації людиною [4].

Порівняно з минулими десятиліттями, змінився лад свідомості, машини тепер здатні вирішувати все більше процесів, за які раніше відповідали люди. Нейромережа моделює роботу людської нервової системи, особливістю якої є здатність до самонавчання з урахуванням попереднього досвіду. І таким чином з кожним разом система робить все менше помилок.

Але у всьому є зворотна сторона. Мозок людини потрібно тренувати, давати завдання та ускладнювати їх. Науково доведено, що люди, які протягом життя активно займалися розумовою працею, рідше стикаються з деменцією, або вона приходить до них набагато пізніше.

Когнітивні здібності — це навички мозку засвоювати і обробляти інформацію про навколишній світ. До них відносять пам'ять, увагу, когнітивну гнучкість, уяву, мову, можливість логічно міркувати, приймати інформацію органами почуттів. Стрімкий розвиток штучного інтелекту неминуче призведе до перекладання зусиль, відсутності концентрації у зв'язку зі швидким результатом, не вибудовуванням логічних ланцюгів та інших життєво необхідних людських навичок. Щоб процес не зупинявся, людині потрібно набувати свого досвіду: шляхом читання книг, вирішення завдань, комунікацій у суспільстві, постановки більш важких цілей. Наш мозок має еволюціонувати та утворювати нові нейронні зв'язки самостійно. Не можна забувати про головний негативний фактор –маніпулювання соціальними медіа, що змінює нашу точку зору, а також відсутність конфіденційності та безпеки.

Можна зробити **висновок**, що справді кожен з нас, стикаючись із штучним інтелектом, повинен замислюватися про його позитивний та негативний вплив на наш розвиток та на розвиток людини в цілому. Вибираючи одну з двох позицій, ми зазвичай ігноруємо протилежну. Але це все –цілісна структура. Вона охоплює, і в будь-якому випадку, змінює систему суспільства. До чого це призведе – напевно дізнаємося через століття.

Список використаних джерел

1. Штучний інтелект: між міфом та реальністю. URL: https://ru.unesco.org/courier/2018-3/iskusstvennyy-intellekt-mezhdu-mifom-i-realnostyu#:~:text=%D0%98%D1%81%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%

D0%B4%20%D0%A8%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%BD (дата звернення: 12.04.2023).

2. Simon S. Haykin. Neural Networks and Learning Machines. URL: https://www.amazon.com/Neural-Networks-Learning-Machines-3rd/dp/8120340000 (дата звернення: 12.04.2023).

3. Amit Konar, Aruna Chakraborty. Emotion Recognition. A Pattern Analysis Approach. URL: https://www.amazon.com/Emotion-Recognition-Pattern-Analysis-Approach/dp/1118130669 (дата звернення: 12.04.2023).

4. Is Critical Thinking a medieval backwardness? URL: https://istznu.org/index.php/journal/article/view/2229 (дата звернення: 12.04.2023).

5. Кривицький Ю. В. Штучний інтелект як інструмент правової реформи: потенціал, тенденції та перспективи. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/19959/1/document%20%289%29.pdf (дата звернення: 12.04.2023).

6. Іванчук М. А. Можливості використання чат-ботів в системі охорони здоров'я в умовах військового часу. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/18868/1/Artificial_intelligence.pdf (дата звернення: 12.04.2023).

7. Пархоменко І. І., Молодан Б. О., Нечипорук В. В. Застосування методів штучного інтелекту в системах антивірусного захисту. URL: https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/ZI/article/view/2181 (дата звернення: 12.04.2023).

8. Джон-Габриэль Ганаш. URL: http://www-poleia.lip6.fr/~ganascia/Publications (дата звернення: 12.04.2023).

УДК 159.9

Ірина Коломієць,
кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальнонаукових, соціальних та поведінкових дисциплін Одеського інституту МАУП

Юлія Віншель,
студентка 1 курсу спеціальності «Психологія»
Одеського інституту МАУП

СЛІПА УЯВА: ЩО ТАКЕ АФАНТАЗІЯ

Анотація. *Авторами досліджено обґрунтування поняття «афантазія», історія виникнення терміну, надано класифікацію видів афантазії.*

Abstract. *The authors researched the justification of the concept of «aphantasy», the history of the term, and provided a classification of types of aphantasia.*

Вступ. У сучасному світі багато уваги приділяється психіці людині, роботі її мозку. Наукові діячі у всьому світі відкривають щось нове кожен рік, розгадуючи таємниці нашої свідомості. Наука каже, що незважаючи на один біологічний вид, люди всі настільки різні, що ми навіть бачимо та уявляємо навколишній світ по-іншому. А хтось його навіть не уявляє.

Постановка проблеми. Питання афантазії залишається не поширеною та не досконало вивченою темою через відносну нещодавність відкриття.

Як відомо, знання про світовідчуття інших людей дозволяє не тільки стати уважним до оточуючих, але й до себе. Досвід інших – як провідник до наших почуттів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему виявлення афантазії серед людей досліджували Adam Zeman, Michaela Dewar, Sergio Della Sala та інші.

Мета дослідження – проаналізувати основне поняття «афантазія», її виникнення, розглянути механізми формування, надати класифікацію порушень уявлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Афантазія (від дав.-гр. Ά – «без» і φαντασία – «фантазія, психічний образ») – це

психофізичний стан, за наявності якого людина частково або цілком не здатна візуалізувати.

Люди з афантазією не створюють жодних зображень знайомих предметів, людей чи місць.

У 2003 році цю особливість мозку відкрив невролог Адам Земаг, до якого звернувся пацієнт зі ствердженням, що після операції на серці він втратив можливість фантазувати та уявляти образи. Цей пацієнт впорався з деякими завданнями стосовно образного мислення. На запитання «Який зелений колір має світліший відтінок – той, що має трава, чи той, що має хвоя?», пацієнт відповів: «Трава», але пояснив, що він просто знав відповідь по пам'яті, а уявити ці рослини не зміг.

МРТ показала, що у таких людей зони мозку, які відповідають за візуалізацію образів, майже неактивні. Але активно поводилися ділянки, які відповідають за попередження помилок і прийняття рішень.

Перша згадка про схожий випадок був у роботі фармацевта Френсіса Гальтона «Сніданок» (1880). 12 із 100 розпитаних респондентів не змогли відповісти на питання про стіл, за яким вони снідають [2].

2010 року Земан з колегами випустили дослідження, у якому детальніше вивчили цю особливість людського мозку, а в 2015 році дали їй назву «афантазія». Проте досі про цю особливість науці відомо не так багато. Її не визнають медичним діагнозом, а лише особливістю роботи мозку, та в деяких випадках це може бути симптомом психічного розладу. Також люди з афантазією мають когнітивні проблеми, пов'язані з їх станом [3].

Отже, афантазія впливає на наше внутрішнє відчуття зору і може впливати на інші почуття у нашій уяві.

Вона може бути пов'язана з одним органом відчуття [1]. Наприклад, людина може на середньому рівні візуалізувати картинки у голові, але не може уявити чийсь голос, пригадати улюблену мелодію чи проводить діалоги в голові у вигляді тексту – тобто, у неї слухова афантазія. Крім слухової, афантазія може бути тактильна, візуальна, нюхова, смакова, моторна.

Тактильна афантазія – це дуже рідкий та погано вивчений феномен. Таким людям не дуже зрозуміло, як можна уявити доторки к предметам чи на своєму тілі.

Візуальна афантазія найрозповсюджена та саме про неї розповідають у багатьох науково-популярних статтях на цю тему.

Людина не може уявити щось нове, чого не бачила в реальному житті. Зорова пам'ять погано працює, образи мутні, без деталей, іноді без коліру. Є можливість уявити розмір, розташування об'єктів один щодо одного. У тяжких випадках людина взагалі не може нічого уявити та не бачить снів, завжди «у темряві». Спогади, за даними досліджень, стрімкі та позбавлені емоційного змісту. Може бути погана візуалізація на обличчя інших людей та навіть дефіцит автобіографічної пам'яті. Дуже часто візуальна афантазія торкається інших форм уявлень (частіше страждають слухові та смакові уявлення).

Нюхова афантазія може бути як пов'язана з частковою або повною втратою нюху, так і с повною його наявністю. У таких людей є складнощі з впізнаванням та уявленням запаху. Також можуть плутати запахи одних об'єктів з іншими.

Смакова афантазія – це нездатність уявити смак їжи або напоїв. Дуже часто йде разом з нюховою афантазією.

Моторна афантазія – це нездатність уявити рухи у своєму розумі, не рухаючись фактично зі своїм тілом. Наприклад, таким людям буде складно уявити коня, що біжить. У фантазіях, якщо вона є, анатомія людей та тварин виглядає потворною.

У людини може бути часткова афантазія (страждає один або декілька видів уявлення), так і абсолютна афантазія – коли це стосується усіх видів уявлень. Це може мати ситуаційний характер – десь є зорові уявлення, а десь замість них тільки слухові або тілесні.

За оцінками досліджень, афантазія є приблизно у 2–5 % населення, серед яких приблизно 26 % мають абсолютну афантазію. Але є доводи, що таких людей дедалі більше.

Для більшості афантазія – це вроджений стан, який є спадковим. Якщо у людини є афантазія, то, швидше за все, у ваших родичів першого ступеня також може бути афантазія. Однак афантазія також може бути наслідком інсульту, травми голови або епізоду депресії [4].

Висновки. Отже, у ході дослідження виявилось, що афантазія – дуже рідкісний вроджений стан, який може торкатися багатьох почуттів. Можна констатувати: виявлення афантазії у вас або ваших знайомих може допомогти адаптуватися до життя, де тут і там є фантазії, у тому числі вплинути на кар'єрне зростання у деяких професіях, де потрібно візуалізувати предмети.

Список використаних джерел

1. Zeman, A., Dewar, M., & Della Sala, S. Lives without imagery—Congenital aphantasia. Cortex: A Journal Devoted to the Study of the Nervous System and Behavior, 73, 378–380. URL: https://doi.org/10.1016/j.cortex.2015.05.019 (дата звернення: 13.04.2023).

2. Ріта Дудина. Що таке афантазія і як з нею живуть. URL: https://doi.org/10.1016/j.cortex.2015.05.019 (дата звернення: 13.04.2023).

3. Aphantasia Network, History Of Aphantasia. URL: https://aphantasia.com/history-of-aphantasia/ (дата звернення: 13.04.2023).

4. The Discovery of Aphantasia with Dr. Adam Zeman, Aphantasia network. URL: https://m.youtube.com/watch?v=z9MCrrBt-_8&t=1481s (дата звернення: 13.04.2023).

РАЗОМ ПЕРЕМОЖЕМО!

РОЗДІЛ 2
Дослідження проблем сучасного управління, ринку, економіки та екології

УДК 35.078

Володимир Марущак,
доктор державного управління, професор,
завідувач кафедри державознавства,
права та європейської інтеграції
Інституту публічної служби та управління
Національного університету «Одеська політехніка»

ДО ПИТАННЯ СТРАТЕГІЙ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

Анотація. *Запропоновано авторський підхід до питання взаємовпливу держави та економіки, складного зв'язку між ними. Розглянуто проблему формування теорії стратегій державного управління в сфері економіки. Автор доводить, що для стратегії державного управління характерна етапність її реалізації, і вона ґрунтується на державній економічній політиці, на основі якої ухвалено рішення про розробку стратегії на певний період.*

Abstract. *The author's approach to the issue of the mutual influence of the state and the economy, the complex relationship between them, is proposed. The problem of formation of the theory of state management strategies in the field of economy is considered. The author proves that the strategy of public administration is characterized by the phased nature of its implementation, and it is based on the state economic policy, on the basis of which a decision was made to develop a strategy for a certain period.*

Вступ. Сучасний стан економічних процесів суттєво пов'язаний із взаємовпливом держави і економіки. Ці зв'язки впливають на суспільні відносини. Існує необхідність розуміння глибинних процесів, які пов'язані з цими явищами з метою прогресу суспільного розвитку. Проблема впливу держави на економіку та економки на державу була, є і буде однією з центральних проблем розвитку суспільства.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Вирішення цієї проблеми в значній мірі залежить від стратегій державного управління в економічній сфері. Втім, теорії стратегій державного управління в сфері національної економіки фактично не існує.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми. Дослідження даної

проблематики в галузі державного управління на сьогодення практично не представлено.

Формування мети (постановка завдання). Метою даної статті є розкриття підходів до формування теорії стратегій державного управління в сфері економіки.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отримання наукових результатів дослідження. В сучасних умовах державне управління виходить із поточних потреб держави, коли виникають проблеми, особливо в наповненні державного бюджету та ставиться завдання за рахунок змін в управлінні державою відшукати ресурси для вирішення існуючих проблем. Такий підхід не вирішує проблему, оскільки без аналізу проблеми і глибокої проробки ситуації прийняти ефективне управлінське рішення майже неможливо.

Основою стратегії державного регулювання є державна політика в сфері економіки [**Error! Reference source not found.**, с. 22]. Державна політика відбиває потреби держави в реалізації соціально-економічних відносин на тривалий період. У державній політиці відбиваються дві сторони цього процесу. З одного боку, розвиток економіки вимагає на макрорівні реагувати на стан і зміни, які відбуваються в ринковій економіці. З іншого боку, у держави є своє бачення соціально-економічних процесів, у зв'язку з якими держава прагне досягти певного стану. Тому в політиці держави відбиваються об'єктивне та суб'єктивне, які переплітаються між собою і проявляються як акт політичного характеру. Найчастіше ми зустрічаємося з концепцією, яка визначає політику держави по впливу на економіку і є відправним моментом для державного регулювання. Сама по собі концепція є декларацією, що носить більш-менш конкретний характер. Але вона не містить у собі нормативності, оскільки не містить її ознак. Тому, багато концепцій, які ухвалювалися українським парламентом, згодом «канули в Лету». Але, разом з тим, декларація ухвалюється не заради самої себе. Вона є імпульсом для державних органів до аналізу обґрунтованості самої концепції, можливості її реалізації, обрахування необхідних ресурсів і наявності їх. Корекція та можливість її поетапної реалізації ведуть до іншого акту – програми, яка містить технічне, організаційне, ресурсне, фінансове забезпечення, яке в стані її реалізувати [2]. У такому варіанті програма, як стратегічний акт розвитку, здобуває форму нормативного акту. Це може бути закон або інший нормативно-правовий акт, залежно від органа, що прийняв, його рівня і впливу акту.

Управлінська складова стратегічного рішення у своїй основі має економічну складову. Слід відбивати два напрямки економічної складової. Перша – це результат впливу стратегії на національну економіку, в основі чого лежить економічний прогноз впливу регульованих елементів економіки як на кінцеву мету регулювання, так і на кожному етапі реалізації стратегічного управлінського рішення. Це необхідно для того, щоб здійснювати корекцію впливу стратегії на економіку та коректувати управлінську складову. Розвиток економіки досить мінливий та відчуває на собі вплив як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, внаслідок чого економічний розвиток тяжіє до циклічності, а крива її руху має синусоїдальний характер. Тому економічні розрахунки повинні враховувати це, що має знаходити своє відбиття в прогнозуванні регулювання економіки. Отже, до прогнозних розрахунків повинні примикати інші економічні розрахунки, які характеризують економічний розвиток. На цій основі складається мозаїка взаємодії різних факторів економічного розвитку, на основі чого можна найбільш правильно зробити державне регулювання. Крім того, прогнозування в цьому випадку – це далеко не тільки оцінюваний стан об'єкта в часі та просторі. Оскільки державне регулювання означає свідомий вплив на економічне середовище, то необхідна розробка економічних моделей впливу на рух економічних процесів. Тільки в такому варіанті можна говорити про об'єктивний характер стратегічного рішення, що забезпечує ефективний вплив на економіку.

Другою економічною складовою є фінансово-економічні ресурси. Без достатньої кількості ресурсів будь-яке стратегічне рішення приречене на провал. Природно, у держави найбільші можливості в суспільстві по акумулюванню ресурсів. Але це не відбувається автоматично, бо вона не може одночасно виділити стільки ресурсів, скільки необхідно. В принципі, завжди існує деякий дефіцит ресурсів. І такий цільовий напрямок засобів вимагає їхнього первісного пошуку, оскільки недолік ресурсів неминуче буде деформувати саме стратегічне управлінське рішення, і результат не буде досягнутий. Тому стратегічне рішення має враховувати наявність існуючих ресурсів і можливості мобілізації необхідних ресурсів у майбутньому. Залежно від цього повинна сформуватися стратегія. Разом з тим, акумуляція ресурсів має враховувати вплив побічних факторів на економіку в результаті прийнятого стратегічного рішення. Річ у тім, що вилучення ресурсів на даний напрямок може негативно позначитися на інших напрямках економічного розвитку, що приведе в цілому до погіршення

економічної ситуації. У такому разі місія не тільки не досягне своєї мети, але стане просто нездійсненною. Прикладом цього є численні програми, що залишилися тільки на папері.

Для стратегії державного управління характерна етапність її реалізації. Перший етап державної стратегії управління ґрунтується на самій державній економічній політиці, на основі якої ухвалено рішення про розробку стратегії на певний період. Це є відправною крапкою для розробки стратегії. Оскільки в цьому випадку ми говоримо про свідому дію держави, то на першому етапі мають бути сформульовані цілі, завдання та об'єкт регулювання. Після цього починається збір вихідної інформації не тільки економічного характеру. Важливим елементом є аналіз стану державного управління з оцінкою дієздатності системи розв'язати проблему економічної стратегії. Крім того, необхідний аналіз ресурсної бази, необхідної для її реалізації, а також тенденцій розвитку економіки. Це свого роду «предпроєктна» стадія підготовки державної економічної стратегії. Підсумком цієї стадії є створення загальної картини – від задуму до одержання кінцевого результату. Зовнішнім вираженням завершеності першого етапу може бути концепція, прийнята державним органом, яка є підставою для розробки та реалізації наступних етапів.

Другий етап державної економічної стратегії підрозділяється на два самостійні підетапи. Перший – пов'язаний з рухом від загального до конкретного, а другий – з організаційно-управлінським проєктуванням. Якщо на першому етапі розробляються загальні оцінки стратегії, то на другому етапі все це необхідно змоделювати, тобто, погодити всі елементи між собою та відпрацювати різні варіанти рішення економічної проблеми. Варіативність дає можливість вибрати оптимальний варіант, при якому при мінімумі витрат ресурсів можливо досягти максимального результату. Паралельно із цим на другому підетапі важливо спроєктувати систему управління по реалізації економічної стратегії. Тут важливо не стільки вказати ті органі, що будуть брати участь у стратегії, скільки місце кожного з них в управлінському ланцюзі, його компетенцію, цілі і завдання органу управління, координацію з іншими учасниками стратегії. Підсумком другої стадії є проєкт усієї системи державної економічної стратегії та підготовка проєкту відповідного управлінського рішення.

Третій етап – це ухвалення управлінського рішення. На цій стадії здійснюється остання корекція державної економічної стратегії і прийняття державного рішення у формі нормативно-правового акту або

підзаконного акту, залежно від рівня головного державного органу, який організує та ухвалює економічну стратегію.

Четвертий етап – це етап реалізації державної стратегії та відстеження її реалізації. У ході реалізації проявляються неточності, прогалини, помилки в управлінському акті, які вимагають свого коректування. Відхилення від наміченого курсу управління може носити як суб'єктивний, так і об'єктивний характер. Суб'єктивна сторона пов'язана з діяльністю управлінського персоналу, недостатньою професійністю державних службовців, їхніми спробами перекласти свою роботу і відповідальність на інших. Ці недоліки відносно легко усунути. Складніше з об'єктивною стороною, оскільки та пов'язана з економікою. Зміни в ній можуть носити непередбачений характер, тому вплив на неї для повернення ситуації в необхідне русло буде вимагати додаткових витрат і коректування управлінських дій.

П'ятий етап – це реалізація кожної наступної стадії державної стратегії. Раніше ми вказували на багатошаровість стратегії, яка припускає, що її реалізація вимагає виконання певних локальних етапів у напрямку поставленої мети. Тому кожний локальний етап певним чином повторює в мініатюрі етапи економічної стратегії в цілому. Але оскільки етап є лише частиною цілого, то на ньому потрібно робити тільки частину тієї технології, про яку говорилося вище. Локальний етап одержує знятий результат від загальної стратегії, тому в цьому випадку існує необхідність уточнення цілей, завдань, компетенції системи управління по реалізації даного етапу.

Шостий етап – це етап завершення реалізації державної стратегії управління. На даному етапі ми одержуємо сукупний результат управлінської діяльності. Важливий не тільки сам результат, але і аналіз підсумків державної економічної стратегії. Є можливість зрівняти первісний проєкт і отриманий результат, виявити причини успіху або недоліків управлінської діяльності. Завершення циклу державної стратегії ще не означає, що проблема знята. Її слід надалі моніторити, що може привести до розробки нової державної економічної стратегії. Крім того, ці результати важливі для державного управління в цілому, оскільки даний досвід може бути корисний і застосований до інших видів державних стратегій і дасть більше розуміння державі, як управляти економічними процесами.

Державна стратегія управління являє собою явище, яке визначається специфікою його просторового положення в економічній сфері. Вона є ланкою, що пов’язує державу та економіку. У

тимчасовому плані – це зв'язок у межах тривалого тимчасового відрізка. Як зв'язок держави та економіки, він відбиває прямий і зворотний зв'язок між ними. Прямий зв'язок – це регулювання економічної тканини з боку державного управління. При цьому треба розуміти, що це регулювання опосередковане, оскільки вплив на економічні закономірності здійснюється не шляхом їхньої зміни, а шляхом впливу на економічне середовище для того, щоб ці закономірності проявляли себе в позитивному напрямку, або блокувати їх, оскільки економічні закони носять об'єктивний характер і не залежать від людини. Зворотний зв'язок – це ті сигнали, які посилає економічне середовище державному управлінню, у зв'язку з чим у державному стратегічному управлінні відбуваються коректування дій державних органів.

Ця специфіка державної стратегії управління визначає її особливості, які характеризуються наступними ознаками.

По-перше, це діяльність держави, яка носить управлінський характер. Дана стратегія суттєво відрізняється як від мезо- так і від мікро- рівня, особливо щодо стратегії підприємства, оскільки їх цілі та завдання різняться. Економічна стратегія підприємства відбиває приватний інтерес одиничного утвору, який спрямований на одержання прибутку. В основі державної стратегії лежить публічний інтерес суспільства. Але разом з тим державна економічна стратегія має враховувати приватні інтереси підприємств, оскільки зневага ними буде негативно впливати на господарську діяльність останніх, що в остаточному підсумку буде негативно позначатися на економіці в цілому.

По-друге, державна стратегія сегментарна у своїй сутності. Вона не охоплює всю господарську діяльність, на відміну від програм соціально-економічного розвитку країни. Вона концентрується на певному сегменті національної економіки, яка вимагає його регулювання.

По-третє, це системність державного стратегічного управління. Будь-яка дія держави в ринковій економіці повинна носити системний характер. А якщо ні, то вона буде неефективною або провальною. Системність тут носить двоякий характер. З одного боку, сама стратегія державного управління по своїй суті є системою, де всі елементи взаємозалежні між собою, а з іншої сторони, системність зв'язана із суміжними явищами, які впливають на стратегію, і вона сама впливає на них.

По-четверте, це діяльність у часі. Сама по собі стратегія вже підкреслює тривалий часовий період. Тимчасовий інтервал у цьому випадку необхідний, оскільки цілі та завдання самі по собі є складними, і їх досягнення є поетапною реалізацією.

По-п'яте, стратегія державного управління характеризується еластичністю. Еластичності вимагає сама економічна тканина. Економіка являє собою динамічне явище, яке навіть на короткому тимчасовому відрізку може суттєво змінюватися. Відповідно до цього стратегія повинна коректуватися. Це накладає відбиток на нормативно-правові акти в сфері стратегії державного управління. Нормативно-правовий акт є формальним утвором і тому тяжіє до стабільності. Тому кодекси формалізують суспільні відносини на тривалий період. Разом з тим, і в них поступово вносяться зміни, у зв'язку зі змінами суспільних відносин. Щодо економічної стратегії, то тут потрібна постійна робота з нормативно-правовими актами по їхньому коректуванню. Це створює певні протиріччя між правовою формою і економічною тканиною. Ослаблення цього протиріччя досягається за рахунок моніторингу економіки й внесення відповідних змін у нормативно-правові акти. Важливо, щоб правова форма не відставала за змінами, які відбуваються в об'єкті регулювання стосовно до економічної стратегії.

По-шосте, це управлінський характер державної стратегії. Нею не ставиться завдання здійснювати господарську діяльність за суб'єктів господарювання або регулювати їхню оперативно-управлінську діяльність. У цьому випадку держава, виходячи зі стану суспільного виробництва, балансу попиту та пропозиції, здійснює управління шляхом регулювання економічних відносин. У цьому випадку держава, перебуваючи поза економікою, регулює її. Це управління є опосередкованим, спрямованим на економічні відносини. Разом з тим, це не виключає прямого управління у вигляді адміністрування, яке виражається в якості заборон, регламентацій, необхідної та можливої поведінки суб'єктів господарської діяльності та інше.

По-сьоме, це етапність як розробки, так і реалізації державної стратегії управління, у зв'язку зі складністю всіх цілей і завдань, які перед нею ставляться. Сам по собі етап означає рішення проблеми в певний часовий період на основі результатів попереднього етапу та передачу накопиченого результату в наступний блок. Етап сам по собі локальний і пов'язаний з іншими елементами на основі підпорядкування та координації. Кількість етапів залежить від цілей, завдань, ресурсів, складності економічної тканини та інших обставин.

Разом з тим, певні складові є обов'язковими для них. Наприклад, аналіз, проєктування, планування, програмування, коректування, моделювання та ін. Етапність дає можливість оцінити проміжні результати, внести корективи, підняти ефективність стратегії, удосконалити правову основу та організаційну складову стратегії управління. Тому такий підхід до стратегії є продуктивним і необхідним.

Висновки. Для стратегії державного управління характерна етапність її реалізації. Державна стратегія управління ґрунтується на самій державній економічній політиці, на основі якої ухвалено рішення про розробку стратегії на певний період.

Державна стратегія управління являє собою явище, яке визначається специфікою його просторового положення в економічній сфері. Вона є ланкою, що пов’язує державу та економіку. У тимчасовому плані – це зв'язок у межах тривалого тимчасового відрізка. Як зв'язок держави та економіки, він відбиває прямий і зворотний зв'язок між ними. Прямий зв'язок – це регулювання економічної тканини з боку державного управління. При цьому треба розуміти, що це регулювання опосередковане, оскільки вплив на економічні закономірності здійснюється не шляхом їхньої зміни, а шляхом впливу на економічне середовище для того, щоб ці закономірності проявляли себе в позитивному напрямку, або блокувати їх, оскільки економічні закони носять об'єктивний характер і не залежать від людини. Зворотний зв'язок – це ті сигнали, які посилає економічне середовище державному управлінню, у зв'язку з чим у державному стратегічному управлінні відбуваються коректування дій державних органів.

Список використаних джерел

1. Владимир Марущак. Государственное управление, экономика, цены. LAP LAMBERT Academie Publishing, 2015. 220 с.

2. Енциклопедія державного управління: у 8 т. Т. 2: Методологія державного управління. К.: НАДУ, 2011. 692 с.

УДК 330.1/3:68(477)

Володимир Лисюк,
доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу ринкових механізмів і структур Державної установи «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України» (м. Одеса)

Тетяна Лозова,
кандидат економічних наук, науковий співробітник відділу ринкових механізмів та структур Державної установи «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України», старший викладач кафедри управління, фінансів та адміністрування Одеського інституту МАУП

ВІДТВОРЕННЯ ПОВОЄННОЇ ЕКОНОМІКИ НА ЗАСАДАХ СЕЛЕКТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПОЛІТИКИ ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ

Анотація. *Проаналізовано проблеми регулювання ринків, з точки зору імпортозаміщення, попередньо спрогнозовано стан економіки країни у повоєнний період. Визначено ринки реального сектора економіки, що мають підлягати першочерговому регулюванню. Надано методологію регулювання ринків у контексті імпортозаміщення на засадах селективного регулювання в повоєнний період.*

Abstract. *The problems of market regulation are analyzed from the point of view of import substitution, the state of the country's economy in the post-war period is pre-forecasted. The markets of the real sector of the economy, which should be subject to priority regulation, have been determined. The methodology of market regulation in the context of import substitution on the basis of selective regulation in the post-war period is provided.*

Вступ. Найбільш ефективним, дієвим і легітимним підходом до регулювання у ринковій економіці є регулювання ринків. На цей підхід і була націлена стратегія ринковорозвинених світових держав (США, країни ЄС, Японія та інші країни), а також з 1993 року і України, які передбачали застосовувати у законодавстві захист і підтримку економічної конкуренції на ринках. З часом ці механізми були

послаблені, як і діяльність антимонопольних органів, а перевага надавалась розвитку корпоративної економіки при послабленні державного регулювання, за виключенням застосування політичних інструментів.

Слід зазначити, що останнім часом помітне посилення політичних інструментів та їх домінування над економічними інтересами, що в значній мірі нівелює економічне регулювання та стримує розвиток самої економіки.

Варто відмітити, що в останні роки з охолодженням відносин між великими країнами та тенденціями перерозподілу світових ринків між ними, з посиленням зовні не економічних санкціонних інструментів у міжнародній торгівлі – помітний спад світової економіки і економіки окремих держав. Це пояснюється як попередніми аргументами, так і помітними спробами щодо змін правил гри на ринках, а головне – біфуркацією і спадом валютних ринків.

Якщо раніше світова економіка і торгівля функціонували за умов прикриття та підтримки стабільних фінансових ринків (систем) з чітко визначеними і загальноприйнятими валютними резервними валютами ($, RUR, GKA), то сьогодні ситуація змінилась.

Постановка проблеми. Завдання, що були поставленні у дослідженні для досягнення мети, зводяться до наступних:

1. Спрогнозувати, або хоча б передбачити, стан економіки країни, регіону у повоєнний період, як об'єкт регулювання.

2. Визначити ринки реального сектора економіки, що мають підлягати першочерговому регулюванню, у тому складі – продовольчі, енергетичні та локальні ринки.

3. Визначити, описати методологію регулювання ринків у контексті імпортозаміщення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Визначеній проблемі присвятили свої дослідження автори: Б. В. Буркинський, В. М. Геєць, С. І. Пирожков, Е. М. Лібанова, О. В. Нікішина та інші. Теоретичні аспекти імпортозаміщення представлено іноземними фахівцями, такими як: Я. Якобс, Дж. Хелейнер, Х. Ченері, А. Строун, А. Хен. Питанням імпортозаміщення та основ міжнародної торгівлі, оптимізації експортно-імпортних товарних потоків між країнами присвячені праці вітчизняних та іноземних вчених Д. Зайцева, Я. Жаліло, Р. Спивак, М. Назарчука, В. Галько, А. Ельянова та інших. Але, проблеми повоєнного відновлення економіки, що виникли в останні часи, не були достатньо освітленні, а особливо, в частині

обґрунтування шляхів прискореного відновлення економіки, які мають базуватися на відновленні власного виробництва та споживанні власних ресурсів, що передбачає політика імпортозаміщення.

Мета та завдання. Метою дослідження є визначення ефективних шляхів розвитку повоєнної національної економіки на засадах селективного регулювання, принципи якого, в свою чергу, базуються на реалізації політики імпортозаміщення.

Виклад основного тексту. Держава під час воєнних дій значно втрачає свій економічний потенціал, особливо ресурси – людські, продовольчі, енергетичні, виробничі. Тому, першочерговими заходами селективного регулювання має стати їх відновлення.

Проблема зберігання людського ресурсу у повоєнний період доречна, як і завжди у країні, яка хоче зберегти своє незалежне існування, стоїть на першому місці. Однак стан національної економіки не спроможний у воєнному й найближчому повоєнному періодах самостійно забезпечити необхідні умови для 100 % задоволення потреб населення. Розрахунок на зовнішню допомогу – кредити, імпорт необхідних товарів – це дуже хитка позиція, та й фінансових ресурсів у держави і населення обмаль. Тому варто опрацьовувати завдання імпортозаміщення та підтримки власного виробництва і на це спрямувати регуляторну політику.

Слід відзначити той факт, що без ресурсного забезпечення суспільство і економіка не здатні ефективно функціонувати. Ресурсна забезпеченість матеріальними (енергетичними та продовольчими) ресурсами надає конкурентні переваги будь-якій країні на світових ринках, а також можливість забезпечити ефективне функціонування власних внутрішніх ринків. Тому необхідно максимально та ефективно використовувати власні національні ресурси, яких чимало, саме для збереження головного з ресурсів – людського, і для забезпечення його відтворення.

Сьогодні, спостерігаючи світові процеси щодо перерозподілу ринків ресурсів та зростання інфляційних процесів, можна стверджувати, що економічне зростання України можливе і доцільно на основі ефективного використання власних ресурсів. Ось чому сьогодні існує думка, що світова економіка з грошово-фінансової перетворюється на «ресурсну економіку». Якщо метою першої було збільшення прибутку і накопичення капіталу, то у другій на перший план виходить ресурсне забезпечення економічних процесів.

Виходячи з попередніх досліджень [1, 2, 3, 4], можна уявити

структуру, стан та характерні риси національної економіки повоєнного періоду наступним чином (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика повоєнного стану національної економіки*

№	**Загальні характеристики економічної системи**	**Проблеми та напрями їх вирішення**	**Ринки товарів (послуг) для вирішення першочергових проблем (попиту)**
	2	*3*	*4*
1	Ринковий тип економіки (локальний пріоритет)	1. Розвиток ринків товарів національного походження. 2. Розвиток локальних ринків. 3. Організація ефективної діяльності ринків з позиції національної безпеки.	1. Ринки реального сектору економіки – ринки товарів. 2. Ринки національного, регіонального та локального рівня.
2	Ресурсо-орієнтований (продовольчі, енергетичні ринки)	1. Орієнтація продовольчих ринків на товари регіонального виробника (походження). 2. Забезпечення населення та виробництва ресурсами. 3. Подолання інфляційних процесів на ринках ресурсів.	1. Ринки ресурсів рукотворних та нерукотворних (викопних, лісових, сільськогосподарських товарів). 2. Ринки ресурсів для продовольчого та енергетичного забезпечення економіки.
3	Логістично-організована	1. Організація товарних ринків за логістичними принципами. 2. Необхідність відбудови повноцінної логістичної інфраструктури товарних	1. Ринки товарів першочергового попиту. 2. Ринки з незадовільною

		ринків.	(неповною) логістичною (секторною) структурою.
4	Імпотозалежність (від постачання, енерго- та продовольчих і фінансових ресурсів)	1. Впровадження національної і регіональної програм імпортозаміщення. 2. Застосування принципів циркулярної економіки у системі регулювання ринків. 3. Запровадження механізмів реальної підтримки вітчизняного виробника. 4. Модернізація Закону «Про відходи».	1. Ринки продовольчої та сільськогосподарської продукції. 2. Енергоринки (ринки: нафти, газу, електроенергії) 3. Будівельні ринки. 4. Ринки іншої споживчої продукції.
5	Регіонально розподілена (повнота повноважень регі- ональних органів влади)	1. Необхідність розширення повноважень регіональних органів влади щодо регулювання ринків (стимулювання, пільги). 2. Посилення вимог до регіональних органів влади щодо відповідальності в частині виконання урядових завдань та ралізації першочергових програм.	1. Регіональні ринки товарів та послуг. 2. Ринки, що базуються на використанні ресурсів регіонального походження.
6	Інфраструктурно-задовільна (зруйнована)	1. Відбудова об’єктів інфраструктури (станцій, доріг, портів). 2. Створення ефективної логістичної інфраструктури ринків.	1. Ринки з незадовільною (неповною) секторною інфраструктурою. 2. Вдосконалення логістичної інфраструктури ринків, відбудова інфраструктурних суб’єктів.

7	Енергодефіцитна	Максимізація використання місцевих енергоресурсів для енергозабезпечення побутового і виробничого секторів (відходів, корисних копалин, лісових, земельних, водних).	1. Енергоринки, що забезпечують енергопостачання регіональних споживачів. 2. Організувати енергогенерацію у енергодефіцитних регіонах (ринках електропостачання) 3. Ринки енергопостачання альтернативної енергетики (вітрова, сонячна, біоенергетика).
8	Медично незадовільно розвинена	1. Відновлення роботи всіх медичних закладів у регіонах. 2. Необхідна підтримка діяльності сімейної медицини. 3. Створити механізми синхронізації систем безоплатної і платної медицини. 4. Стимулювати розвиток страхової медицини.	1. Створити прозорий ефективний ринок медичних інструментів і обладнання з врахуванням інтересів державної безоплатної і платної медицини. 2. Збалансувати ринок фармпрепаратів з урахуванням інтересів платної і безоплатної медицини та пацієнтів різного соціального статусу.
	Інвестиційно виснажена	1. Максимальне використання власних ресурсів	1. Ринки із замкненими

9	(максимізація діяльності локалізації власних ресурсів і земельних, енергетичних, водних, людських)	у якості інвестиційного ресурсу (земельних, природних тощо). 2. Кооперація і корпоратизація як засіб концентрації регіональних інвестиційних ресурсів. 3. Підвищити незадовільний рівень інтеграції.	відтворювальними циклами. 2. Експортоорієнтовані ринки сировини і продукції. 3. Ринки з високою часткою суб'єктів–платників податків.
10	Незадовільна фінансова забезпеченість економіки і, зокрема, громадян	1. Відновлення роботи господарюючих суб'єктів ринків і створення робочих місць. 2. Розробити механізми стримання інфляційних процесів. 3. Підвищити наповнення бюджетів всіх рівнів. 4. Забезпечити наповнення пенсійного фонду.	1. Ринки товарів з високою доданою вартістю. 2. Ринки зі значним відсотком прибутковості суб'єктів господарювання. 3. Монополізовані ринки. 4. Ринки ресурсів.
11	Незбалансованість системи управління (регулювання) з точки зору відповідальності суб'єктів регулювання за прийняття регулюючих рішень	1. Відновлення економічної (виробничої) діяльності суб'єктів господарювання. 2. Стимулювання створення робочих місць. 3. Встановлення контролю за діяльністю ринків, особливо товарів, що забезпечують першочергові потреби та національну безпеку.	1. Всі суб'єкти регіональних ринків, що є резидентами регіону. 2. Регіональна підтримка діяльності суб'єктів локальних і регіональних ринків щодо виконання програми імпортозаміщення.

*Розроблено авторами

Такий підхід у подальших дослідженнях дозволить виділити в економічній системі об'єкти, що мають підлягати регулюванню.

За результатами проведених досліджень визначено фактори, що будуть впливати на формування стану національної економіки у повоєнний період:

- ✓ руйнування інфраструктури (втрата ресурсів і населення);
- ✓ попит населення (першочергові його потреби);
- ✓ збереження ринкового устрою національної економіки;
- ✓ світові економічні процеси щодо трансформації ринків, зміни правил гри на них;
- ✓ логістична тенденція у розвитку ринків з домінуванням логістики постачання;
- ✓ ресурсна орієнтація у забезпеченні національної економіки.

Для того, щоб зберегти та відтворити людський ресурс, на якому базується і формується держава, необхідно відновити та відтворити на новій основі економічний базис. Важливе значення для цього мають локальні ринки товарів і послуг. Це пояснюється наступним:

1. За допомогою цих ринків товари і послуги з глобальних і національних ринків доводяться до кінцевого споживача.

2. Саме на місцевих (локальних) ринках людина вирішує основні проблеми, пов'язані із забезпеченням її життєдіяльності.

Ринки медичних, комунальних, побутових, транспортних послуг, багатьох продовольчих товарів та ін. – все це локальні ринки, через які реалізуються товари і послуги, що забезпечують першочергові потреби населення. Розвиток локальних ринків також сприяє створенню нових робочих місць, забезпеченню додаткових доходів населення, формуванню сприятливих умов у частині доступності цих товарів і послуг. Відповідно, локальні ринки значно сприяють наповненню місцевих і державних бюджетів. Саме на цих ринках найбільш успішно можна реалізувати програму імпортозаміщення. Відтак, саме локальні ринки товарів і послуг повинні бути серед об'єктів першочергового селективного регулювання.

Випереджаюче зростання темпів приросту товарного імпорту над експортом призвели до боргового нарощення споживчого попиту та зростання дефіциту в зовнішній торгівлі України. Таким чином, посилилась імпортозалежність держави від продукції, яку країна виробляла і традиційно експортувала. Зазначимо, що, виходячи з критеріїв економічної безпеки, співвідношення імпорту при

стабільному стані економіки не повинно перевищувати 58 % внутрішнього ринку окремих видів товарів. Натомість, в Україні по окремим товарним позиціям рівень імортозалежності становить 80-90 %. За таких умов засобом насичення внутрішнього ринку товарами може стати імпортозаміщення на основі імплементації інструментів та механізмів, які дозволяють стримати процеси зростання імпорту та вдосконалити його структуру, з одночасною орієнтацією на стратегічні пріоритети та завдання соціально-економічного розвитку України [5, 6].

Сьогодні у світі спостерігається жорстка боротьба на ринках ресурсів. Україна стала жертвою цієї боротьби, яка відбувається шляхом воєнних дій на нашій території і за участю нашого населення, що несе великі втрати, наслідком якої також є руйнування об'єктів інфраструктури та житлового фонду.

Ми відчуваємо й передбачаємо, що минає час економіки фінансів, ознакою якої є зростаючі темпи інфляції саме, і в першу чергу, на ринках ресурсів. А настає час економіки ресурсів.

Перевищення обсягів імпорту над власним виробництвом сприяє тому, що відбувається витіснення вітчизняних товаровиробників з внутрішнього ринку. Це потребує, насамперед, зменшення частки імпорту у валовому нагромадженні. Але це може мати зворотній ефект – скорочення поставок новітнього та прогресивного устаткування і обладнання з-за кордону та оновлення технологічного потенціалу в основному за допомогою вітчизняного устаткування, яке не є передовим. Отже, регулюючі заходи у цьому напрямку мають бути селективно виваженими.

Ринки харчової продукції характеризуються залежністю від імпорту, проте негативною тенденцією є істотне зростання частки імпорту в структурі внутрішнього споживання. На наш погляд, у цій галузі необхідно досягти паритету цін між сільськогосподарськими виробниками, переробними підприємствами і торговельними організаціями, підвищити ціни на ту імпортовану харчову продукцію, яку можна у достатній кількості виготовляти в Україні, стимулювати за допомогою цінової політики експорт готової вітчизняної продукції, а не сировини.

Висновки. Відсутність стратегічного підходу до розв'язання проблеми насичення внутрішнього товарного ринку за рахунок відповідного збільшення обсягів внутрішнього виробництва на основі розвитку імпортозамінної продукції призводить до формування високої

залежності внутрішнього ринку від імпорту, а також до необхідності нарощування експорту з метою покриття дефіциту рахунку поточних операцій платіжного балансу України. Завдання політики імпортозаміщення товарів полягає у поступовому створенні системи стимулів, які збалансовуватимуть відносну ефективність та відбудову різних видів промислового виробництва, і у такий спосіб підтримуватимуть вітчизняне виробництво проміжних товарів шляхом зменшення імпорту споживчих товарів, а згодом – і стимулюватимуть їх промислове виробництво на експорт у повоєнний час. У зв'язку з цим, розробка теоретичної концепції імпортозаміщення набуває особливої актуальності для наукового обґрунтування рекомендацій щодо подолання структурних дисбалансів у виробництві та зовнішній торгівлі України у повоєнний період.

Список використаних джерел

1. Інтеграційні механізми розвитку товарних ринків: монографія /Буркинський Б. В. та ін. за ред. Буркинського Б. В.: НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-еколог. дослідж. Одеса, ІПРЕЕД НАНУ, 2019. 387 с.

2. Логистика товарного ринку. Буркинський Б. В., Нікішина О. В., Лисюк В. М. та інші. За ред. Буркинського Б. В., Лисюка В. М. Ін-т пробл. ринку та екон.-еколог. дослідж. Одеса, ІПРЕЕД НАНУ, 2018. 243 с.

3. Методологічні засади формування ефективної логістики товарних ринків: монографія / За ред. Буркинського Б. В., Нікішиної О. В. Одеса: ІПРЕЕД НАНУ, 2020. 200 с.

4. Селективне регулювання розвитку товарних ринків: теорія та практика / [Буркинський Б. В. та ін.]; за ред. Буркинського Б. В. та О. В. Нікішиної; НАН України, ДУ «Ін-т. ринку і екон.-екол. дослідж. НАН України». Одеса: ДУ ІРЕЕД НАНУ, 2023. 267 с.

5. Лисюк В. М., Крамський С. О. Механізми впровадження політики селективного регулювання товарних ринків у повоєнний період. *Економічні інновації*: зб. наук. праць. Одеса: ІРЕЕД НАН України, 2023. Т. 25. № 1(86). С. 84–96.

6. Лисюк В. М., Лозова Т. П. Українська економіка: стан та перспективи у післявоєнний період. *Актуальні проблеми сучасного управління в соціально-економічних, гуманітарних та технічних системах*: матер. XVIII міжнар. наук.-практ. конф. (17 листопада 2022). Одеса: Лерадрук, 2022. С. 15–26.

UDC 004.9

Alla Kapiton,
doctor of pedagogical sciences,
Professor of the department of computer
and information technologies and systems,
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»
(Poltava, Ukraine)

ANALYSIS OF SOFTWARE PRODUCTS FOR MOBILE APPLICATION DEVELOPMENT

Анотація. *Проаналізовано сучасні програмні продукти для розробки мобільних додатків.* ***Користувачі*** *сьогодні проводять все більше часу за своїми смартфонами для різних цілей, тому керівництво підприємств вимагає від фахівців комплексного використання новітніх інформаційних технологій. Широкі можливості мобільних засобів у питаннях збору, обробки та надання необхідної інформації можуть зробити процес обґрунтування економічних рішень більш ефективним.*

Ключові слова: мобільний додаток, інформаційні технології, інформаційні системи, програмні продукти, гібридні програми.

Introduction. *Users spend more time on their smart phones for various purposes, therefore, management requires specialists to make comprehensive use of the latest information technologies. Broad possibilities of mobile means in matters of collection, processing and providing the necessary information can make the process of justifying economic decisions more effective. An online Grocery store app is an application on which the company receives orders from stores which goods and products, divided by the matic sections. The content of electronic boards can be commercial or non-commercial in nature.*

Keywords: mobile application, information technologies, information systems, soft ware products, hybrid programs.

Abstract. The principle of operation of the online stories simple and the same for everyone: the customer views the published products and puts the mint he cart, then go to the cart and will be able to see all the products he has placed in the cart with the wheel, then the customer will be able to con firm the order and specify the delivery address of the order. The main page of the application usually displays the category, price, image, short name of

the product and a button with the image of a cart to add the product to the cart. To view the product, click on the product area.

The purpose of the study: The purpose of the study: to analyze modern software products designed for the development of mobile applications.

Research results and their discussion. And it is a real hassle for someone who is a busy bee. That being said, before we tell you more about how to make a grocery app, we are going to give you some detailed explanations for their success. And Instacart is no exception, other applications that deliver grocery products already crack records with their income growth. In this new age in which we live, everything is practically just a tap away. If it's ordering a cab or purchasing a dress or a buy grocery, it's just a click away. Yes, shopping for something has become that easy, owing to on-demand applications, as it sets the stage for itself.

Be it a grocery store or a shopping center, if you hurry to take advantage of the opportunity of food delivered door to door, you are entering a competitive position in the industry. Both established companies and start-ups like you are curtailing pick-up and delivery offerings. You can go through our customized tips for creating your app for a better business idea [1; 2; 3].

Online grocery apps let consumers select grocery stores to deliver to their doorstep. The system is nothing fresh; however, the transformation to mobile applications has made it inexpensive and thus widespread. With smartphone applications such as Instacart, people no longer need to assign a domestic worker to pick up food; they can simply order it with a few clicks. In short, this type of application of the grocery store is very close to the applications providing on-demand services. This is how a typical on-demand grocery application works:

- users must give access to the location or insert their full address manually. the app will automatically list grocery shops close;
- users can simply choose from a wide range of products, make payments, and select the time and date of shipping;
- consumers can also arrange for pick-ups straight from the supermarket. All you need to do is place an order for the necessities of the grocery that you need and choose a pick-up time as per ease.

The main aim to build a mobile application for groceries stores business is to lessen the efforts of the consumers thereby providing them with the finest experience while shopping groceries. Coupons: Coupons for

offers and discounts on shopping can engage customers to shop at the grocery store. Grocery delivery apps are necessary for catering to a significant niche in your market. The current age is the age of digitalization, where everyone is using a cell phone for maximizing their comfort and lifestyle. Mobile phones are no more a gadget for only receiving calls and playing games; it is indeed a part of your commercial lifestyle too. Mobile phones are now a part of your online shopping that minimizes your need for visiting offline markets or stores. Using a mobile phone- you can make your lives more comfortable and simpler in many ways [4; 5].

Instacart, as the name implies, provides same-day delivery for fresh and shelf-stable on-demand items at variable costs. The company is available in hundreds of locations, performs very well when it comes to searching for and delivering the food items on your grocery shopping list from famous supermarkets to your door as fast as possible and for a cheap delivery price. Their shopping service, which is one of the leading online grocery delivery applications in the United States, delivers in hundreds of cities.

Another leading grocery delivery app in the quick commerce space is Gorillas. The allure of quick commerce services like Gorillas is clear: in under 10 minutes, you may get an eco-friendly paper bag of goods delivered to your house by bike (yes, really). You place your purchase with an easy-to-use app that is accessible on Apple's iOS or Android and takes less than five minutes to set up. Dija is a London-based firm that is expanding even faster than Jiffy. During the epidemic in November 2020, Alberto Menolascina and Yusuf Saban developed Dija. The founders are no strangers to the delivery industry, having worked together at Deliveroo. Saban worked at Deliveroo from 2016 to 2020, while Menolascina worked there from 2015 to 2018 [5; 6; 7].

Here's another great grocery delivery app in the United States that not only takes care of your groceries requirements but also delivers meals from your favorite restaurants. Postmates works with a number of supermarkets, including Walgreens, to deliver all of your essentials directly to your door. Getir is without a doubt Turkey's most popular grocery delivery app. It was launched in 2015 by Turkish entrepreneur Nazm Salur. Throughout 2020 and 2021, the unicorn from Istanbul will be available in London and Birmingham in the United Kingdom, as well as in other European cities such as Amsterdam in the Netherlands, Paris in France, and Berlin in Germany. Fresh Direct is used by many East Coast residents for home and workplace grocery deliveries. It is offered in prominent cities such as New York, New Jersey, Delaware, Pennsylvania, and Connecticut, among

others. To help you receive fresh food quickly, the grocery delivery service has partnerships with local farmers, dairies, and fisheries. Depending on the season, the Fresh direct grocery shopping & delivery app will provide a wide range of items [5,6,7].

Android allocates a separate address space for each user application. Programs running in the Dalvik VM or ART, periodically go into sleep mode or standby mode. This is important because out of choice Android tries to put the system into a mode sleep or standby mode as soon as possible. At the same time, the screen remains on, or the CPU is awake to respond faster to waking up. Android tools used for solutions to this problem are called wake locks. While most Android applications are written in Java, there are many differences between Java API and Android API. The main difference is that Android does not use a Java virtual machine, instead two others are used: Dalvik or Android Runtime (ART).

The Android platform does not contain a Java virtual machine (Java VM), on which executes Java byte code. Instead, Java classes are compiled into a proprietary byte code format designed specifically for the Dalvik virtual machine. Unlike Java virtual machines, which use stacks, the Dalvik VM is architecture based on registers Dalvik has some specific features that set it apart from others of standard virtual machines: VM was designed to useless memory. The register pool has been changed to use only 32-bit indicesto simplify the interpreter. Standard Java byte code executes 8-bit stack instructions. Local variables must be copied from the operand stack with individual instructions Dalvik uses its own 16-bit set instead commands, which works directly on local variables. Local variable usually uses a 4-bit "virtual register" field.

Because the byte code that is loaded by the Dalvik Virtual Machine is different from the Java Virtual Machine byte code, and in some way loading classes by Dalvik virtual machine, there is no possibility to load jar files. A different order must also be used to load the Android library. At the same time, the content of the basic DEX file should be copied to the memory card before downloading.

Every year, the share of development of application programs for mobile platforms. However, typical mobile applications are different its life cycle from desktop applications. Mobile applications often require more user interaction than desktop and web applications, typically expecting user actions (such as pressing a button) before responding to the user, an updated interface indicating the requested information.

Flow control data from social networks is carried out by the contact provider together with application for managing contacts available on the device. This is the approach allows you to organize the effective use of data from social networks with data about existing contacts and has LOW functions From the perspective of an application developer with a large number of user interface components, it would make sense to use the MVC pattern. The use of a template makes it possible to reduce the amount of software code, while preserving the core of the business logic of the application program changes in user requirements. A sync adapter module is provided for platform use. Each sync adapter is unique to the service and content provider, but it can work with multiple accounts in on eservice. The platform also provides the ability to use several synchronization adapters for the same service or provider.

Hybrid programs everything still slower than their competitors, but not as critical. Productivity is an individual thing that depends on project needs and device capabilities. To the developer and the end user needs to pay attention to speed if the goal is to create applications that support real-time updates, high loads (social networks such as Facebook), complex business logic with multiple calculations (photos, music or video editors) and 3D graphics (games). Hybrid programs can beat their competitor only in the speed of developing a software product. Having a single code base, these applications are developed faster, so the owner or developer can present app on the market in just a few months. Adapting features to different platforms in a hybrid approach takes less time than designing for all possible device parameters (iPhone, tablets, various Android smartphones, etc.) in native application development. By the way, changes in hybrids are delivered to users faster, without forcing them to download renewal.

Conclusions. The main aim to build a mobile application for groceries stores business is to lessen the efforts of the consumers thereby providing them with the finest experience while shopping groceries. The concept of an Internet resource is studied. The stages, complexities, as well as features of the development and support of Internet resources were analyzed and mastered. Familiarization with the concept of a grocery store. Well-known online stores, their features, categories were analyzed. An analysis of technologies for the development of Internet services, including Internet platforms for mobile applications of online stores, was carried out, as a result of which software tools were selected for the development of an Internet platform for a mobile application for online ads for buying and selling products.

The process of developing mobile applications is becoming a relevant direction in the IT industry. Modern companies such as Google, Apple, Microsoft and others have developed mobile platforms that include mobile operating systems and development tools (SDK, Software Developer Kit). An important feature The disadvantages of mobile devices are that they have a limited power source, a small screen size and a variety of sensors. Mobile development process applications is quite technological and requires certain competencies in object-oriented programming, knowledge of SQL, database and UI design, understanding of network interaction, software testing.

Sources

1. Speinauer, S. Web Master's Guid. (2007), Kyiv, "BHV", 368 p.
2. Thomson, L. and Welling, L. (2009), Development of Web-applications on PHP and MySQL, Kyiv, "DiaSoft", 672 p.
3. SEO Dictionary (2022), available at: http://igroup.com.ua/seo-articles/
4. Dumanskyi, N. and Markovets, O. (2009), Intellectual system of searching and collecting information from thematic Web resources Information systems and networks. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, No. 631, pp.101–106.
5. Ukrainian Industry Strategy 4.0. (2022), available at: https:// industry4-0-ukraine.com.ua/
6. Securing IT and OT in Industrial and Manufacturing Environment. (2022), available at: https://www.armis.com/white-papers/securing-it-ot-in-industrial-environments/
7. Palchevskyi, B. and Krestyanpol, L. (2020), Strategy of construction of intellectual production systems, *Third International Conference on Data Stream Mining & Processing* (DSMP), Communications in Computer and Information Science, pp. 362.

УДК 004.8: 003.84:355

Сергій Колодинський,
доктор економічних наук, доцент, професор
кафедри менеджменту та адміністрування
Східноєвропейського університету ім. Рауфа Аблязова
(м. Черкаси, Україна)

Сергій Крамський,
кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри управління, фінансів та адміністрування
Одеського інституту МАУП, старший науковий співробітник
відділу ринкових механізмів та структур
ДУ «Інститут ринку економіко-екологічних досліджень» НАН України

ПОРТФЕЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ ІНФРАСТРУКТУРНИМИ ПРОЄКТАМИ У СФЕРІ ВОДНОГО ТРАНСПОРТУ У ПОВОЄННИЙ ЧАС

Анотація. *З 24 лютого 2022 року після широкомасштабного вторгнення росії в Україну держава зазнала великих руйнувань інфраструктури та жертв з боку населення, як наслідок – зруйнована економічна система. Водні транспортні шляхи були паралізовані блокадою портів України ворожими кораблями країни агресора. Таким чином, слід заздалегідь готуватися до відновлення економіки у повоєнний час. Методологія управління проєктами може стати тим механізмом, що допоможе відновитися галузі інфраструктури, зокрема водному транспорту України.*

Abstract. *From February 24, 2022 to the present time of the large-scale russian invasion of Ukraine, the country's infrastructure has suffered great destruction and casualties on the part of the population, as a result of which the economic system has been destroyed. Water transport routes were paralyzed by the blockade of Ukrainian ports by enemy ships of the aggressor country. In this way, it is necessary to prepare in advance for the recovery of the economy in the post-war period. The project management methodology can become the mechanism that will help the recovery of the infrastructure industry, in particular, the water transport of Ukraine.*

Вступ. Сьогодні триває війна між Україною та рф, що спричиняє масові жертви народу, страждає населення, масова міграція кадрів, зазнала руйнувань економічна система та інфраструктура України. Не залишився осторонь і транспорт як інфраструктура економіки, що є специфічною галуззю економіки України, що бере участь у єдиному виробничо-технологічному процесі виробництва продукції різних галузей господарства, що впливає на рівень транспортних витрат у країні і на загальну ефективність виробництва. І оскільки транспортна сфера завжди пов'язується із загальним розвитком продуктивних сил, то вона розглядається як одна з найважливіших складових інфраструктури економіки в цілому [1]. Відповідно до загальноприйнятого підходу, інфраструктура – це якась система, яка забезпечує функціонування іншої системи, будучи по ієрархії підсистемою останньої. Ідентифіковано сутність і специфіку інфраструктурних проєктів на водному транспорті. Визначено логічний ланцюжок впливу стану і параметрів даної інфраструктури на різні параметри транспортного обслуговування і конкурентоспроможність транспортної системи України.

Аналіз проблем дослідження. Однією з базових сучасних категорій інфраструктури є інфраструктура транспорту, зокрема водного. «Транспортна інфраструктура – це елементи загальної інфраструктури (будівлі, споруду, пристрої), що забезпечують функціонування та експлуатацію різних видів транспорту (транспортних засобів). Без такої матеріальної бази транспортування вантажів є або неможливим (наприклад, залізничні колії для потягів, станції перекачування нафтопродуктів для нафтопроводів тощо), або економічно недоцільним (наприклад, автомобільні дороги для вантажних автомобілів і пасажирських автобусів)» [3]. При цьому сучасне розуміння портфельної категорії стало значно ширше, в порівнянні з прийнятим раніше.

Незважаючи на значний розвиток теорії управління проєктами і програмами за останнє десятиліття, слід констатувати практичну відсутність досліджень, присвячених проблемам управління портфелями проєктів у воєнний та повоєнний час. Це визначає актуальність даного дослідження з урахуванням запитів бізнесу, суспільства. При цьому в сучасній теоретичній базі практично відсутні розробки, що дозволяють обґрунтовано здійснювати управління портфелями проєктів із урахуванням специфіки їх системних властивостей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розвиток є невід'ємним процесом життєдіяльності будь-якої портфельної компанії. Відмінною особливістю проєктно-орієнтованих компаній є те, що вони реалізують заходи з розвитку за допомогою проєктів і програм, а також застосовують портфельний підхід до здійснення поточної виробничої діяльності. І сьогодні багато компаній, в тому числі й у морській транспортній сфері, можуть бути ідентифіковані як портфельно-орієнтовані. Сучасна методологія функціонування і розвитку проєктно-орієнтованих компаній базується на працях: О. В. Захарченко, М. Д. Рудніченко, М. А. Верещака, І. В. Кудлай, О. В. Білеги, В. Д. Данчука, В. В. Нікольського, О. М. Гуцалюка, С. Б. Колодинського, В. М. Лисюка, Б. В. Буркинського, С. О. Крамського, О. М. Евдокімова [4; 6–11;13–19] та інших.

Метою дослідження є аналіз забезпечення ефективності інфраструктурних проєктів у сфері водного транспорту на базисі теоретичного та практичного використання інструментів управління портфелями проєктів у повоєнний час.

Викладення основного матеріалу. На сьогодні, узагальнюючи дані про воєнний час та повоєнний період, визначимо інфраструктурний проєкт як створення, модернізація і розвиток об'єктів інфраструктури. Тут слід зробити невелику ремарку: відповідно до Закону України, портофлот, спеціалізовані судна для обслуговування водних шляхів і перевантажувальна техніка (тобто, рухомі об'єкти) відносяться до інфраструктури, що й знайшло своє відображення. Але традиційно інфраструктура – це «нерухомі» об'єкти. Тому з урахуванням усталеної суті і зроблених висновків інфраструктурний проєкт для водного транспорту може бути інтерпретований таким чином: це створення, модернізація і розвиток об'єктів інфраструктури водного транспорту (маючи на увазі нерухомі об'єкти). Це буде відповідати теорії і практиці інфраструктурних проєктів.

Відмінною особливістю більшості інфраструктурних проєктів є високий рівень інвестиційних витрат і значний термін окупності (якщо про це доречно говорити). Адже багато інфраструктурних проєктів реалізовуються для виконання основної суті будь-якої інфраструктури – поліпшення якості життя в країні, і вони не завжди передбачають економічний ефект. Так, будівництво доріг в Україні до сих пір не тягне за собою окремий проєкт «експлуатація» і отримання доходу у вигляді плати за використання дороги. Хоча концесійні проєкти,

пов'язані з інфраструктурою, в тому числі і в сфері морського транспорту, обговорюються вже не один рік.

До загальних особливостей інфраструктурних проєктів в [4] відносять:

- масштабність проєкту;
- тривалий період окупності;
- високу капіталомісткість;
- велике число учасників;
- обов'язкову безпосередню участь приймаючої держави (host government);
- участь приватного сектора як основної рушійної сили проєкту.

За своїми класифікаційними характеристиками інфраструктурні портфелі проєктів у сфері водного транспорту:

• за структурою – монопроєкти, мультипроєкти, мегапроєкти;

• за типом – технічні та економічні, так як основні цілі інфраструктурних проєктів спрямовані на технічний розвиток і в тій чи іншій мірі пов'язані з досягненням економічних цілей. Слід зазначити, що готельні інфраструктурні проєкти на водному транспорті можуть носити яскраво виражений соціальний характер (наприклад, будівництво поромної переправи для організації сполучення між важкодоступними районами тощо). Тому доповнимо цей перелік соціальними і змішаними типами;

• за видом – інвестиційні, інвестиційні, дослідження і розвитку, комбіновані, гібридні;

• за тривалістю – з урахуванням особливості і різноманітності інфраструктури водного транспорту всі типи – короткострокові (наприклад, модернізація навігаційного обладнання), середньострокові (наприклад, відновлення частини водного шляху), довгострокові (більшість проєктів).

Вище зазначалося, що інфраструктура водного транспорту повинна забезпечити необхідні умови для безпечних і ефективних перевезень водним транспортом та конкурентоспроможність транспортної системи України. Таким чином, при поточних параметрах і характеристиках інфраструктури водного транспорту забезпечується певний рівень транспортного обслуговування при доставці вантажів водним транспортом, а це визначає рівень конкурентоспроможності транспортної системи країни в цілому і рівень її транзитного

потенціалу. Для досягнення необхідного (бажаного) рівня транзитного потенціалу та конкурентоспроможності транспортної системи стан інфраструктури має бути певного рівня, досягнення якого і є основною метою портфелів інфраструктурних проєктів. У свою чергу, забезпечення певного рівня транзитного потенціалу та конкурентоспроможності транспортної системи формує сутність місії інфраструктурних проєктів (рис.1, побудовано на базі [5]). Виходячи з вищевказаного, розвиток інфраструктури має здійснюватися за допомогою послідовності проєктів і / або програм розвитку, спрямованих на кожному етапі на досягнення певного рівня характеристик інфраструктури.

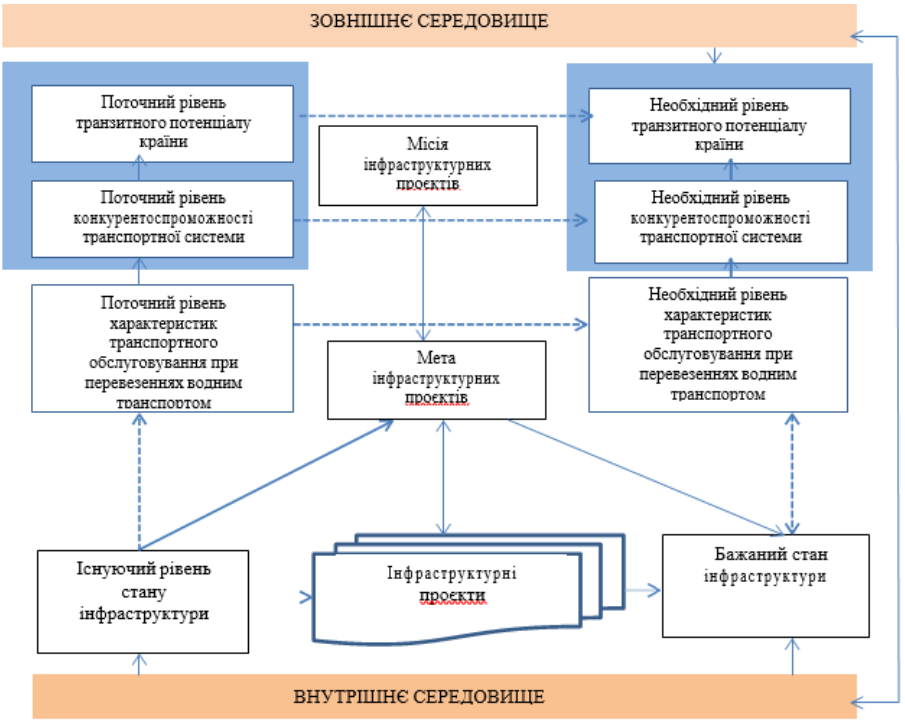

Рисунок 1 – Місія і цілі інфраструктурних проєктів у сфері водного транспорту (побудовано на базі джерела [1]).

Таким чином, розвиток інфраструктури має являти собою «проходження» до необхідного рівня її стану, виходячи з інтересів держави на різних рівнях і в різних аспектах, що раніше було охарактеризовано.

Відзначимо, що на рис. 2. мета формується на попередньому етапі розвитку й не обов'язково збігається з необхідним рівнем стану інфраструктури.

Рисунок 2. – Концептуальна модель розвитку інфраструктури (побудовано на базі джерела [5]).

Таким чином, фактична траєкторія стану і «цільова» можуть не збігатися. В [5] вказується, що подібні розбіжності в постановці цілей і необхідному рівні результату визначаються наступним:

1) наявністю необхідних ресурсів;

2) результати реалізації проєктів можуть не забезпечувати навіть встановлений в якості цільового значення необхідний рівень в силу, наприклад, негативного впливу зовнішнього середовища тощо. Навіть при принциповій наявності ресурсів, пріоритетність інших

проектів формує «залишковий» принцип для необхідних інфраструктурних проєктів.

Узагальнимо специфіку і сутність інфраструктурних проєктів у сфері водного транспорту (рис.3). Згідно [6], продуктом проєкту називається вироблений виріб, який можна виміряти і яке може бути як кінцевою ланкою виробничого ланцюга, так і елементом. Можна сказати, що продукт – це безпосередньо той об'єкт, який створюється або змінюється в проєкті [4]. На думку [7], продукт проєкту забезпечує досягнення мети проєкту та знаходиться в межах управління командою проєкту. Таким чином, продуктом інфраструктурних проєктів у сфері водного транспорту є об'єкти інфраструктури, які або створюються, або змінюються (відновлення, заміна, модернізація, розвиток).

Прослідкуємо системні взаємозв'язки інфраструктурних проєктів у сфері водного транспорту України у повоєнний час. Як відомо, проєкти можуть бути елементами систем більш високого порядку – програм або портфелів проєктів. Портфель проєктів може включати в свою структуру проєкти і програми різного змісту, тому інфраструктурні проєкти як незалежні елементи і як складові програм можуть входити до складу портфелів [8]. Встановимо сутність системних зв'язків інфраструктурних проєктів, бо від характеру цих взаємин залежать процедури відбору проєктів, їх цінність та особливості реалізації.

Системна належність інфраструктурних проєктів у сфері водного транспорту ідентифікується в двох напрямках (рис.3):

- як об'єкт управління проєктами, тобто в рамках категорій «проєкт, програма, портфель»;
- як об'єкт управління з точки зору володіння / розпорядження / управління ним.

Такий інтегрований розгляд дозволить найбільш повно ідентифікувати системні взаємозв'язки інфраструктурних проєктів у сфері водного транспорту. Оскільки інфраструктура водного транспорту практично повністю належить державі, то, природно, що її розвиток зумовлюється баченням державних органів влади, що відбивається на концептуальному рівні в Національній транспортної стратегії (чинна – до 2030 року), в стратегіях розвитку портів (на сьогодні, зокрема, діє Стратегія розвитку морських портів до 2038 року). Дані документи відображають ставлення держави до проблем інфраструктури транспорту і портів.

Рисунок 3 – Специфіка інфраструктурних проєктів у сфері водного транспорту.

Періодично державними органами влади ініціюються цільові програми по окремих видах транспорту або окремих складових транспортного комплексу (наприклад, Державна цільова економічна програма розвитку автомобільних доріг загального користування державного значення на 2018-2023 роки [9], Загальнодержавна цільова програма розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2022 року), де питання інфраструктури представлені у вигляді конкретних завдань або проєктів, пов'язаних спільними цілями, управлінням і фінансуванням з іншими елементами транспортного комплексу.

Регіональний розвиток інфраструктури базується на специфічній ситуації в регіоні і відповідає державним цільовим програмам, зазначеним вище. Зокрема, на базі програми, пов'язаної з Дніпром, розроблена відповідна «Регіональна цільова програма

розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро у Полтавській області на період до 2021 року» [10].
Більш того, відповідно до зазначених цільовими програмами розробляються і реалізовуються програми районного масштабу. Наприклад, в продовження попереднього прикладу, «Районна цільова програма розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення річок басейну річки Дунай в Одеському регіоні на 2018-2022 роки» [11].

Порт, як специфічний об'єкт транспортної інфраструктури, має власний план розвитку (який узгоджується зі Стратегією розвитку портів та іншими подібними документами). Більш того, кожна компанія-оператор у порту (стивідорна компанія) незалежно від форми власності має власну стратегію і поточний портфель проєктів (програму), куди складовим елементом входять, в тому числі, інфраструктурні проєкти [12].

Рисунок 4 – Системні зв'язки інфраструктурних проєктів у сфері водного транспорту (побудовано на базі джерела [5]).

Отже, представлена коротка характеристика системної ієрархії питань інфраструктури водного транспорту і відповідних проєктів, демонструє їх організаційну складність (в тому числі, в питаннях фінансування), масштабність і значимість для району, регіону і країни в цілому.

Крім того, як вище вже згадувалося, інфраструктурні проєкти, інвестиційні за своєю суттю, не завжди носять комерційний характер. Більш того, досить часто (що також згадувалося раніше) створення (розвиток) об'єкта інфраструктури і оперування / управління ним формують різні проєкти [13]. Тобто, у класичного життєвого циклу проєкту створення нового об'єкта фаза експлуатації винесена в окремий проєкт. Останній, в свою чергу, може носити суто комерційний характер (наприклад, створення або розвиток терміналу в порту). Таким чином, інфраструктурні проєкти можуть входити в комплекс проєктів «створення-оперування» (рис. 5). При цьому досить часто майбутній оператор (оператори) виступають і в якості інвесторів відповідного інфраструктурного проєкту [14].

Рисунок 5 – Інфраструктурні проєкти в якості основи для портфелів проектів управління / оперування (авторська розробка).

На рис. 5 представлено співвідношення життєвого циклу об'єкта інфраструктури і життєвих циклів проєктів, з ним пов'язаних. Представлені схеми узагальнюють висловлене раніше.

На рис. 6 (а, б) це співвідношення представлено детальніше [15]. На рис. 6 а) схематично показані два підходи до початку життєвого циклу об'єкта інфраструктури, пунктиром показаний варіант, при якому початок життєвого циклу об'єкта збігається з початком проєкту його створення. Далі в рамках життєвого циклу інфраструктурного об'єкта може реалізовуватися один або кілька проєктів управління / оперування. В принципі, проєкт оперування може реалізовуватися протягом всього терміну життя об'єкта інфраструктури. На рис. 6 б) представлена ситуація, при якій проєкт об'єднує в собі процеси створення і управління інфраструктурним об'єктом [16].

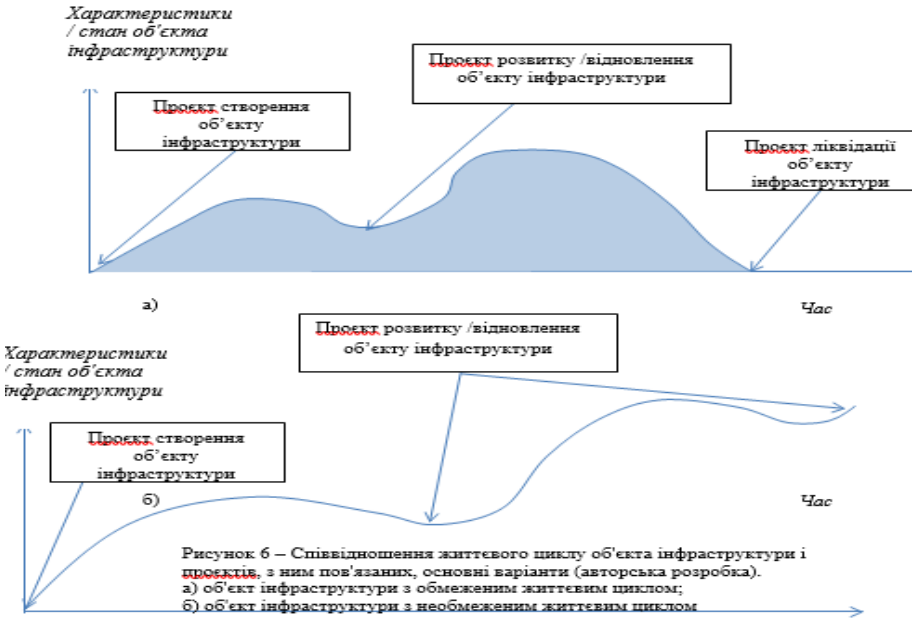

Рисунок 6 – Співвідношення життєвого циклу об'єкта інфраструктури і проєктів, з ним пов'язаних, основні варіанти (авторська розробка):

а) об'єкт інфраструктури з обмеженим життєвим циклом;
б) об'єкт інфраструктури з необмеженим життєвим циклом

Відзначимо, що на рис. 7 (а, б) також представлений проєкт ліквідації інфраструктурного об'єкта, такий тип проєктів раніше не згадувався і не виділявся в окрему категорію портфелів проєктів [17].

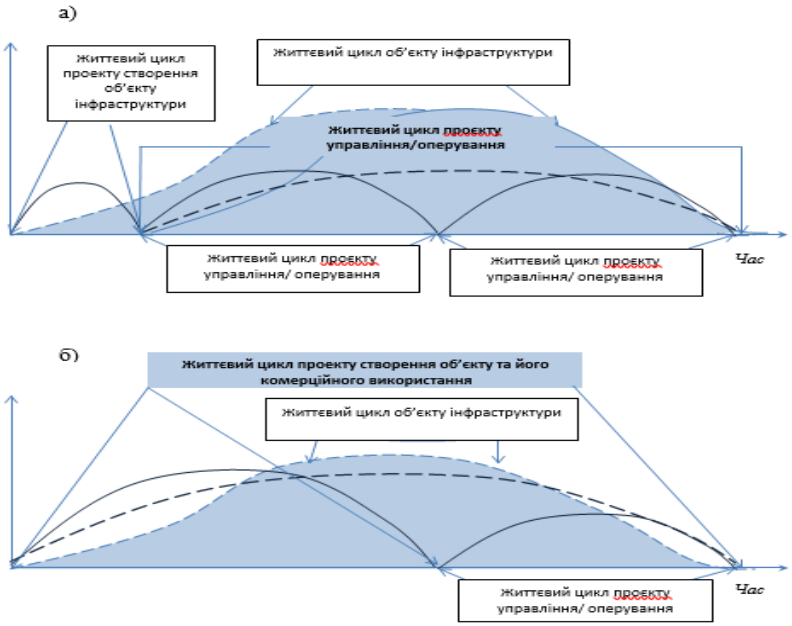

Рисунок 7 – Деталізація співвідношення життєвого циклу об'єкта інфраструктури і проєктів з ним пов'язаних процесів (авторська розробка).

Це пов'язано з тим, що, перш за все, на практиці такі портфелі проєктів фахівці не визначають як інфраструктурні. Крім того, ліквідація об'єкта інфраструктури, як правило, передує створенню на цьому місці нового об'єкта, що є початком життєвого циклу цього об'єкта [18]. У такій ситуації процес ліквідації найчастіше здійснюється в рамках проєкту створення нового об'єкта, а припинення життєвого циклу попереднього настає в момент припинення його експлуатації. Встановлено основні види інфраструктурних портфельних проєктів на водному транспорті: модернізація об'єктів; заміна об'єктів; відновлення об'єктів; розвиток існуючих об'єктів; створення нових об'єктів [20].

Визначено продукти інфраструктурних проектів – це об'єкти інфраструктури, які або створюються, або змінюються (відновлення, заміна, модернізація, розвиток) [19].

Висновки. За результатами аналізу сучасного стану та перспективних інфраструктурних проєктів розвитку водного транспорту після завершення війни можна зробити на підставі вищевикладеного матеріалу висновки:

Встановлена місія даної категорії портфелів проєктів, тобто у класичного життєвого циклу проєкту «створення нового об'єкта» фаза експлуатації винесена в окремий проєкт (наприклад, створення та оперування терміналом у порту). Таким чином, інфраструктурні проєкти можуть входити в комплекс проєктів «створення-оперування». На практиці найчастіше майбутній оператор об'єкта інфраструктури виступає в якості інвестора відповідного інфраструктурного проєкту. Встановлено співвідношення життєвого циклу об'єкта інфраструктури іжиттєвих циклів, пов'язаних з ним проєктів. Компанії-оператори інфраструктурних проєктів у сфері водного транспорту працюють в умовах війни, жорсткої конкуренції різного рівня, що в якості основних цілей розвитку обумовлює підвищення їх конкурентоспроможності, яке забезпечується впровадженням інновацій і використанням інфраструктурної техніки, суден з інноваційними рішеннями.

Авторами запропоновано механізм оцінки інфраструктурних проєктів у сфері водного транспорту. В основі запропонованого методу – зіставлення цілей програми повоєнного відновлення і результатів реалізації проєктів, з точки зору кожної цілі, при цьому вся використовувана інформація задається у вигляді нечітких множин, що дозволяє врахувати невизначеність умов і результатів. Практичне використання даних результатів дозволить підвищити обґрунтованість прийнятих рішень щодо інфраструктурних проєктів з урахуванням системних зв’язків об'єкту інфраструктурного транспорту України.

Список використаних джерел

1. P2M. A guidebook of Project & Program Management for Enterprise Innovation (2008), Japan PMAJ, 438 p.

2. A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK. Guide) (2017), 6th Edition, PMI, Inc., 14 Campus Boulevard, Newton Square, Pennsylvania, USA. 538 p. DOI:org/10.1002/pmj.21345

3. Захарченко О. В., Крамський С. О. Проджект менеджмент. Навчальний посібник для студентів бакалаврів та магістрів усіх форм

навчання за спеціальністю 073 "Менеджмент". Одеса: «Екологія», 2018. 227 с.

4. Крамской С. А. Метод оценки компетенций ролевого состава специалистов для комплектации IT-компании с использованием нечёткой логики. Збірник наук. праць. *"Управління розвитком складних систем".* Київ: КНУБА. 2016. № 28. С. 81–89.

5. Крамський С. О., Рудніченко М. Д. Концептуальна модель управління людським капіталом у виробничій IT-організації на платформі нечітких множин. Збірник наук. праць. *"Управління розвитком складних систем".* Київ: КНУБА. 2017. № 32. С. 32–41.

6. Верещака М. А. Моделі управління продуктами інфраструктурних проєктів та програм в сфері водного транспорту. Дис...канд. техн. наук: 05.13.22. Управління проєктами і програмами. ОНМУ, Одеса, 2021. 176 с.

7. Крамський С. О., Кудлай І. В., Цуканов О. Ю. Роль людського фактора в підвищенні економічної безпеки судноплавства. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління.* Т. 19, Вип. 2 (45): зб. наукових праць. Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2020. С. 249–267.

8. Kolodynskyi S. B., Zakharchenko O. V., Kramskyi S. O. Directions of increasing the level of economic security of enterprises under the influence of digitalization. *Economics: time realities.* Одеса: ОНПУ. № 6 (64), 2022. P. 33-39. DOI: 10.15276/ETR.06.2022.4.

9. Крамський С. О., Захарченко О. В. Організаційна модель управління етапами реалізації програм інфраструктурних проєктів. Збірник наук. праць. *"Управління розвитком складних систем".* Київ: КНУБА. 2022. №4 (52). С. 28–34.

10. Крамський С. О., Нікольський В. В. Циклічно-генетична методологія управління проєктами організації системи інтермодального хабу в умовах невизначеності. Збірник наук. праць *"Управління розвитком складних систем".* Київ: КНУБА. 2020. № 43. С. 40–46.

11. Kramskyi S. O., Danchuk V. D., Alkema V. G., Sevostianova A. V., Bakulich O. O. Wheel working system in a team: relationship between different personnel in a marine project //*Financial and credit activities: problems of theory and practice*. Lviv: 4 (35), 2020. P. 277-286. https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i35.222093

12.Колодинський С. Б., Крамський С. О., Дубницький В. І. Інфраструктурна підтримка регіональних інноваційних процесів. Монографія. Одеса: «Екологія», 2021. 256 с.

13. Kramskyi S. O., Zakharchenko O. V., Darushin A. V., Bileha O. V., Riepnova T. P. The Method of project team formation on the example of the ship's crew. Blue Eyes Intelligence Engineering and Sciences Publication' for the purpose of publication in the '*International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering'* Volume-8 Issue-10, 2019. 521–526.

14. Kolodinskyi S. B., Hutsaliuk O. M., Kramskyi S. O. Management of inter-firm cooperative relations for the exchange of innovations by enterprises of Ukraine. *Intellectualization of logistics and Supply Chain Management.* 2022. vol.15, P. 46–55.

15. Буркинський Б. В., Нікішина О. В., Тараканов М. Л., Лисюк В. М., Антонюк П. О., Лозова Т. П., Крамський С. О., Зеркіна О. О. Інституціональні механізми регулювання розвитку логістики товарних ринків. Монографія. Одеса: ДУ «ІРЕЕД» НАНУ. 2022. 275 с.

16. Kramskyi S. O. Institutional support for formation of efficient logistic chains of commodity markets in external dimension. *Innovations economics.* Одеса: ДУ ІРЕЕД НАНУ, 2021. Т. 23. №4 (81). С. 65–75.

17. Kramskyi S. O. Current trends and problems of the Ukrainian market of eggs & egg products in the conditions of uncertainty. *Innovations economics*. Одеса: ДУ ІРЕЕД НАНУ, 2022. Т. 24. №2 (83). С. 100–109.

18. Kolodynskyi S. B., Zakharchenko O. V., Kramskyi S. O. Internet marketing infrastructure to support the innovative development of the region. *Innovations economics.* Одеса: ДУ ІРЕЕД НАНУ, 2022. Т. 24. № 3 (84). С. 51–59.

19. Lysyuk V. M., Kramskyi S. O. Mechanisms of implementation of the policy of selective regulation of commodity markets in the post-war period. *Innovations economics.* Одеса: ДУ ІРЕЕД НАНУ, 2023. Т. 25. № 1 (86). С. 84–96.

20. Kramskyi S. O., Yevdokimova O. M., Zakharchenko O. V. Models of team composition for the staffing of an IT company on a fuzzy set platform. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University.* Series "Economics". 2021. 8 (1), P.18–28. https://doi.org/10.52566/msu-econ.8(1). 2021. P. 18–28.

УДК 004.8: 003.87:451

Олег Захарченко,
доктор економічних наук, доцент, професор
кафедри менеджменту та адміністрування
Східноєвропейського університету імені Рауфа Аблязова
(м. Черкаси, Україна)

Сергій Крамський,
кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри управління, фінансів та адміністрування
Одеського інституту МАУП, старший науковий співробітник
відділу ринкових механізмів та структур
ДУ «Інститут ринку економіко-екологічних досліджень» НАН України

ПЕРСПЕКТИВИ І МЕХАНІЗМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ СЕЛЕКТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ З ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ У ПОВОЄННИЙ ЧАС

Анотація. *Розглянуто дві проблеми імпортозаміщення товарних ринків та механізми селективного регулювання, які автори пов'язують між собою, у повоєнний час, причому проблема друга – впровадження політики імпортозаміщення, рішення якої виступає як засіб вирішення двох інших проблем. Перше – забезпечення населення необхідними продовольчими ресурсами і друга – підвищення ефективності національної економіки шляхом підтримки і активізації національного виробництва і, відповідно, селективних ринків вітчизняних товарів. Вирішення другої проблеми має інші ефекти, а саме: дозволить створити нові робочі місця, ефективно використовувати власні природні, рукотворні ресурси для підвищення доходів і зайнятості населення у повоєнний час. Селективне регулювання у цьому дослідженні виступає як інструмент, за допомогою якого, враховуючи авторські рекомендації, можливо успішно вирішити завдання другої проблеми. Наведено системний аналіз цього управлінського механізму, визначено його сутність, особливості, принципи та способи застосування. Автори даного дослідження доводять доцільність такого методу регулювання у складні для економіки фази, цикли у повоєнний час, а також схему його впровадження у стратегію продовольчої безпеки України.*

Abstract. *The article examines two problems of import substitution of commodity markets and mechanisms of selective regulation, which the authors connect with each other in the post-war period, while the second problem is the implementation of the policy of import substitution, the solution of which acts as a means of solving the other two problems. The first is to provide the population with the necessary food resources and the second is to increase the efficiency of the national economy by supporting and activating national production and, accordingly, selective markets for domestic goods. Solving the second problem has other effects, namely, it will allow to create new jobs, effectively use own natural, man-made resources to increase incomes and employment of the population in the post-war period. As for the first problem, the selective regulation in this study acts as a tool with which, taking into account the author's recommendations, it is possible to successfully solve the task of the second problem. For this purpose, provides an system analysis of this management mechanism, defines its essence, features, principles and methods of application. The authors of this study prove the expediency of such a method of regulation in difficult for the economy phases, cycles in the post-war period, as well as the scheme of its implementation in the food security strategy of Ukraine.*

Вступ. Сучасні тенденції державної підтримки малих форм господарювання в аграрному секторі економіки вказують на безумовну зацікавленість органів влади всіх рівнів у їхньому розвитку, особливо під час війни росії проти України. На даний час вони стали одним з пріоритетів державної аграрної політики. Проте варто зазначити, що сьогодні все ще переважають економічні заходи підтримки над адміністративними, хоча останні можуть виявитися не менш важливими та ефективними, особливо в нинішніх складних умовах. На думку авторів, лише системний підхід у вирішенні цього важливого для держави завдання дозволить, по-перше, створити умови для забезпечення продовольчої безпеки та сталого розвитку сільських територій, а по-друге, забезпечить високу ефективність витрачання бюджетних коштів, що особливо важливо за умов обмежувальних заходів, в умовах військових дій. Насамперед, адміністративні заходи підтримки повинні забезпечувати комфортні умови виробничої діяльності малим формам господарювання, а також підтримувати рівні можливості виходу на ринки за умови збереження високої якості продукції (птахівництва і тваринництва, м’яса, яєць та яєчної продукції). Завданням всього економічного потенціалу стане

відбудова: мостів, доріг, залізничних колій, портів, електромереж, складів – всіх життєво важливих об'єктів інфраструктури.

Аналіз проблем дослідження. Проблема реалізації пріоритетів селективного регулювання імпортозаміщення ускладнюється обмеженістю бюджетних фінансових ресурсів. Держава серед його об'єктів повинна вибирати найбільш значущі та стратегічні, відтворювальний розвиток яких спроможний забезпечити національну продовольчу безпеку, у контенті як економічна та воєнна, в умовах зовнішніх викликів.

Селективність реалізується в межах цілеспрямованого формування суб'єктами регулювання відносних пропорцій у системах вертикально суміжних товарних ринків і системі національної економіки. Під впливом держави відносні пропорції складаються по-іншому, ніж під впливом стихійних ринкових сил, у площині реалізації економічних інтересів держави та суспільства. Слабкі спроби впровадження політики імпортозаміщення не увінчалися успіхом, ми не змогли подолати імпортозалежність нашої країни навіть від постачання традиційних для нас товарів, крім зерна, соняшника, кукурудзи та соняшникової олії. Тобто, повоєнну економіку необхідно спрямовувати на забезпечення продовольчої безпеки, щоб уникнути голоду та зберегти населення. Для цього необхідно зосередити організацію регіональних сільськогосподарських та продовольчих ринків на виробництво власних товарів та логістику їх збереження, постачання та розподіл у регіоні, звертаючи увагу на імпортозаміщення.

У зв'язку із значною втратою населення, що є головним ресурсом будь-якої держави, а також погіршенням умов його повсякденного існування з різних причин: руйнуванням і втратою житла, переїздом у більш безпечні райони, виїзд за кордон, значні інфляційні коливання на товари першої необхідності, погіршення медичного обслуговування та фармакологічного постачання, втрата робочих місць, а відповідно − джерел фінансування, головним завданням держави, і особливо регіональних органів влади, має бути забезпечення населення необхідними умовами їх повсякденного існування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Існуючі вітчизняні дослідження передбачають застосування селективного підходу не тільки у секторах промисловості, інвестиційній та банківській сферах, а також для вирішення проблем розвитку регіонів і забезпечення продовольчої

безпеки України. Аналізуючи викладені академіком В. М. Гейцєм дані щодо втрат економіки, які зазнає Україна у ході війни, ми можемо з певністю визначити, що економіка держави у повоєнний період, у першу чергу, буде спрямована на відновлення втрачених ресурсів. Як відомо, саме від стану інфраструктури залежить ефективність функціонування економіки, як на державному, так і на регіональному рівнях, а відповідно – і ринків, що складають її продуктивну структуру. З цього приводу значну увагу приділяє Академія наук України, зокрема академік Е. М. Лібанова активною участю у робочій групі по розробці Проєкту плану відновлення України. На думку Б. В. Буркинського [2], у селективній політиці чіткіше виявляється регулююча та управлінська діяльність держави, що визначає пріоритетні напрями розвитку певного регіону, сектору економіки, суб'єктів господарювання.

Автори П. О. Антонюк, О. М. Білега, В. Д. Данчук, О. М. Гуцалюк, С. Б. Колодинський, В. М. Лисюк, В. В. Нікольський, М. Д. Рудніченко, М. Л. Тараканов, О. М. Евдокімова [5;9;12;15–19] наголошують, що селективний підхід застосовується, передусім, у період виходу економіки з кризи та відновлення процесу розширеного суспільного відтворення. Саме такий випадок ми передбачаємо у повоєнний період. Слід враховувати, що у попередні передвоєнні роки ми значну частину продуктів харчового споживання, навіть сільськогосподарського походження, які самостійно вирощували, отримували від імпорту, незважаючи на чудові для цього природно-географічні і аграрно-земельні умови, якім заздрили інші країни. Дослідження доводять, що в умовах ринку попит стимулює економічний розвиток через його задоволення пропозицією. При цьому застосовуються непрямі регулюючі дії щодо господарюючих суб'єктів у межах діючих ринкових інститутів. Допускаються прямі м'які заходи для вирішення важливих державних завдань, проєктів: бюджетне стимулювання, пільги, концесії, державно-приватне партнерство, кредитування тощо.

Метою даного дослідження є визначення суті стратегії селективного товарного регулювання принципів, методів та механізмів об'єктів, що підлягають регулюванню з імпортозаміщення на прикладі продовольчої безпеки України.

Викладення основного матеріалу. На сьогодні державне регулювання економіки – це цілеспрямована діяльність держави в особі

відповідних законодавчих, виконавчих та контролюючих органів, які за допомогою системи різних підходів і методів забезпечують досягнення поставленої мети й вирішення важливіших економічних і соціальних завдань відповідного етапу розвитку економіки, регламентують господарські відносини у країні в цілому й у регіоні зокрема. Серед ключових завдань розвитку вітчизняних імпортозамінних товарів слід виокремити задоволення внутрішнього попиту, один з факторів зростання якого пов'язаний із збільшенням реальних доходів населення. Забезпечити розширення вітчизняних імпортозамінних виробництв можна за умови задоволення попиту не лише за рахунок імпорту, навіть у разі зміцнення реального обмінного курсу національної грошової одиниці у повоєнний час [1]. Поряд з необхідністю відбудови зруйнованих або частково пошкоджених виробничих підприємств різного профілю: енергетичних, металургійних, добувних, машинобудівних, харчопереробних та ін., – важливими стають такі напрямки, як: відновлення виведених з ладу земель, особливо сільськогосподарського призначення; організація ефективного використання земель для вирощування продукції, у першу чергу внутрішнього споживання, з метою запобігання голоду в країні; також слід звернути увагу на диверсифікацію вирощуваної сільгосппродукції для забезпечення населення необхідним набором продовольства [2].

Взагалі регулювання економіки слід уявляти як систему, яка включає економічні форми і методи регулювання, організаційні структури управління, правові норми й акти. Для характеристики державного регулювання економіки можна виділити його три сторони: методологічну, організаційну й соціально-економічну. Система державного регулювання повинна будуватися, виходячи із конкретних вимог, які визначаються інституціональною системою. Суб'єктами державного регулювання є носії, виразники й виконавці економічних інтересів. Будь-який регіон може бути представлений через відповідні групи людей, які мають свої інтереси, відрізняються належністю до того або іншого виду діяльності. Вони можуть відрізнятися й за майновою ознакою, за доходами, за професіями, по відношенню до засобів виробництва. Вони мають свої інтереси й форми подання тощо. Ці групи є носіями економічних інтересів у регіонах України. Численні союзи, асоціації, які об'єднують носіїв економічних інтересів,

наприклад, профспілки, союзи підприємців, фермерів та ін. виступають виразниками економічних інтересів у регіоні [3].

Для досягнення стратегічної мети – забезпечення сталої продовольчої безпеки та якісного розвитку сільських територій необхідна першочергова переорієнтація та вдосконалення механізму державної підтримки малих форм господарювання за такими напрямками: 1) посилення ролі адміністративних заходів підтримки розвитку малих форм господарювання, у тому числі і через проведення інституційних перетворень (удосконалення законодавства та нормативно-правового регулювання, антимонопольної політики, підготовки кадрів, інформаційно-консультаційного забезпечення) для підвищення ефективності бюджетних видатків, що спрямовуються на реалізацію заходів Державної програми розвитку сільського господарства та регулювання ринків сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства; 2) збільшення обсягів державної підтримки на розвиток сімейних тваринницьких ферм та початківців-фермерів, особливо на селективних ринках (яєць та м'ясної продукції).

Серед основних напрямів державної підтримки малих форм господарювання під час війни та у повоєнний час, що дозволять реалізовувати економічний ефект від розвитку малих форм господарювання, слід виділити: формування сприятливого підприємницького клімату, усунення нормативно-правових, адміністративних та організаційних бар'єрів; розширення доступу малого підприємництва до фінансових ресурсів; системний розвиток інфраструктури для надання малим підприємствам інтегральної фінансової, матеріальної, інформаційної, консультаційної та організаційно-методичної допомоги суб'єктам тваринництва, птахівництва [17]. Отже, трансформація інституційної стратегії регулювання факторів розвитку ринку м'яса та яєчної продукції має зосереджуватись на стимулюванні, по-перше, нарощування поголів'я курей та сільськогосподарських тварин; по-друге, збільшення обсягів виробництва продукції м'ясного тваринництва (зокрема за рахунок підвищення інвестиційної спроможності виробників).

У повоєнний період стратегічними напрямами інституційного забезпечення стійкості функціонування ринку м'яса і яєчних продуктів є задоволення внутрішніх потреб птахофабрик, фермерських господарств, м'ясопереробних підприємств у сировині належної якості, екологічної безпеки та в достатніх обсягах, а також формування достатніх запасів яєць і м'яса для забезпечення продовольчої безпеки

населення регіонів України. Основним напрямом інституцій має стати розробка та імплементація системи заходів селективного регулювання на державному рівні щодо вирішення проблеми дефіциту продукції яєць та яєчної продукції та м'ясного тваринництва [4]. Такі заходи включають інструментарій селективної стратегії (бюджетна, тарифна, податкова), яка спрямована на стимулювання нарощення обсягів виробництва продукції птахівництва і тваринництва [2]. Ринок яєць та яєчних продуктів є одним з провідних агропродовольчих ринків у країні, який відіграє важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки країни. З метою забезпечення вище перелічених пріоритетів післявоєнного розвитку ринку яєць та яєчних продуктів пропонується: 1) зменшити ставку ПДВ (як варіант – до 7-10 %), в першу чергу, на соціальні види яєчних продуктів з метою забезпечення конкурентоспроможності продукції на внутрішньому ринку по відношенню до імпорту; 2) впровадити інструменти стратегічно планування експорту яєчних, м'ясних продуктів у сполученні з підтримкою стабільності постачань та регулюванням їх обсягів на засадах укладання довгострокових договорів з іноземними споживачами, що дасть змогу нівелювати залежність від цінових та інших кон'юнктурних коливань на міжнародних ринках; 3) забезпечити додаткову підтримку малих та середніх товаровиробників шляхом формування рівноправного конкурентного середовища між крупними, середніми та малими учасниками за рахунок сприяння створенню кооперативних об'єднань, запровадження адаптивних програм та цільових дотацій, зокрема, на племінну роботу, запровадження пільгового режиму оподаткування соціально значимих яєчних і м'ясних продуктів; 4) стимулювати розвиток органічного виробництва через спрощення дозвільних процедур з надання в оренду земельних ділянок під кормову базу птахівництва, тваринництва та отримання статусу виробників органічної продукції, відповідно до вимог міжнародних стандартів впроваджувати інтегровану систему управління якістю продукції «Система управління якістю»; (ISO 9001:2020, «Система менеджменту безпеки продуктів харчування», організація ланцюга виробництва і постачання» (ISO 22000:2005). Технічні умови виробництва та зберігання продукції. Системи ціноутворення для продукції селективних товарних ринків [3].

У післявоєнний період розвиток ринків м'яса, яєць та яєчних продуктів потребуватиме розробки і впровадження інноваційно-модернізаційного механізму, який дозволить вдосконалити кормову

базу, технології вирощування поголів'я тваринництва, птиці, поліпшити матеріально-технічне забезпечення, організацію менеджменту з персоналу тощо [17]. Виконавцями господарських інтересів є центральний й регіональні органи влади, які побудовані за певним ієрархічним принципом. Суб'єкти регулювання у регіоні взаємодіють між собою, що здійснюється через відповідні зв'язки – прямий та зворотній.

Прямий зв'язок встановлюється між носіями, виразниками й виконавцями економічних інтересів і може мати різні способи прояву:

- через засоби масової інформації, на мітингах, через протести, збір підписів, висунення ініціатив, звернення у суди тощо;
- через рекомендації, поради, консультації, меморандуми та ін.;
- через погодження, корегування окремих приватних економічних інтересів з інтересами інших груп й відображення їх у державному регулюванні господарства регіону та ін.

Зворотній зв'язок – це зв'язок між регулятором – виконавчим державним органом у регіоні й носіями економічних інтересів. Він проявляється у результаті державного регулювання (наприклад, підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіону) й у підтримці (або навпаки) державної економічної політики носіями й виразниками економічних інтересів.

Роль й сутнісні характеристики системи регулювання економіки визначають функції держави. Умовно усю багатогранну й різноспрямовану сукупність функцій державних органів можна підрозділити на три групи [5].

Перша група включає функції, що забезпечують й підтримують функціонування ринкової системи у державі й регіонах. Сюди слід віднести створені й підтримані правовою базою (захист прав і власності, законодавче регулювання взаємовідносин між споживачами, виробниками, найманими працівниками, підтримка громадського порядку, захист конкуренції та ін.). У цілому держава визначає й забезпечує дотримання певних правил ринкових заходів.

Друга група функцій державних органів пов'язана із розвитком і перспективним станом економічної системи. Вона включає заходи, спрямовані на стабілізацію екологічних процесів й забезпечує економічне зростання, соціальну справедливість, інфляційні процеси, інфраструктуру тощо.

Третя група включає ті ж самі функції, що й перші дві, але ті, що виконуються на регіональному рівні. При цьому держава передає

виконавчі функції регіональним органам або регіональним структурним підрозділам центральних органів влади, залишаючи за собою законодавчу й контролюючу функції. Дещо відрізняється концепція економічного регулювання у воєнний та повоєнний період. Війна, як біфуркаційний механізм, завдає значної шкоди економічній системі – руйнує її структурні елементи (інфраструктуру), виснажує ресурси та втрачає їх. Нормальне функціонування в таких умовах, навіть відновлення їх, не кажучи вже про подальший відтворювальний розвиток, – неможливе [5]. Ідеологія регулювання селективних ринків у повоєнний період значно змінюється по відношенню до такої, що існувала у період відносно стабільно функціонуючих ринків, та об'єктивно еволюційно обумовлених змін у економічній системі країни [6]. Враховуючи принципи селективного регулювання та викладені докази у вищенаведеному, ми можемо представити схему впровадження системи селективного регулювання товарних ринків наступним чином (на рис. 1).

Це означає, що система регулювання, як і самі механізми прийняття регулюючих рішень набувають своєрідних ознак, тобто регулювання має відбуватися за іншими принципами, а саме:

1. Відновленими за встановленими раніше (інституційними) правилами, тобто такими, що враховують як воєнний, так і повоєнний стан економіки.

2. З урахуванням реального повоєнного стану національної і регіональних економік, тобто повоєнних втрат, руйнувань.

3. Згідно першочергової необхідності цільових завдань відбудови, повернення і відновлення втрачених ресурсів.

4. Згідно визначених цільових напрямків найскорішого відновлення функціонування ринків, що мають забезпечити ресурсне наповнення національної економіки та її окремих регіонів.

Безумовно, такий підхід до регулювання можливо реалізувати на базі, з одного боку, застосування спеціальних механізмів прийняття регулюючих рішень [7]. А з іншого − при максимальному залученні власних національних ресурсів економічного розвитку, тобто реалізації програми імпортозаміщення.

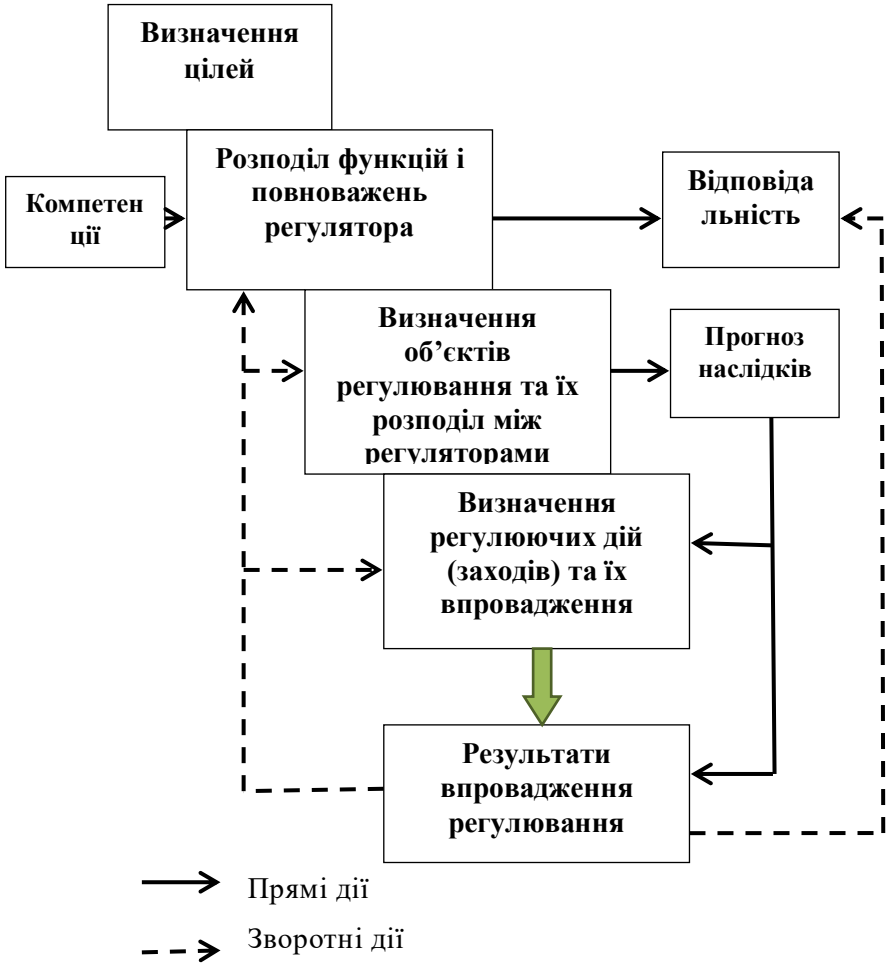

Рисунок 1. Схема реалізації селективного регулювання продовольчих ринків (розроблено за даними джерела [10]).

У загальному значенні термін «селективність» трактується як здатність здійснювати відбір, вибірковість; властивість одного об'єкту підбирати властивості іншого об'єкту відповідно до своїх потреб і якостей для подальшого сумісного використання і розподілуресурсів як першого, так і другого об'єкту [8].

В економіці акцент може зміщуватися на певну сферу діяльності, наприклад, інвестиційну. В даній площині категорія «селективність» трактується як відбір конкретних регуляторних фінансових або інших інструментів з метою підвищення ефективності їх діяльності включення до інвестиційного портфеля на основі прогнозування зміни їхньої, наприклад, курсової вартості. Згідно теорії, селективність можна розглядати як невід'ємну властивість державного регулювання економіки в умовах нестабільності [9]. Поява селективності в системі державного регулювання обумовлена «вадами» ринку, тобто його неспроможністю в певних секторах економіки та товарних ринків забезпечити ефективний розподіл ресурсів. Актуальність селективного регулювання підвищується під час зміни періодів економічного розвитку, структурних перетворень у макросистемі, економічного відновлення, що характеризується обмеженістю державних фінансових ресурсів. Селективність дозволяє усувати дисбаланси відтворювальних процесів у вибіркових секторах товарних ринків. У міру нівелювання дисбалансів та підвищення ефективності функціонування певного сектору ринку, що є об'єктом регулювання, селективність втрачає для нього значення [9].

Негативними наслідками державної селективної політики може бути дискримінація розвитку непріоритетних секторів товарного ринку. З переходом на новий етап розвитку у селективної політики з'являються нові цілі, завдання та важелі, інші сектори товарних ринків стають її об'єктом. Якісні зміни в структурі економіки вимагають переорієнтації селективної політики. Поступове подолання за допомогою інструментів селективної політики структурних і фінансових дисбалансів відтворювальних процесів сприяє сталому розвитку систем товарних ринків [4].

Відповідно до сучасної теорії, учені розглядають *селективну політику*, що має вертикальний мікроекономічний характер. Цей тип політики чинить цілеспрямований вплив на визначені групи суб'єктів, має переважно мікроекономічний характер. Іс нує кілька рівнів селективності: від підтримки цілого сектору (або регіону), його підсекторів, до підтримки певних підприємств (їх груп). Зі збільшенням рівня селективності зростає ефективність регуляторних заходів держави, водночас підвищуються ризики неправильних управлінських рішень щодо вибору пріоритетних об'єктів регулювання. Використання селективного підходу для регулювання розвитку товарних ринків

обумовлює необхідність *комплексного поєднання* заходів загальносистемної та селективної політики [18].

Така ринкова селективна політика передбачає впровадження загальносистемної (або функціональної) політики за допомогою механізмів і захо дів селективних регулювання. Вона має горизонтальний макроекономічний характер, оскільки орієнтована на забезпечення збалансованого відтворювального розвитку усіх секторів системи вертикально суміжних товарних ринків [10].

Селективне регулювання, з точки зору системного аналізу та теорії управління складними економічними системами, у прикладному значенні можна трактувати наступним чином. Це таке регулювання, що базується на трьох методичних підходах, а саме:

- ефективному формуванні системи регулювання ринків в умовах ринкової економіки з розподілом регулюючих функцій між регулюючими, згідно наданим ним функціям, суб'єктами;

- визначенням найбільш необхідного і вразливого елементу ринкової системи (ринку) як об'єкта регулювання, який може надати найбільший ефект у частині розвитку цієї системи;

- визначення (розробка) спеціальних (цільових) регулюючих заходів та механізмів їх впливу на об'єкт регулювання.

Тобто, селективне регулювання продовольчих ринків базується на виборі таких регулюючих заходів, які були б вкрай необхідні у заданий момент часу для системи національної економіки з урахуванням характерного для нашого часу дефіциту ресурсів, необхідних для їх впровадження [11].

Тісно переплітаються з принципами селективного регулювання принципи циркулярної економіки. Запропонованих авторами принципів циркулярної економіки у системі регулювання доцільно дотримуватися. З точки зору селективного регулювання продовольчих ринків, їх врахування дозволяє вибирати саме такі регулюючі рішення, які у найбільшій мірі дозволяють досягти намічених цілей (див. табл. 1).

Запропонований підхід та обґрунтування набору принципів характеризує циркулярну економіку як напрям розвитку економічної системи в умовах обмеження ресурсів на будь-якому рівні. А з іншого боку, є орієнтиром впровадження реальних заходів розвитку товарних ринків, де ці принципи реалізуються у реверсивній логістиці.

Таблиця 1

Принципи циркулярної економіки

R1	R2	R3	R4	R5
Reduce Скорочення	***Rense*** Повторне використання	***Recycle*** Переробка матеріалів сировини	***Responsibility*** Відповідальність а)корпоративна б) споживча	***Reproductiong*** Репродуктивність відтворення

*Таблиця розроблена на основі джерела [10].

Впровадження принципів циркулярної економіки також дозволяє вирішити проблеми з нестачею ресурсів і забруднення навколишнього середовища, які виникнуть у повоєнний час, а також стимулює виробників покращити їх конкурентоспроможність шляхом економічних засобів [12].

Серед ключових завдань розвитку вітчизняних імпортозамінних виробництв у сучасних умовах слід виокремити задоволення внутрішнього попиту, один з факторів зростання якого пов'язаний із збільшенням робочих місць, використанням власних ресурсів та виникненням бар'єрів у імпортних ланцюгах поставок. Що стосується формування регулюючої систем з ринкових позицій, слід зауважити, що, крім визначених об'єктів регулювання – ринків, слід визначити систему суб'єктів, що виконують регулюючі функції на ринках. Тобто, у економічній системі ринкового типу певні регулюючі функції виконують, крім державних, регіональних і місцевих органів влади, і інші ринкові суб'єкти [13].

Отже, у ринковій економічній системі ліберального типу можуть виникати і виникають певні потужні суб'єкти, як правило: корпорації, трейдери, холдинги, що набувають певної ринкової влади і можуть домінувати на ринках, а також чинити регулюючі дії, що наведено у таблиці 2. Такий підхід також базується на теорії системного аналізу, яка наголошує на тому, що системою ефективно може управляти (регулювати) лише інша система – регулятор. Такий системний регулятор у ринковій економіці складають як державні центральні органи влади і управління, уповноважені регіональні і місцеві органи управління, так і уповноважені регулюючі органи недержавного статусу, а також

корпорації, холдинги, трейдери – саме ті, хто набув відповідної домінуючої влади на відповідних ринках [14].

Таблиця 2

Приблизна характеристика повоєнного стану національної економіки

Регулятори (суб'єкти управління)	Регульовані об'єкти	Механізми регулювання	Властивості
1	2	3	4
1.Уповноважені центральні органи влади. 2.Уповноважені регіональні органи влади. 3.Воєнні адміністрації. 4.Об'єктивні закони ринку. 5.Інституції. 6.Корпорації, холдинги, трейдери. 7.Національні та регіональні ТПП. 8.Спеціальні логістичні центри (ЛЦ).	1.Господарюючі суб'єкти ринків різного рівня. 2.Інфраструктурні об'єкти ринків. 3.Логістичні структури ринків. 4.Внутрішні і зовнішні відносини суб'єктів ринку. 5.Товарні потоки.	1.Інституційні (закони, правові норми). 2.селективні механізми: -прямі адміністративні (накази, розпорядження, інструкції); -заохочувальні та підтримуючі (пільги, субсидії); -держзамовлення. 3.Цільові заходи (державні, регіональні проєкти). 4.Інтеграційні механізми. 5.Правила «Інкотермс».	1.Здатність до імпортозаміщення. 2.Здатність до самовідновлення. 3.Еластичність до регулюючих дій. 4.Схильність до виходу з ринку. 5.Здатність до зміни (маршрутів, товароруху, партнерів). 6.Компетентність та цілеспрямованість регулюючої системи та її суб'єктів.

Таблиця розроблена на основі джерела [10].

Особливістю повоєнної системи регулювання на авторський погляд, є збереження на деякий час воєнних адміністрацій задля налагодження зв'язку між регуляторами різного статусу і контролю за виконанням цільових завдань центральної влади. У загальному

вигляді таку систему можна уявити наступним чином (надано у рис. 2).

Рисунок 2. Система структури регулювання продовольчого ринку
**Авторська розробка*

Загальносистемні властивості таких структур:

1. Наявність повноважень щодо можливості прийняття регулюючих заходів, закріплена інституційними нормами.

2. Здатність виконувати регулюючі функції, прописаними повноваженнями, як то: компетентність та матеріально-технічне озброєння.

3. Відповідність структурної організації регулятора – кандидата (претендента) до включення у регулюючу систему мети і завдань щодо підвищення ефективності ринку, логістична система якого підлягає регулюванню.

За наведеними властивостями та існуючою ситуацією, що склалась в Україні, окрім державних органів і офіційної інституційної бази, певний і значний вплив на ринок мають і інші суб'єкти [15]. Крім того, слід врахувати і суто об'єктивно діючі ринкові закони, які впливають на функціонування суб'єктів ринкової логістичної системи, що регулюються, а саме:

співвідношення попиту та пропозиції, ціноутворення, формування договірних зв'язків тощо. Слід також враховувати і економічні механізми, які можуть бути застосовані тими чи іншими регуляторами з метою впливу на розвиток ринкової логістики [18]. Так, наприклад, деякі зернотрейдери мають власну систему лінійних елеваторів і лабораторій, що впливає на кінцеву оцінку якості зерна і відповідають його внутрішній закупівельній ціні. Якщо представляти таку систему регулювання продовольчої безпеки як селективну, потрібно звернути увагу на такі принципи, як:

1. Раціональний розподіл повноважень між регуляторами.
2. Компетентність їх повноважень стосовно прийняття регулюючих рішень з імпортозаміщення продовольчих ринків.
3. Цільова озброєність регулятора, особливо стосовно наслідків впровадження регулювання та вибору об'єкта.
4. Відповідальність регулятора за прийняття регулюючих рішень як колективна, так і особиста.

Недотримання цих принципів при застосуванні селективного регулювання може призвести до зворотного ефекту від очікуваного [16]. Тобто селективне регулювання базується на виборі таких регулюючих заходів, які б були вкрай необхідні у заданий момент часу для систем національної економіки з урахуванням (характерного для нашого часу) дефіциту ресурсів, необхідних для їх впровадження. При селективному регулюванні часто застосовуються непрямі регулюючі дії стосовно господарюючих суб'єктів у межах діючих ринкових інститутів [19].

Висновки. Проведене дослідження масштабів імпортоспоживання в економіці України дозволило виявити низку основних тенденцій у сфері продовольчої безпеки. Саме таку економіку, яку ми отримаємо у повоєнному стані, ми маємо відроджувати і розбудовувати. У спробі передбачення, яку економіку ми отримаємо у повоєнні часи, ми застосували три підходи і, наступні постулати.

Перший – те, що залишиться ринковий тип національної економіки з ринковими відносинами та ринковою структурою, але, при цьому, більш цілеспрямованою щодо темпів ефективного використання власних ресурсів в частині їх відтворення, збереження та спрямування лише задля національних інтересів. Слід додати, що ринковий тип

економіки визнаний більшістю країн світу і підтверджений практикою як найефективніший у порівнянні з іншими.

Другий постулат базується на дослідженні і врахуванні сучасних економічних процесів у світі. Сьогодні спостерігається жорстка боротьба саме на ринках ресурсів. Україна стала жертвою цієї боротьби, яка відбувається шляхом війни на нашій території і за участю втрат населення, яке несе великі втрати, наслідком якої також є руйнування об'єктів інфраструктури та житлового фонду. Перевищення обсягів імпорту над власним виробництвом сприяє тому, що відбувається витіснення вітчизняних товаровиробників з внутрішнього ринку. Це потребує, у першу чергу, зменшення частки імпорту у валовому нагромадженні. Але це може мати зворотній ефект – скорочення поставок новітнього та прогресивного устаткування і обладнання з-за кордону та оновлення технологічного потенціалу, в основному – за допомогою вітчизняного устаткування, яке не є передовим. Ринки харчової продукції характеризуються залежністю від імпорту, проте негативною тенденцією є істотне зростання частки імпорту в структурі внутрішнього споживання.

На авторський погляд, у цій галузі необхідно досягти паритету цін між сільськогосподарськими виробниками, переробними підприємствами і торговельними організаціями, підвищити ціни на ту імпортовану харчову продукцію, яку можна в достатній кількості виготовляти в Україні, стимулювати за допомогою цінової політики експорт готової вітчизняної продукції, а не сировини.

Доведено, що селективні ринки в умовах повоєнного часу економіки мають підлягати регулюванню. Визначено, що першочерговими об'єктами регулювання у системі продовольчих ринків мають буті локальні ринки, які підлягають першочерговому регулюванню щодо забезпечення продовольчої безпеки України. Основою ефективного функціонування та розвитку внутрішнього ринку повинна стати конкурентоспроможна вітчизняна продукція, що може бути забезпечена у результаті впровадження стратегії селективного імпортозаміщення.

Список використаних джерел

1. Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2022 рік. Постанова Кабінету

Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1424. Ред. від 14.06.2022 р., підстава 666-2022-п. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1424-2021 (дата звернення: 30.03.2023).

2. Буркинський Б. В., Нікішина О. В., Тараканов М. Л. Інституціональні механізми регулювання розвитку логістики товарних ринків. Монографія. Одеса: ДУ «ІРЕЕД» НАНУ. 2022. 275 с. https://doi.org:/10.31520/978-966-02-9922-1

3. Колодинський С. Б., Дубницький В. І. Інфраструктурна підтримка регіональних інноваційних процесів. Монографія. Одеса: ОДАБА. «Екологія». 2021. 256 с.

4. Kramskiy S. O., Matolikov D. P. Business technologies and processes of IT-project management on the platform of simulation. *Management of development of complex systems.* Kyiv: KNUCA. 2018. № 35. P. 6–12.

5. Tarakanov M. L., Antonyuk P. O. Organizational forms of integration of agricultural markets to global value chains. *Innovations economics.* Odesa: IMPEER of NASU, 2022. T.23. №1(82). C. 90–98. https://doi.org/10.31520/ei.2022.24.1(82).90-98

6. Kramskyi S. O., Strenkovska A. Yu., Zakharchenko O. V. Model of substantiation of organizational structure of the management system of higher education. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University.* Series "Economics": Mukachevo, 2021. Vol.8, № 4. P. 45–52. https://doi.org:/10.52566/msu-econ.8(4).2021.45-52

7. Kolodynskyi S. B., Zakharchenko O. V., Kramskyi S. O. Directions of increasing the level of economic security of enterprises under the influence of digitalization. *Economics: time realities.* Одеса: ОНПУ. № 6(64), 2022. P. 33–39. DOI: 10.15276/ETR.06.2022.4.

8. Крамський С. О., Захарченко О. В. Організаційна модель управління етапами реалізації програм інфраструктурних проєктів. *Управління розвитком складних систем.* Київ: КНУБА. 2022. № 4(52). С.28–34.

9. Kolodinskyi S.B., Hutsaliuk O.M., Kramskyi S.O. Management of inter-firm cooperative relations for the exchange of innovations by enterprises of Ukraine. *Intellectualization of logistics and Supply Chain Management.* 2022. vol.15, P.46–55.

10.Lysyuk V. M., Kramskyi S. O. Mechanisms of implementation of the policy of selective regulation of commodity markets in the post-war period. *Innovations economics.* Odesa: IMPEER of NASU, 2023. T.25. № 1(86). P. 84–96.

11.Kolodynskyi S. B., Zakharchenko O. V., Kramskyi S. O. Internet marketing infrastructure to support the innovative development of the region. *Innovations economics.* Odesa: IMPEER of NASU, 2022. T.24. № 3(84). P. 51–59.

12.Kramskyi S. O., Yevdokimova O. M., Zakharchenko O. V. Models of team composition for the staffing of an IT company on a fuzzy set platform. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Economics".* 2021. 8(1), P.18–28. https://doi.org/10.52566/msu-econ. № 8(1). 2021. 18–28.

13.Zakharchenko O. V., Darushin A. V., Bileha O. V., Riepnova T. P. The Method of project team formation on the example of the ship's crew. *Blue Eyes Intelligence Engineering and Sciences Publication' for the purpose of publication in the International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering.* № 8(10), 2019. P. 521–526.

14.Крамський С. О. Перспективний метод управління науковими проєктами у навчальних закладах вищої освіти. *Управління розвитком складних систем.* Київ: КНУБА. 2023. № 1(53). С. 30–37.

15.Danchuk V. D., Alkema V. G., Sevostianova A. V., Bakulich O. O. Wheel working system in a team: relationship between different personnel in a marine project**.** *Financial and credit activities: problems of theory and practice*. 2020. № 4 (35). P. 277–286.

16.Рудніченко М. Д. Інструменти та засоби управління інфраструктурними проектами комплексної технічної системи. *Управління розвитком складних систем.* Київ: КНУБА. 2018. №34. С. 32–38.

17.Крамський С. О., Антонюк П. О. Інституційна складова формування селективного ринку м'ясної та яєчної продукції у повоєнний час // Міжнар. науково-техн. конф. «*Наукова весна»*. Дніпро: ДПУ. 2023. С. 149–150.

18.Крамський С. О. Селективне управління імпортозаміщенням товарних ринків України. XIX Міжнар. наук. конф. *«Міжнародне науково-технічне співробітництво: принципи, механізми, ефективність».* Київ: КПІ ім. Сікорського. 2023. С. 98–100.

19.Нікольський В. В. Концептуальні основи управління портфелями проєктів і програм на прикладі морської індустрії. *Управління розвитком складних систем*. Київ: КНУБА. 2019. № 39. С. 25–31.

УДК (330.341+659.1):339.1

Олена Чукурна,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри маркетингу, менеджменту,
публічного управління та адміністрування,
декан факультету Бізнесу та Соціальних комунікацій
Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку
(м. Одеса, Україна)

Олеся Сноз,
студентка Державного університету
інтелектуальних технологій і зв'язку

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В МАРКЕТИНГУ

Анотація. *Розглянуто переваги і недоліки основних сучасних тенденцій розвитку цифрових інструментів у маркетингу.*

Abstract. *The advantages and disadvantages of the main modern trends in the development of digital tools in marketing are considered.*

Впровадження та розвиток цифрових технологій сприяло трансформації концепції маркетингу. Запровадження технології «Індустрії 4.0» сприяло розвитку інноваційних інструментів маркетингу. Охарактеризуємо основні сучасні тенденції розвитку цифрових інструментів у маркетингу.

1. *Контекстна реклама Google Adwords*. Існує багато видів контекстної реклами від Google Adwords. Пошукова реклама, з'являється в результаті пошукових запитів в Інтернеті, від позиції оголошення при видачі запиту залежить вартість кліка. Пошукова реклама пов'язана з ключовими словами запиту, які надаються в налаштуваннях. Банерна реклама, як різновид контекстної, буває різних видів – у текстовому вигляді або у вигляді банерного оголошення – та характеризується більш точним налаштуванням, наприклад: за інтересами, віком, місцем розташування користувача й т.ін.

Переваги контекстної реклами полягають у можливості розміщення своєї реклами різних видів на декількох платформах одночасно. Реклама розміщується на сайтах-партнерах та аналогічних сайтах. Є можливість регулювати позицію розміщення рекламних оголошень при пошукових запитах та можливість застосовувати

ключові слова як інструмент пошуку продукту або послуги. Існує велика кількість налаштувань, наприклад, показ реклами за інтересами, показ реклами в певний час або дні тижня, детальна аналітика за кожним видом реклами, швидкість запуску реклами. Перевагами є позитивний вплив на пошукове просування сайту бренду та можливість платити не за розміщення реклами, а за кліки та кількість переходів за рекламним оголошенням.

До недоліків контекстної реклами відносять наступні. Споживачі більше віддають перевагу пошуковим запитам та видачам за цими запитами. Через велику конкуренцію вартість кликів та переходів за рекламою є дуже високою.

2. *Ретаргетинг* – це механізм, створений з метою допомоги для онлайн реклами, яка була б направлена на тих споживачів, які вже переглядали товар, що їх зацікавив. Переваги ретаргетингу полягають у створені цільових списків ремаркетингу. Також перевагами є: широкий охват аудиторії через сайти та мобільні додатки; велика можливість вибору налаштувань; досить вигідні цінові умови за рахунок можливості налаштування; великий спектр аналітичних пропозицій за актуальною рекламою.

3. *Мобільний маркетинг* представляє собою комплекс маркетингових заходів, спрямований на просування товару або послуги через мобільні додатки, мережі зв'язку й т. ін.

Переваги застосування саме цього виду маркетингу полягають у кількості охопленої аудиторії, бо смартфони в наш час мають майже всі. Створення реклами на мобільних пристроях займає набагато менше часу та грошових ресурсів, що є дуже вигідним, особливо для невеликих підприємств. Мобільні пристрої дозволяють зберігати віртуальну інформацію та легко ділитися нею. Вірусний потенціал такого виду просування товару набагато більший, за рахунок можливості ділитися інформацією між користувачами. Розвиток мобільного таргетингу постійно розвивається, та є можливість пробувати щось нове у просуванні свого продукту. Перевагою є можливість зручної оплати через мобільні пристрої, Інтернет банкінги й т.ін.

Основними недоліками такого виду просування можна вважати різні технічні можливості смартфонів, а саме – розширення екрану, що додає складності при розробці реклами. Конфіденційність важлива, діяльність маркетологів має закінчуватися на рекламі та не повинна перетинати особисті кордони споживачів.

4. *Вірусний маркетинг*. Основна ідея такого виду маркетингу полягає в тому, що створена реклама буде поширюватися серед цільової аудиторії самостійно, тобто користувачі самі будуть поширювати цю рекламу.

Перевагами такого виду маркетингу можна вважати відносно невеликі витрати, оскільки основні витрати припадуть тільки на початок виготовлення реклами (зйомки, ідея). Вірусна реклама буде переходити по колу людей й таким чином підвищувати рівень довіри до бренду, товару чи підприємства. Такий вид реклами досить ефективний та виконує свою поставлену мету, за допомогою всіх вище перерахованих переваг.

З недоліків можна виділити: недостатній контроль за процесом просування; відсутність стовідсоткової гарантії, що саме ця реклама стане вірусною і чи сподобається вона конкретному споживачу. Вірусний маркетинг, спрямований працювати лише в Інтернеті, таким чином, обмежує доступ людей, у яких немає доступу до мережі.

5. *SMM-маркетинг*. Його сутність полягає в просуванні продукції через різні види соціальних мереж та медіа. Основні переваги SMM-маркетингу – це велика аудиторія, різноманітність і можливість сегментування, низькі фінансові та часові витрати на старті, робота з цільовою аудиторією. Недоліками можна вважати зростання вартості SMM послуг з часом роботи, обмежений функціонал та можливість налаштування, велика конкуренція за увагу споживачів.

6. *SMO-маркетинг*. Це інструмент, який спрямований на залучення користувачів сайту через соціальні мережі, цей метод покращує і активність сайту, і соціальних мереж одночасно. Плюси SMO-маркетингу полягають у підвищенні пізнаванності бренду, постійний швидкий зв'язок з аудиторією, при цікавому контенті інформація поширюються достатньо швидко. Мінусами цього напрямку є необхідність бути залученим 24/7; у деяких сферах просуватися через соціальні мережі досить складно; довгоочікуваний результат.

7. *Performance marketing* – це вид рекламної діяльності, основна ідея якого полягає в тому, що маркетолог працює над досягненням конкретних фінансових показників. Основні плюси такого виду маркетингу в тому, що замовник отримує повноцінного партнера, зацікавленого в розвитку бізнесу. Мінуси – він не підходить для підприємств, які прагнуть швидкого результату. Робота такого виду

маркетингу спрямована на перспективу, тобто результат роботи відучується через деякий проміжок часу.

Список використаних джерел

1. Стрій Л. О., Чукурна О. П., Бондаренко О. М. (2023). Віртуальний маркетинг в комунікаціях. *Електронний науково-практичний журнал «Інфраструктура ринку»*. 2023. Випуск 70. С. 27–33.

2. Modern trends in digital transformation of marketing & management/ collective monograph / Edited by Olena Chukurna and Viktor Zamlynskyi. Košice: Vysoká škola bezpečnostného manažérstva v Košiciach, 2023. 604 p.

УДК 339.12:[634/635:631/147](477)

Світлана Мінакова,
доктор економічних наук,
професор кафедри підприємництва і маркетингу
Івано-Франківського національного технічного
університету нафти і газу
(м. Івано-Франківськ, Україна)

Олена Мінакова,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри управління, фінансів та адміністрування
Одеського інституту МАУП

ОРГАНІКА: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Анотація. *У статті представлено матеріали щодо сучасних тенденцій та перспектив розвитку органічного виробництва в Україні та світі. Стаття містить перелік інформації щодо органічних продуктів, державної підтримки, шляхів розвитку виробництва.*

Ключові слова: органіка, тенденції розвитку, перспективи.

Abstract. *The article presents materials on modern trends and prospects for the development of organic production in Ukraine and the world. The article contains a list of information on organic products, state support, ways of production development.*

Keywords: organic matter, development trends, prospects.

Актуальність теми полягає в тому, що виробництво органічних продуктів, або БІО-продуктів, є сучасною тенденцією, яка поступово знаходить все більше прихильників. Сировиною для виробництва БІО-продуктів є продукти екологічного сільського господарства. Якість органічних продуктів визначається способом вирощування рослин, тварин, риб та морепродуктів методами оброблення та зберігання органічної продукції. Ринок органічних продуктів досить стрімко зростає. Органічні продукти (BIO, IVF) — це новий вид продукції, яка виробляється без використання хімічних добрив, методів генної інженерії, штучних добавок та інших сумнівних методів. Усі етапи виробництва проходять сертифікацію не рідше одного разу на рік, що підтверджується спеціальним маркуванням на упаковці.

Мета цієї статті – як найповніше представити інформацію про органіку та сучасні тенденції і перспективи розвитку в Україні та світі.

Результати дослідження. Виробництво і споживання органічних продуктів стрімко розвивається в усьому світі і починає формуватися в Україні. Органічними можуть бути тільки ті продукти, які вироблені відповідно до затверджених правил (стандартів), а виробництво яких пройшло процедуру сертифікації у встановленому порядку [1].

Органічне сільське господарство – це виробнича система, яка підтримує ґрунти, екосистеми та людські умови. Система базується на екологічних процесах, біорізноманітті та циклах, враховуючи місцеві умови та уникаючи практик, які мають несприятливі наслідки. Органічне землеробство поєднує в собі традиції, інновації та наукові результати, щоб принести користь навколишньому середовищу, поширити розумні стосунки та забезпечити хорошу якість життя для всіх, хто бере участь у системі.

В Україні виробники почали свідомо займатися органічним виробництвом наприкінці 1990-х років. Активно досліджуючи внутрішній ринок, позиція України на міжнародному ринку органічних продуктів зростає з кожним днем. Протягом останніх років стабільно зростає площа сільськогосподарських угідь під органічне сертифіковане виробництво, стабільно зростає кількість операторів органічного ринку в Україні та рівень споживання органічної продукції, що пов'язано з налагодженням переробки органічної сировини, активно наповнюючи вітчизняний ринок власною органікою, цьому сприяють тенденції. Особливо зерно, борошно, молочні та м'ясні продукти, яйця, фруктові соки, мед, олії, чаї, трави [2].

Дані оперативного моніторингу, представлені на органічній карті України 2020 (рис. 1), були зібрані Міністерством економіки України від органів іноземної сертифікації, які сертифікували органічне виробництво та обіг органічних продуктів в Україні за 2020 рік.

Важливою подією для органічного руху в Україні стало прийняття народними депутатами 05 листопада 2020 року Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» та інших законів України щодо функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції».

Рис.1. Органічна карта України [3].

Прийнятим Законом передбачається:

● Державна підтримка виробників органічної сільськогосподарської продукції здійснюється шляхом: виділення бюджетних субсидій з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь та/або одну голову великої рогатої худоби;

● Відшкодування до 30 відсотків вартості витрат на проведення сертифікації органічного виробництва;

● Відшкодування до 30 відсотків вартості витрат на придбання дозволених для використання засобів захисту рослин та добрив, насіння, садивного матеріалу та кормів [4].

Експорт органічної продукції з України орієнтований в основному на країни Європи, на ринок яких у 2021 році було спрямовано 82 % українського органічного експорту.

Відповідно до звіту Європейської Комісії, у 2021 році Україна посіла 5-те місце зі 126 країн за обсягами імпортованої органічної продукції до ЄС. Так, протягом 2021 року до ЄС ввезено 2,87 млн тонн органічної агропродовольчої продукції, з них – 190 тис. тонн (6,6 %) з України.

За результатами зазначеного вище дослідження органічного ринку, у 2021 році Україна експортувала до ЄС органічної продукції на суму близько 160 млн дол. США.

Загалом за підсумками 2021 року Україна експортувала 260 тис. тонн органічної продукції на суму близько 220 млн. дол. США до більше 30 країн світу. Найбільшими країнами-імпортерами української органічної продукції у зазначений період були Нідерланди, США, Литва, Німеччина, Австрія, Польща, Швейцарія, Велика Британія, Італія, Данія. Українські органічні виробники також експортували в деякі азійські країни, зокрема в Китай, Японію та Малайзію, а також в Об'єднані Арабські Емірати [5].

Висновки. Нині визначають п'ять основних шляхів розвитку виробництва органічної продукції:

- великотоварне з високим інвестиційним залученням органічне виробництво (модель діє у США);
- дрібнотоварне органічне виробництво з низьким інвестиційним залученням, експортоорієнтоване з високим соціальним значенням (модель діє у країнах Африки);
- дрібно- та середньотоварне органічне виробництво зі значною фінансовою підтримкою з боку держави (модель діє у країнах ЄС);
- органічне тваринництво за умов випасного способу утримання (модель діє в країнах Океанії та Австралії);
- змішані форми, які визначаються рівнем та сприятливістю державної підтримки, внутрішнім та туристичним попитом та експортними можливостями країни.

Список використаних джерел

1. Паламарчук Т. М., Русак О. П. Аналіз національного розвитку органічного виробництва в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 18(2). С. 125–129. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/18_2_2018 ua/28.pdf (дата звернення: 13.04.2023).

2. Органік в Україні. Федерація органічного руху в Україні. Київ, 2021. URL: http://organic.com.ua/ru/organic-v-ukraine (дата звернення: 13.04.2023).

3. Чи є перспективи органічного виробництва в Україні? URL: http://agro-business.com.ua/agro/ahronomiia-sohodni/item/11082-chy-ie-

perspektyvy-orhanichnoho-vyrobnytstva-v-ukraini.html (дата звернення: 13.04.2023).

4. Перевезення продукції органічного землеробства в повітряних коридорах / В. А. Кулик, А. П. Захарчук, Ю. В. Любиш та ін. *Технічний сервіс агропромислового, лісового та транспортного комплексів.* 2019. № 18. С. 32–41. Режим доступу до електронних ресурсів Наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tcalk_2019_18_5 (дата звернення: 13.04.2023).

5. Гаража О. П. Перспективи розвитку органічного землеробства України. *Modern Economics*, 2021. № 27(2021). С. 29–34. URL: https://modecon.mnau.edu.ua/prospects-for-the-organic-agriculture/ (дата звернення: 13.04.2023).

УДК 339.1+658

ІринаТопалова,
кандидат економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу розвитку підприємництва
ДУ «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень
НАН України» (м. Одеса, Україна)

ВИЯВЛЕННЯ СТРУКТУРНИХ ДИСПРОПОРЦІЙ РЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО СЕКТОРУ

Анотація. *Проаналізовано економічну динаміку національної економіки. Визначено структурні диспропорції ресурсного забезпечення підприємництва. Сформовано низку пропозицій інструментального забезпечення для подолання цих диспропорцій.*

Abstract. *The economic dynamics of the national economy are analyzed. The structural disproportions of resource provision of entrepreneurship have been determined. A number of proposals for instrumental support to overcome these disparities have been formed.*

Актуальність. Україна знаходиться у скрутних обставинах, пов'язаних із військової агресією країни-сусіда. Ці обставини позначились на соціально-економічних умовах: падіння рівня ВВП, скорочення виробничих процесів, внутрішня та зовнішня міграція населення, зниження темпів технологічного розвитку, скорочення кількості суб'єктів підприємництва, зменшення потужностей підприємств, зростання безробіття, зниження добробуту та якості життя населення. Безумовно, це призвело до структурних зрушень у економіці України та її регіонах.

Метою даного дослідження є виявлення структурних диспропорцій ресурсного забезпечення підприємницького сектору та розробка пропозицій щодо їх подолання.

Результати дослідження. Розглянемо основні макроекономічні показники соціально-економічного розвитку України за 2019–2021 рр. (табл. 1) [1].

Дані таблиці 1 демонструють основні макроекономічні показники країни за 2019–2021 рр. Практично усі показники «просіли» у 2020 році, що демонструє вплив короновірусної хвороби в світі на макроекономічну ситуацію в нашій країні.

Таблиця 1

Основні макроекономічні показники соціально-економічного розвитку України за 2019–2021 рр.

Показники	**Роки**		
	2019	2020	2021
ВВП			
ВВП у фактичних цінах, млрд. грн.	3977,2	4222	-
Індекс фізичного обсягу, у %	103,2	96,2	105,9
Індекс-дефлятор, у %	108,2	110,3	-
Ціни			
Індекс споживчих цін, у %	107,9	102,7	109,4
Індекс цін виробників промислової продукції, у %	104,1	98,4	140,8
Індекс цін продукції сільського господарства, реалізовані с/г підприємствами, у %	92,4	119,2	136
Індекс цін у будівництві, у %	106	103,7	117,5
Виробництво			
Обсяг реалізованої промислової продукції, млрд. грн.	3019,4	3236,4	3584,3
Індекс промислової продукції, у %	99,5	95,5	101,9
Обсяг с/г продукції, млрд. грн.	842,8	892,9	1353,4
Індекс с/г продукції, у %	101,4	89,9	114,4
Індекс будівельної продукції, у %	123,6	105,6	106,8
Вантажообіг, у %	102,1	85,6	99,8
Фінанси			
Фінансові результати до оподаткування млрд. грн.			
Прибуток	933,2	848,6	702
Збиток	268,3	545,4	115
Питома вага підприємств ,які одержали збиток, у % до загальної кількості	26	28,6	22,9
Рівень рентабельності (збитковості) операційної діяльності, у %	10,2	6,2	14,9
Зовнішня торгівля товарами та послугами			

Експорт товарів млрд. дол. США	40,1	49	68,1
Експорт послуг млрд. дол. США	15,6	11,5	13,2
Імпорт товарів млрд. дол. США	60,8	54,3	72,8
Імпорт послуг млрд. дол. США	6,9	5,7	7,6
Сальдо (+,-) млрд. грн.			
Товарів	-10,7	-5,1	-4,7
Послуг	+8,7	+5,8	+5,6
Внутрішня торгівля			
Оборот роздрібної торгівлі, млрд. грн.	1094	1201,6	1443,3
Роздрібний товарооборот підприємств роздрібної торгівлі (юридичних осіб), млрд. грн.	793,5	868,3	1044,4
Житлове будівництво			
Загальна площа житлових будівель, прийнятих в експлуатацію, тис. м2	11029	8451	11434

Структурні зрушення у економічних системах, у т. ч. регіональних, являють собою процеси зміни пропорцій між системами та їх елементами на основі зміни кількісних характеристик [2].

Зміни у структурних елементах систем впливають на галузеві та територіальні (регіональні) пропорції, що є результатом економічного зростання.

Важливим показником, якій наочно демонструє економічну динаміку національної економіки, є зміна ВВП. Зрушення відображаються у зміні темпів зростання виробництва продукції за різними секторами та видами економічної діяльності (табл. 2 та рис. 2–3) [3].

Особливого приросту ВВП зазнали декілька видів економічної діяльності, а саме: сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство (у 2021 році на 200290 млн. грн. більше, у порівнянні із попереднім роком), добувна промисловість і розроблення кар'єрів (збільшення на 158028 млн. грн., у порівнянні з 2020 роком), оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів зайняли почесне 3 місце (збільшення у 153759 млн. грн.) та переробна промисловість показала збільшення (на 134044 млн. грн. у 2021 році).

Таблиця 2

Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності у фактичних цінах за 2020–2021 рр. (млн грн.)

Показники / Види економічної діяльності	Випуск товарів, послуг		ВВП	
	2020	2021	2020	2021
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	915800	1396848	393077	593367
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	376280	685827	193120	351148
Переробна промисловість	2124480	2822869	426483	560527
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	402584	605474	122878	180944
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	59267	69082	16257	19143
Будівництво	641899	802468	119441	150312
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів	1167438	1512304	588365	742123
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	594010	669354	262453	295300
Тимчасове розміщування й організація харчування	59063	92985	30834	49166
Інформація та телекомунікації	400927	480697	209394	255635
Освіта	261002	330660	186049	235042
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	226737	267948	113642	134883

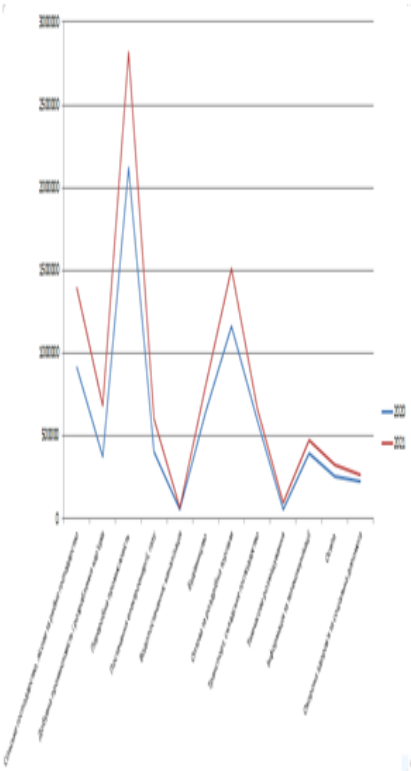

Рис. 2. Випуск товарів і послуг у ринкових цінах за 2020–2021 рр. (млн грн.)

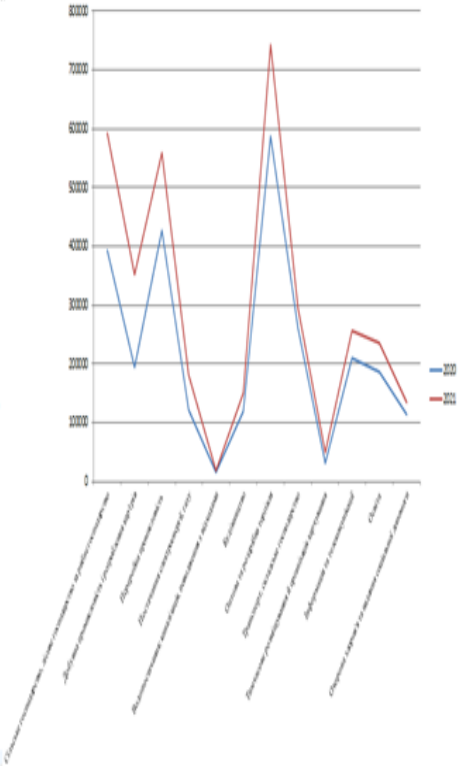

Рис. 3. Валовий внутрішній продукт за 2020–2021 рр. (млн грн.)

Зрушення виникають у процесі зміни в системі потреб суб'єктів підприємництва, пов'язаних із військовими, соціальними, правовими, економічними та іншими впливами оточуючого середовища. Тому, структура економіки регіонів розвивається згідно еволюційному напряму та має секторно-галузеву структуру.

Згідно таблиці 1 випуск товарів та послуг за усіма видами господарської діяльності стрімко зростає і, відповідно, зростає рівень ВВП.

Низький рівень адаптації економічних процесів до викликів та відсутність механізму розвитку у повоєнний період не дозволяють доки визначитись із побудовою нової економічної системи. Безумовно, це

впливає на наявність, розподіл між регіонами та відтворення ресурсно-сировинної бази.

Розглянемо структуру валової доданої вартості за видами економічної діяльності (табл. 3, рис. 4) [3].

Таблиця 3

Додана вартість за витратами виробництва суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2019–2020 рр. (млрд. грн.)

Види економічної діяльності	**Роки**			
	2019		2020	
	Усього	Фіз. осіб-підприємців	Усього	Фіз. осіб-підприємців
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	211435606,6	5993651,4	270321452,5	6704187,7
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	244407896,9	34319,4	190914313,4	40858,7
Переробна промисловість	492393596,6	17734013,9	552549524	18537955
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	251469573,9	78029,4	185203600,5	68555,8
Водопостачання, каналізація та поводження з відходами	18502606,4	487190,1	19554877,6	652426,2
Будівництво	125267481,3	5108303,8	125933365,3	5159181,6
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів	649272765	61857642,4	828182018,6	68280743
Транспорт, складське господарство, поштова та кур’єрська	279210168,6	18693201,3	269953748,7	18848741,5

діяльність				
Тимчасове розміщування й організація харчування	18590792,4	7044634	18627487,5	8924574,3
Інформація та телекомунікації	153360356,6	43427432,3	177375473,3	55126927,3
Освіта	5736457,1	2335476,5	6205679,8	2922436,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	60661978,2	4205593,4	119422080,3	5674478,4

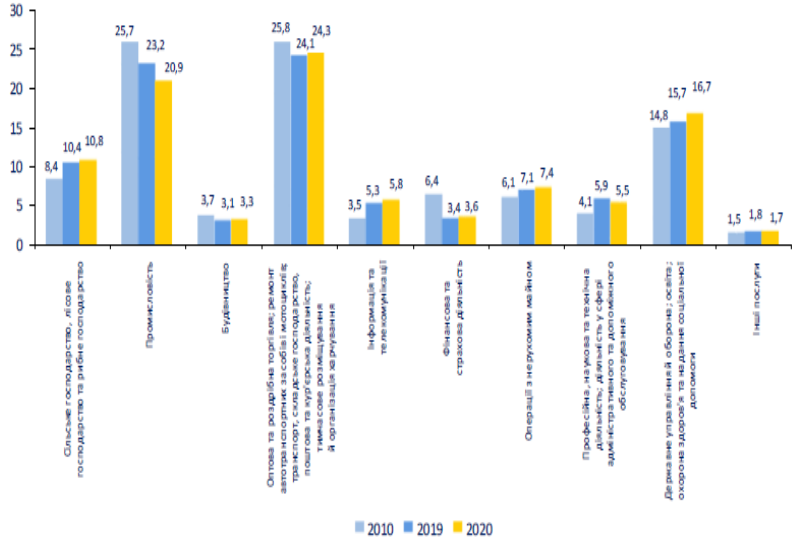

Рис. 4. Структура валової доданої вартості за видами економічної діяльності (%)

Згідно таблиці 3 та рис. 4, лідером у структурі валової доданої вартості є оптова та роздрібна торгівля (по даній групі за рік здійснилось зростання на 22 %).

За нею крокують переробна промисловість (зростання за рік на 11 %), сільське господарство (зростання на 22% до попереднього року). Наступний щабель займає такий вид діяльності як транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність, валова додана вартість по якому демонструє високі показники, але, у порівняні з попереднім

роком, здійснилось невелике зниження (на 3,5 %). Добувна промисловість демонструє також зниження показників у 2020 році на 28 %. Водопостачання, каналізація та поводження з відходами також має позитивну динаміку і зростання на 5 %, у порівнянні із 2019 роком.

Слід відмітити, що за усіма видами економічної діяльності, крім постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, йде приростання показників за 2020 рік по групі «фізичні особи-підприємці». Це говорить про те, що суб'єкти підприємницької діяльності – фізичні особи доволі активно беруть участь в усіх видах господарській діяльності, навіть у тих, у які раніше приймали участь середній та великий види бізнесу.

Висновки. Здійснивши дослідження структурних диспропорцій ресурсного забезпечення підприємницького сектору України та різних видів економічної діяльності, вважаємо за необхідне сформувати ряд пропозицій інструментального забезпечення цих процесів. Розглянемо основні:

1. Регулювання соціально-економічних процесів та ресурсного забезпечення в країні та її регіонах.
2. Створення регіональної системи управління ресурсами.
3. Розробка та вдосконалення нормативно-правової бази щодо розвитку ресурсів різних видів та рівнів на основі залучення капіталів та інвестицій.
4. Встановлення міжрегіональної взаємодії, кооперації та об'єднання.
5. Підтримка інвестиційної діяльності регіональними та місцевими органами влади.
6. Інформаційно-комунікаційна підтримка управління ресурсами регіону.
7. Організаційно-управлінська інфраструктура регіональної системи управління ресурсами.
8. Розвиток ринку ресурсів в Україні та її регіонах.
9. Алгоритм послідовних дій регіональних та місцевих органів влади щодо залучення ресурсів.
10. Розподіл ресурсного забезпечення (ресурсів), виходячи з потреб суспільства за відповідним рівнями: національному, глобальному, регіональному, місцевому (локальному), є безпрецедентно важливим для відновлення країни.
11. Формування фондів Регіонального розвитку.

Список використаних джерел

1. Проєкт Плану відновлення України від наслідків війни. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/bl/makro/makro_0122.pdf (дата звернення: 12.04.2023).

2. Сімків Л. Є., Мелінишин Н. Т. Особливості структурних зрушень в економіці України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Випуск 19, частина 3. 2018. С. 44–48.

3. Укрстат. URL: https://ukrstat.gov.ua (дата звернення: 12.04.2023).

УДК 338.53:355(477)

Ольга Кузнєцова,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри управління, фінансів та адміністрування
Одеського інституту МАУП

Ольга Рибак,
доктор філософії в галузі державного управління,
доцент кафедри управління, фінансів та адміністрування
Одеського інституту МАУП

Марія Аргірова,
студентка 2 курсу спеціальності Менеджмент
Одеського інституту МАУП

ЦІНОУТВОРЕННЯ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Анотація. *Розглянуто питання ціноутворення продуктів харчування в умовах воєнного стану, причини підвищення цін, фактори, які впливають на ціну продуктів харчування, державне регулювання підвищення цін.*

Abstract. *The issue of food pricing under martial law conditions, reasons for price increases, factors affecting food prices, government regulation of price increases is considered.*

Вступ. Ціни на продукти харчування є однією з найважливіших проблем, з якими стикається Україна під час війни. Ця ситуація привела до зростання цін на продукти харчування та інші товари першої необхідності.

Багато українців, зокрема ті, хто живе в зоні конфлікту та змушений був залишити свої домівки, стикаються зі значним підвищенням цін на продукти харчування. Це стає проблемою для більшості населення, особливо для пенсіонерів та малозабезпечених громадян.

У той же час, українські фермери також стикаються зі складнощами через війну, яка обмежує їхні можливості продажу та поставок продуктів. Це впливає на ціни на продукти харчування в країні.

Водночас, уряд України намагається зробити все можливе, щоб забезпечити населення продуктами харчування за доступними цінами. Зокрема, влада проводить різноманітні програми допомоги для малозабезпечених верств населення, а також дотує фермерів, щоб зберегти внутрішній ринок продуктів.

Постановка проблеми. Україна, як і багато інших країн світу, переживає війну, яка має серйозний вплив на економіку та соціальне благополуччя населення. Однією з головних проблем, яка виникає у зв'язку з війною, є підвищення цін на продукти харчування.

Це є серйозною проблемою для багатьох українців, особливо для тих, хто має низькі доходи та перебуває у складних життєвих обставинах. Підвищення цін на продукти харчування призводить до зменшення споживчої здатності населення, що впливає на якість життя людей, їх здоров'я та рівень соціального захисту. Проблема підвищення цін на продукти харчування в Україні під час війни є актуальною та потребує вирішення. Розробка та впровадження ефективних заходів забезпечення стабільності цін на продукти харчування та підвищення їх доступності для всього населення може бути ключовим фактором у поліпшенні економічної та соціальної ситуації в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останніми дослідженнями та публікаціями на тему ціноутворення продуктів харчування в Україні під час війни є: «Соціальні наслідки війни для населення України» – дослідження, проведене в 2019 році Київським міжнародним інститутом соціології. У дослідженні проаналізовано вплив війни на соціально-економічну ситуацію в країні, зокрема на рівень доступності продуктів харчування для населення [5]. «Ціни на продукти харчування в Україні в 2021 році» – дослідження, проведене українським інформаційно-аналітичним порталом «Українська правда». У дослідженні проаналізовано ціни на продукти харчування в Україні у 2021 році та визначено фактори, які впливають на ціни [4].

Метою дослідження є вивчення причин та наслідків підвищення цін на продукти харчування в умовах війни, а також розробка рекомендацій для забезпечення стабільності цін та доступності продуктів харчування для всього населення.

Викладення основного матеріалу дослідження. Більше року агресивна путінська росія веде повномасштабну війну з активними бойовими діями по всій Україні. Це призвело до загибелі багатьох українців, величезних пошкоджень інфраструктури, уповільнення ділової активності та міграції працездатного населення до західних

регіонів та навколишніх дружніх держав. Ці негативні процеси доповнюються сезонними коливаннями цін на продукти харчування через подорожчання товарів на полицях магазинів.

Кожен постачальник мав передбачливість врахувати в ціні своєї продукції всі можливі ризики, пов'язані з війною. Оскільки щомісяця українці витрачають на їжу майже половину своїх доходів, нове подорожчання сильно вдарить по гаманцях громадян.

Зараз ще більше подорожчали продукти харчування. Зокрема, річні ціни на соняшникову олію та цукор зросли на 26 та 16 відсотків відповідно. Масло подорожчало на 17 %, хліб – на 20 %, м'ясо – на 14 %, макарони – на 11 %. Водночас фрукти подешевшали на 9 %, а овочі – навпаки, подорожчали на 35 % [2, с. 108].

На жаль, на думку експертів та учасників ринку, ціни на продукти харчування продовжуватимуть зростати з кількох об'єктивних причин, але антикризові заходи, які зараз активно впроваджує український уряд, допоможуть уповільнити цей процес.

Ціноутворення на продукти харчування під час війни – це складний процес, який залежить від багатьох факторів. Основні фактори, що впливають на ціни на продовольство під час війни наступні.

Наявність продовольства. Наявність продовольства в зонах бойових дій може бути обмежена через збої в транспортуванні, пошкодження потужностей для зберігання та обробки продовольства і обмежений доступ до виробничих зон. Якщо попит на їжу залишається стабільним, але кількість доступної їжі зменшується, це може призвести до зростання цін.

Попит на їжу. У зонах бойових дій попит на їжу може зрости, оскільки людям потрібні додаткові запаси, щоб подолати кризу. Це також може призвести до підвищення цін.

Інфляція. Війни призводять до знецінення національної валюти через збільшення дефіциту та зменшення обсягів зовнішньої торгівлі. Якщо це станеться, це також може призвести до зростання цін на продукти харчування.

Регулювання цін. Уряд може обмежити підвищення цін на продукти харчування, щоб запобігти надмірному зростанню цін. Однак це також може призвести до зменшення кількості доступних продуктів.

Вплив на ціноутворення товарів також оказала **нестача робочої сили**, оскільки на початку російського вторгнення частина працівників багатьох підприємств виїхала за кордон або до західної частини країни.

Водночас багато підприємств у зоні бойових дій припинили або призупинили свою діяльність. Тому, в принципі, виникає **дефіцит товару**, тому ціни на аналогічні товари інших виробників зростають.

На думку аналітиків ICU, українська економіка знаходиться під загрозою знецінення, що призведе до зростання цін на імпортні товари в найближчі місяці. Однак, навіть за вищих цін, імпорт переважної більшості споживчих товарів наразі неможливий через валютні обмеження та логістичні проблеми, оскільки транспортування продукції морським та авіаційним транспортом практично неможливе в умовах військових дій [3, с. 8].

Швидко і повністю компенсувати імпорт власними силами також буде досить важко, тому що, як нами вже вказано, виробництво товарів в Україні різко впало, тому що багато підприємств у деяких регіонах призупинили свою діяльність.

Ескалація російської агресії проти України ускладнила процес забезпечення продовольчої безпеки громадян, адже виробництво та транспортування продукції в окремі куточки України зараз є справжнім викликом.

Нерідкі випадки, коли постачальники навмисно створюють паніку навколо певних товарів, щоб отримати якомога більше прибутку. Щоб зменшити можливість спекуляції цінами на основні товари, уряд України запроваджує контроль над цінами на деякі з цих товарів.

Основний закон, що стосується державного регулювання, це Закон України «Про ціни і ціноутворення». Він регулює ціноутворення на продукцію і товари соціального значення. Існує кілька способів державного регулювання цін: встановлення фіксованих цін, обмеження цін, обмеження торгових надбавок, обмеження пропозиції – надбавки до продажів і маржі прибутку. Інший спосіб – запровадити процедуру декларування зміни ціни: якщо продавець підвищує ціну більш ніж на 5 %, він зобов'язаний це оголосити. Це означає, що нова ціна має бути спочатку опублікована на сайті Держпродспоживслужби, потім внесена до реєстру, і її можна використовувати лише через три дні, якщо ціна зросте більше ніж на 15 % – протягом 30 днів [1, с. 7].

Висновок. Зараз Україна переживає надзвичайно складний період своєї історії. Треба пережити це з гордістю і зціпивши зуби, хоча буде важко. Вже зараз можна спостерігати подорожчання деяких продуктів харчування, здорожчання національної валюти, обмежену кількість товарів на полицях. Проте це тимчасові ситуації, пов’язані з

об'єктивною ситуацією та неприємностями, спричиненими незваним гостем до нашої землі.

Тепер кожен із нас має продовжувати робити те, що вміє найкраще. Необхідно активно використовувати можливості, які надає українська влада, і надасть можливості для ведення бізнесу та господарської діяльності. Тільки так ми зможемо активізувати економічну діяльність і наблизитися до перемоги. І після цього полиці магазинів знову заповняться всілякими товарами, і ми повернемося до нормального і мирного життя, зі стабільними цінами.

Список використаних джерел

1. Андрос С. В., Герасимчук В. Г. Активізація державної фінансової підтримки фермерських господарств як умова забезпечення продовольчої безпеки в ЄС та Україні. *Економічний журнал Одеського політехнічного університету*. 2022. № 3 (21). С. 5–12.
2. Головенко О. Аналіз цін на продукти харчування в Україні в умовах збройного конфлікту. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі.* Серія «Економічні науки». 2023. Вип. 1 (79). С. 106–114.
3. Сопоцько О. Ю., Петунін А. В. Особливості управління ланцюгами постачань продуктів харчування в умовах воєнного стану в Україні. Економіка: реалії часу. *Науковий журнал*. 2022. № 4 (62). С. 5–14.
4. Як впливає війна на вартість продуктів. *УНІАН.* 2022. URL: https://www.unian.ua/economics/finance/yak-vplivaye-viyna-na-vartist-produktiv-novini-ukrajina-11745124.html (дата звернення: 01.04.2023).
5. Як держава регулює ціни під час війни. *ЕСПРЕСО.* 2022. URL: https://zahid.espreso.tv/poperedzhati-pro-podorozhchannya-ta-ne-staviti-podviyni-natsinki-yak-derzhava-regulyue-tsini-pid-chas-viyni (дата звернення: 02.04.2023).

УДК 005.8: 003.87:359

Сергій Крамський,
кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри управління, фінансів
та адміністрування Одеського інституту МАУП,
старший науковий співробітник відділу ринкових механізмів та
структур ДУ «Інститут ринку та економіко-екологічних досліджень»
НАН України

Владислав Бурдейний,
студент 4 курсу спеціальності «Менеджмент»
Одеського інституту МАУП

МЕТОДОЛОГІЯ СИСТЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ СТИМУЛЮВАННЯ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

Анотація. *На сьогодні здатність людини до раціоналізації й творчості може виявитися в оптимізації витрат виробництва, нестандартного підходу до рішення проблем, у кардинальній мері змінити додаток праці й побудувати нові схеми функціонування підприємства, це, у свою чергу, визначає унікальність людського фактору. Але непомітний для недосвідченого ока процес втрати інтересу працівника до праці, його пасивність приносить такі відчутні результати як плинність кадрів, керівник раптом виявляє, що йому доводиться вникати в усі деталі будь-якої справи, що виконується підлеглим, який, у свою чергу, не виявляє жодної ініціативи, а ефективність роботи організації знижується. На жаль, це явище неможливо відстежити у багатьох організаціях.*

Abstract. *Today, a person's capacity for rationalization and creativity can be manifested in the optimization of production costs, a non-standard approach to solving problems, radically changing the application of work and building new schemes of enterprise functioning, this, in turn, determines the uniqueness of the human factor. But the process of the employee losing interest in work is imperceptible to the untrained eye, his passivity brings such tangible results as staff turnover, the manager suddenly finds that he has to delve into all the details of any work performed by subordinates, which, in turn, does not reveal not the slightest initiative. The effectiveness of the organization falls. Unfortunately, this phenomenon can't be traced to many organizations.*

Вступ. Відсутність розробленої методології системи стимулювання якісної й ефективної праці створює, насамперед, передумови зниження конкурентоздатності фірми, що може негативно позначиться на заробітній платі й соціальній атмосфері в колективі підприємства. Населення України на собі відчуває, що у теперішній воєнний час, при переході до ринкових відносин, основним стимулюючим чинником працівників є бажання мати гарантовану заробітну плату. При цьому ані інтенсивність, ані якість праці не враховуються, переважає бажання мати спокійну роботу з невеликим, але гарантованим заробітком, ніж інтенсивну роботу з високою оплатою. Водночас, на ринку праці України з'являються працівники, що володіють достатнім професіоналізмом, компетенціями і новою трудовою свідомістю, тобто люди з гарною моральною основою і розумінням праці. Однак шансів знайти добру роботу в них мало через віковий бар'єр (до і більше 50 років) або відсутність рекомендацій (в основному – в молодих фахівців). Актуальне стимулювання, пов'язане зі значенням оплати праці як джерела повсякденного існування, перспективно спрямовано на задоволення більш глибинних інстинктів власності, прагнення до багатства, влади, соціального просування й стабільності.

Детально розроблена система стимулювання ефективності і якості праці дозволить мобілізувати трудові потенціали, сприяти створенню необхідної зацікавленості працівників у зростанні індивідуальних результатів, прояву творчого потенціалу, підвищенню рівня їхньої компетентності, виразиться в зниженні питомої ваги живої праці на одиницю продукції й підвищення якості виконуваних робіт.

Постановка проблеми. Людина є м’яким компонентом підприємства, оскільки людина схильна помилятися через вроджений людський фактор. Не дарма кажуть, що головна проблема людства – людський фактор у роботі. Більшість людей прагне в процесі роботи одержати нові знання, посади на підприємствах. Тому так необхідно надати підлеглим можливість навчатися, розвивати їх творчі можливості. Успіх людини на підприємствах – це реалізовані цілі, для досягнення яких співробітник застосував максимум зусиль. Успіх без визнання особистості приводить до розчарування, вбиває ініціативу. Однак проблема в людях, оскільки цього не станеться, якщо підлеглим працівникам, які досягли успіху, не надати додаткові привілеї, високу зарплату, пільги, підвищити їх по службі на підприємствах, в

установах, організаціях, що породжує заздрість серед оточуючих працівників підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На основі запропонованих у наукових працях різних авторів видів і форм спонукання працівників до ефективної і якісної праці були вишукані оптимальні співвідношення використання їх у комерційній фірмі в сучасних умовах. Сучасна методологія функціонування і розвитку мотивації підприємств базується на працях: М.Е. Портера, Е. М. Лоулера, Б.В. Буркинського, О.В. Білеги, В.Д. Бойко, В. Д. Данчука, В.І. Дубницького, О.В. Захарченка, С. Б. Колодинського, А.С.Мальцева, Д.П.Матолікова, М. Д.Рудніченко, А. Ю. Стренковської, Н. Ю. Ширяєвої, М. Л. Тараканова, С. О. Крамського [1–16] та інших дослідників.

Метою цього дослідження є розробка системи ефективного стимулювання і якості праці та виявлення можливостей для їхнього зростання з урахуванням суб'єктивної потреби на базисі зовнішніх стимулів.

Викладення основного матеріалу. Отже, система стимулювання праці в умовах ринкової економіки відіграє дуже важливу роль у досяганні підприємством своїх цілей. Існує чимало шляхів підвищення стимулювання праці персоналу, але для кожного підприємства, залежно від виду його діяльності, вони можуть відрізнятися, але можна виділити серед усіх моделей стимулювання праці ті, які підходять до кожного, без винятку, підприємства. Виходячи зі складної економічної ситуації в Україні, матеріальне заохочення як мотиваційний чинник відіграє вирішальну роль для менеджера будь-якого рівня підприємства [1]. Модель мотивацій, що включає елементи процесних теорій мотивації, які розробили Портер М. та Лоулер Е., відповідно до яких мотивація є функцією потреб, очікування і справедливості винагороди. Результативність праці залежить від оцінки цінності винагороди, докладених зусиль, моделювання оцінки вірогідності зв’язку «зусилля – винагорода», від характерних особливостей і потенційних можливостей працівника і самооцінки останнім своєї ролі на підприємстві. Вони розрізняють зовнішню і внутрішню винагороди, а також винагороду, сприйману справедливо [2].

Модель Портера-Лоулера свідчить, що мотивація не є простим елементом у ланцюзі причинно-наслідкових зв’язків. Вона об’єднує в рамках взаємопов’язаної єдиної системи такі поняття як: зусилля,

здібності, результати, винагорода, сприймана як справедливість, задоволеність як результат зовнішньої і внутрішньої винагороди з урахуванням їх справедливості. Люди, відповідно до теорії справедливості, завжди суб'єктивно оцінюють свою винагороду і порівнюють її з тим, що отримали інші працівники за аналогічну роботу [3].

При формуванні моделі матеріального стимулювання виділяються наступні два підходи: 1. Система оплати праці, орієнтована на працівника (система «довічної оплати праці»). 2. Система оплати праці, орієнтована на результати роботи. У першому випадку метою є стимулювання не прямих результатів, а мотивування працівника на довгострокову, активну і добровільну участь у вирішенні проблем підприємства. Стимулюється лояльність і прихильність працівника організації; не праця, а працівник, весь його творчий потенціал. Елементами системи «довічної оплати праці» і потреби, що задовольняються ними, є: щомісячна заробітна плата, квартальні або піврічні бонуси, вихідні допомоги, додаткові виплати соціального характеру [4]. У системі оплати праці, орієнтованої на результати, основний акцент робиться не на потреби працівника, а на потреби підприємства, організації.

Наразі досить часто використовується модель оплати праці, орієнтована на результати діяльності, хоча в деяких організаціях спостерігається тенденція переходу до «довічного найму», який значно підвищує лояльність персоналу. Разом з тим, мотиваційна модель, що орієнтована на результати діяльності, найбільш ефективна, коли ця діяльність не є монотонною. Таким чином, управління персоналом (модель мотивації) виступає пріоритетним напрямом формування конкурентоспроможного, високопрофесійного, відповідального і сумісного трудового колективу підприємства, організації.

Стимулювання й соціальний контроль містять у собі зовнішні спонукання й елементи трудової ситуації. До них відносяться умови, що безпосередньо визначають заробітну плату, організацію та зміст праці у сполученні з тими, які опосередковано впливають на працю: житлово-побутові умови, місце проживання, культурно-оздоровча база та ін. Зрозуміло, що вплив цих елементів трудової ситуації багато в чому залежить від їхньої значимості для конкретної особистості. Для одних працівників важливі можливості забезпечення житлом, для інших — наявність спортивно-оздоровчої бази, для третіх — творчий характер праці [2].

Стимулювання праці — один із загальних способів соціального керування, впливу на поводження, діяльність індивідів, соціальних груп, трудових колективів. Поняття «стимулювання праці» містить всі використовувані в керуванні методи мотивації, впливу, винагороди, зокрема адміністративні, економічні (матеріальні), соціально-регуляційні. При цьому адміністративні методи стимулювання праці припускають вплив на індивіда, групу за допомогою наказів, видачі завдань і т. і. Це такі методи, коли необхідний суб'єктові керування трудовим поводженням результат досягається за рахунок того, що для суб'єкта праці «збитки» від можливих санкцій за невиконання перевищують витрати на виконання завдання [5].

У свою чергу, економічне, матеріальне стимулювання праці припускає включення в мотивацію вартісних чинників, важелів залучення людей до праці, тобто безпосередній економічний вплив на неї, забезпечення особистої й групової зацікавленості суб'єктів праці в матеріальному заохоченні. Тут застосовуються як безпосередні (заробітна плата, премії, доходи від прибутку тощо), так і опосередковані (ціни, податки, кредити) важелі регуляції трудового поводження.

Таким чином, завдання керування полягає в такому стимулюванні потреб, мотивів суб'єктів праці, що викликало би доцільне для організації й ефективне поводження. У цьому, властиво, і складається розходження між соціальною мотивацією трудового поводження й стимулюванням праці. Якщо мотивація припускає певний механізм включення індивідів, соціальних груп у соціальну дійсність, вибір ними способу, спрямованості й активності своєї участі в трудовій діяльності під впливом різних факторів, то стимулювання праці – спосіб управлінського впливу на трудове поводження, соціальну мотивацію праці персоналу.

Ефективне стимулювання працівника сприяє, насамперед, підвищенню загальної продуктивності праці, тобто рішенню економічних завдань. В економічній функції важливо, наскільки ефективно стимулюються категорії працівників, найбільше тісно пов'язані з науково-технічним і соціальним прогресом. Сьогодні не викликає сумнівів пріоритетність стимулювання працівників, що обслуговують інформаційні системи, комп'ютерну техніку. До актуальних проблем, що стосуються економічної функції стимулювання, відносяться необхідність більш повної реалізації

розподільних відносин і, зокрема, диференціації заробітної плати відповідно до реальних розходжень у праці та її результатах.

Соціальна функція стимулювання праці пов'язана з тим, що, посідаючи те чи інше місце в системі суспільної праці, працівник забезпечує собі певний комплекс економічних і соціальних благ. Впливаючи на рівень доходів тих або інших категорій працівників, стимулювання впливає як на професійно-кваліфікаційну структуру виробництва, так і на соціальну структуру суспільства. У той же час стимули у вигляді матеріальних, духовних і соціальних благ є додатковим джерелом задоволення численних потреб працівника і його родини, сприяють розвитку особистісних та професійних якостей [6].

Стимулювання праці є способом керування поводженням соціальних систем різного ієрархічного рівня, є одним із методів мотивації трудового поводження об'єктів керування [6]. Для ефективного стимулювання розглядаються три його функції: економічна, соціальна і психологічна, які найбільш повно охоплюють прогресивні соціальні відносини, маючи вплив на об'єкт керування. Воно припускає створення такої зовнішньої ситуації, яка спонукає особистість або колектив до дій, що відповідають поставленим цілям. При цьому особистості самі вибирають саме ці дії, оскільки створюють всі необхідні й достатні умови. Поліпшення показників праці спричиняє підвищення ступеня задоволення якихось потреб об'єкта, а погіршення показників погрожує зниженням повноти їхнього задоволення [7].

Чітко розроблений процес стимулювання дозволяє трудовим колективам тривалий час ефективно функціонувати без втручання суб'єкта керування. Стимулювання, як спосіб керування, припускає необхідність врахування інтересів особистості, трудового колективу, ступеня їхнього задоволення, тому що саме потреби є найважливішим чинником поводження соціальних систем. Сама по собі потреба не може спонукати працівника до якихось певних дій. Тільки тоді, коли потреба зустрічається із предметом, здатним її задовольнити, вона може направляти й регулювати діяльність соціальної системи, управляти її поводженням. Усвідомлення потреб викликає інтереси, бажання, прагнення, тяжіння.

Безперечно, мотиви виникають, розвиваються й формуються на базі потреб. Водночас вони відносно самостійні, оскільки потреби не визначають однозначно сукупність мотивів, їхню силу та сталість. За

однакової потреби в різних людей можуть виникати неоднакові мотиви. Правомірним є твердження, що в структуру мотиву входять:

• потреба, яку людина хоче задовольнити;

• благо, що може задовольнити цю потребу;

• трудова дія (дії), що необхідні для отримання блага;

• ціна — витрати фізіологічного, матеріального і морального характеру, що пов'язані з трудовою дією [7].

Поряд з категоріями «мотив» і «інтерес» у теорії та практиці мотивації трудової діяльності широко використовується термін «стимул». Термін «стимул» означає спонукання до дії, спонукальну причину. Отже, під стимулом розуміємо зовнішні спонукання, які мають цільову спрямованість. Підкреслимо, що стимул перетворюється на мотив лише тоді, коли він усвідомлений людиною та сприйнятий нею. Наприклад, щоб премія (стимул) стала мотивом поведінки й діяльності конкретного працівника, необхідно, щоб він усвідомлював її як справедливу винагороду за працю. Тоді намагання заслужити премію сприятиме підвищенню ефективності праці. Проте для деякої частини працівників, котрі не мають надії отримати премію (низька фахова підготовка, недисциплінованість тощо), ця можлива винагорода не трансформується в мотив, залишаючись на рівні потенційного стимулу. Стимулювати – це означає впливати, спонукати до цільової дії, давати поштовх іззовні. Стимулювання – один із засобів, за допомогою якого може здійснюватися мотивація трудової діяльності персоналу [7].

Отже, стимулювання – це процес зовнішнього впливу на людину для спонукання її до конкретних дій, або процес, що спрямований на усвідомлене пробудження в неї певних мотивів та цілеспрямованих дій. Потреби — це те, що неминуче виникає та супроводжує людину в процесі її життя, те, що є спільним для різних людей, і, разом з тим, виявляється індивідуально в кожної людини. Потреби – це відчуття фізіологічного, соціального або психологічного дискомфорту, нестачі чогось, це необхідність у чомусь, що потрібне для створення та підтримання нормальних умов життя й функціонування людини. Більшість потреб періодично поновлюються, але при цьому вони можуть змінювати форму свого прояву, рівень значущості для людини. Величезна роль потреб полягає в тому, що вони спонукають людей до дії, тобто породжують інтерес до певної цільової діяльності. Намагаючись задовольнити свої потреби, людина

вибирає свій напрям цілеспрямованої поведінки. Виконання певної трудової функції – один зі способів такої поведінки.

Виконання об'єктом керування в стимулюючих ситуаціях певних розрахунків свідчить про те, що механізм стимулювання заснований на прямому обміні (симетричному, еквівалентному й гарантованому). Симетричність проявляється тоді, коли при наявності договору на оплату не безоплатної праці зусилля однієї зі сторін припускають дії, що компенсуються іншою. Еквівалентність означає наявність договірного співвідношення між дією й винагородою, що влаштовує обидві сторони. Гарантованість жадає від обох сторін неухильного дотримання обов'язків у відношенні один до одного.

Жива праця має сукупність природних властивостей, являючи собою дарунок природи людині у вигляді її здібностей. Завдяки цьому жива праця має специфічну споживчу вартість, що виражається в її здатності накопичувати й зберігати працю, також праці властиві якості, що характеризують внутрішню визначеність однієї й тієї ж діяльності людини. Результатом функціонування таких властивостей є неоднакова кількість і різний рівень якості певного виду продукту. На основі поділу суспільної праці складаються її властивості, що характеризують специфічність доцільної діяльності людини, при якій один вид праці відрізняється від іншого. У результаті створюються якісно різні споживчі властивості.

Функціонування властивостей праці відбиває її двоїстий характер. Кількісна сторона полягає в тому, що суспільство визнає лише суспільно-необхідні витрати праці як на одиницю споживчої вартості, так і загальної кількості витрат праці. Якісна сторона виражається в необхідності певної споживчої вартості, що володіє корисними властивостями, характеристиками для задоволення потреби. Також якість праці – це насамперед корисний ефект. Він виражається не тільки в кількості і якості одержуваного продукту, в економії витрат минулої й живої праці, але й у зменшенні працівників і збільшенні вільного часу [8].

Якість праці – стійка сукупність професійних, кваліфікаційних і духовних властивостей доцільної діяльності людини, що забезпечує створення якісної продукції, а так само ефекту, обумовленого ступенем суспільної корисності праці. Безпосередньою передумовою якісної визначеності праці є якість робочої сили, під якою розуміється стійка сукупність властивостей фізичних і розумових здібностей людини. Вона містить у собі такі елементи: кваліфікацію й професіоналізм,

творчість, інтенсивність. У структурі присутня інтенсивність праці, що характеризується напруженістю в одиницю часу. Більш інтенсивна праця забезпечує більші результати, вона характеризується як з кількісної, так і з якісної сторони, раціонального використання робочого часу.

Основною ознакою якості праці є її складність. Складна праця – поняття широке, вона органічно пов'язана із кваліфікацією персоналу й включає також відповідальність, напруженість. За рахунок росту якості праці можна забезпечити збільшення кількості споживчих здібностей і повніше задовольнити потреби людей. Ефективність як властивість якості праці стає всеосяжною, що охоплює політичну і якісну оцінки її результативності, а значить і якість. Ефективність праці персоналу – міра відповідності витрат і результатів праці критеріям, що характеризують досягнення цілей діяльності праці. Таким чином, основним завданням блоку вироблення рішень є інформування працівників про нормативну базу стимулювання. Вона містить у собі перелік показників: кількості і якості, порівняння для оцінки ступеня виконання й функції стимулювання, які забезпечують комплексний взаємозв'язок результатів і заохочують стимулами [9].

Блок узгодження цілей і розподілу благ на основі аналізу результатів установлює щирі, фактичні цілі та їх функціонування, порівнює їх з офіційно затвердженими цілями підрозділів і подає інформацію про їхню відповідність або невідповідність у блок вироблення рішень, а так само – в сектор розподілу благ. Цей сектор благ на основі результатів діяльності підрозділу підприємства, розроблених функцій стимулювання й ступеня узгодження фактичних, щирих цілей підрозділів з офіційно встановленими здійснює розподіл благ (стимулів) між ними.

Блок контролю здійснює порівняння результатів діяльності окремих підрозділів і підприємства в цілому з офіційно встановленими цілями й завданнями та дає відповідну інформацію в блок вироблення рішення для аналізу ефективності їхньої діяльності й коректування вхідних впливів на підсистеми. Важливим завданням даного блоку є також забезпечення оптимального сполучення економічних, соціальних і психологічних результатів діяльності трудових колективів підрозділів [10].

У цьому механізмі стимулювання являє собою сукупність дій суб'єкта керування, спрямованих на формування такого комплексу мотивів об'єкта стимулювання, який би забезпечував його поводження

в процесі праці відповідно до мети керуючої підсистеми. Для забезпечення ефективного функціонування механізму необхідно дотримувати ряд вимог. Насамперед, необхідно, щоб мета й завдання формулювалися із граничною точністю й деталізацією та доводились до кожного підрозділу й виконавця. Це дозволить виробити у колективу і окремих працівників почуття відповідальності за досягнення кінцевої мети. Важливо систематично вивчати й виявляти бажання, прагнення, потреби й особисті цілі працівників, які вони переслідують. І, нарешті, необхідна наявність єдиних принципів стимулювання для всіх [11].

Система морального й матеріального стимулювання праці припускає комплекс заходів, спрямованих на підвищення трудової активності працюючих, і, як наслідок, підвищення ефективності праці, її якості. Але при цьому працівник підприємства повинен знати, які вимоги до нього пред'являються, яку винагороду він одержить при їх неухильному дотриманні, які санкції будуть застосовані у випадку їх порушення. Тому система стимулів праці має опиратися на певну базу (нормативний рівень трудової діяльності). Сам факт вступу працівника у трудові відносини припускає, що він повинен виконувати деяке коло обов'язків за попередньо обговорену винагороду. У цій ситуації для стимулювання ще немає місця. Тут є сфера контрольованої діяльності, у якій працюють мотиви, пов'язані зі страхом покарання за невиконання пропонованих норм і вимог. Таких покарань, пов'язаних із втратою матеріальних благ, може бути, як мінімум, два: часткові виплати обумовленої винагороди або розрив трудових відносин [12].

Матеріально-негрошові стимули більш, ніж грошові, пристосовані в основній масі для використання в підкріплювальній формі організації стимулювання. Їх неможливо традиційно зв'язати з певними видами діяльності, тому що кожний з них має неоднакову цінність для різних людей, і ця варіація занадто велика, тим більше, що цінність багатьох благ не піддається точному виміру та однозначній оцінці. Структура оплати праці дозволяє визначити, які складові елементи входять в оплату праці працівника, у яких статтях собівартості й прибутку вони відбиваються, яка питома вага конкретного елемента в загальній величині заробітної плати. У загальному виді структура оплати праці працівника підприємства або організації має такий вигляд:

Рис.1. Структура оплати праці працівника на підприємстві або в організації.
**Розроблено на основі джерела [4].*

На більшості підприємств оплата праці службовців здійснюється відповідно до встановленого їм за штатним розкладом окладу і відповідно до діючої системи преміювання. Деякі підприємства орієнтують систему матеріального стимулювання на фактичну кваліфікацію працівника – здатність не тільки виконувати свої безпосередні обов'язки, але й брати участь у рішенні виробничих проблем, розбиратися в будь-якому аспекті господарської діяльності свого підприємства [12]. Більшість менеджерів з персоналу однією з основних проблем називають незадовільні критерії оцінки праці (як правило, вони суб'єктивні, наприклад, щодо практики оплати праці залежно від тривалості роботи в організації).

Працівник має бути зацікавлений у забезпеченні оптимального рівня продуктивності праці та відповідного рівня інтенсивності праці, економії, матеріальних ресурсів, підвищенні здатності до праці, її змістовності, відповідальності, задоволеності процесом праці, працею в цілому. У цьому випадку мотивація є одним із найважливіших видів управлінської діяльності, який спонукає працівника до праці, до досягнення певної мети трудової діяльності та підприємства.

Мотивація, на думку фахівців, є функцією залучення персоналу до більш ефективної праці. Конкуренція та її посилення визначає особливу роль мотивації в сучасних умовах. Ця роль полягає у формуванні та використанні резервів організації щодо підвищення якості, ефективності праці, задоволеності нею.

У сфері торгівлі й послуг праця рядових виконавців оплачується в основному по відрядній системі, заробіток працівника встановлюється у відсотках до виторгу. Залежно від виду товару відсоток може бути різним. Наприклад, в Одесі у торгових агентів він становить до 5 % від суми продажів, у продавців продовольчих товарів – 3–4 %, у продавців книг – 7–8 % [13].

Доплатам властиві риси заохочувальних форм матеріального стимулювання, доплата є формою винагороди за додаткові результати праці, за ефект, отриманий на конкретній ділянці. Доплати ж одержують лише ті, хто бере участь у досягненні додаткових результатів праці, додаткового економічного ефекту. Доплати, на відміну від тарифу, не є обов'язковим і постійним елементом заробітної плати. Доплати розглядаються як самостійний елемент заробітної плати і займають проміжне становище між тарифною ставкою й преміальними виплатами. Необхідно відзначити, що одна група доплат по своїй економічній сутності більш близька до тарифної частини, інша – до преміальної. Доплати першої групи встановлені в законодавчому порядку, вони поширюються на всіх працівників, і їхній розмір не залежить від результатів роботи. У цьому випадку доплати покликані стимулювати працю в понаднормовий час, у святкові дні, у нічний час. Такі доплати більш присутні в бюджетних організаціях, на заводах, т.і. [12]. Другій групі доплат більшою мірою властиві риси заохочувальних форм матеріального грошового стимулювання, тому що ці доплати, як і премія, є формою винагороди за додаткові результати праці. До таких доплат відносяться надбавки до тарифних ставок за сполучення професій, збільшення обсягу виконуваних робіт, професійну майстерність і високі досягнення в праці. На жаль, ця група набагато

рідше зустрічається, ніж вище наведена. Але в організаціях найчастіше вони виплачуються не як доповнення до заробітку, а як його частина. Тому працівники мало відчувають ці доплати, та очікуваного стимулювання не відбувається. Оплата праці є мотивуючим фактором, тільки якщо вона безпосередньо пов'язана з підсумками праці. Працівники повинні бути впевнені у наявності стійкого зв'язку між матеріальною винагородою та своєю працею. В заробітній платні обов'язково повинен бути присутній компонент, який залежить від досягнутих результатів.

Найважливішим напрямком матеріально-грошового стимулювання є преміювання. Премія стимулює особливі підвищені результати праці, і її джерелом є фонд матеріального заохочення. Вона представляє одну з найважливіших складових частин заробітної плати [14]. Існує класифікація стимулів по спрямованості в позитивну або негативну сторону, тобто, поряд із заохоченням певної трудової діяльності стимули можуть і блокувати її. Позитивна та негативна форми організації стимулювання ґрунтуються на обліку відхилень результатів діяльності від нормативних. Досягнення і перевищення нормативних показників об'єктом стимулювання суб'єкт керування заохочує шляхом збільшення ступеня задоволення потреб об'єкта. І навпаки, не досягнення, відставання від установлених показників діяльності карається відповідно зниженням ступеня задоволення потреб об'єкта керування. Зниження рівня задоволення потреб може бути абсолютним (штраф, пониження на посаді, позбавлення пільг), відносним у порівнянні з рівнем, що очікувався (зниження розміру премії, зміна в черзі на одержання благ), і відносним у порівнянні з іншими працівниками (менший розмір премій, не заохочення якимось благом). Позитивне стимулювання сприяє підвищенню престижності, авторитетності людини в очах навколишніх осіб. Негативне стимулювання спрямоване на обмеження певних потреб роботи, що веде до зниження її престижу і авторитету. Так, до негативних стимулів відносять зауваження, перенесення черги на житло, відпустки на зимовий час, позбавлення премій, різні форми колективного впливу. Дієвим є застосування до несумлінних працівників твердих економічних і правових акцій: відрахувань, штрафів, позбавлення не тільки премії, але й частини заробітної плати.

Негативне стимулювання боляче зачіпає самолюбство людини, тому його використання з метою стимулювання трудової активності вимагає обліку багатьох психологічних нюансів [15]. Негативне

стимулювання має також позитивні риси. Воно є більш економічним у порівнянні з позитивним, тому що не вимагає для свого здійснення якихось додаткових благ, а найчастіше навіть збільшує обсяг благ, що залишаються у розпорядженні суб'єкта керування. Крім того, негативне стимулювання приймається людьми значно гостріше, ніж позитивне.

На основі того, в якій формі, з якою швидкістю і яким чином працівники отримують завдання, вони оцінюють власну значимість з точки зору керівника, тому не можна приймати рішення, яке стосується змін в роботі співпрацівників, без їх відома, навіть якщо зміни позитивні, а також перешкоджати доступу до необхідної інформації. Інформація щодо якості праці співробітника повинна бути оперативною, масштабною і своєчасною. Працівнику треба надавати максимально можливий рівень самоконтролю.

Більшість людей прагне в процесі роботи одержати нові знання. Тому так необхідно надати підлеглим можливість навчатися, розвивати їх творчі можливості. Використання різних форм і методів стимулювання дозволить сформувати керівництву підприємства дієву мотивацію управлінських кадрів до ефективної діяльності підприємства, що, у свою чергу, буде сприяти не тільки функціонуванню, але й розвитку підприємства [16]. Тому господарська діяльність підприємства багато в чому залежить від правильної організації мотиваційної, фінансової та управлінської роботи кадрів на підприємстві.

Висновки. Ефективність методів керування, пов'язаних з оцінкою результатів діяльності кожного працівника, поступово підтверджується досвідом як закордонних, так і українських підприємств. Але сподіватися на появу абсолютно об'єктивних методів оцінки службової діяльності настільки складного об'єкта як людина поки що не доводиться. Не існує єдиної системи стимулювання персоналу, ефективної у всі часи і при будь-яких обставинах. Однак, будь-який метод, застосовуваний керівником, заснований на обраній фірмою стратегії керування людськими ресурсами.

На перший план висуваються матеріальні мотиви, які відіграють, безумовно, важливу роль у визначенні трудової поведінки менеджерів, проте це не означає, що нематеріальні мотиви і стимули є другорядними. Співробітники досить швидко звикають до існуючої моделі, і вона перестає надавати стимулюючий ефект на підприємствах. Спонукання персоналу до активної діяльності задля досягнення як особистих цілей, так і цілей підприємства, передбачає створення

механізму, при якому активна трудова діяльність дає певні, заздалегідь зафіксовані результати, стає необхідною і достатньою умовою задоволення значимих і соціально обумовлених потреб працівника, формування у нього мотивів праці. Таким чином, одним із завдань відділу персоналу повинен бути регулярний перегляд існуючої моделі стимулювання, її зміна і коригування у відповідності з цілями, що стоять перед підприємством, організацією.

Успіх будь-якої фірми багато в чому залежить від того, наскільки повно й точно був проаналізований реальний стан справ в області керування підприємством. Так само необхідно розробляти систему нематеріальних стимулів на підприємстві, поліпшувати відносини, комунікації в трудовому колективі. Економічною складовою стратегії менеджменту та сталого розвитку підприємства є стимулювання персоналу. Ефективний механізм стимулювання трудової діяльності, індивідуальний підхід до кожного найманого працівника призведе до зростання продуктивності праці, і як результат – до бажаної мети та досягнення головної місії підприємства, організації – максимально можливого прибутку.

Список використаних джерел

1. Портер М., Лоулер Е. Конкурентна стратегія: методика аналізу галузей і конкурентів. Київ: Бізнес Букс. 2015. 430 с.

2. Буркинський Б. В., Нікішина О. В., Тараканов М. Л. Інституціональні механізми регулювання розвитку логістики товарних ринків. Монографія. Одеса: ДУ «ІРЕЕД» НАНУ. 2022. 275 с. https://doi.org:/10.31520/978-966-02-9922-1

3. Boyko V. D., Rudnichenko N. D., Hrechukha Ye. I., Shibaeva N. V. Concept implementation of decision support software for the risk management of complex technical system. // XIth International scientific and technical conference "Workshop intelligent systems and computing" selected papers from the international CSIT 2016. *Springer international publishing book chapter.* N 17. 2017. P. 255–269. https://doi.org:/10.1007/978-3-319-45991-2_17.

4. Danchuk V. D., Alkema V. G., Sevostianova A. V., Bakulich O. O. Kramskyi S. O. Wheel working system in a team: relationship between different personnel in a marine project. *Financial and credit activities: problems of theory and practice.* 2020. 4 (35). P. 277–286.

5. Захарченко О. В., Крамський С. О. Проджект менеджмент. Навчальний посібник з менеджменту. Одеса: «Екологія». 2018. 227 с.

6. Колодинський С. Б., Дубницький В. І. Інфраструктурна підтримка регіональних інноваційних процесів. Монографія. Одеса: ОДАБА. «Екологія». 2021. 256 с.

7. Крамський С. О., Мордванюк А. О. Сучасні моделі мотивації трудової (професійної) діяльності персоналу. // Мат. міжнар. наук.-практ. конф. *«Соціально-компетентне управління корпораціями в умовах поведінкової економіки».* Луцьк: ВНУ ім. Л. Українки. 2021. С. 73–74.

8. Крамський С. О. Операційний менеджмент. Навчально-методичний посібник для студентів бакалаврів та магістрів усіх форм навчання за спеціальністю 073 "Менеджмент". Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2021. 34 с.

9. Kramskiy S. O., Matolikov D. P. Business technologies and processes of IT-project management on the platform of simulation. *Management of development of complex systems.* Kyiv: KNUCA. 2018. № 35. P. 6–12.

10. Мальцев А. С., Крамський С. О. Управління проектною командою та математичні моделі колективної поведінки малих груп. *Управління розвитком складних систем.* Київ: КНУБА. 2018. № 36. С. 27–34.

11. Крамський С. О., Білега О. В., Захарченко О. В. Економіко-математичне моделювання з формування і функціонування однорідних команд. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління.* Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2020. Т. 20, № 3 (46). С. 202–222. https://doi.org/10.18524/2413-9998/2021.2(46)202-222.

12. Kramskyi S. O. Institutional support for formation of efficient logistic chains of commodity markets in external dimension. *Innovations economics.* Одеса: ДУ ІРЕЕД НАНУ, 2021. Т. 23. №4(81). P. 65–75. https://doi.org/10.31520/ei.2021.23.4(81).65-75.

13. Kramskyi S. O., Strenkovska A. Yu., Zakharchenko O. V. Model of substantiation of organizational structure of the management system of higher education. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Economics": Mukachevo,* 2021. Vol. 8, № 4. P. 45–52. https://doi.org:/10.52566/msu-econ.8(4).2021.45-52.

14. Крамський С. О., Рудніченко М. Д. Концептуальна модель управління людським капіталом у виробничій ІТ-організації на

платформі нечітких множин. *Управління розвитком складних систем.* Київ: КНУБА. 2017. № 32. С. 32–41.

15. Ширяєва Н. Ю., Захарченко О. В. Концептуальна модель управління змістом програм розвитку проєктно-орієнтованих організацій. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління.* Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2021. Т. 20, № 3 (49). С. 214–231. https://doi.org/10.18524/2413-9998/2021.2(49)214-231.

16. Tarakanov M. L., Antonyuk P. O. Organizational forms of integration of agricultural markets to global value chains. *Innovations economics.* Одеса: ДУ ІРЕЕД НАНУ, 2022. Т. 23. №1(82). С. 90–98. https://doi.org/10.31520/ei.2022.24.1(82).90-98.

УДК 331.1+005.95/.96

Олена Чукурна,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри маркетингу, менеджменту,
публічного управління та адміністрування,
декан факультету Бізнесу та Соціальних комунікацій
Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку
(м. Одеса, Україна)

Олеся Сноз,
студентка Державного університету
інтелектуальних технологій і зв'язку

Катерина Маленька,
студентка Державного університету
інтелектуальних технологій і зв'язку

СУЧАСНІ МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Анотація. *Розглянуто інноваційні методи управління персоналом, їх переваги та недоліки, проаналізовано сучасні методи розвитку персоналу підприємства, що є одним з найважливіших завдань сучасного підприємства.*

Abstract. *Innovative methods of personnel management, their advantages and disadvantages are considered, modern methods of enterprise personnel development are analyzed, which is one of the most important tasks of a modern enterprise.*

На сьогоднішній момент важливим фактом розвитку конкурентоспроможності підприємства і досягнення поставлених економічних цілей є ефективне управління персоналом. Для реалізації постійного впливу на співробітників підприємства задля контролю виконання ними посадових обов'язків і мотивації їх до активної ефективної роботи застосовуються особливі способи управлінського впливу – методи управління персоналом.

Основні та допоміжні методи управління персоналом допомагають підвищити рівень лояльності працівників підприємства, зацікавити їх в максимізації результатів своєї праці; співробітникам компанії мати змогу запропонувати людям обслуговування на

високому рівні, підприємство повинно мати в наявності професійно підготовлений та кваліфікований персонал. Адже, люди та технології постійно розвиваються, тому і для ефективної діяльності організації необхідно шукати більш інноваційні методи управління своїми співробітниками.

Упровадження інновацій у кадровій сфері вимагає від підприємства змін у навчанні та підготовці персоналу, у найманні на роботу, інформаційному забезпеченні працівників, а також у психологічній підтримці і мотивації своїх підлеглих. Для вирішення цих завдань і існують методи управління персоналом.

До інноваційних методів управління персоналом можна віднести наступні:

— підбір персоналу – це ретельний відбір претендентів на запропоновану посаду, для того, щоб отримати кращих працівників, які допоможуть розвинутися компанії;

— оцінка діяльності – це процес встановлення рівнозначності між вимогами посади та характеристиками працівника;

— навчання персоналу – це підвищення за допомогою тренінгів та семінарів кваліфікації персоналу;

— система винагород – це мотивація персоналу за допомогою заохочень та винагород;

— управління кар`єрою – досягнення цілей у кар`єрному зростанні.

Переваги та недоліки інноваційних методів управління відображені у таблиці 1 [4].

Проаналізувавши переваги та недоліки інноваційних методів управління персоналом, можна зробити висновок, що переваг набагато більше, ніж недоліків.

Серед недоліків основними є: економічні витрати та витрати часу, тобто всього два, а переваг безліч, основними з яких є: постійна оцінка персоналу, завдяки якій ми можемо сформувати особливості працівників та їх подальший шлях; підвищення кваліфікації, тобто ми отримуємо висококваліфіковану робочу силу; мотивації для підвищення конкуренції між співробітниками, підвищення розвитку підприємства та інші.

Таким чином, ефективне управління персоналом є одним з найважливіших завдань сучасного підприємства. Найбільш складним

моментом у процесі навчання є засвоєння методів самостійного надбання знань.

Таблиця 1

Переваги та недоліки інноваційних методів управління персоналом

	Переваги	Недоліки
Підбір персоналу	Можливість постійної професії та психологічної оцінки працівників з подальшим урахуванням особливостей організації та посади працівника у майбутньому.	Витрати часу та капіталу.
Оцінка діяльності	Активність у сфері інноваційної діяльності, створенні нового, через можливості обговорення своєї роботи з керівництвом.	Витрати великої кількості часу.
Навчання персоналу	Підвищення потенціалу працівників і всієї компанії в цілому, продуктивності персоналу.	Витрати на тренінги, на навчальну літературу.
Система винагород	Зростання вмотивованості у працівників до створення нових проєктів, підвищення рівня задоволеності працею.	Економічні витрати.
Управління кар'єрою	Підвищення зацікавленості сферою діяльності підприємства; зниження плинності кадрів.	Підвищення рівня конкуренції серед працівників.

Використовуючи різні методи розвитку, можна управляти компетентністю персоналу та підвищувати ефективність його роботи (табл. 2).

Таблиця 2

Сучасні методи розвитку персоналу підприємства

№	Метод	Можливості використання (опис)
1	Тренінг	Мінімум інформації і максимум вправ на відпрацювання навичок. Застосовується для розвитку навичок для невеликої групи осіб.
2	Кейс	Стадія Інтерактивна технологія для короткострокового навчання менеджерів на основі бізнес-ситуацій. Мета – навчити аналізувати інформацію, сортувати її для вирішення поставленого завдання, виявляти ключові проблеми, вибирати оптимальне рішення.
3	Коучинг	Нова форма консультативної підтримки, засіб сприяння, допомоги в пошуку вирішень або подолання будь-якої складної ситуації. Завдання коуча – не надати знання або навички, а допомогти людині самостійно знайти їх і закріпити на практиці.
4	E-learning	Масовий метод дистанційного навчання у вигляді електронних книг, відеоуроків, комп'ютерних вправ. Ефективність виявляється в переданні знань великій кількості людей.
5	Самонавчання	Проходить в індивідуальному порядку за умови стимулювання навчання з використанням різноманітних матеріалів: книг, документації, аудіо-, відео- і мультимедійних програм.

У сучасних умовах триває процес розвитку та оновлення концепції управління персоналом, при цьому удосконалюються як системи управління персоналом, так і метод та інструменти, що використовуються. Працівник із його особистісними та професійними характеристиками з об'єкта управління перетворився на об'єкт вивчення з метою розробки та застосування таких технологій, які дадуть змогу створити найкращі умови для реалізації потенціалу працівників та

максимального задоволення їх очікувань та потреб. З огляду на це, необхідна активізація використання сучасних персонал-технологій, які відповідають умовам бізнес-середовища, а також дають змогу вирішувати поточні питання трудової діяльності персоналу, вони сприяють підвищенню ефективності управління персоналом.

Список використаних джерел

1. Галай М. В., Касатка І. М. Прогресивні методи та форми рекрутингу в умовах трансформаційного середовища. *Молодіжний вісник ХНЕУ ім. С. Кузнеця*. 2019. № 9. С. 58–60.

2. Информационные технологии для HR-сферы. URL: https://www.galaktika.ru/hcm/informatsionnye-tehnologii-dlyahr-sfery.html (дата звернення: 31.03.2023).

3. Рябоконь Т., Кухарук О., Гасай Л., Онипко Л., Ярош М. HR-брендинг в Україні. Теорія і практика. К.: Джерела М. 2017. 116 с.

4. Семів Л. К. Управління персоналом в умовах економіки знань. К.: УБС НБУ, 2011. 406 с.

УДК 338.43

Олена Радова,
кандидат економічних наук, доцент кафедри
управління, фінансів та адміністрування
Одеського інституту МАУП

Юлія Зеленько,
студентка 1 курсу спеціальності «Менеджмент»
Одеського інституту МАУП

РИНОК: СУТНІСТЬ, ФУНКЦІЇ ТА УМОВИ ФОРМУВАННЯ

Анотація. *Розкрито сутність ринку, акцентовано увагу на трьох основних економічних завданнях, вирішенню яких сприяє ринок. Висвітлено рівновагу ринкових цін, поняття та передумови, які забезпечують ефективне функціонування ринку. Також обґрунтовано особливості купівлі-продажу та формування попиту продукції.*

Ключові слова: ринок, попит, гроші.

Abstract. *The essence of the market is revealed, attention is focused on three main economic tasks, the solution of which contributes to the market. Equilibrium of market prices, concepts and prerequisites that ensure effective functioning of the market are highlighted. The peculiarities of buying and selling and the formation of demand for products are also substantiated.*

Keywords. market, demand, money.

Вступ. Ринок, як сфера обміну, система товарно-грошових відносин між виробниками і споживачами матеріальних благ і послуг, є одним із важливих досягнень людства на всіх етапах свого розвитку. Розглядаючи сутність поняття ринок, необхідно відмітити, що першу спробу дати наукове визначення ринку зробив французький економіст А. Курно. Він вважав, що ринок – це будь-який район, де взаємовідносини покупців і продавців настільки вільні, що ціни на одні й ті ж самі товари мають тенденцію легко і швидко вирівнюватися [2, с. 135].

Можна сказати також, що ринок – це мережа спеціалізованих банківсько-фінансових установ, що забезпечує взаємодію та врівноваження попиту та пропозиції на гроші як специфічний товар.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку і вдосконалення ринків України висвітлені у працях: В. Г. Андрійчука, В. І. Бойка, П. І. Гайдуцького, М. Ю. Коденської, Ю. С. Коваленка, П. Т. Саблука, О. М Шпичака, М. Й. Маліка, Л. Ю. Мельника, В. Я. Меселя-Веселяка, С. В. Мочерного, О. М. Онищенка, В. М. Рабштина, Л. В. Романової, Л. М. Худолій, В. В. Юрчишина та ін. Проте слід визнати, що, на жаль, в економічній літературі єдиної точки зору щодо сутності ринку немає, відсутні і дослідження по комплексному вивченню питань, пов'язаних з його розвитком. Проблема залишається актуальною, що і стало передумовою для проведення дослідження.

Метою дослідження є визначення сутності ринку, аналіз теоретичних аспектів становлення і функціонування ринку з метою узагальнення і уточнення поглядів учених-економістів на сутність, види, значення, функції, складові та необхідність активізації його розвитку.

Викладення основного матеріалу дослідження. Насамперед, треба розглянути сутність поняття «ринку». Ринок – це обмін, який здійснюється за законами товарного виробництва і обігу, тобто товар-гроші.

Як явище господарського життя ринок з'явився багато сотень років тому внаслідок природно-історичного розвитку виробництва і обміну, що породили товарне ведення господарства. Відбувалося це через розвиток суспільного поділу праці, появу економічно самостійних, юридично незалежних господарюючих суб'єктів і перехід від натурального виробництва до прямого продуктообміну, а потім – і до товарного обміну та ринку.

У сучасному розвиненому суспільстві, де, з одного боку, неухильно зростає кількість товарів, покупців і продавців, а з іншого – розвиваються засоби зв'язку, купівля-продаж може здійснюватися за допомогою телефону, поштою та іншими сучасними засобами зв'язку. Для цього не потрібний безпосередній контакт суб'єктів ринкових відносин, а отже, місце для їхньої зустрічі. Виходячи з цього, можна зробити такий висновок.

Ринок – це обмін, який здійснюється за законами товарного виробництва і обігу. Проте, коли мова йде про ринок як сферу обміну, слід мати на увазі, що це не просто сфера обміну (він може відбуватися і у неринковій формі – наприклад, бартеру), а така сфера, в якій обмін товарів здійснюється за суспільною оцінкою, що знаходить своє

відбиття у ціні. Інакше кажучи, збалансування актів купівлі-продажу має досягатися за допомогою цін. Це положення має надзвичайно важливе значення, тому що лише ринок виконує роль механізму, через який досягається рівновага попиту і пропозиції.

Як бачимо, ринок – це механізм координації різноманітної діяльності людей через систему цін. Виникає запитання: як же діє ринковий механізм, чому виробники, яких тисячі й мільйони, виробляють одяг, взуття, продукти харчування, автомобілі, телевізори, верстати, книжки, відтворюють економічний порядок. Ринок сприяє вирішенню трьох основних економічних завдань: що, як і для кого виробляти.

1. Що виробляти, які товари, послуги, визначають не парламент чи уряд, а покупці та продавці. Перші платять гроші за певні товари, які представлені на ринку, а другі виробляють ті товари, що мають збут і приносять прибуток. Адже, якщо немає попиту на якийсь товар, то на його виробництво будуть витрачені матеріали, сировина, знаряддя праці, робоча сила, а отже, і фірма чи виробник матимуть збитки. Ясно і те, що покупець заплатить за певний товар ціну, яка його влаштовує, а продавець віддасть свій товар за суму, що принесе йому вигоду. Отже, головна роль у вирішенні питання, що виробляти, у ринковому механізмі належить ціні.

2. Як виробляти товари, визначає конкуренція між виробниками. Застосовуючи примітивну техніку, технологію, організацію виробництва, суб'єкти господарської діяльності матимуть індивідуальні витрати виробництва, вищі за суспільно необхідні, а отже, продаватимуть свої товари за цінами, які нижчі, ніж витрати на ці товари. В результаті вони стануть банкрутами. Отже, конкуренція спонукає всіх товаровиробників зменшувати витрати виробництва, що можливо завдяки запровадженню нової техніки, технології, організації виробництва тощо.

3. Для кого виробляти товари, визначає попит. Якщо населення отримує високі доходи, то воно може купувати різноманітні товари. Якщо більшість населення країни має обмежені доходи, вона купуватиме лише предмети першої необхідності. У першому випадку попит стимулюватиме виробництво, а в другому – дестимулюватиме і зумовлюватиме його згортання.

Важливим споживачем, а отже, стимулятором виробництва є підприємства, фірми. Якщо вони отримують значні прибутки, то купують чинники виробництва, зокрема матеріали, сировину, техніку,

робочу силу, що сприяє розвитку виробничого споживання. І, навпаки, при значній збитковості підприємств попит на чинники виробництва зменшуватиметься. Замовниками різних товарів можуть бути і уряд, і іноземні фірми, що також визначає спрямованість виробництва.

Ринок забезпечує зв'язок між виробництвом і споживанням, пропорційність процесу відтворення, його цілісність. Тут відбувається суспільне визнання створеного продукту, суспільного характеру праці, що втілюється в ньому. Будь-яка споживна вартість починає служити людям лише після її реалізації, а праця, витрачена на виробництво товару, стає суспільно необхідною. Відбувається це завдяки досягненню рівноваги між попитом і пропозицією. На ринку кількість товарів, яку хочуть купити покупці, має відповідати кількості товарів, яку хочуть продати продавці. У цьому разі ціни встановлюються на рівні попиту і пропозиції, що й веде до рівноваги.

Таким чином, ціна рівноваги – це ціна, за якої пропозиція відповідає попиту. Рівновага ринкових цін забезпечує збалансованість між різними галузями виробництва, виробничою і невиробничою сферами, між сумою вартостей і цін товарів, між платоспроможним попитом і пропозицією.

Якщо ж рівноваги між попитом і пропозицією немає, то ринок через такий його важіль як ціна впливає і на виробництво. Недостатня кількість певних споживних вартостей на ринку призводить до підвищення на них цін і навпаки. Це, в свою чергу, впливає на виробництво, зумовлює його розгортання або скорочення.

Для того щоб була побудована ринкова економіка, функціонував реальний ринок, який виконував би притаманні йому функції, мають бути відтворені передумови, випробувані світовою практикою. До них належать:

- ✓ наявність суб'єктів ринкових відносин, які, будучи економічно та юридично незалежними, можуть вступати у рівноправні партнерські відносини з приводу купівлі-продажу. Досягти цього можна створенням різноманітних форм власності – індивідуальної, приватної, акціонерної, державної, кооперативної, змішаної;
- ✓ еквівалентний обмін товарів. Ринок, за своєю природою, економічної допомоги, пільг не визнає;
- ✓ конкуренція, яка надає усім суб'єктам господарювання можливість вільної підприємницької діяльності: свободи вибору покупців, постачальників, будь-яких контрагентів, примушує підприємців застосовувати найпередовішу техніку і технологію,

сприяючи цим зменшенню витрат виробництва, підвищенню ефективності економіки;

- ✓ вільне ціноутворення, що як елемент конкуренції та головний механізм контрольно-регулюючої функції ринку сприяє поєднанню інтересів суб'єктів економічного життя, стимулюючи їх раціонально використовувати елементи виробництва;
- ✓ реальна інформація про ринок у його суб'єктів.

Якщо подібних умов не створено, то те, що називають ринком, є псевдоринком, де гроші не виконують своїх функцій.

Ринок є об'єктивною категорією. Проте суспільство, в тому числі держава, можуть створити сприятливі умови для його відтворення. Єдність економічних і юридичних передумов є середовищем, в якому відтворюються ринкові відносини, здійснюється купівля-продаж.

Особливості «купівлі-продажу» визначаються специфікою понять:

- ✓ «товар», що купується-продається на ринку, - цим «товаром» є гроші;
- ✓ «ціна» на грошовому ринку має умовний характер і форму процента на позичені (чи залучені) кошти. Розмір процента визначається споживчою вартістю грошей, тобто їх здатністю приносити покупцю додатковий дохід;
- ✓ «продаж» грошей – це форма їх передачі власником у тимчасове користування в обмін на інструменти, які дають можливість зберегти право власності на ці гроші та одержати відсотковий дохід;
- ✓ «купівля» грошей – це форма одержання суб'єктами ринку у своє розпорядження певної суми грошей.

На формування попиту продукції впливають такі фактори:

- ✓ споживачів: чим вони вищі, тим вище попит на даний товар;
- ✓ очікування споживачів: якщо вони чекають підвищення цін, при високій інфляції попит може зростати, при очікуванні зниження цін попит може спадати;
- ✓ смаки і уподобання споживачів: чим вони мінливіші, тим більша ймовірність коливання попиту;
- ✓ рівень сервісу: уважні продавці, гарантії тощо ведуть до підвищення попиту;
- ✓ наявність товарів-замінників;
- ✓ якість продукції;
- ✓ кількість (насиченість) споживачів;

- ✓ реклама продукції [3, с. 134].

Ключовою функцією ринку є балансування попиту і пропозиції грошей і формування ринкового рівня процента як ціни грошей. У зв'язку з цим особливого значення набуває розуміння механізмів формування попиту та пропозиції грошей.

Насамперед попит на гроші – це певний, заздалегідь визначений запас грошей, який прагнуть мати у своєму розпорядженні економічні суб'єкти.

Попит можна розділити на три частини:

- ✓ попит на залишок грошей, що необхідний для здійснення поточних платежів (назвемо його поточною касою).

Цей вид попиту спричинений трансакційним мотивом – економічні суб'єкти постійно мають потребу у грошах для особистого і виробничого споживання. Такі гроші повинні мати ліквідну форму для негайного використання;

- ✓ попит на тривалий запас грошей, як ресурс купівельної спроможності, який або принесе додатковий дохід, або забезпечить сплату платежів у майбутньому.

Такий вид попиту спричинений мотивом обережності, який теж має трансакційне призначення. Так грошовий запас необхідний для відшкодування непередбачених втрат як страховий резерв, а також для подій, не пов'язаних із втратами, а навпаки, з можливістю одержати непередбачені доходи (наприклад, у випадку непередбаченого зниження цін вигідно купити товар чи сировину);

- ✓ попит на постійний запас грошей, необхідних як заощадження чи нагромадження, покликаний приносити власникові дохід [1, с. 49].

Цей попит пов'язаний із спекулятивним мотивом, коли економічні суб'єкти бажають мати у своєму розпорядженні певний запас грошей, з тим, щоб за сприятливих умов перетворити їх у високодохідні фінансові інструменти, а при погіршенні цих умов та зростанні ризику збитковості наявних фінансових інструментів перетворити їх у грошову (малодохідну, але безризикову) форму. Ідея спекулятивного мотиву попиту на гроші теж належить Дж. М. Кейнсу.

Висновки. Сутність ринку системно розкриваються у виконуваних ним функціях. Ринкова система слугує не тільки механізмом, завдяки якому суспільство вирішує, як розподіляти свої ресурси та вироблену з них продукцію, але і саме за її допомоги такі рішення реалізуються на практиці. Основними елементами

функціонування ринкового механізму є попит, пропозиція та ціна. Стабільність та ефективне функціонування ринку, зведення в єдине місце покупців та продавців, забезпечення руху товарів і послуг, грошей, робочої сили, тощо здійснює інфраструктура ринку.

Список використаних джерел

1. Баранова, А. С., Зайцев О. В. Проблеми забезпечення сталості грошової одиниці України. *Економічні проблеми сталого розвитку:* тези доповідей науково-технічної конференції викладачів, співробітників, аспірантів і студентів факультету економіки та менеджменту, присвяченої Дню науки в Україні та 60-річчю СумДУ, 21-25 квітня 2008. Суми: СумДУ, 2008. Т.2. С. 49–54.

2. Економічна теорія: Навч. посібник / За ред. В. О. Білика, П. Т. Саблука; 4-е вид., перероб. та доп. К.: ННЦ ІАЕ, 2004. 560 с.

3. Оганесян В. С. Економічна сутність ринку продукції тваринництва. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* С. 133–136.

УДК 331.5:331.54/55(477)

Наталя Мамай,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарної та фундаментальної підготовки
Дніпровського інституту МАУП
(м. Дніпро, Україна)

МОБІЛЬНІСТЬ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Анотація. Розглядаються особливості формування та функціонування трудової мобільності в умовах соціально-економічних перетворень: проводиться аналіз соціально-економічних факторів трудової мобільності, особливості їх впливу на рух робочої сили в умовах ринкової економіки; розкривається механізм функціонування трудової мобільності на ринку праці на сучасному етапі; аналізується ступінь мобільності в якості фактора, який відбиває стан зайнятості соціально-демографічних груп населення.

Ключові слова: мобільність, трудові ресурси, ринок праці, соціально-професійна мобільність, фактори трудової мобільності, мотивація, зайнятість, сегментація ринку праці.

Abstract. The paper deals with peculiarities of formation and functioning of labour mobility under conditions of social and economic transformations. The authfor analyses social and economic factors of labour mobility, peculiarities of their influence upon manpower movement under market economy, as well as the extent of mobility as the factor which reflects the state of employment of socio-demographic groups of population. The functioning mechanism of labour mobility on the labour market at the present stage has been described as well.

Keywords: mobility, labour resources, labour market, socio-professional mobility, factors of labour mobility, motivashion, emploment, market labour division.

Вступ. При виборі шляхів реформування ринку праці в сучасних умовах на перший план виходить потреба вивчення закономірностей трудової мобільності як основної умови розвитку й функціонування ринку праці та трудових відносин. Аналіз інтенсивності та структури трудової мобільності в цілому та її складових зокрема дозволяє встановити закономірності механізму її

функціонування на ринку праці, способи адаптації трудових ресурсів на підприємствах, напрями їх перерозподілу.

Постановка проблеми. Таким чином, актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю пошуку нових підходів до вивчення й регулювання процесів трудової мобільності як у рамках трудових колективів, так і в ширшому плані – на ринку праці в умовах ринкових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми трудової мобільності вивчалися у роботах багатьох як зарубіжних (М. Вебер [1], П. О. Сорокін [2], Дж. Кейнс [3], В. І. Добреньков та А. І. Кравченко [4], С. С. Фролов [5], Н.Н. Седова [6], А. А. Іванков [7], А. В. Менжерс [8], Н. В. Белікова [9], Т. Н. Іванова [10], Е. Б. Палховська [11], О. С. Вакуленко [12] та ін.), так і вітчизняних учених (Н. В. Коваліско [13], Н. В. Тілікіна [14], Е. Б. Бойченко [15], О. М. Білик [16], В. В. Крівошей [17], Л. Л. Сушенцева [18], І. Г. Герасимова [19], М. Р. Личковська [20]. М. М. Біль [21] та ін.).

Дослідження Дж. Стюарта Мілля [22], Дж. Голдторпа [23], П. О. Сорокіна [24] направлені на розгляд соціального об'єкта в динаміці, на зміну в часі його кількісних та якісних змінних. Так, П. О. Сорокін розглядав зміну соціального становища індивідів як переміну їхнього місця розташування в соціальному просторі [24, с. 297]. Його робота цікава тим, що в ній він провів паралель між соціальною та професійною мобільністю, визначивши їх причинно-наслідкові зв'язки та вплив на становище людини в структурі соціально-суспільних відносин. Науковці Е. Зеєр [25], Н. Коваліско [13], Личковська М. Р. [20] розглядають мобільність як міждисциплінарне поняття. Ці точки зору є, на наш погляд, вірними.

Незважаючи на відносно солідну розробку тематики дослідження, процеси трудової мобільності потребують постійного вивчення, враховуючи їхню залежність від змін соціально-економічної та політичної ситуації, тому перспективним напрямком для вивчення залишаються питання мобільності трудових ресурсів у контексті соціально-економічних перетворень, зокрема аналіз факторів, що впливають на рух робочої сили в умовах ринкової економіки.

Об'єктом дослідження виступають трудові ресурси, які формують ринок праці. **Предмет дослідження** – особливості формування й функціонування трудової мобільності в умовах соціально-економічних перетворень.

Метою цього дослідження є аналіз соціально-економічних чинників формування та функціонування трудової мобільності в умовах ринкової економіки. Завдання:

- провести аналіз соціально-економічних факторів трудової мобільності та виявити особливості їх впливу на рух робочої сили в умовах ринкової економіки;
- розкрити механізм функціонування трудової мобільності на ринку праці на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «трудова мобільність» – це складне міждисциплінарне поняття з огляду на багатофакторність його утворення. Основними чинниками, що зумовлюють мобільність робочої сили на ринку праці, є соціально-економічні. Тому розглянемо структуру функціонування трудової мобільності з погляду обумовленості цими чинниками.

Структура механізму дії мобільності робочої сили на ринку праці складається з п'яти основних елементів.

Перший структурний елемент механізму дії системи мобільності робочої сили – це господарський механізм і спосіб його управління. На господарський механізм впливають, з одного боку ринок, з іншого – держава. А у зв'язку з дедалі більшим процесом регіоналізації на господарський механізм впливають і місцеві органи управління. Ринок і держава – це ланки органічної структури, що функціонує в рамках господарського механізму. Внаслідок цього господарський механізм є інструментом, за допомогою якого здійснюється рух робочої сили на ринку праці.

Другий елемент механізму дії системи мобільності робочої сили на ринку праці – соціальна структура суспільства, що визначає соціальне оточення індивіда. Основу соціального оточення складають економічні відносини, які визначають розподіл суспільства на соціальні групи.

Третій елемент – економічне становище індивіда. Воно знаходить своє вираження в процесах ціноутворення на працю. Ціна праці об'єднує в собі воєдино початкові й кінцеві результати мобільності робочої сили.

Четвертий елемент являє собою мотиваційні механізми економічної поведінки людини на ринку праці. Він визначає рух людини від одних потреб до інших, його реакцію на зміну умов функціонування економічної системи.

П'ятий елемент представлений рухом робочої сили на ринку праці, тобто самою мобільністю. Він знаходиться в причинно-наслідковій залежності від господарського механізму, економічного становища індивіда, соціальної структури суспільства та мотиваційних механізмів поведінки працівника на ринку праці. У той же час цей елемент є сполучною ланкою всіх інших чотирьох елементів.

Трудова мобільність показує чутливість реакції індивіда як носія робочої сили, з одного боку, на розвиток суспільної праці, стан загальної динаміки виробництва, впровадження досягнень науки і техніки у виробництво, на валові інвестиції, а з іншого боку, на розміщення факторів виробництва, зміни в соціально-економічному становищі індивіда, на мотиваційні механізми поведінки людини на ринку праці. Тому складовими мобільності трудових ресурсів є пропозиції робочих місць і пропозиція робочої сили на ринку праці, які визначають напрями руху робочої сили, їх форми і функції.

Мобільність робочої сили поділяється на соціально-професійну й територіальну. Соціально-професійна мобільність являє собою процес зміни змісту трудової діяльності, викликаної різними причинами. Територіальна мобільність – це міграція, під якою розуміється саме просторове переміщення працездатного населення, яке викликається змінами в розвитку й розміщенні виробництва, умовами існування робочої сили. Мобільність робочої сили характеризується певними факторами, які можна поділити на чотири групи:

• ті, що передбачають необхідність змін у мобільності робочої сили;
• ті, що відображають бажаність мобільності в силу цілого ряду соціально-економічних обставин;
• ті, що оцінюють легкість мобільності через систему характеристик, які можуть сприяти або перешкоджати їй;
• ті, що відображають інформованість людини про можливі варіанти мобільності, важливі в умовах соціально-економічних перетворень.

Детермінуючими факторами трудової мобільності є саме соціально-економічні обставини, які, в свою чергу, нерозривно пов'язані з мотивацією переміщень. Зокрема, це екстремальні мотиви (переміщення відбуваються внаслідок або реальної кризи певної сфери зайнятості, або «передбачення» неперспективності робочих місць самими працівниками); мотиви максимального чи мінімального досягнення й збереження (наприклад, збереження попереднього рівня оплати праці); майнові мотиви (вирішальне значення має можливість

або стати власником, або вигідно й безболісно «позбутися» конкретних засобів виробництва з метою бажаної зміни зайнятості); непрямі мотиви (формально переміщення відбуваються заради якихось нематеріальних цілей – відповідності роботи спеціальності й кваліфікації, кращих організаційних умов праці).

Як підкреслював Р. Інглхарт [26], система переваг і орієнтирів конкретної людини, як правило, формується ще на початку життя й згодом змінюється дуже рідко. Тому частка людей з відверто вираженими «постматеріалістичними» орієнтирами буде збільшуватися лише в міру зміни поколінь, що вступають в життя з новими ціннісними установками. Тому, на відміну від високорозвинених країн, де провідними мотивами стають «постекономічні» збудники (самовдосконалення, накопичення нових знань, соціальне визнання), в Україні в результаті соціально-економічних змін на перший план виходять такі мотиви трудової мобільності, як матеріальне забезпечення, удосконалення умов праці, професійно-кваліфікаційні показники трудової діяльності, можливість вирішення житлового питання.

Слід зазначити, що ступінь мобільності, яка відображає готовність і можливість населення змінювати соціальний статус, професійну приналежність і місце проживання, є найважливішим фактором, який відображає стан зайнятості всіх соціально-демографічних груп населення. Під соціальним змістом зайнятості слід розуміти стійку систему поведінки соціальних груп у сфері зайнятості, взаємодію цих груп між собою й державою, систему, регульовану, з одного боку, соціальними інститутами даного суспільства, з іншого – соціально-економічним становищем цих груп, їх соціальними інтересами, ціннісними орієнтаціями, соціальними установками. Основу соціального механізму зайнятості становить активність соціальних груп, що зв'язує всі елементи системи в єдине ціле. Для оптимізації роботи соціального механізму зайнятості необхідний постійний аналіз результатів активності соціальних груп в економічній і соціальній сферах, рівня розвитку продуктивних сил суспільства, обсягу й структури національного доходу, соціальних якостей працівника. При вивченні дії цього механізму особливу увагу необхідно приділити таким аспектам, як:

- залежність економічного розвитку від поведінкових чинників, оскільки положення та інтереси різних соціальних груп зумовлюють

відповідні способи поведінки у сфері зайнятості, в тому числі й ті, що суперечать економічним інтересам держави;

- залежність елементів соціального механізму від культурного середовища, яке формує певні традиції, стереотипи поведінки, соціальні норми;
- залежність методів державного регулювання сфери зайнятості від діяльності та поведінки певних соціальних груп.

При цьому необхідно пам'ятати, що вирішення економічних і соціальних аспектів проблеми зайнятості можуть суперечити один одному. У такому випадку необхідно шукати компроміс, не забуваючи, однак, що від ступеня реалізації економічних критеріїв залежить і можливість відступу від них заради досягнення соціальних цілей.

Соціальна структура робочої сили є найважливішим чинником сегментації ринку праці. До його окремих «фрагментів» традиційно «прив'язані» певні соціальні групи. Як справедливо відзначав О. Шкаратан, ці жорсткі функціонально-інституційні структури, що розподіляють зайнятих за відповідними сегментами ринку праці, є фактором їх соціального відтворення [27, с. 203].

Таким чином, конкретним секторам ринкової стратифікації відповідають стійкі механізми професійної соціалізації працівників, що передаються через систему міжпоколінної мобільності.

До основних причин соціальної сегментації ринку праці можна віднести: освітні, вікові, гендерні, етнічні, конфесійні, територіально-регіональні. Одні з них, наприклад, рівень освіти, необхідно відносити до факторів, що передбачають об'єктивну диференціацію працівників по щаблях професійної компетенції і є природним наслідком тих переваг, які вони отримують в процесі вибору того чи іншого робочого місця. Те ж можна сказати і про регіональні фактори, коли альтернативи вибору робочих місць залежать від конкретних можливостей людей долати просторово-часові бар'єри професійної мобільності.

Гендерні, етнічні, конфесійні причини вказують на видимі чи латентні чинники професійної дискримінації та сегрегації, які домінують у тих чи інших соціальних системах. Тут соціальна нерівність, що «вимірюється» такими критеріями, як стать, раса, етнос, походження й т. ін., визначає селективні механізми розподілу працівників по різних зонах професійної спеціалізації. Необхідно зазначити, що в цьому випадку критерії компетенції часто не мають домінуючого значення у відданні переваги роботодавців, а

заміщуються іншими стандартами: лояльності, соціальної приналежності, протекціонізму, корпоративної солідарності.

Таким чином, ринок праці не може розглядатися як гомогенне утворення, в тому числі з причин суто соціального характеру. Мова йде про те, що рекрутування робочої сили опосередковується механізмами соціальної стратифікації, які здійснюють селекцію зайнятих на робочих місцях у відповідності до встановлених соціальними стандартами певної економічної культури та відповідними їй перевагами професійного вибору як з боку роботодавців, так і працівників.

Сутність механізму дії системи мобільності робочої сили в повній мірі проявляється у виконуваних нею (системою) функціях розподілу, перерозподілу та оновлення робочої сили на ринку праці. Розподіл робочої сили виражається у вступі на ринок праці випускників шкіл, професійно-технічних, закладів передфахової вищої та вищої освіти, тобто осіб, які вперше розпочинають трудову діяльність.

Перерозподіл робочої сили на ринку праці являє собою часткову форму розподілу робочої сили, яка зумовлена суспільним поділом праці. Суспільний поділ праці веде до розподілу суспільного виробництва на види, галузі та сфери, співвідношення між якими виростає з потреб суспільства. За допомогою мобільності робочої сили на ринку праці як реакції на зміну співвідношення між видами, галузями й сферами економіки здійснюється переміщення працівників від одних видів праці до інших на вторинному ринку праці.

Оновлення робочої сили на ринку праці виявляється у формуванні нової якості робочої сили, яка відбувається під впливом суспільного розподілу праці. У цьому випадку суспільний поділ праці змінює функції праці. Тут важливими є не лише зміна змісту праці, але й постійне поліпшення умов праці та всебічний розвиток людини. У формуванні нової якості робочої сили значну роль відіграє освіта, підготовка кадрів, зростання професійної майстерності й кваліфікації. Саме на цій основі відбувається зміна структури робочої сили.

Висновки. З наведеного можна зробити наступні висновки.

1. Проведений аналіз соціально-економічних чинників, що впливають на трудову мобільність, показав, що найбільші можливості у сфері впливу на процеси трудової мобільності закладені в групі особистісних чинників, що формуються на рівні працівника, до яких відносяться: економічні фактори, фактори соціально-культурної та професійної орієнтації, рівень і якість освіти суб'єкта трудових переміщень, вік, стаж роботи.

2. В умовах ринкової економіки соціальну сегментацію ринку праці зумовлюють механізми соціальної стратифікації, які здійснюють селекцію зайнятих на робочих місцях у відповідності до встановлених соціальними стандартами певної економічної культури та відповідними їй перевагами професійного вибору з боку роботодавців і працівників.

3. З метою докладнішого опису системи мобільності трудових ресурсів як соціально-економічного процесу необхідно вдатися до побудови стійкої системи відносин індивіда, соціальних груп і держави, й розглядати їх тільки в умовах тісної взаємодії. Дана система регулюється, з одного боку, державою, її політичними й правовими органами, переважаючим господарським механізмом, ступенем розвитку регіонів і розміщенням ресурсів, національними та історичними традиціями, а з іншого – соціально-економічним становищем індивіда та його приналежністю до певного соціального оточення, соціального шару, які значною мірою визначають мотивацію поведінки на ринку праці.

Список використаних джерел

1. Вебер М. Избранные произведения. Москва: Прогресс, 1990. 804 с.

2. Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика: Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений / пер. с англ. В. В. Сапова. Санкт-Петербург: РХГИ, 2000. 1056 с.

3. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Москва: Прогресс, 2002. 187 с.

4. Добреньков В. И., Кравченко А. И. Социология: в 3 т. Москва: ИНФРА-М., 2000. Т. 2: Социальная структура и стратификация. 535 с.

5. Фролов С. С. Социология организаций. Москва: Гардарики, 2001. 304 с.

6. Седова Н. Н. Опыт диагностики трудовой мобильности. *Экономическая социология.* Москва, 2004. № 2. С. 101–108.

7. Иванков А. А. Трудовая мобильность в переходной экономике как объект социологического анализа: дис. … канд. соц. наук: 22.00.03. Москва, 2005. 163 с.

8. Менжерс А. В. Мобильность рабочей силы в системе отношений рынка труда: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. Саратов, 2005. 20 с.

9. Беликова Н. В. Социально-экономические аспекты мобильности рабочей силы в трансформирующейся экономике (На материалах Кыргызской Республики): автореф. дис. … канд. экон. наук: 08.00.01. Бишкек, 2011. 27 с.

10. Иванова Т. Н. Социально-трудовая мобильность современной молодежи: состояние и перспективы: региональная специфика: автореф. дис. ... докт. соц. наук: 22.00.03. Саратов, 2012. 47 с.

11. Палховская Е. Б. Экономическое поведение как фактор трудовой мобильности: социологический анализ. *Социологический альманах.* Москва, 2013. Вып. 4. С. 77–87.

12. Вакуленко Е. С. Моделирование миграции населения и рынков труда в России: дис. … докт. экон. наук: 08.00.13. Москва, 2021. 465 с.

13. Коваліско Н. В. Трудова мобільність регіонального ринку праці: дис. … канд. соц. наук: 22.00.07. Львів, 1999. 175 с.

14. Тілікіна Н. В. Концептуальні підходи до дослідження мобільності робочої сили. *Актуальні проблеми економіки.* Київ, 2008. № 11 (89). С. 185–193.

15. Бойченко Е. Б. Оцінка трудової мобільності жінок на регіональному ринку праці: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.07. Донецьк, 2008. 19 с.

16. Білик О. М. Основні напрями збереження і розвитку національного людського капіталу за рахунок активізації трудової мобільності. *Україна: аспекти праці.* Київ, 2009. № 1. С. 43–46.

17. Кривошей В. В. Трудова мобільність: особливості розвитку на українському ринку праці. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського.* Сер. Гуманітарні науки. Донецьк, 2010. № 3. С.38–42.

18. Сушенцева Л. Л. Формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах: теорія і практика: монографія / за ред. Н. Г. Ничкало. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2011. 439 с.

19. Герасимова І. Г. Формування професійної мобільності майбутніх фахівців аграрної сфери: монографія / за ред. Л.Б. Лук'янової. Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К». 2015. 512 с.

20. Личковська М. Р. Сутність та тенденції формування трудової мобільності: національні проблеми. *Економіка і суспільство.* Одесса, 2018. Вип. 18. С. 667–673.

21. Біль М. М. Просторова мобільність населення та її регулювання у контексті політики людського розвитку: автореф. дис. … докт. екон. наук: 08.00.07. Вінниця, 2019. 40 с.

22. Милль Дж. С. Основы политической экономии: в 3 т. Москва: Прогресс, 1981. Т. 3. 448 с.

23. Goldthorpe J. Social mobility and class structure in modern. Oxford: Clarendon press, 1987. 377 p.

24. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество. Москва: Политиздат, 1992. 543 с.

25. Зеер Э. Ф., Морозова С. А., Симанюк Э. Э. Профессиональная мобильность – интегральное качество субъекта инновационной деятельности. *Педагогическое образование в России.* Москва, 2011. № 5. С. 90–97.

26. Инглхарт Р. Культурная эволюция: как изменяются человеческие мотивации и как это меняет мир / пер. с англ. С. Л. Лопатиной; под ред. М. А. Завадской, В. В. Косенко, А. А. Широкановой; научн. ред. Э. Д. Панарин. Москва: Мысль, 2018. 347 с.

27. Шкаратан О. И., Радаев В. В. Социальное воспроизводство // *Социальная стратификация.* Москва: АСПЕКТ ПРЕСС, 1996. С. 200–221.

УДК 311.312

Олена Радова,
кандидат економічних наук, доцент кафедри управління,
фінансів та адміністрування Одеського інституту МАУП

Дмитро Глущенко, Григорій Запорожець,
студенти 2 курсу спеціальності Менеджмент
Одеського інституту МАУП

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ ТА ЇЇ ПОКАЗНИКИ

Анотація. *Розглянуто поняття системи національних рахунків, валовий продукт у системі національних рахунків, методи підрахунку валового продукту, показники національних рахунків: чистий внутрішній продукт, національний дохід, особистий дохід.*

Abstract. *The article discusses the concepts of the system of national accounts, gross product in the system of national accounts, methods of calculating gross product, indicators of national accounts: net domestic product, national income, personal income.*

Вступ. Система взаємопов'язаних економічних показників та класифікацій, які відображають найважливіші аспекти економічного розвитку, пов'язані з виробництвом і споживанням продуктів та послуг, розподілом і перерозподілом доходів, формуванням національного багатства країни, має назву: система національних рахунків.

Постановка проблеми. Взаємозв'язок показників є базисом для моделювання макроекономічних процесів у національній економіці, що використовуються як інформаційна база для обґрунтування управлінських рішень, формування та реалізації економічної політики держави; оцінки кон'юнктури ринку і вироблення економічної стратегії суб'єктів господарювання, координації зовнішньоекономічної і міжнародної діяльності. Ґрунтується на таких методологічних принципах:

1) в її основі лежить концепція економічного кругообігу, відповідно до якої виробництво і споживання продуктів та послуг, а також розподіл, перерозподіл і використання доходів розглядаються як різні, але взаємопов'язані аспекти процесу відтворення;

2) в її основі закладено умову тотожності продукту і доходу, тобто вартість продукту є сумою затрат факторів виробництва, яка дорівнює сумі доходів, одержаних власниками цих факторів;

3) ключовим поняттям у структурі показників виробництва є додана вартість, яка характеризує внесок конкретної сукупності факторів виробництва у створення вартості в економіці в цілому.

В узагальненому вигляді містить упорядковану інформацію про таке: всі суб'єкти господарювання, які беруть участь в економічному процесі (юридичні та фізичні особи); всі економічні операції, пов'язані з виробництвом продуктів та послуг, розподілом і перерозподілом доходів, нагромадженням активів та іншими аспектами економічної діяльності; всі економічні активи і пасиви, які формують національне багатство [1, с. 27].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Раніше Україна розраховувала баланс народного господарства. У його основі лежала концепція К. Маркса про трудову теорію вартості і про сферу матеріального виробництва, у рамках якого створювався національний дохід [2, с. 81]. Із балансу народного господарства випадала значна частина сфери послуг, зовнішньоекономічні зв'язки. Статистичні зведення і звіти, якими користувались господарники і науковці, директори і міністри, нерідко малювали неадекватну, перекручену картину. Наприклад, збір зерна вираховувався в бункерній вазі, що майже на 10 % перевищувало фактичний показник, обсяги випуску взуття завищувались, у порівнянні з даними зарубіжної статистики, приблизно на 20 % (у загальний показник включали взуття з гуми і полімерних матеріалів, а цю частину продукції зарубіжна статистика взуттям не вважає); виробництво консервів вираховувалось за кількістю умовних банок, а не за загальноприйнятим показникам – у метричних тонах [3, с. 28].

Дослідження, пов’язані з системою національних рахунків, проводили І. Бобух, В. Головко, В. Краєвський, Т. Моторина, М. Меламед, І. Нікітіна та інші науковці. Але проблема залишається актуальною.

Метою дослідження є аналіз системи національних рахунків та її показників, моделі економічного обороту, призначеної для узагальненого відображення функціонування економіки, також системи взаємозв’язаних узагальнюючих економічних показників, які характеризують виробництво, розподіл та використання кінцевого продукту і національного доходу, а також формування національного багатства країни.

Викладення основного матеріалу дослідження. Система національних рахунків характеризує процес виробництва, розподілу і

кінцевого використання ВВП за певний період часу, як правило, за рік. В умовах зростаючої глобалізації світогосподарських зв'язків більшість високорозвинутих країн засновують свої системи національних рахунків на міжнародних стандартах. Найважливішим з них є СНР-93, тобто система національних рахунків, яка розроблена спільними зусиллями ООН, МВФ, Світового банку, Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), відділу статистики Європейського Союзу і ухвалена статистичною Комісією ООН у 1993 році [4]. У ВВП входять й інші, тісно пов'язані з ним показники. Як вимірник валового річного обсягу виробництва, ВВП має один важливий недолік: він завищує обсяг виробництва на вартість річних амортизаційних відрахувань і на суму непрямих податків. Нас цікавить перш за все величина, яку виробництво реально додало до добробуту суспільства, а сума амортизаційних відрахувань, нагромаджених у спеціальних фондах, добробут суспільства не підвищує [5, с. 158]. Зменшивши величину ВВП на суму амортизаційних відрахувань, нарахованих за рік, отримуємо ще один макроекономічний показник – чистий внутрішній продукт. За допомогою цього показника вимірюється загальний річний обсяг виробництва товарів і послуг, який країна виробила і спожила у всіх секторах свого господарства. Іншими словами, чистий внутрішній продукт показує розмір доходу постачальників економічних ресурсів за надані ними землю, робочу силу, капітал, підприємницькі здібності, з допомогою яких створений цей чистий внутрішній продукт. Національний дохід – це зароблений дохід, але це не означає, що увесь цей дохід отримують домогосподарства. Особистий дохід (отриманий дохід) і національний дохід (зароблений дохід) відрізняються один від одного, бо частина зробленого доходу – внески на соціальне страхування, податки на прибуток корпорацій і нерозподілені прибутки корпорації – фактично не надходять домогосподарствам. До речі, частина доходу, яка надходить у домогосподарства (трансфертні платежі), не є результатом функціонуючих факторів виробництва.

Вважати особистий дохід таким, яким може розпоряджатися фізична особа, не можна. У цьому доході не враховані індивідуальні податки. Тому, дохід, який знаходиться в особистому розпорядженні, являє собою особистий дохід за вирахуванням індивідуальних податків. Індивідуальні податки складаються з особистих прибуткових податків, податків на особисте майно і податків на спадщину.

Реальний ВВП показує ринкову вартість обсягу продукції кожного року, виміряну у постійних цінах, тобто в грошах, які мають ту ж ціну, або купівельну здатність, як і в базовому році. Реальний ВВП є більш точною, у порівнянні з номінальним ВВП, характеристикою функціонування економіки. В останні три десятиріччя в західній економічній теорії все частіше підкреслюється, що ВВП не зовсім точно відображає добробут суспільства.

Висновки. Таким чином, система національних рахунків дозволяє розглянути підсумки ділової активності населення країни на стадіях виробництва, розподілу і використання ВВП. Зокрема, дозволяє державі (уряду) визначити основні цілі макроекономічної політики. Із метою приведення української статистичної звітності й методів економічного аналізу у відповідність із світовою практикою з 1988 року розпочато впровадження Системи національних рахунків в українську практику, що вимагало проведення великої роботи з перерахунку основних макроекономічних показників розвитку нашої країни і суттєво змінило картину структури національного господарства, динаміки і темпів його розвитку. У цій роботі Україна отримала значну методологічну підтримку з боку високорозвинутих країн Заходу. Сьогодні процес впровадження в українську практику СНР практично завершений.

Список використаних джерел

1. Підгорний А. З., Милашко О. Г. Система національних рахунків: навчальний посібник. Одеса, ОДЕУ, 2009 р. 121 с.

2. Герасименко С. С., Головко В. А., Нікітіна І. М. Система національних рахунків. Київ: ІВЦ Держкомстату України, 2005. 217 с.

3. Петрова В. Ф., Гавриличенко Є. В. Конспект лекцій з курсу «Система національних рахунків» для студентів 3 курсу заочної форми навчання за напрямом підготовки 6.030509 (0501) спеціальності «Облік і аудит» факультету післядипломної освіти і заочного навчання). Харк. нац. акад. міськ. госп-ва; Х.: ХНАМГ, 2010. 131 с.

4. Категорія: Національні рахунки. Укрстат. URL: https://ukrstat.gov.ua/imf/meta/NazR.html (дата звернення: 10.04.2023).

5. Макроекономіка: підручник / М. І. Макаренко, Т. О. Семененко, Ю. М. Петрушенко. 2-ге вид., переробл. Суми: Сумський державний університет, 2021. 307 с.

РОЗДІЛ 3

Аспірантські та студентські наукові публікації

УДК 342.7:612.6

Олексій Домбровський,
аспірант Національного університету
«Одеська юридична академія»

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри історії держави і права Національного
університету «Одеська юридична академія» Н. В. Аніщук

АКТУАЛЬНІСТЬ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕПРОДУКТИВНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. *У публікації обґрунтовується актуальність та сучасні виклики забезпечення репродуктивних прав людини.*

Abstract. *The publication substantiates the relevance and modern challenges of ensuring human reproductive rights.*

Вступ. Наукові досягнення у біології, медицині, генетиці, хімії якісно змінили можливості людини у продовжені власного роду. Це змінює традиційні уявлення про батьків і дітей, сім'ю та в певній мірі втрачається існуюча монументальність. Можна навіть сказати, що вони вимагають певну їх зміну відповідно до нових існуючих реалій. Факти зачаття дитини після смерті батьків чи одного з них, наявність двох генетичних матерів, відвернення спадкових генетичних захворювань уже сьогодні є реаліями і належать до 4-го покоління прав людини. Це стало особливо актуальним у ході агресивної війни Росії в Україні, де великі втрати серед молодих людей, здатних стати батьками. Тому забезпечення продуктивних технологій і права людини на репродукцію (відтворення) вимагають розробки і узаконення репродуктивних прав на офіційному рівні. Представники української юриспруденції разом із медичними фаховими українськими установами провели і проводять усесторонні дослідження і аналіз європейського досвіду в цьому напрямі, що сприятиме, на нашу думку, позитивним кінцевим результатам в утвердженні на законодавчому рівні в Україні. Відомо, що відсутність гарантій репродуктивних прав зумовлює відмову багатьох людей від можливостей також мати дітей.

Постановка проблеми. У сучасних умовах особливо актуально постала проблема реалізації репродуктивних прав людини, які вимагають комплексного дослідження і правового регулювання з

обов'язковим кінцевим результатам на принципі гендерної рівності. Наголосимо, що особливо в даному питанні має враховуватись гендерна рівність, бо, як вказує науковець О. Уварова: «Навіть найбільш прогресивне законодавство нездатне внести суттєві зміни у суспільний розвиток без гендерної рівності» (1, с. 5).

Окрім того, гендерна рівність є однією з ознак правової держави. Як підкреслює одеський науковець, професорка Аніщук Н.: «Утвердження гендерної рівності є одним із найважливіших показників демократичного поступу. Варто підкреслити, що сьогодні в країнах ЄС існують спеціальні закони про гендерну рівність. Серед країн Євросоюзу перші спроби створити національний механізм забезпечення гендерної рівності зробили Скандинавські країни. Так, у Фінляндії у 1987 р. було прийнято Закон рівноправ'я, у Швеції у 1991 р. – Закон про рівність (2, с. 141–142). Отже, вирішення питання репродуктивних прав повинно в значній мірі враховувати й гендерний принцип.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Тема є досить актуальною і сучасною. Окремі питання даної проблеми досліджували такі науковці як: Н. Аніщук, О.Дашковська, А. Дудко, О, Лукашова, О. Кенєва, Г. Романовський, Р. Стефанчук, О. Уварова, В. Чечерський та ін. Враховуючи досвід європейських країн у цьому питанні, автори, не дивлячись на розбіжності, намагаються виробити єдине бачення місця репродуктивних прав людини.

Метою публікації є дослідження актуальності та сучасних викликів забезпечення репродуктивних прав людини.

Виклад основного матеріалу. В умовах погіршення екологічної ситуації, різних епідемічних хвороб на планеті, у тому числі в Україні, усе більше на порядок денний постає питання про стан здоров'я людей, демографічна проблема. Окрім цього, негативні наслідки відчуваються в результаті загарбницьких військових дій, терористичних актів, під час яких гинуть і отримують поранення багато молодих людей, представників обох статей, як чоловіків, так і жінок. Це у майбутньому дасть про себе знати на процесах дітонароджуваності, а також на демографічній ситуації в країнах. Ці проблеми стосуються й України, особливо сьогодні – в умовах російсько-української війни. Важливо зазначити, що в окремих європейських країнах існує законодавча база, яка забезпечує репродуктивні права людини та державну політику у сфері народонаселення.

Репродуктивні права є невід'ємними правами людини, які вже визнані в національних законодавствах, у міжнародних документах з прав людини та інших загальновизнаних актах. Вперше офіційно про репродуктивні права було зафіксовано на Міжнародній конференції з народонаселення і розвитку, яка відбувалася у 1994 році в Каїрі.

Право людини на відтворення є наслідком комплементарних наукових досліджень, які надають додаткові можливості для людини. Підкреслимо, що саме комплексна національна правова політика повинна визначити напрям розробки та розвитку права на репродукцію. На нашу думку, для здійснення цього буде замало лише загальностратегічного напряму розвитку новітніх технологій, потрібна детальна увага до кожного права з групи репродуктивних. Доречно зауважити, що і в зарубіжній юриспруденції відсутнє цілісне бачення інституту репродуктивних прав. Як підкреслює професорка О. Дашковська, «світовий досвід показує, що показник репродуктивних установок – це не що інше, як результат складної взаємодії бажання народжувати дітей і умов його реалізації, якісні життєві умови забезпечення реалізації соціально-економічних прав людини. За оцінками фахівців, прийнятий рівень охорони здоров'я є необхідним джерелом і суттєвою передумовою захисту репродуктивних прав особистості, причому паралельно здійснюючи виважену гуманітарну політику» (3, с. 22).

Враховуючи важливість даної проблеми, необхідно зауважити, що особливість прав жінок полягає в тому, що вони, поряд із загальними правами людини, мають також і специфічні – це репродуктивні. Підкреслимо, що чоловіки не наділені ними, так як мають інші фізіологічні особливості організму. У сучасному законодавстві України, а саме, у Законі «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», який було прийнято ще у 2005 році, офіційно зафіксовано, що притаманні природні особливості жінкам, важливість їх захисту материнства і здоров'я вимагають і особливих правових норм. Щодо законодавства України у репродуктивній сфері, як зазначають фахівці, воно потребує значного удосконалення з метою збереження генофонду українського народу, що, на нашу думку, є обов'язком держави. Ми вважаємо, що для успішної розробки і забезпечення репродуктивних прав людини в Україні необхідно досить всесторонньо вивчити іноземний досвід у цьому питанні.

Висновки. Дана проблема особливо є актуальною в умовах, коли існує складна екологічна ситуація, відбуваються втрати молодих

продуктивних людей на війні, продовжується перебування українських біженців за кордоном в результаті бойових дій на території України. Вирішення питання чисельності населення в країні з метою його збільшення сьогодні стає одним з національних викликів. Забезпечити позитивний результат у цьому може законодавче вирішення прав людини у репродуктивній сфері.

Список використаних джерел

1.Уварова О. Права жінок та гендерна рівність. Навч.посібник. К.: 2018. 204 с.

2. Аніщук Н. В. Гендерно-правові реформи в Європейському Союзі. *Конгрес міжнародного та європейського права:* Матеріали Міжнародної науково-практичної конф. (Одеса, 19 квітня 2019) [Електронний ресурс] / МОН України, Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс: 2019. С. 141–144.

3. Дашковська О. Захист репродуктивних прав людини і демографічна політика держави. *Журнал східноєвропейського права.* 2018. 58. С. 18–24.

УДК 330.322.1:355(477)

Марія Ющук,
аспірантка Навчально-наукового інституту публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка»

Науковий керівник – доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри державознавства, права та європейської інтеграції Інституту публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка» В. П. Марущак

АНАЛІЗ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПОТОКІВ ДО УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Анотація. *Проаналізовано можливість інвестиційних потоків до України в умовах воєнного стану. Визначено, що протягом 2022 року Україна, в порівнянні з минулими роками, втратила свою інвестиційну привабливість для іноземних інвесторів, що обумовлено веденням військових дій на території України та знищенням армією РФ промислового комплексу України на окупованих територіях. Запропоновано ключові інструменти для залучення іноземних інвестицій до української економіки.*

Abstract. *The possibility of investment flows to Ukraine under martial law is analyzed. It was determined that during 2022, compared to previous years, Ukraine lost its investment attractiveness for foreign investors, which is due to the conduct of military operations on the territory of Ukraine and the destruction by the Russian army of the industrial complex of Ukraine in the occupied territories. The key tools for attracting foreign investments to the Ukrainian economy are proposed.*

В умовах повномасштабної війни національна економіка переживає не найкращі часи. Однією з найважливіших проблем сучасного публічного управління залишається розвиток, відновлення та реформування економіки держави. На нашу думку, одним з ключових факторів розвитку сталого та надійного економічного середовища є формування та розвиток інвестиційного потенціалу країни.

Дослідженням сутності інвестиційного потенціалу країни займались такі вітчизняні та іноземні вчені як Н. Титаренко,

А. Поручник, А. Загородній, Г. Вознюк, Б. Луців, Т. Стечишин, З. Герасимчук, В. Ткачук, І Демішев та С. Войтко [1], та через війну і завдані збитки проблема залишається актуальною та нагальною.

За даними «Київської школи економіки» (KSE), через повномасштабне вторгнення Російської Федерації, станом на лютий 2023 року, інфраструктурі України завдано збитків на 143,8 міліардів доларів США [2].

За даними дослідників, за рік війни в Україні пошкоджено або зруйновано понад 150 000 житлових будинків, а сума збитків від руйнувань житлового фонду сягає 53,6 міліардів доларів США.

Також, збитки нанесено освітній, медичній, енергетичній та транспортній сферам. На даному етапі Україна не спроможна відновлювати підприємства та галузі, які були зруйновані, за державні кошти. Зрозуміло, що одним з реалістичних варіантів швидкої модернізації вищезазначених сфер економіки є залучення інвестиційних коштів. Протягом 2022 року Україна, в порівнянні з минулими роками, втратила свою інвестиційну привабливість для іноземних інвесторів, що обумовлено веденням військових дій на території України та знищенням армією РФ промислового комплексу України на окупованих територіях.

За даними платіжного балансу, опублікованого на сайті Національного банку, чистий приплив прямих іноземних інвестицій у 2022 році оцінено в 587 млн дол. США (у тому числі реінвестування доходів – 655 млн дол. США). За 2021 рік чистий приплив становив 7,5 млрд дол. США (у тому числі реінвестування доходів – 4,9 млрд дол. США) [3].

Отже, з вищенаведених даних ми можемо бачити, що потік прямих іноземних інвестицій, які є найбільш привабливими капіталовкладеннями, оскільки дають можливість реалізації великих проєктів, до української економіки в 2022 році є значно меншим, ніж у попередні роки, особливо враховуючи нагальну необхідність відновлення зруйнованих підприємств, виробництв.

Поясненням цьому, в першу чергу, є відсутність бажання іноземних інвесторів робити інвестиційні вкладення в країну, яка перебуває у воєнному стані.

Слід зазначити, що до війни найбільш привабливими сферами для капіталовкладень були:

- сільське господарство;
- фінансова сфера;

- торгівельна сфера;
- промисловість.

Вважаємо, що й надалі ці сфери будуть привабливими для потенційних іноземних інвесторів. Але, враховуючи значні руйнування, завдані армією РФ на території України, пріоритетними напрямками для відновлення будуть промислова та соціальна інфраструктури, адже саме їх функціонування є ключовим у розвитку та відродженні національної економіки.

Висновок. Підсумовуючи вищенаведене, варто наголосити, що ключовими інструментами для залучення іноземних інвестицій до української економіки є такі:

1) державно-приватне партнерство, яке є одним з ефективних інструментів залучення додаткових інвестицій у державний сектор економіки України та одночасно з цим є дієвим механізмом, який сприяє розвитку відносин між державними органами та бізнесом. Держава гарантує додержання встановлених законодавством України умов для провадження діяльності приватних партнерів, пов'язаної з виконанням договорів, укладених у рамках державно-приватного партнерства, додержання прав і законних інтересів приватних партнерів [3];

2) ефективна сучасна система інвестиційного законодавства, яка буде складатись з цілісної системи нормативно-правових актів та Інвестиційного кодексу, що регулюватимуть правила інвестування, які, безумовно, мають бути прозорими та передбачуваними.

Список використаних джерел

1. Демішев І., Войтко С. До питання інвестиційного потенціалу. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1788/1723 (дата звернення: 09.04.2023).

2. KSE (Kyiv school of economics). URL: https://kse.ua/ua/about-the-school/news/za-rik-povnomasshtabnoyi-viyni-rosiya-zavdala-zbitkiv-infrastrukturi-ukrayini-na-mayzhe-144-mlrd/ (дата звернення: 09.04.2023):

3. Міністерство економіки України. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо інвестиційного клімату в Україні. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=93e0fdd8-41bc-4737-a70075d32c29d885&title=Informatsiinoanalitichni MaterialiSchodo InvestitsiinogoKlimatuVUkraini (дата звернення: 09.04.2023):

УДК 355/359:[314.1+349](477)

Наталія Русавська,
студентка 4 курсу спеціальності Право
Одеського інституту МАУП

Науковий керівник – доцент кафедри правових дисциплін
Одеського інституту МАУП,
ад'юнкт-професор МКА О. А. Золотарьова

НОВІ ВИКЛИКИ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Анотація. *Проаналізовано нові тенденції в процесах трудової міграції в умовах війни росії проти України.*

Abstract. *New trends in the processes of labor migration in the conditions of Russia's war against Ukraine are analyzed.*

Вступ. Трудова міграція – переміщення працездатної особи з метою працевлаштування на певний термін. Відповідно до Закону України «Про зовнішню трудову міграцію», трудова міграція – це переміщення громадян України, пов'язане з перетинанням державного кордону, з метою здійснення оплачуваної діяльності в державі перебування.

Постановка проблеми. Проблема трудової міграції залишається настільки актуальною, що систематичні наукові її дослідження стають не лише вимогою міжнародно-правових актів про міграцію, а є об'єктивною потребою кожної держави в умовах глобалізації. В період сучасної повномасштабної агресії росії проти України, що зумовила великі потоки українських жінок-мігрантів з дітьми за кордон, перед нашою країною постали нові виклики у сфері трудової міграції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми трудової міграції та правового статусу працівника-мігранта досліджували українські та зарубіжні дослідники І. Алгіковський, В. Бєлєвцева, С. Буряк, А. Дергач, Т. Драгунова, В. Іонцев, Е. Лібанова, О. Маліновська, О. Овчиннікова, Т. Петрова, С. Пирожкова, О. Позняк, І. Прибиткова, Ю. Садова, Л. Семів, О. Трюхан, Д. Тихомиров, О. Хомра, М. Шульга, Е. Щербакова та інші.

Мета дослідження полягає в аналізі найбільш актуальних питань правового регулювання міжнародної трудової міграції, пов'язаних з переміщенням населення в умовах війни в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Через війну Росії проти України з нашої країни, за різними оцінками, виїхало до 7,9 мільйонів громадян. Багато з них вже повернулися додому: на пропускних пунктах з країнами Європи кажуть, що в Україну щодня їде значно більше, ніж виїздить з неї. Але, ймовірно, якщо активна фаза війни затягнеться ще на рік і довше, країну залишать ще більше людей – тоді щонайменше 5 мільйонів мігрантів не повернуться додому. Окрім цього, українців примусово вивозять в Росію: тільки за офіційними даними, з початку війни до РФ депортували майже 3 мільйони наших громадян [1]. Серед них – 240 тисяч дітей [2], саме за це МКС видав ордер на арешт В. Путіна. За деякими даними, приблизно 3-3,5 мільйонів наших громадян до війни працювали за кордоном. Тому загалом в інших країнах зараз перебувають 5,5-6 мільйонів українців. «…Є ймовірність того, що переважна частина жінок, які там зараз перебувають, знайдуть собі роботу, зможуть винайняти прийнятне житло, діти ходитимуть до школи, дитсадка або університету. …Чоловіки поїдуть до них, коли зможуть виїздити", – попереджає про нову хвилю міграції експерт Елла Лібанова [2].

Крім того, вже сьогодні, як бачимо через знайомих та відкриту інформацію, багато жінок-мігранток вже знайшли офіційну роботу в країнах, що їх прихистили, і, таким чином, вже перейшли в категорію трудових мігрантів.

Як всьому світові відомо, російські окупанти знищують інфраструктуру, будинки, лікарні, дитячі будинки, школи, університети, театри, музеї, нафтобази, військові частини, пам'ятки архітектури, сімейні речі… Як зазначив, Президент України Володимир Зеленський на міжнародній конференції донорів, по-перше, Україна зараз, під час війни, потребує фінансової допомоги, щоб закривати усі соціальні, гуманітарні та військові потреби. По-друге, зазначив він, Україні потрібен стратегічний план міжнародної підтримки України – сучасний аналог «Плану Маршалла».

Президент Європейської ради Шарль Мішель зазначив, що Євросоюз допоможе з відбудовою України та поділяє амбітне бачення цієї відбудови, запропоноване Президентом, але для успіху України важливо, щоб це фінансування поєднувалося з реформами. Президентка Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн зазначила, що відбудова

України за підтримки західних партнерів, разом з проведенням реформ, може стати для неї шляхом до ЄС [3].

Вже відомо про рішення деяких країн взяти участь у відбудові. Зокрема, Чехія, Фінляндія та Швеція братимуть участь у відновленні Луганщини. Швейцарія та Греція відбудовуватимуть Одещину, Ірландія – Рівненщину, Німеччина – Чернігівщину, Канада – Сумщину, США та Туреччина – Харківщину, Бельгія – Миколаївщину, Швеція та Нідерланди – Херсонщину, Норвегія – Кіровоградщину, Австрія – Запоріжжя, Польща та Італія – Донеччину [4]. Таким чином, особливою проблемою трудова міграція і вимушена міграція українців через війну стане в разі, коли після нашої перемоги розпочнеться велике будівництво, реалізація «Плану Маршалла для України», інноваційне відновлення країни, а працівників не вистачатиме.

Висновки. Безумовно, необхідно забезпечити повернення наших громадян додому після завершення воєнних дій. Якщо виправдуються зазначені вищі припущення експерта, Україні не вистачатиме працівників для відбудови країни. Звісно, ми вийдемо з цієї ситуації, залучимо іноземців з Азії, постраждянських країн, але це стане викликом для України та українців. Тому українській владі навіть в умовах війни потрібно планувати заходи, що зумовлять повернення наших працівників додому.

Список використаних джерел

1. Статистика депортованих українців до Росії. URL:https://www.slovoidilo.ua/2022/12/05/novyna/bezpeka/stalo-vidomo-skilky-ukrayinczіv-deportuvaly-rf (дата звернення 09.04.2023).

2. Повернення в Україну біженців із-за кордону. URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/doroga-domoy-vernut-ukrainu-bezhentsev-rubezha-1655823664.html (дата звернення: 09.04.2023).

3. Відбудування України. URL: https://www.eurointegration. com.ua/ news/2022/05/5/7138951/ (дата звернення: 09.04.2023).

4. Провідні країни Європи відбудовуватимуть Україну. URL: https://lb.ua/economics/2022/07/05/522198_providni_kraini_ievropi. html (дата звернення: 09.04.2023).

УДК 341.171+327(477:4-ЄС)

Юлія Недобуга,
студентка 3 курсу спеціальності «Право»
Одеського інституту МАУП

Науковий керівник – доцент кафедри правових дисциплін
Одеського інституту МАУП,
ад'юнкт-професор МКА О. А. Золотарьова

НИНІШНІЙ ЕТАП ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ В ЄС

Анотація. *Розглянуто нинішній етап кандидатства України в ЄС та перспективи вступу в Євросоюз.*

Abstract. *The current stage of Ukraine's application to the EU and the prospects for joining the European Union are considered.*

Європейська інтеграція є вибором українського народу, підтвердженим Революцією Гідності та закріпленим в Конституції України. Євроінтеграція передбачає процес впровадження європейських норм в українське законодавство. Таке впровадження має забезпечити: стабільну економіку, чисте довкілля, якість харчових продуктів, соціальну захищеність громадян, високий рівень життя та відсутність корупції. Це єдиний економічний, соціальний та гуманітарний простір, де відмовилися від кордонів та зайвих умовностей задля вільного переміщення товарів, людей, послуг і капіталів, необмеженого обміну інформацією, культурними та науковими надбаннями.

Влада України веде роботу щодо реалізації низки важливих реформ та запровадження європейських стандартів і норм, що піднесуть якість життя громадян на новий рівень. Робота державних органів за напрямом євроатлантичної інтеграції надає вагомі гарантії збереження національної ідентичності та єдності української нації. Головний акцент державної політики в сфері євроатлантичної інтеграції спрямовано на забезпечення безпеки і добробуту людини як ключового суб'єкту національної безпеки.

Європейська інтеграція та євроатлантична інтеграція є пріоритетом української влади. 8 червня 2018 року парламент остаточно визначив євро- і євроатлантичну інтеграцію зовнішньополітичним пріоритетом України, і 07.02.2019 відповідні

зміни стосовно європейського і євроатлантичного зовнішньополітичного курсу були внесені у Конституцію України.

28 лютого 2022 року, невдовзі після російського вторгнення, Україна подала заявку на членство в Європейському Союзі. Зважаючи на те, що українці віддають життя за цінності, зазначені в ст. 2 Договору про ЄС, Європейська Рада 23 червня 2022 року надала Україні статус кандидата на вступ до Європейського Союзу. Користуючись приводом, одночасно заявку подали Грузія та Молдова. Молдові подібний статус надали, а Грузії поки ні, але це питання потребує окремого дослідження.

У свою чергу, Україна має, на думку ЄС, виконати 7 пунктів:

1. реформа Конституційного суду;
2. продовження судової реформи;
3. антикорупція, включно з призначенням керівника САП;
4. боротьба з відмиванням коштів;
5. втілення антиолігархічного закону;
6. узгодження аудіовізуального законодавства з європейським;
7. зміна законодавства про нацменшини [1].

3 лютого 2023 року, під час Саміту Україна-ЄС, Європейська комісія погодилася представити «попередню оцінку» виконаню семи вимог навесні-влітку 2023 року, щоб відкрити для України шлях для початку переговорів вже у 2023 році. Переговори про вступ ще не розпочалися. Умовою для їх початку є виконання усіх семи умов, визначених Європейською комісією. Україна заявила, що виконала усі зазначені пункти, принаймні, де-юре питання визначено. Тому Україна прагне розпочати переговори до кінця 2023 року.

Отже, на шляху до набуття членства у Європейського Союзу, Україна ще має зробити багато роботи, щоб удосконалити своє законодавство, гармонізувати його з європейськими актами acquis communautaire (acquis), що означає «надбання спільноти» (фр.) – це правова система Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ. Така система створювалась та розвивалась протягом майже 50 років та містить понад 14 тисяч різних видів правових актів і майже 9 тисяч рішень Суду ЄС. Це сукупність спільних прав і зобов'язань, обов'язкових до виконання в усіх країнах — членах ЄС. Доробок постійно змінюється і узагальнюється. Він охоплює:

- зміст, принципи та політичні цілі угод;
- закони, ухвалені на виконання угод, та рішення Суду ЄС;
- декларації та резолюції Союзу;
- заходи в галузі спільної зовнішньої та безпекової політики;
- заходи у сфері правосуддя та внутрішніх справ;
- міжнародні угоди, укладені Спільнотою, а також державами-членами між собою у сфері діяльності Союзу [2].

Україна демонструє «дуже хороший» темп на шляху до Євросоюзу, і для українського дипломатичного корпусу надзвичайно важливо швидко й ефективно виконувати роботу, необхідну для початку переговорів про вступ України до ЄС [3]. Наразі Міністерства України проводять самоскрінінг законодавства щодо відповідності до Директив та інших актів Євросоюзу, щоби до осені 2023 р. поставити остаточну «крапку» у підготовці до початку переговорів про вступ. Український уряд має готуватися саме до фундаментальних реформ, до яких належать боротьба з корупцією та судова реформа, і працювати над ними, адже саме цей блок поки завадив Західним Балканам стати членами Євросоюзу. А також потрібно буде комунікувати по 35 напрямах законодавства з усіма 27 державами-членами ЄС, оскільки кожен новий етап — це погодження з усіма. І якщо хоча б одній країні щось не сподобається, вона може все заблокувати [4]. Зважаючи на складні відносини України з Угорщиною, розуміємо, що під час перемовин про вступ буде складно.

Втім, сподіваємось, що процес вступу України до ЄС триватиме принаймні не 10 років, а менше.

Список використаних джерел

1. Повний перелік вимог ЄС щодо реформ. *Європейська правда.* Українська правда, 18.06.2022. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/06/18/7141516/ (дата звернення: 10.04.2023).

2. Глосарій термінів Європейського Союзу. URL: http://europa.dovidka.com.ua/d.html#_Acquis_communautaire_Community (дата звернення: 10.04.2023).

3. ЄС ближче до літа може представити проміжний звіт щодо готовності України до переговорів про вступ – Ченцов. *Радіо Свобода.* URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukrayina-es-vstup-peregovory/32317503.html (дата звернення: 10.04.2023).

4. «Європейський Союз не готовий до швидкого членства України»: експертка про саміт Україна – ЄС. URL: http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=100638 (дата звернення: 10.04.2023).

УДК 341.4/.6(470+571):(477)

Наталя Воронко,
студентка 2 курсу спеціальності «Право»
Одеського інституту МАУП

Науковий керівник – кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правових дисциплін
Одеського інституту МАУП Л. В. Перова

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РОСІЇ ЗА МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ В УКРАЇНІ

Анотація. *В тезах проведено аналіз можливих механізмів притягнення до відповідальності Росії за міжнародні злочини в Україні. Звернемо увагу на важливість правових досліджень в цьому напрямку.*

Abstract. *The thesis analyzes possible mechanisms of holding Russia accountable for international crimes in Ukraine. Let's pay attention to the importance of research in this direction from the legal side.*

Вступ. Порушення принципів міжнародного права не передбачає жодних імунітетів. Вимоги міжнародного права є чіткими і абсолютними. Державам не дозволяється використовувати погрози і силу проти інших держав. В усіх випадках, незважаючи на ступінь серйозності, це становить порушення цієї норми. Як визначено Нюрнбергом, коли йдеться про звірства, то звичаєве міжнародне право чітко визначає, що безкарності для високопосадовців не існує.

Постановка проблеми. Оскільки відповідальність та підзвітність є самою основою міжнародного права, міжнародне співтовариство повинно співпрацювати, щоб гарантувати, аби ті, хто вчиняють злочини зараз в Україні, були притягнуті до правосуддя. Це якраз і є відповідальністю міжнародного співтовариства. У реаліях, що склалися, питання, які постали перед міжнародним правом, вдосконалення міжнародно-правових інструментів притягнення до відповідальності Росії за міжнародні злочини проти України є вкрай актуальними.

Метою даного дослідження є комплексний аналіз міжнародного правосуддя та міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності Росії за міжнародні злочини в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У березні 2022 року Міжнародний Кримінальний Суд (МКС) розпочав офіційне розслідування ситуації в Україні після того, як до МКС звернулися безпрецедентна кількість країн-членів Римського статуту (42), який Україна досі не ратифікувала. Хоча у 2014–2015 роках вона визнала юрисдикцію МКС щодо злочинів, скоєних на Майдані, в Криму, Донецькій і Луганській областях, а також у рамках співпраці з Євросоюзом обіцяла ратифікувати Римський статут [1, с. 157].

У цьому контексті найчастіше йдеться про воєнні злочини, тобто ігнорування законів і звичаїв війни, викладених у Женевських конвенціях. Ці документи, узгоджені в роки після Другої світової війни, були не першою спробою встановити «правила війни», а доповнити їх деталями. Відповідно до Конвенції, воєнні злочини включають умисне вбивство цивільних осіб і військовополонених, примусову депортацію, позасудові страти, використання місцевих жителів на полі бою як «живих щитів» і непотрібне руйнування цивільної інфраструктури.

Але воєнні злочини – це лише одне з порушень міжнародного права російськими військовими та тими, хто їм наказує. До цього додаються злочини проти людяності, геноцид і злочин агресії. Злочини проти людяності – це систематичні та масові вбивства, поневолення та депортація мирного населення. У разі геноциду мова йде про винищення представників певної расової чи релігійної групи. Але довести сам геноцид важко: треба довести, що російське керівництво має намір знищити українців і все українське [2].

02.03.2022 р. Міжнародний Кримінальний Суд розпочав розслідування в Україні, він розглядатиме справу вищого військового та політичного керівництва Росії. Він діє за принципом комплементарності, який передбачає, що основна відповідальність лежить на національних судах. Але для того, щоб Україна здобула довіру та легітимність міжнародної спільноти, ці процеси та судові процеси мають проводитися відповідно до міжнародних стандартів справедливості та неупередженості. Міжнародні судові інституції, зокрема МКС, зосередяться на більш високопоставлених особах. МКС є майданчиком, який дозволить притягти до відповідальності російську верхівку. Йдеться про воєнні злочини, злочини проти людяності та

геноцид. Перевага МКС у тому, що він може судити чинних глав держав.

Незалежна міжнародна комісія ООН щодо розслідування порушень в Україні (The Independent International Commission of Inquiry on Ukraine) була створена 04 березня 2022 р. відповідно до резолюції Ради ООН з прав людини у відповідь на широкомасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну. Її повноваження – розслідувати всі передбачувані порушення та утиски прав людини та порушення міжнародного гуманітарного права та пов'язані з ними злочини в контексті агресії Російської Федерації проти України та з'ясувати факти, обставини та першопричини цих порушень [3].

Комісія отримує інформацію з першоджерел і різних свідків, а також збирає інформацію та документи від держав, відповідних органів і установ системи ООН, громадянського суспільства та ЗМІ. Слідча група також відвідала Україну в липні та серпні 2022 р. після 10-денного візиту членів Комісії в країну в червні. Члени Комісії та слідча група здійснили ще один візит в Україну до оприлюднення остаточного звіту в березні 2023 року.

У своїй роботі Комісія керується двома Резолюціями Ради ООН з прав людини. Перша з них – від 04.03.2022 р., час створення Комісії – не має географічних чи часових обмежень щодо подій, які вона розслідуватиме. Тим часом у другій Резолюції, ухваленій 12.052022 р., Рада звернулася до Комісії з проханням зосередити свої розслідування насамперед на інцидентах у Київській, Чернігівській, Харківській та Сумській областях, які сталися наприкінці лютого та березні 2022 року. Доповідь, подана 18.10.2022 р. на Генеральну Асамблею ООН, фактично була підготовлена на виконання цієї резолюції [4].

Як випливає з першої Резолюції, загальний мандат Комісії стосується всіх порушень та ймовірних злочинів, скоєних на території України та навіть за її межами, якщо вони тісно пов'язані з агресією Росії проти України. Голова Комісії Ерік Мьозе підкреслив «дуже широкий» мандат Комісії на її першій прес-конференції у Відні в середині вересня 2022 р. За його словами, Комісія вже почала роботу в Київській, Чернігівській, Харківській та Сумській областях, і в межах своїх можливостей продовжить досліджувати інші регіони України.

На першому етапі розслідування Комісія встановила, що з 24.02.2022 року в Україні були вчинені військові злочини, порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права. Збройні сили Росії відповідальні за переважну більшість виявлених порушень, і комітет

дійшов висновку, що кілька нападів із застосуванням вибухової зброї, які він розслідував, були не вибірковими та не вживали можливих запобіжних заходів для зменшення шкоди цивільному населенню, що є порушенням міжнародного гуманітарного права [5].

Розслідувати такі атаки та ідентифікувати винних важко, оскільки вони відбуваються в ситуаціях, що швидко змінюються, і тому, що всі сторони збройного конфлікту використовують однакові системи зброї. Отримані на даний момент докази переконливо вказують на невибіркові напади російських збройних сил. Крім того, Комісія задокументувала невибіркові атаки з використанням касетних боєприпасів, які вразили великі території і, отже, були не вибірковими під час використання в населених пунктах. Комісія виявила, що в деяких випадках російські збройні сили навмисно розміщували свої війська або техніку поблизу населених пунктів або цивільних осіб, щоб зменшити ймовірність нападу. У той же час російські збройні сили також змушують цивільних осіб залишатися на своїх позиціях або поблизу них, піддаючи їх значним ризикам.

Особливість злочину агресії ще й в тому, що його не складно довести. Сам факт агресії був засвідчений ключовою Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН ще на початку березня: тоді 141 держава висловилася про засудження дій Росії.

Акт агресії з боку Росії означає, що конкретні посадовці РФ винні у вчиненні злочину агресії. Сьогодні весь світ обговорює видачу МКС ордеру на арешт Президента РФ Володимира Путіна, поки що – за протизаконне вивезення українських дітей в Росію. За саму організацію війни проти України МКС за своїм Статутом не може його притягнути до відповідальності, тому і необхідний окремий трибунал. Важко уявити, як цей арешт буде проходити в реальності, але як факт справедливості, з політичної та міжнародно-правової точки зору, він свідчить про підтримку України світовою спільнотою у питанні притягнення до відповідальності Росії за міжнародні злочини в нашій країні.

Трибунал може з’явитися на основі угоди між Україною та її партнерами або між Україною та міжнародними організаціями, як-от ООН чи Рада Європи. Наразі українські дипломати працюють над тим, аби залучити союзників на підтримку ідеї трибуналу. Чехія перша підтримала цю ідею і закликала до створення трибуналу [6]. Нещодавно Міністр закордонних справ Дмитро Кулеба повідомив, що вже кількість країн-учасниць групи щодо створення спеціального

трибуналу для покарання Росії за злочин агресії зросла до 32. Перше засідання групи відбулося 26 січня, тоді участь в обговоренні брала 21 країна. Друге засідання коаліції відбулося 21–22 березня у Страсбурзі [7].

Якщо Міжнародний Кримінальний Суд визнає військових злочинців винними, їм загрожує до 30 років ув'язнення або довічне ув'язнення, а також суд може постановити виплату штрафу або конфіскацію майна, отриманого в результаті злочину, і, окремо, компенсації потерпілим. Військовослужбовців також чекає покарання за окремі злочини, передбачені українським законодавством, у тому числі до 15 років позбавлення волі або довічне ув'язнення. Якщо командир (командувач) військової частини має або зобов'язаний володіти інформацією про можливі військові злочини, вчинені його підлеглими, але не докладає зусиль для їх запобігання, він також несе відповідальність за віддачу злочинних наказів, а підлеглий, якщо його злочинна поведінка очевидна, відповідає за виконання злочинних наказів [8].

У 2015 році Україна визнала юрисдикцію МКС розслідувати та судити осіб, які вчинили пов’язані з цим злочини на її території, тож інституція зможе притягувати до відповідальності високопоставлених політичних діячів РФ за міжнародні злочини, а саме: військові злочини, злочини проти людяності, геноцид. Однак МКС не має юрисдикції щодо злочинів агресії, вчинених посадовими особами РФ (оскільки РФ не є учасником Римського статуту).

Тому для притягнення керівників РФ до відповідальності за злочин агресії іншим підходом є створення спеціального суду, у статуті якого буде передбачена можливість судити керівників Російської Федерації за злочин агресії [9].

Оскільки Україна визнала право МКС розслідувати усі відповідні злочини на її території, вчинені з 20 лютого 2014 року, МКС може здійснювати свою юрисдикцію і без ратифікації Римського статуту. Проте, відсутність ратифікації все одно становить певні серйозні бар’єри для України, тому в довгостроковій перспективі ратифікувати Статут потрібно, тим більше, що це є зобов'язанням України за Угодою про асоціацію з ЄС.

Висновок. Комплексний аналіз міжнародного правосуддя та міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності Росії за міжнародні злочини в Україні, дозволив дійти до наступного висновку: визначено, що для притягнення керівників РФ до

відповідальності за злочин агресії необхідно створення спеціального суду.

Список використаних джерел

1. Пахіль В. О. Проблема санкцій в діяльності ООН: дис. …канд. політ. наук: 23.00.04/КНУ ім. Тараса Шевченка. Ін-т міжнародних відносин. К., 2000. 198 с.

2. Санкції ЄС (2021). Представництво України при Європейському Союзі. URL: https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/spivpracya-ukrayina-yes-u-sferi-zovnishnoyi-politiki-i-bezpeki/sankciyi-yes-u-vidpovid-na-agresiyu-rosiyi-ta-proti-kolishnih-visokoposadovciv-ukrayini (дата звернення: 12.04.2023).

3. Хавронюк, М. (2021). Про «санкції» як спеціальні обмежувальні заходи: регламентація і ризики застосування. URL: https://rpr.org.ua/news/pro-sanktsii-iak-spetsial-ni-obmezhuval-ni-zakhody-rehlamentatsiia-i-ryzyky-zastosuvannia/ (дата звернення: 12.04.2023).

4. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. із змінами. Чинна редакція від 16 січня 2002 р. Документ 995_588. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 12.04.2023).

5. Черепіна С. О. Міжнародно-правові санкції: поняття та значення у міжнародному праві. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/4022/Черепіна.pdf?sequence=1 &isAllowed=y (дата звернення: 12.04.2023).

6. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26.06.1945 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_010#History (дата звернення: 12.04.2023).

7. МЗС: у групі щодо створення Спецтрибуналу за злочин агресії РФ вже 32 країни. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/14/7157929/ (дата звернення: 12.04.2023).

8. Домовленість про правила та процедури вирішення спорів. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU94451 (дата звернення: 12.04.2023).

9. Морозюк Р. Відповідальність держав у міжнародному праві. URL: http://pgpjournal.kiev.ua/archive/2017/11/55.pdf (дата звернення: 12.04.2023).

УДК 159.9

Павло Сапега,
студент 2 курсу спеціальності «Психологія»
Одеського інституту МАУП

Науковий керівник – доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри загальнонаукових, соціальних
та поведінкових дисциплін Одеського інституту МАУП
А. О. Нерубасська

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ВПЛИВУ

Анотація. *Проведено теоретичний аналіз типів соціального впливу на сучасну особистість. Звернено увагу на важливість розвивати дослідження в цьому напрямку соціальної психології та психології особистості.*

Abstract. *The theses provide a theoretical analysis of the types of social influence on the modern personality. Attention is drawn to the importance of developing research in this area of Social Psychology and personality psychology.*

Вступ. Являючись «соціальною істотою» [1], людина живе під соціальним впливом, тому виникає питання про те, що він несе для неї: можливість або загрозу. Соціальний вплив у сучасному світі особливо проявляється через вплив з боку родини, значущих людей, засобів масової інформації, різних інституцій чи соціальних груп. У сучасному суспільстві під вплив людина попадає постійно та з різною інтенсивністю, тому важливим є вміння сприймати різного роду тиски та вміти адаптуватися до них. Це робить тему актуальною на кожному новому етапі розвитку суспільства та людини.

Постановка проблеми. Науки визначають поняття соціального впливу дещо по-різному. Навіть у межах одних і тих самих дисциплін існують визначення, які відрізняються. Це пов'язано з індивідуальним підходом до найбільш актуальних у цьому плані питань. Наприклад, Бібб Латане (американський соціальний психолог) визначає соціальний вплив як «будь-яку зміну, спричинену реальною чи уявною присутністю інших людей» [6]. Існує багато видів соціального впливу, але ми зосередимось лише на тих, які найчастіше згадуються в літературі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Людина під впливом присутності інших людей може змінити свої погляди, поведінку або навіть ієрархію цінностей, яких вона дотримувалась. Наслідки такого впливу можуть бути як позитивними, так і негативними. Позитивний ефект присутності оточення ілюструє феномен соціальної фасилітації (стилю управління) [4]. Він полягає у підвищенні рівня виконання завдання, викликаного самою лише присутністю інших. Автором цього терміну є американський психолог Ф. Г. Олпор [8]. Він експериментально доказував, що присутність інших людей впливала на результати виконання окремих завдань як позитивно, так й негативно. Вчений прийшов до висновків, що позитивний чи негативний ефект присутності інших залежить від типу виконуваного завдання. Роберт Зайонц (американский психолог, що вивчав соціальний вплив) [9] пояснив причину такого результату, виявив, що обумовлюючим фактором є ступінь фіксації на певному завданні. Він стверджував, що присутність інших людей підвищує рівень збудження і мотивації.

Метою даного дослідження є теоретичний аналіз аспектів складного соціально-психологічного феномена «соціальний вплив», що детермінує соціальну поведінку людини у приватній і публічній сферах у конструктивних (вплив, довіра тощо) і деструктивних (маніпулювання, брехня тощо) формах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Специфічним видом впливу є вплив групи на особистість. Колектив має великий вплив на людину, особливо коли вона ідентифікує себе з ним. Він є для неї своєрідним авторитетом. За бажання належати до колективу часто доводиться розплачуватися, піддаючись його впливу. Негативний ефект групового впливу може бути представлений так званим розпорошенням відповідальності. Це ілюструється ситуаціями, коли завдається шкода іншій людині. Помічено, що коли свідком такої події стає велика група людей, ніхто не відчуває себе зобов'язаним допомогти людині, яка цього потребує. Лише коли цей обов'язок безпосередньо диктується, з'являється обов'язок взяти на себе відповідальність за долю інших. Дослідження показують, що шанс отримати допомогу в нещасті більший, коли його свідком є одна людина, ніж коли свідком є група людей.

Негативний ефект групового впливу ілюструє також феномен соціального марнославства [7]. Він полягає в тому, що люди, працюючи з іншими в групі, менш ефективні, ніж ті, що діють

індивідуально. При проведенні різних експериментів, наприклад, такого, в якому групі з кількох людей ставилося завдання наробити якомога більше галасу, було виявлено, що зниження індивідуальної мотивації значною мірою відповідальне за зниження групової продуктивності. Це відбувається з різних причин. Одна з них полягає в тому, що зниження мотивації однієї людини впливає на мотивацію інших. Крім того, значний вплив має складність координації роботи окремих осіб. На практиці зібрати більше людей разом дуже складно, оскільки це вимагає надзвичайної точності в часі та однакової відданості від усіх членів групи.

Соціальне марнославство може зникнути, коли є ймовірність визначення особистого внеску людини в загальний результат. Це пояснюється тим, що це дає відчуття впевненості в оцінці результатів її роботи та вдячності за докладені зусилля. Група також може мати позитивний вплив на індивіда, незалежно від того, належить він до неї чи ні. Це проявляється тоді, коли група керується загальновизнаними позитивними цінностями. Вони формують особистість і психіку людини в правильному напрямку. Тоді людина має належні умови для розвитку своїх інтересів, формування світогляду, порівнюючи свої уявлення з уявленнями інших. Вплив групи є позитивним, коли він не призводить до руйнування особистості, а є виховним фактором.

Ще одним видом соціального впливу є інформаційний соціальний вплив. Він визначається як вплив інших людей на нас, коли ми сприймаємо цих людей як джерело інформації, що дає підказки для нашої поведінки [1]. Ми пристосовуємося, бо вважаємо, що чиясь інтерпретація більш правильна, ніж наша власна. «Коли реальність незрозуміла, інші стають для нас джерелом інформації» [2]. Людина часто стикається з труднощами, коли шукає пояснень і відповідей на питання і проблеми. Саме тоді вона піддається інформаційному соціальному впливу. Цей тип впливу особливо проявляється у молодому поколінні, яке психологічно дозріває і тільки формує свій світогляд [2].

Вплив засобів масової інформації є своєрідним підвидом інформаційного соціального впливу. Їх вплив на всі сфери життя величезний. Вони можуть відігравати корисну роль як інструменти соціального і культурного виховання. Сьогодні вже ні в кого не викликає сумнівів, що ЗМІ впливають на розвиток і поведінку як окремих людей, так і соціальних колективів. Вони мають широкий спектр впливу. Вони діють на аудиторію через зір, слух, і навіть

впливають на підсвідомість. Можна сказати, що вони «торкаються» найчутливіших і найвпливовіших сфер людини, тобто почуттів і психіки, які часом не залежать від нашої волі і є чутливими до різного роду зовнішніх подразників. Засоби масової інформації є потужною зброєю, що використовується багатьма колами для того, щоб керувати та формувати громадську думку.

Реклама, яка є чудовим джерелом комерції, ефективно «переконує», наприклад, у тому, що повинен носити «модний чоловік», якою косметикою він повинен користуватися, чим він повинен голитися. Одночасно з формуванням громадської думки через ЗМІ відбувається підкріплення стереотипів. Так, наприклад, «справжній чоловік» - це той, хто «по-чоловічому» пахне, «по-чоловічому» одягається і має «по-чоловічому» автомобіль [3].

Іншим типом соціального впливу є так званий нормативний соціальний вплив [2]. Він полягає в конформістській поведінці щодо оточення, щоб бути прийнятим і сподобатись. Приклад нормативного соціального впливу можна знайти в дослідженні Соломона Аша (американський психолог). Він експериментував з групою, в якій вивчалася поведінка однієї людини по відношенню до інших, які співпрацювали з експериментатором. Цей вид впливу добре помітний у повсякденному житті. Ми піддаємося моді і тенденціям року чи навіть кварталу. Ми не хочемо, щоб нас вважали старомодними, консервативними і застарілими, тому «пливемо за течією сучасності», яку визначає комерція. Жінки, зокрема, перебувають під впливом моди та «ідеалів жіночої краси». Тому необхідно розрізняти, коли можна дозволяти собі поводитися конформістськи, а коли потрібно залишатись індивідуалістом у певному варіанті поведінки. Можливо, тоді кожен замислиться над тим, чи варто належати до «островів мавп» [5] і підкорятись групі, яка не приймає нашої думки.

Висновок. Соціальний вплив – це велика сила, якій мало хто з нас може протистояти. Розглянуті приклади впливу, є лише «краплею в морі», але вони відіграють велику роль у повсякденному житті, навіть якщо ми цього не усвідомлюємо. Наслідки таких впливів різноманітні. Іноді вони позитивно впливають на нас, іноді мають руйнівну силу. Щоб не потрапити бездумно в пастку цього поганого за своїми наслідками аспекту впливу, а підкоритися тому, який будує нашу свідомість, ми повинні, хоча це і нелегко, бути собою і слідувати тому, що підказує нам наше «серце і розум». Тоді ми будемо «свідомо»

функціонувати в суспільстві, і вибіркові впливи будуть для нас дружніми.

Список використаних джерел

1. Aronson E., Człowiek istota społeczna, Warszawa 1998. 483 stron.

2. Aronson E., Wilson T. D., Psychologia społeczna. Serce i umysł, Poznań 1997, s. 269, s. 270, s. 172.

3. Bedyńska S., Sędek G., Zjawisko zagrożenia stereotypem: wpływ negatywnego stereotypu na funkcjonowanie poznawcze, *Studia Psychologiczne, z. 1, s. 159–179.*

4. Cottrell, N.B., Wack, D.L., Sekerak, G.J., Rittle, R.H., Social facilitation of dominant responses by the presence of audience ad the mere presence of others, *Journal of personality and Social Psychology,* 9, p. 245–250, za: Grzelak J.Ł., Nowak.

5. Cialdini R. B., Wywieranie wpływu na ludzi: teoria i praktyka, Gdańsk1994, s. 141.

6. Latane B. The psychology of social impact, *American Psychologist*, 36, 343–356, za: Grzelak J.Ł., Nowak A., Wpływ społeczny, w: Strelau J. (red.), Psychologia. Podręcznik akademicki, Gdańsk 2000, s. 187.

7.Latane, B., Williams, K., Harkins, S., „Many hands make light the work: The causes and consequences of social loafing, *Journal of personality and Social Psychology, 37, 822- 832,* za: Grzelak J.Ł., Nowak A., Wpływ społeczny, w: Strelau J. (red.), Psychologia, s. 194.

8. Mika S., Psychologia społeczna,Warszawa 1982, s. 67, s. 93.

9. Zajonc, R.B. „Social facilitation", *Science,* 149, 269- 274, za: Grzelak J.Ł., Nowak A., Wpływ społeczny, w: Strelau J. (red.), Psychologia., s. 188.

УДК 159.9:355(477)

Поліна Поплавська,
магістрантка 2 курсу спеціальності Психологія
Одеського інституту МАУП

Науковий керівник – доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри загальнонаукових, соціальних та поведінкових наук
Одеського інституту МАУП А. О. Нерубасська

БЕЗВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА БЕЗКАРНІСТЬ ЯК ПОЧАТОК КІНЦЯ ЛЮДЯНОСТІ ТА ЛЮДСТВА

Анотація. *У тезах звернено увагу на проблему безкарності та безвідповідальності на прикладі експерименту-перфомансу Марини Абрамович під назвою «Ритм 0».*

Abstract. *The theses draw attention to the problem of impunity and irresponsibility through an experiment-Performance by Marina Abramovich called "Rhythm 0".*

Вступ. Людська жорстокість проявляється не тільки у військових злочинах та під час війни. Від національності вона, як виявляється, теж не дуже залежить. Нещодавно оприлюднено кричущу новину про випадок з підлітками на Закарпатті. Троє хлопців зґвалтували свою однокласницю, знімали це на відео, відправили в інтернет, хизувалися цим та показували іншим одноліткам. Та шокувало більше те, що місцевий «чесний» суд максимально нівелював дії хлопців, виніс вирок за зовсім іншою статтею, а освітній заклад після скоєного навіть видав їм гарну характеристику, і покарання за свої реальні вчинки, на сьогоднішній день, вони так і не понесли. Все було надто спрощене, затягнуте, поблажливе, чим і викликало обурення громадськості та подальші питання до всіх учасників події.

На жаль, ми знаємо, що таких випадків набагато більше. Випадків, від яких «завмирає» серце Людини. Особливо зараз, під час хаосу, безмежності, під час війни. А уявіть собі, скільки ще відбувалося та продовжує відбуватися жорстокості, про яку ми з вами не знаємо? Не було свідків, нікому було це побачити, записати на відео, оприлюднити, занепокоїтися несправедливістю, корупцією та нечесністю уповноважених осіб – і злочин залишається безкарним.

Постановка проблеми. Скільки знущань над тваринами, дітьми, жінками, літніми людьми, чоловіками і взагалі істотами, які не можуть в якийсь момент за себе постояти та дати гідну відсіч, відбувається? Чому це є? Коли саме людина втрачає свою основу – людяність? З чого починається жорстокість та де її кінець? Спробуємо дослідити ці проблеми.

Метою нашого дослідження став розгляд та привернення уваги до перформансу Марини Абрамович під назвою «Ритм 0».

Виклад основного матеріалу. Марина Абрамович – сербська мисткиня, що працює в жанрі перформансу. У своїх роботах досліджує стосунки між митцем і публікою, границі тіла та можливості розуму. У своїх перформансах Абрамович висвітлює людські проблеми і проблеми, породжені людьми [1].

Щоби перевірити межі зв'язку між митцем і глядачами, Абрамович у 1974 році створила один зі своїх найскладніших і відомих перформансів. Вона призначила собі пасивну роль, а глядачі були б силою, яка діяла на неї. Абрамович розмістила на столі 72 об'єкти, якими люди могли користуватися як завгодно, табличка повідомляла їм, що вони не несуть відповідальності за жодні свої дії, усю відповідальність бере на себе автор. Деякі з цих об'єктів могли приносити задоволення, тоді як іншими можна було завдавати болю. Серед них були троянда, перо, мед, батіг, оливкова олія, ножиці, скальпель, ніж і навіть пістолет з одним патроном.

Протягом шести годин публіка могла діяти на свій розсуд, зокрема маніпулюючи тілом і рухами мисткині. Це перевірило би, наскільки вразливими та агресивними можуть бути люди, коли їх дії не мають соціальних наслідків.

Спочатку глядачі поводилися скромно й обережно, більшість людей була надзвичайно пасивною, але коли почали усвідомлювати, що їхнім діям немає меж, учасники стали агресивнішими [2].

Абрамович довелося перенести не найприємніші години свого життя того вечора. Спочатку художницю підняли на руки, а потім поклали на стіл. Потім деякі глядачі взяли ножі і почали встромляти їх у стіл між ногами жінки. Об 11 годині ночі гості перейшли до максимально агресивних дій. Художниці розрізали одяг, тож жінка залишилася стояти перед глядачами з оголеними грудьми. Цього гостям здалося мало, і деякі з них почали різати шкіру Абрамович. Сама художниця, згадуючи експеримент, запевняла, що дехто з учасників навіть пив її кров.

Наприкінці перформансу життя Марини опинилося під загрозою. На столі серед інших предметів лежав заряджений пістолет. Він, як і слід було очікувати, не залишився поза увагою. Спочатку на жінку наводили дуло зброї, а потім поклали пістолет їй у руку та направили прямо в шию.

Художниця розуміла, що може постраждати і навіть втратити життя, але продовжувала виконувати роль безправної істоти [3]. Маючи початкову рішучість з'ясувати, як громадськість діє без наслідків, пов'язаних із їхніми вчинками, вона врешті-решт зрозуміла, що громадськість цілком могла вбити її заради власного особистого задоволення: «Отриманий мною досвід говорить про те, що якщо залишати рішення за публікою, тебе можуть убити. … Я відчувала себе згвалтованою: вони різали мій одяг, встромляли шипи троянди в живіт, … хтось порізав мою шию та почав пити кров, …один узяв пістолет і прицілився мені в голову, але інший забрав зброю. Запанувала атмосфера агресії. Рівно через шість годин, як і планувалося, я встала і пішла у напрямку до публіки. Всі кинулися геть, рятуючись від реального протистояння» [2].

Після закінчення перформансу Марина Абрамович не залишила галереї. Перетворившись з об'єкта на людську особистість, жінка стала прогулюватися між учасниками експерименту. Але люди відходили від жінки із закривавленою шкірою та написами на тілі. Психологічно їм було складно прийняти людяність «об'єкта». Перед особистістю вони відчували провину, якої не було під час участі у експерименті.

Абрамович показала світові, що люди за певних обставин можуть проявляти агресію, для якої немає жодних причин. Повна безкарність пробуджує в людині необґрунтоване бажання нашкодити, зробити боляче, здійснити щось погане, що не можна робити у звичайному житті. При цьому відбувається знеособлення об'єкта, який зазнає агресивних дій [3].

Хочеться в черговий раз звернути увагу на те, що людина – це не просто істота свідома, усвідомлююча, відповідальна, а ще й істота, яка повинна бачити ситуацію з різних ракурсів, вміти приймати та визнавати будь-яку людину як особистість та самою бути нею. Кожен з нас повинен розуміти, що жорстокість – це властивість особистості, протилежна людяності, душевності, доброті [4].

Тобто, це одна із складових людської багатогранності, і якщо вона є у нас – значить вона така ж важлива і потрібна, як і всі інші складові. Але, як казав Парацельс: «Отрута від ліків відрізняється

дозою», а всьому є свій час та місце. Коли людина втрачає свою людяність та перетворюється у жорстоку потвору по відношенню до оточуючого світу – відбувається смерть людства. Постає питання, як можна цьому запобігти.

Виходячи з результатів перформансу Марини Абрамович та жахливих подій сьогодення, можемо зробити висновки, що на сьогоднішній день людство ще не готово до життя в повній свободі, без кордонів, заборон та законів. І головне – ми не готові до життя в безвідповідальності та безкарності. Коли людина знає, що їй нічого за це не буде, в неї немає рамок її діянь, а її жорстокість може теж не мати меж і нести біду для оточуючого світу.

Кожен повинен почати з себе. Нести особисту відповідальність за свої думки, рішення, вчинки. Не йти за всіма, задумуватись, аналізувати інформацію, мати критичне мислення. Приходити на допомогу тим, хто її потребує, не покривати злодіїв, не нехтувати «ефектом свідка». Не звинувачувати та не засуджувати саму жертву, розуміти, що життя непередбачуване, і кожен з нас одного разу може опинитися на її місці.

Уповноважені особи повинні виконувати свої обов'язки та бути на стороні закону, бути чесними та відповідально відноситися до своєї роботи, аби закони дійсно служили покращенню життя, а не створювали обурення, почуття несправедливості та бажання бунту у громадськості. Будь-яка дія має свій результат. Покарання завжди буде там, де людина пішла проти своєї людяності – сьогодні, завтра, самому злодію або його нащадкам. Але, нащо доводити до цього, адже ми – Homo Sapiens, невже ми не можемо жити свідомо!

Список використаних джерел

1. Дописувачі Вікіпедії, Марина Абрамович. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%90%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 (дата звернення: 04.04.2023).

2. Дописувачі Вікіпедії, «Ритм 0» URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%90%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87#%C2%AB%D0%A0%D0%B8%D1%82%D0%BC_0%C2%BB-_197 (дата звернення: 04.04.2023).

3. Жахливі психологічні експерименти. URL: https://dzen.ru/media/ poznavaemoe/ritm-0--jutkii-psihologicheskii-eksperiment-5e9ada24b898e4 6222a4accf (дата звернення: 04.04.2023).
4. Жорстокість. URL: https://esu.com.ua/article-18248 (дата звернення: 04.04.2023).

УДК 159:9

Олександра Мошенська,
магістрантка 2 курсу спеціальності «Психологія»
Одеського інституту МАУП

Науковий керівник – доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри загальнонаукових, соціальних
та поведінкових дисциплін Одеського інституту МАУП
А. О. Нерубасська

ПРОБЛЕМА АГРЕСІЇ В СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПСИХІАТРІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. *Проведено дослідження концепції агресії та її ролі в поведінці людей. Проаналізовано результати наукових досліджень та практичний досвід у цій галузі.*

Abstract.*The theses studied the concept of aggression and its role in human behavior. The results of scientific research and practical experience in this area are analyzed.*

Психологічна проблема, яка пов'язана з агрессією людини, залишається актуальною, тому що є однією з найбільш складних проблем сучасного світу, яка має вплив на людське здоров'я, поведінку та взаємини в суспільстві. Аспекти проблеми психологічної та психіатричної сторін агресії є актуальними з точки зору діагностики та корекції. Також для розвитку теорії з цієї проблематики є важливим досліджувати роль соціальних мереж, де спостерігається поширення агресії та інтернет-цькування, булінгу, які теж можна розглянути як прояви агресії.

Нарешті, треба досліджувати позитивні стратегії взаємодії та розвитку, які можуть допомогти попередити появу агресії та підтримувати мирне та гармонійне суспільство. Оскільки агресія є складною та багатогранною проблемою, **мета дослідження** полягає в тому, щоб зрозуміти її корені, механізми та наслідки та запропонувати практичні рішення, які можуть допомогти у протидії цьому явищу.

Важливим є аналіз агресії як соціальної проблеми, яка впливає на різні аспекти життя людей, від особистого до професійного. Агресія може мати серйозні наслідки для індивідів, які її виявляють, та для тих,

на кого вона спрямована. Вона може призводити до фізичних, психологічних травм та інших негативних наслідків.

Також агресія може мати важливі соціальні наслідки, такі як погіршення взаємин в сім'ї, в школі та на роботі. Агресія може призвести до збільшення відсотка конфліктів та відчуження від суспільства. Тому, розуміння причин та наслідків цього явища є важливим завданням для подальшого вивчення цієї соціальної проблеми та розробки стратегій для її попередження [2]. Вивчення факторів, які впливають на виявлення агресії, може допомогти в розробці ефективних стратегій для запобігання та корегування з метою допомоги, корекції поведінки та соціальної адаптації особи.

У світі існує багато різних форм агресії, від міжособистісної до масової, і вони можуть мати різний характер та наслідки. Нами зроблено спробу дослідити її різні аспекти, включаючи: причини, види та наслідки, а також можливі шляхи попередження та лікування.

Останні дослідження показали, що агресія може бути спричинена багатьма факторами, включаючи генетичні, психологічні та соціальні [3]. Дослідження також підтверджують, що агресія може мати серйозні наслідки для індивідів: погіршення психічного здоров'я та здоров'я в цілому, зменшення якості життя та можливе сприяння виникненню різних форм насильства.

Поняття агресії має складну природу і може виявлятися в різних формах: фізична, вербальна, психологічна та емоційна агресія. Вона може бути спричинена різними чинниками, такими як: стрес, невдачі, недостатність соціальної підтримки, наслідки насильства в дитинстві та інші.

Навіть якщо агресія має генетичну складову, її можна контролювати та зменшувати за допомогою різних методів лікування та психологічної підтримки. Наприклад, когнітивно-поведінкова терапія, релаксаційні техніки та соціальна підтримка можуть допомогти покращити психічне здоров'я та зменшити ризик розвитку агресивної поведінки [4].

У зв'язку з тим, що агресія може мати серйозні наслідки, особливо в довгостроковій перспективі, подальше дослідження її причин, наслідків та методів лікування є надзвичайно важливим для кожного суспільства.

Психологічна та емоційна агресія – це форма агресії, яка включає у себе залякування, погрози та інші форми психологічного насильства. Агресія може призвести до конфліктів, насильства,

шкідливої залежності, а також до розвитку психічних порушень, таких як депресія, тривожність, посттравматичний стресовий розлад та інші [6].

Відомий американський психолог Авраам Маслоу вважає, що людина має низку потреб, які потрібно задовольняти, щоб вона могла розвиватися і функціонувати належним чином. У його теорії існує також і потреба в безпеці, яка є дуже важливою для індивіда. Якщо ця потреба не задовольняється, це може призвести до розвитку агресії.

Інший відомий філософ Бертран Рассел зазначав, що «агресія – це результат незадоволення». Він вважав, що людина повинна мати можливість розвиватися, бути творчою та займатися тим, що їй подобається, щоб не перетворюватися на агресивну особу [7].

На основі цих та інших досліджень можна зробити висновок, що агресія є складною та многогранною проблемою, яка потребує серйозного дослідження та розуміння. Для запобігання розвитку агресії необхідно вирішувати соціальні проблеми, які створюють атмосферу насильства і конфліктів, а також надавати підтримку та допомогу тим, хто зазнали насильства або дискримінації.

Дослідження також показали, що стиль виховання та батьківська поведінка можуть впливати на розвиток агресії у дітей. Наприклад, батьки, які використовують фізичне насильство як метод виховання, можуть викликати у дітей агресивну реакцію.

Однак, науковці також зазначають, що агресія не завжди є негативною. Деякі форми агресії можуть бути корисними для людини, наприклад, у випадку самозахисту чи здобуття успіху у бізнесі.

Дослідження також показали, що емоційна регуляція може грати важливу роль у попередженні агресії. Наприклад, дослідження, проведені професором Джеймсом Гроссом зі Стенфордського університету, показали, що підвищена активність у правій префронтальній корі головного мозку може допомогти людям контролювати свої емоції та уникати агресивної поведінки [7].

Важливо також зазначити, що агресія є складним явищем, яке має багато відтінків та форм. Наприклад, агресивна поведінка може бути спрямована на самого себе (самогубство), на інших людей (фізична або вербальна агресія) або на тварин. Тому розуміння та вивчення цього явища потребує комплексного підходу та дослідження різних його аспектів.

Наприклад, відомий німецький філософ та психолог Еріх Фромм стверджував, що агресія може бути результатом відчуття

відчуженості та неповноцінності людини в суспільстві. Інші дослідники бачать корінь агресії у біологічних чинниках, наприклад, у рівні гормонів та мозкових структурах. Однак, важливо зазначити, що біологічні чинники не є визначальними у виникненні агресії, адже розуміння та контроль емоцій можуть бути засвоєними навичками, які демонструє суспільство індивіду.

Висновки. Нами розглянуто проблему агресії та її наслідки для суспільства та індивідуумів, досліджено фактори, що впливають на виникнення агресії. На основі останніх наукових досліджень встановлено, що агресію можна попереджати за допомогою соціальних та емоційних програм, а також за допомогою регулювання емоційної реакції на подразники.

Однак, попередження агресії повинно бути комплексним та включати в себе як індивідуальні, так і соціальні підходи. Наприклад, звернення до проблем соціальної нерівності та економічної дискримінації можуть стати причинами агресивної поведінки, тому вирішення цих проблем також важливо.

Отже, попередження агресії – це складна та важлива задача, яку можна вирішити за допомогою співпраці науковців, педагогів, соціальних працівників та громадських організацій. Тільки колективними зусиллями ми можемо створити мирне та безпечне суспільство для всіх його членів.

Список використаних джерел

1. Андерсон К. А., Бушмен Б. Дж. Людська агресія. *Огляд психології*, № 53(1), 2002. С. 27–51.

2. Берковіц Л. Агресія: причини, наслідки та контроль. Мак-Грав Хіл. 1993. С. 512.

3. Бушмен Б. Дж., Андерсон К. А. Чи не час відмовитися від дихотомії ворожої та інструментальної агресії? *Психологічний огляд*, № 108(1), 2001. С. 273–279.

4. Гіффорд-Сміт М., Браунелл К. А. Дитячі відносини з однолітками: соціальна прийнятність, дружби та мережі однолітків. *Журнал шкільної психології*, № 41(4), 2003. С. 235–284.

5. Хюзменн Л. Р. Роль насильства в медіа у насильницькому поведінці. *Річний огляд громадського здоров'я.* № 19(1), 1998. С. 393–415.

6. Кассінов Х., Суходольський Д. Г. Розлади гніву: питання основної науки та практики. Psychology Press. 1995. С. 173–205.

7. Кон М. Л., Скулер С. Робота та особистість: дослідження впливу соціальної стратифікації. Ablex. 1983. С. 125–153.

УДК 159.9

Олена Лазуткіна,
студентка 2 курсу магістратури спеціальності «Психологія»
Одеського інституту МАУП

Науковий керівник – доктор філософських наук,
доцент, завідувач кафедри загальнонаукових, соціальних та
поведінкових дисциплін Одеського інституту МАУП
А. О. Нерубасська

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ СПІВРОБІТНИКІВ ОРГАНІЗАЦІЇ В УМОВАХ ЗМІН

Анотація. *Запропоновано емпіричне дослідження особливостей поведінки співробітників організації IT-сфери міста Львова в умовах змін.*

Abstract. *An empirical study of the behavioral characteristics of the employees of the IT-sphere organization of the city of Lviv in the conditions of change is proposed.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, в умовах воєнного стану в Україні, дослідження сприйняття змін працівниками організацій є як ніколи актуальним. Варто зауважити, що робоче середовище є одним із основних джерел ризику виснаження або хронічного робочого стресу. Цей стрес пов'язаний із факторами тиску в робочому середовищі, більшими вимогами, ніж можливості, ресурси та потреби працівника. Як наслідок, це здатне спричинити емоційну втому, відсутність персоналізації та низьку професійну задоволеність [3]. Таке може статися в професіях, які в основному орієнтовані на надання допомоги та послуг, викликані різними ситуаціями, серед яких є тиск на підвищення продуктивності, відсутність навчання або конфлікти, які не вирішуються належним чином. Дослідження соціально-психологічних особливостей поведінки співробітників в сучасній IT-сфері є дуже важливим питанням. Серед таких соціально-психологічних аспектів змін, що здатні вплинути на поведінку працівників IT-сфери, є відсутність спілкування, страх втратити роботу та не розуміння своїх нових ролей [5; 8]. Крім того, негативний вплив змін на працівників IT-сфери також відображається у їх соціально-психологічній поведінці, що

проявляється у впливі на психічний стрес, втраті лояльності та збільшенні плинності кадрів, збільшенні часу відсутності на роботі, а також життєвих змінах, що викликані перебудовою [6; 7].

Метою роботи є дослідження в контексті проблеми особливостей поведінки співробітників організації в умовах змін.

Методи дослідження: емпіричні: опитувальник «Визначення актуального стану» (АС) Л.В. Куликов, 2003 р. [2]; опитувальник «Стиль реагування на зміни» Т.Ю. Базарова, М.П. Сичова, 2012 р. [1, с. 22-40]; а також опитувальник «Мотивація успіху і боязні невдач» (МУ та МН) А.А. Реана, 1999 р. [4, с. 138]; математико-статистичні методи: метод середніх арифметичних, критерій Пірсона.

У дослідженні приймали участь співробітники ІТ-сфери міста Львова, де загальна кількість опитуваних становить 37 осіб, усі респонденти чоловічої статі, віком від 23 до 30 років, із стажем роботи від 1 до 8 років. Емпіричне дослідження проводилось в період з лютого по березень 2023 року.

З метою отримання емпіричної інформації застосовувалися опитувальники. Опитувальник «Визначення актуального стану» (АС) слугував для отримання відомостей про актуальний психічний стан респондентів у більш короткому інтервалі часу, особливості якого можуть бути обумовлені життєвими подіями сьогодення.

За результатами опитувальника, було виявлено, що трохи більше половини респондентів мають підвищені та достатньо високі рівні за всіма критеріями опитувальника (активація – деактивація (86,4 %), тонус (83,8 %), фізичне самопочуття (67,6 %), окрім критерію спокій – тривога (більшість респондентів (48,6 %) мають низький та понижений рівень) та емоційне збудження (64,9 % респондентів мають низький та понижений рівень). Це свідчить про те, що люди з такими показниками готові діяти, мають виражене прагнення змінити ситуацію у бажаний бік та подолати труднощі, такі люди відчувають почуття бадьорості, енергії та мають підвищену працездатність. Вони мають сприятливе фізичне самопочуття та їм притаманне відчуття тілесного комфорту. Але водночас вони переживають занепокоєння, мають несприятливі передчуття, відчуття можливої загрози та тривоги. Проте їм притаманна рівна поведінка, вони більш стримано реагують на зміни ситуації.

Згідно з опитувальником «Стиль реагування на зміни», високими показниками вирізняється показник, який відповідає інноваційному стилю, що становить 35,1 % опитуваних. Вони готові з

легкістю приймати зміни чи готові бути ініціаторами змін. Емоційно залучаються до будь-яких нових починань та ініціатив, навіть якщо не бачать об'єктивної необхідності. Найменше досліджуваних з Реактивним (18,9 %) та Реалізуючим (21,6 %) стилями реагування на зміни. Якщо особи з реактивним стилем реагуванням віддають перевагу стабільності, та їм властиво сприймати зміни емоційно (часто у відкритому опорі). Досліджувані з реалізуючим стилем поведінки навпаки, підтримують та приймають зміни, якщо бачать об'єктивну необхідність чи особисту вигоду, віддають перевагу нововведенням, ніж стабільності. Вони розсудливі під час роботи у нових умовах, а також хороші реалізатори змін. Містять у собі готовність до нового, характерну для інноваторів.

За результатами опитувальника «Мотивація успіху і боязні невдач», де мотиви досягнень та уникнення невдач значною мірою визначають рівень внутрішньої мотивації та ефективність трудової діяльності, майже у половини опитуваних (48,6 %) проявляється високій рівень мотивації, або мотивація на успіх. Це свідчить про те, що ці респонденти, починаючи справу, мають на увазі досягнення чогось конструктивного, позитивного. Вони зазвичай впевнені у собі, у своїх силах, відповідальні, ініціативні та активні. Зіткнувшись з перешкодами, не зупиняються, а шукають шляхи подолання цих перешкод. Вони завжди орієнтовані на успіх.

На основі отриманих результатів було проведено кореляційний аналіз характеру взаємозв'язків між показниками соціально-психологічних особливостей поведінки працівників ІТ-сфери в умовах змін. З цією метою ми використали комп'ютерну програму SPSS Statistics 29.0.0.0. Відтак, ми розрахували коефіцієнт кореляції за критерієм Пірсона та проаналізували всі значущі коефіцієнти кореляційних взаємозв'язків.

Наводимо дані відповідно до стилів поведінки. Консервативний стиль поведінки відзначається утворенням двох взаємозв'язків, де один взаємозв'язок корелює додатньо на рівні 0,01 з показником стажу роботи за професією (r=0,405) та одним взаємозв'язком, що від'ємно корелює на рівні 0,01% з показником спокій – тривога (r= -0,364). Це свідчить про те, що на такий стиль поведінки впливають саме стаж роботи та рівень впевненості у своїх силах.

При цьому, реактивний стиль поведінки відзначився утворенням шести значущих взаємозв'язків, де утворено 2 взаємозв'язки, що додатньо корелюють на рівні 0,05 з такими

показниками як стаж роботи (r=0,672) та емоційне збудження (r=0,503), та 4 взаємозв'язки, що від'ємно корелюють на рівні 0,05 з такими показниками як тонус (r= -0,555), фізичне самопочуття (r= -0,527), спокій – тривога (r= -0,567) та мотивація (r= -0,448).

Інноваційний стиль поведінки відзначився утворенням семи значущих взаємозв'язки, де 5 з них додатньо корелюють на рівні 0,05 з такими показникам як активація – деактивація (r=0,422), тонус (r=0,500), фізичне самопочуття (r=0,625) спокій – тривога (r=0,714) та мотивація (r=0,568); а також 2 з них від'ємно корелюють на рівні 0,05 з показниками стажу роботи (r= -0,544) та емоційне збудження (r=-0,477). Це свідчить про те, що для людей, яким притаманний інноваційний стиль поведінки в умовах змін, мають значення їх тонус, фізичне самопочуття, спокій та мотивація, що напряму впливає на їх працездатність.

При цьому, зауважимо, що реалізуючий стиль поведінки не відзначився утворенням значущих кореляційних взаємозв'язків.

Висновки. У цілому, можна сказати, що за тривалий час воєнного стану окрема група працівників організацій у сфері ІТ навчилась пристосовуватись до змін, проте, частина працівників важко сприймає перенасичення змінами та нестабільність, що може провокувати нестабільний емоційний стан та низьку працездатність, це зумовлює необхідність організаціям враховувати соціально-психологічні особливості поведінки своїх співробітників в умовах змін шляхом проведення різних тренінгів, навчальних програм для працівників тощо.

Варто зазначити, що дане питання є мало вивченим і потребує як теоретичних, так і практичних досліджень. Оскільки на території України та за її межами за останній час суттєво збільшилась кількість досліджень соціально-психологічних особливостей поведінки співробітників організації в умовах змін, особливо в ІТ-сфері, результати проведеного дослідження сприятимуть розвитку теоретичного і практичного досвіду щодо аналізу соціально-психологічних особливостей поведінки співробітників ІТ-організації в умовах сучасних змін.

Отримані результати можуть використовуватись у подальших дослідженнях даної теми, як у наукових, так і практичних дослідженнях, також матеріали дослідження можна використовувати для навчальних тренінгів, семінарів та курсів з даної теми дослідження.

Список використаних джерел

1. Базаров Т. Ю., Сычева М. П. Создание и апробация опросника «Стили реагирования на изменения». *Психологические исследования*, 2012, 5(25). С. 22–40.
2. Куликов Л. В. Определение доминирующего и актуального психического состояния. Практикум по психологии состояний. Под ред. А. О. Прохорова. СПб.: Речь, 2004.
3. Міщенко А. П. Стратегічне управління. навч. посібник. (Видання друге). Дніпропетровськ: Вид-во ДУЕП, 2007. 332 с.
4. Реан А. А. Психология личности. Социализация, поведение, общение. СПб.: «прайм-ЕВРОЗНАК», 2004. 416 с.
5. Anam A. Employee Reactions to Organizational Change. URL: https://smallbusiness.chron.com/employee-reactions-organizational-change-17732.html (дата звернення: 11.04.2023).
6. Cloke H. What Is Employee Behaviour Change (2019) URL: https://elearningindustry.com/employee-behaviour-change-leverage-learning-and-development-process (дата звернення: 11.04.2023).
7. Wang J., Zhang Z., Jia M. (2017). Understanding how leader humility enhances employee creativity: The roles of perspective taking and cognitive reappraisal. *The Journal of Applied Behavioral Science*, V. 53(1), P. 5–31.
8. Wickford H. Negative Impact of Organizational Change on Employees. Updated January 31 (2019). URL: https://smallbusiness.chron.com/tips-dealing-human-factor-change-management-32952.html (дата звернення: 11.04.2023).

УДК 159.9

Владислава Кедич,
студентка 2 курсу спеціальності «Психологія»
Дніпровського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

Науковий керівник – кандидат філософських наук,
доцент кафедри психології Дніпровського інституту
ПрАТ «ВНЗ «МАУП» О. В. Пархоменко
(м. Дніпро, Україна)

СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ ЕМПАТІЯ В ПСИХОЛОГІЇ

Анотація. *Досліджено історію становлення поняття емпатія як психологічного терміну, автор розглядає визначення кількох вчених терміну емпатія у різний часовий проміжок, аналізує роль емпатії в минулому і в сьогоденні.*

Ключові слова: емпатія, емоційний інтелект, історія, дослідження.

Abstract. *The history of the development of the concept of empathy as a psychological term is told, the author considers the definition of the term empathy by several scientists in different time periods, the role of empathy in the past and in the present is analyzed.*

Keywords: empathy, emotional intelligence, history, research.

Вступ. Тема дослідження присвячена питанням історичного становлення поняття «емпатія», а також розвитку її досліджень і значимості. Зазначено вплив емпатії на життя людини і її користь для суспільства. Також нами підняте питання впливу емпатії на професійні якості людей у різних сферах діяльності, таких як: психологія, педагогіка, робота ріелтора, виховання дітей.

Постановка проблеми. Тема ця актуальна для тих, хто хоч раз задавався питанням, наскільки багато користі може дати вміння співпереживати і розуміти почуття інших людей. Також такий феномен як «емпатія» в сучасному світі розглядається як інструмент діяльності в багатьох видах професій, саме тому його дослідження є актуальним для тих, хто намагається з'ясувати необхідні якості для своєї професійної реалізації. Ще дуже важливу роль, яка спонукає приділяти емпатії більшу увагу, відіграє вона у вихованні свідомого і гуманного суспільства, що стає важливим для розвитку людства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Методологічною основою для написання статті послужили наукові праці відомих вітчизняних і зарубіжних психологів і вчених, а також Інтернет-статті. Достатньо великий обсяг інформації береться з роботи Л. П. Журавльової «Психологія емпатії», в якій дослідниця описала особливості проявів емпатії у людей різного віку і методи дослідження розвитку емпатії. Також важливими є дослідження Г. Барабаш «Модель терапевтичного стосунку КПТ: роль емпатії» і Л. Дворніченко «Визначення особливостей прояву емпатії у студентів творчих професій», в яких описана роль емпатії у різних сферах діяльності і професій. В написанні історичної частини допоміг труд Я. В. Чаплака «Проблема емпатії в психології та її важливість у професійному становленні психолога».

Мета цієї статті полягає в тому, щоб пояснити, що саме спонукало вчених минулого проводити дослідження задля вивчення проявів емпатії в людей. Також на меті цієї роботи є прагнення пояснити, як саме еволюціонувало поняття емпатії, як змінювалась актуальність її вивчення з часом, як сучасні вчені-психологи ставляться до цього поняття і які дослідження проводять в цій галузі.

Ця стаття ставить перед собою такі задачі як:

- Вивчити перші появи терміну «емпатія».
- Розкрити питання розвитку значення терміну «емпатія».
- Освітити сучасні дослідження емпатії.
- Визначити роль емпатії в сучасному світі.

Об’єкт дослідження – поняття «емпатія», її історичне становлення і роль в сучасному світі.

Предмет дослідження – вивчення історії і розвитку поняття «емпатія», ознайомлення з сучасним впливом емпатії на життя людей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одне з перших визначень емпатії дав відомий австрійський психолог і невролог Зігмунд Фрейд. Він трактував це поняття як врахування психотерапевтом психічного стану пацієнта, вміння поставити себе у цей стан і намагання зрозуміти його, порівнюючи із своїм [1].

А вже вперше «емпатія» як поняття з’являється у 1909 році завдяки англо-американському психологу – експериментатору Едварду Тітченеру, який був відомий насамперед тим, що найдокладніше описував психічні процеси і відчуття. Під поняттям «емпатія» він мав на увазі вміння розглядати ситуацію з погляду співрозмовника, розуміння його емоційного стану [2].

Попри те, що Тітченер вважається засновником терміну «емпатія», а одна з перших згадок належить З. Фрейду, також цей термін можна було побачити ще наприкінці XVII – на початку XVIII століть в працях вчених-психологів А. Шафтсбері та Ф. Гатченсона, де цей термін мав не тільки науковий, а ще й психологічний характер.

Термінологічним підґрунтям до терміну «емпатія» стало таке поняття як «симпатія» [3]. Спочатку слово sympathy було еталоном порівняння, а empaty як нова одиниця – об'єкт. Згодом ці поняття почали розрізняти, між ними ліквідувалась синонімія. Емпатія тепер розглядається як процес або стан та як стійка здатність особистості, симпатія же визначається як емоція. Хоч ці поняття й мають спільний корінь, що означає можливість зрозуміти почуття та емоції співрозмовника, але вияв симпатії і емпатії не є однаковими. Емпатуючи, людина ставить себе на місце комуніканта, повністю занурившись в його стан; симпатизуючи, вона лише виказує позитивне ставлення та свою прихильність до співрозмовника.

Особливого розвитку емпатія зазнала наприкінці XIX – на початку XX століть, саме після визначення цього терміну Е. Тітченером, про що згадано раніше. Значний інтерес вчених-психологів до вивчення саме емоційного інтелекту, до якого входить і емпатія, пояснювався тим, що людство стикнулось із досить великим спектром проблем емоційного характеру. Наслідками цих проблем можна назвати: розпад сімей, зростання злочинності, руйнівна поведінка у всіх вікових групах, що особливо проявлялось у дитячому середовищі і в результаті могло призводити до руйнівних наслідків для суспільства.

У боротьбі з вищевказаними проблемами міг допомогти феномен емпатії, бо жодна людина не зможе завдіяти шкоди іншій, якщо буде добре розуміти її почуття та емоції. Такий висновок став можливим завдяки зарубіжним вченим, які пояснили це тим, що «співчуття іншій людині, яка відчуває біль, активує в мозку ті ж області, які відповідають за почуття нашого власного болю» [4].

У психологічних дослідженнях емпатії мотиваційною складовою були підняті проблеми добра і зла, духовності і бездуховності, альтруїзму й егоїзму. Усі вони репрезентувались, в основному, у вивченні моральної свідомості в роботах: О. І. Кульчицької [5], Ф. де Вааля [6], L. Kohelberg [7] та інших. Дослідження цих авторів допомогли розглянути за допомогою психологічної науки низку категорій, які ще в недавньому минулому вважалися абстрактно-філософськими чи парапсихологічними. Такі

поняття як «Емпатія», «Віра», «Душа», «Духовність», «Життєвий світ» стали першими ланками категоріального ланцюжка.

Таким чином, проблема емпатії, її місце в системі цінностей, структурі моральної свідомості й особистості загалом почала хвилювати не тільки філософів-етиків, а й психологів і вчених. Після цього емпатію почали розглядати з різних сторін. Наприклад, як умову розвитку моральної свідомості її вивчали Л. І. Божович, Т. І. Коннікова, І. Д. Бех; як механізм просоціальної поведінки – Т. П. Гаврилова, А. В. Соломатіна та інші [8, с. 69].

Хоча історія вивчення емпатії є досить тривалою, все ж дослідження в цій царині залишаються розрізненими, суперечливими і не мають єдиної завершеної цілісної теорії. У цій психологічній сфері є місце різноманітності теоретичних підходів до предмета, який вивчається, відсутності єдиних критеріїв розробки спеціальних методик і методичних прийомів його дослідження. Хоча це й не дивно, бо для всього, що стосується психології, можна застосовувати велику різноманітність методів і підходів.

Дослідження останніх років таких вчених, як Є. Басін [9], Т. Матюх [10], О. Наконечна [11] та інших, дозволяють зупинитися на розумінні емпатії як процесу моделювання «Я». Зокрема, Є. Басін вважає, що все, пов'язане з особистістю іншої людини, є «лише окремим випадком емпатії». Розвиваючи свою думку, вчений пише: «У ній (емпатії) уявлене «Я» моделюється за «Образом і подібністю» будь-якого іншого явища. Це означає, що людина може перевтілюватись в образ будь-якого явища, об'єкта тощо» [9].

Хоч у світі і немає єдиного визначення терміну «емпатія», все ж один із авторитетних дослідників Г. Перепечина підкреслює чотири найчастіші сучасні визначення цього терміну:

1. Розуміння почуттів, потреб інших.

2. Глибоко чутливе сприйняття події, природи, мистецтва.

3. Афективний зв'язок з іншими; відчуття стану іншої особи чи групи.

4. Властивість психотерапевта, інструмент його діяльності [12].

У 2000-х роках нейробіологи виявили взаємодію конкретних мозкових систем, які відповідають за здатність людини емпатувати. Саме тому можна сказати, що співпереживання, соціальна взаємодія і взаємодопомога є нашою природною потребою і здатністю.

Франс де Вааль, професор поведінки приматів кафедри психології Університету Еморі в місті Атланта, США, директор центру

Living Links Center в Національному центрі дослідження приматів Йеркеса, у своїх дослідженнях дійшов висновку, що Людина – це соціальна тварина, яка природно розвинулась і еволюціонувала для піклування й догляду одна за одною [13]. Так, стало зрозуміло, що емпатія закладена в нас від народження, і здатність емпатувати формується ще в ранньому дитинстві. Слід зазначити, що навичку емпатувати ми можемо розвивати протягом усього життя.

Згідно з дослідженням, яке опублікували 9 жовтня 2013 року дослідники Макса Планка в журналі «Нейронаука», було визначено: коли людина перебуває в приємній і комфортній обстановці, то їй важче співпереживати стражданням іншої людини [14]. Задля того, щоб протестувати цю теорію в лабораторії, було використано експеримент сприйняття, в якому учасники працювали в командах по двоє людей. Ці люди були піддані приємним або неприємним одночасним візуальним та тактильним подразникам. Відмінності почали проявлятись, коли один партнер стикався з приємними подразниками, а інший – з неприємними. У таких умовах здатність людини до співпереживання швидко і значно впадала, а власні емоції учасників почали спотворювати оцінку почуттів інших. Ті учасники, які відчували себе добре, сприймали негативний досвід своїх партнерів не так серйозно, як це було насправді. А от ті, хто щойно мав неприємний досвід, у своєму оцінювані перебільшували позитивний досвід своїх партнерів.

Завдяки сучасним дослідженням було виявлено, що жінки мають більшу здатність адаптуватись до сильного співпереживання з іншими. Говорячи про відмінність у функціонуванні мозку, стало відомо, що у жінок дзеркальних нейронів в емоційній системі більше, ніж у чоловіків. Це призводить до того, що у жінок більша схильність до розуміння, переживання і співчуття.

На основі вищевказаної інформації почали проводити експерименти, в яких добровольцям обох статей показували когось в стані болю. В результаті жіночій мозок реагував набагато сильніше. Це пояснювалось тим, що в ході еволюції жінкам потрібна була більша емоційна чутливість задля виховання дітей. Чоловікам ця здібність не була настільки потрібною, замість цього вони набагато серйозніше ставляться до зради, ніж жінки.

Взагалі, в сучасності питання емпатії частіше досліджують методом експерименту. Один з таких експериментів провели у Франції. Групу добровольців попросили зобразити різні емоції, наприклад: сум, радість, тугу, а потім дали понюхати щось не дуже приємне. Звісно

після цього на обличчі учасників почала з'являтись огида. Цей момент зафіксували на фотографії, а потім показали зображення іншій групі учасників експерименту. При розгляді відповідних фотографій у добровольців активізувалися ті самі нейрони, якби вони відчували емоції, зображені на знімках.

У сучасному світі феномен такого явища як емпатія у людей вивчають для того, щоб зрозуміти, наскільки важливу роль вона відіграє в діяльності представників тих чи інших професій. Це пояснюється тим, що людям важливо розуміти, які якості їм потрібно мати для реалізації в конкретній сфері діяльності. Також розуміння того, наскільки емпативною повинна бути людина в своїй професії, може допомогти знайти гарного спеціаліста для будь-якої справи.

Розвинені професійні якості професій типу «людина-людина» стають запорукою успішного професіогенезу вчителів, лікарів, менеджерів, ріелторів, продавців, перукарів, екскурсоводів, офіціантів тощо [15]. Для кращого розуміння слід навести слова викладача кафедри психології в Інституті Соціальних Технологій університету «Україна» О. М. Кокуна: «Професійно важливі якості – це психологічні якості особистості, що визначають продуктивність. Вони багатофункціональні, і разом з тим кожна професія має свій ансамбль цих якостей» [16]. Саме емпатія стає однією з професійно важливих якостей для видів діяльності, в яких ключову роль відіграє вміння знаходити контакт із людьми. Наприклад, запорукою успішної діяльності ріелтора стає вміння помітити настрої своїх клієнтів і за потрібними побажаннями знайти підходящий варіант житла, в цьому якраз і може допомогти розвинена емпатія.

Завдяки реформуванню системи освіти з'явилась вимога не лише в декларуванні, а й у втіленні в життя ідей гуманізму. Для налагодження гуманних стосунків між викладачем та дитиною, викладач повинен мати здатність проникати в духовний світ дитини, вміти їй співчувати та пройматись її почуттями. Тому в сучасних умовах дуже актуальними є дослідження потреби педагогів в емпатії.

Американський психолог, один з лідерів гуманістичної психології К. Роджерс у статті «Питання, які я поставив би собі, якби був учителем» пише, що він взявся б за таку відповідальність як навчання дітей тільки в тому разі, якщо відповість «Так» на 7 питань. Серед них:

1. Чи вмію я входити у внутрішній світ людини, яка дорослішає та вчиться?

2. Чи зможу я особистісно, емоційно відгукнутись на цей світ?

3. Чи вмію я дозволити самому собі бути особистістю і будувати відкриті, емоційно насичені, нерольові взаємовідносини зі своїми учнями?

4. Чи зможу я виявити інтереси кожного, чи зможу дозволити слідувати за цими інтересами, куди б вони не вели? тощо [17].

У цих питаннях сконцентроване педагогічне спрямування емпатії як визначальної риси в професії педагога.

Варто відзначити те, наскільки велику роль відіграє емпатія в роботі психолога. Насамперед, емпатія проявляється в психологів у розумінні внутрішнього світу клієнта, емоційному залученні до його життя. Також емпатія має особливу соціально-практичну значущість для морального вдосконалення особистості психолога, допомагає оптимізувати міжособистісні відносини, що існують в його діяльності і спілкуванні [18].

Висновок. Готуючи цю статтю, ми стикнулись з великою кількістю досліджень про роль емпатії в житті людини. Дійсно, в сучасному світі набагато більше уваги приділяється емоційній складовій у житті людей, ніж це було раніше. Тому емпатія стала розглядатись не тільки як психічне явище, а ще і як інструмент діяльності та частини буття будь-якої людини.

Список використаних джерел

1. Фройд З. Основні категорії психоаналізу (з німецької переклала А. Березінська). *Всесвіт.* 1991. № 5 (749). С. 164–170.

2. Тітченер Е. Б. Експериментальна психологія: посібник лабораторної практики. Нью-Йорк. Нью-Йорк: MacMillan & Co., Ltd. 1902.

3. Журавльова Л. П. «Психологія емпатії» Психологія емпатії: монографія. Житомир: Вид-во. ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 328 с.

4. Барабаш Г. Модель терапевтичного стосунку КПТ: Роль емпатії. Львів, 2018. 34 с.

5. Кульчицька О. І. Виховання почуттів у дітей в сім'ї. Київ, 1983. 202 с.

6. Чапалак Я. В. Проблема емпатії в психології та її важливість у професійному становленні психолога. Чернівці, 2018. 41 с.

7. Kohelberg L. Теорія морального розвитку. URL: https://pidru4niki.com/1594102437056/psihologiya/teoriya_moralnogo_rozvitku_kolberga (дата звернення: 11.04.2023).

8. Дворніченко, Л. Визначення особливостей прояву емпатії у студентів творчих професій. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: науковий журнал.* Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка; [редкол.: А. А. Сбруєва, М. А. Бойченко, О. Є. Антонова та ін.]. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2017. №2 (66). С. 58–69.

9. Басин Е. Я. Творчество и эмпатия. *Вопросы философии.* 1987. № 2. С. 54–66.

10. Матюх Т. М. Емпатія як трансестетичний феномен: дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філос. наук: спец. 09.00.08 – естетика. Рівне, 2016. 201 с.

11. Наконечна О. В., Рудень Д. М., Сопівник Р. В. Регіональні та вікові особливості самооцінки сучасної української молоді. *Наука і освіта.* 2017. № 6. С. 172–180.

12. Перепечина Г. В. Эмпатия – профессионально важное качество тележурналиста. *Вестник Московского университета.* Сер. 10, Журналистика. 1998. № 5. С. 12–25.

13. Франс де Вааль. Мораль без релігії. В пошуках людського у приматів. Харків: «Клуб сімейного дозвілля», 2018. 272 с.

14. Макс Планк и философия: Сб. статей / Пер. с нем.. М.: Иностр. лит-ра, 1963. 63 с.

15. Савельєва І. М. Емпатія педагога як психологічний чинник формування виховного середовища в ГПД. Одеса, 2019. 35 с. URL: https://vseosvita.ua/library/embed/01002eg6-9b1d.docx.html (дата звернення: 11.04.2023).

16. Психофізіологічне забезпечення становлення фахівця у професіях типу «людина-людина»: монографія / За ред. О.М. Кокуна. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 266 с.

17. Роджерс К. Питання, які я поставив би собі, якби був учителем. URL: http://ni.biz.ua/8/8 10/8 108654 krodzhers-voprosi-kotorie-ya-bi-sebe-zadal-esli-bi-bil-uchitelem.html (дата звернення: 11.04.2023).

18. Шикирава Н. Емпатія у структурі професійних якостей практичних психологів. URL: http://dpsz2018.blogspot.com/2018/12/blog-post2_2.html (дата звернення: 11.04.2023).

УДК 159.9+316.6

Карина Полєтаєва,
студентка 4 курсу спеціальності «Психологія»
Дніпровського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

Науковий керівник – кандидат філософських наук, доцент
кафедри гуманітарної та фундаментальної підготовки
Дніпровського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП» О. В. Пархоменко
(м. Дніпро, Україна)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА В ІСТОРІЇ ПСИХОЛОГІЇ

Анотація. *Проаналізовано соціально-психологічну проблему в історії психології. Досліджено поняття соціальної проблеми і психологічної проблеми, розглянуто проблему алкогольної залежності як приклад.*

Ключові слова: проблема, залежність, соціальна проблема, психологічна проблема.

Abstract. *A socio-psychological problem in the history of psychology is analyzed. The concepts of social problems and psychological problems are analyzed, the problem of alcohol addiction as an example.*

Keywords: problem, addiction, social problem, psychological problem.

Abstrakcyjny. *Analizowany jest problem społeczno-psychologiczny w historii psychologii. Analizowane są pojęcia problemów społecznych i problemów psychologicznych, na przykładzie problemu uzależnienia od alkoholu.*

Słowa kluczowe: problem, uzależnienie, problem społeczny, problem psychologiczny.

На даний момент проблема подолання залежностей людини дуже актуальна. Існує багато залежностей, наприклад: алкоголізм, наркоманія, ігроманія, шопоголізм тощо. Ми поставили за мету проаналізувати залежність від алкоголізму.

Вчені вважають, що алкоголь швидше вражає здоров'я населення і забирає більше жертв, ніж найважчі епідемії. Алкоголь – сильнодіюча отрута, яка вражає усі органи людини і, у першу чергу – головний мозок, та є наркотичною речовиною, що уповільнює

реакцію організму на роботу мозку. Його вживання викликає негативні ефекти: нерозбірлива мова, почервоніння шкіри, сонливість, немотивована агресія, погіршання координації, нудота, блювота, зниження самоконтролю і підвищення роздратованості, часте сечовипускання, головокружіння, при регулярному споживанні у значних кількостях може виникнути цироз печінки, порушення структур мозку, серцевий біль. Інколи алкоголь піднімає настрій, але в основному – посилює депресію. Після вживання горілки чи вина статевий потяг часто підвищується, але ерекція значно утруднюється. Наявність у головному мозку великої кількості ліпідів, у яких алкоголь розчиняється, є причиною швидкого сп'яніння. Алкоголь зберігається в організмі людини від 17 до 90 діб. Результатом вживання спиртних напоїв є порушення психічного та втрата фізичного здоров'я.

Люди, які зловживають алкоголем, частіше хворіють, отримують виробничі та побутові травми, допускають брак у роботі. Більше 70 % дорожньо-транспортних пригод трапляються з вини нетверезих водіїв. Понад 90 % правопорушень і злочинних дій скоєно у стані алкогольного сп'яніння.

Тема не нова, але досі дуже актуальна. Зараз існує багато закладів, які допомагають побороти ці страшні хвороби, але лякає той факт, що кількість залежних людей постійно збільшується, як і кількість нових хвороб. Залежність від алкоголю з'явилась дуже давно. У Стародавньому Римі дуже часто проводились своєрідні бенкети, на яких вживали алкоголь, ми розглянемо це далі. Сьогодні причин випити існує маса, якщо хочеться випити, людині завжди вдасться це зробити, і мати компанію на бенкеті вже не обов'язково. Ця залежність є соціальною і психологічною проблемою, а може стати і хворобою.

Над темою психологічних проблем активно працював В. Лебедєв. У своїй книзі «Личность в экстремальных условиях» він писав про «регулятивні реакції, психічну діяльність, систему відношень тощо, котрі виникли у процесі онтогенезу за конкретних екологічних і соціальних умов і функціонування котрих у межах оптимуму не потребує значної нервово-психічної напруги» [2].

Тему соціально-психологічних проблем активно вивчав Орбан Лембрик, який у своїй роботі «Соціальна психологія: Навчальний посібник» доступно описав цю тему [3].

Тему залежності від алкоголю у всі часи дуже докладно описав Марк Форсайт у своїй книзі «Краткая история пьянства от каменного века до наших дней»[1]. У словнику В. В. Синявського, О. П. Сергєєнкової можна знайти багато визначень на тему соціальної психології [6].

Про діяльність соціальних працівників можна почитати у довіднику «Професійна діяльність соціального працівника» [5].

У книзі «Словник-довідник з курсу «Соціологія» (Модуль 3) для студентів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання» можна знайти багато важливих для нашої теми термінів [4].

На сайті Фармацевтичної енциклопедії є багато інформації на тему алкоголізму [8].

Мета цієї роботи: провести дослідження соціальної проблеми в контексті історії психології. Поставлені задачі дослідження: розібрати поняття соціальної та психологічної проблеми; дослідити одну із залежностей, яка, на нашу думку є найрозповсюдженішою, тому що алкоголізмом страждають абсолютно всі вікові групи, крім маленьких дітей.

Об'єктом дослідження є фактори, що впливають на появу залежностей. Предметом дослідження є залежності, зокрема алкогольна залежність.

Соціальна проблема – життєве суспільне протиріччя, яке вимагає організації цілеспрямованих дій на його усунення [7]. Соціальні проблеми можуть носити глобальний характер, зачіпаючи інтереси значної частини людства. Так, демографічні, екологічні, техногенні, продовольчі, енергетичні та інші проблеми в даний час набувають глобального характеру, і їх вирішення вимагає участі більшості держав нашої планети. Соціальні проблеми можуть торкатися інтересів окремих або декількох соціальних систем.

Наприклад, соціальні кризи, що розповсюджуються на окремі країни, національно-етнічні спільноти, асоціації, блоки або угрупування. Проблеми можуть розповсюджуватися на ті або інші сфери, групи людей або осіб. Це можуть бути ті, що охоплюють соціально-економічну, соціально-політичну, духовну або власне соціальну сфери життєдіяльності людей. Для соціальної роботи особливу значущість мають особові проблеми, що виникають у процесі взаємодії особи і соціального середовища.

Однією з найважливіших умов вирішення соціальної проблеми є її точне формулювання. Якщо проблема правильно

сформульована, то це, по-перше, дозволяє здійснювати пошук бракуючої інформації в потрібному напрямі; по-друге, забезпечує вибір оптимального інструментарію соціальної дії, а, отже, і ефективність соціальної роботи. Характер соціальної проблеми є найважливішим чинником, від якого залежать визначення змісту, інструментарію, форм і методів соціальної роботи з клієнтом.

Однією з найважливіших вимог до формулювання соціальної проблеми є її обґрунтованість. Вона повинна витікати з реальних потреб і передумов. Відсутність зв'язку з реальними практичними або теоретичними потребами робить проблему довільною, надуманою.

Точно сформульована проблема виступає початковою, первинною ланкою в складній пізнавально-аналітичній діяльності соціальних служб і організаторів соціальної роботи. Практична потреба і значущість соціальної проблеми не тільки активізує діяльність фахівців соціальних служб, мобілізує їх інтелектуальний, організаційний і фізичний потенціал, а й додає пошуку технологічних рішень творчий, інноваційний характер.

Соціальні працівники, що вивчили помилки попередників, знаючи соціальну філософію, покликані об'єктивно вивчати і оцінювати дійсність. Тому, якщо в медичній діагностиці хвороба як патологія може прирівнюватися з цілком певною нормою (тобто, здоров'ям) за допомогою інструментальних процедур, що мають стандартизовані параметри і передбачають кількісні закономірності, то в соціальній діагностиці все здійснюється інакше.

Соціальна робота в цілому і соціальне обслуговування, як її структурна частина, покликані забезпечувати соціальне функціонування індивідів і сприяти забезпеченню їх соціальних прав. Проте, в зміст цієї діяльності, крім об'єктивних, чітко фіксованих аспектів, входять також суб'єктивні аспекти, які досить важко формалізувати, помістити в рамки, піддати кількісному аналізу.

Технологічне завдання соціальної роботи полягає у виділенні соціальної проблеми і за допомогою інструментарію і засобів, що є у розпорядженні соціальних служб, – своєчасному коректуванні дій соціального працівника і поведінки об'єкта соціальної роботи для надання йому соціальної допомоги. Соціальна проблема – це складне пізнавальне завдання, рішення якого призводить до істотних теоретичних і практичних результатів. Для його вирішення необхідна відповідна інформація про об'єкт соціальної дії, умови, обставини та інші чинники, що впливають на життєдіяльність, стан і поведінку [7].

Отже, соціальні проблеми можуть носити глобальний характер, зачіпаючи інтереси значної частини людства. Точно сформульована проблема виступає початковою, первинною ланкою в складній пізнавально-аналітичній діяльності соціальних служб і організаторів соціальної роботи.

Розглянемо поняття психологічної проблеми. Виходячи з існуючих наукових уявлень, психологічну проблему особистості можна визначити як такий психічний стан людини, який породжується невідповідністю її психічних можливостей вимогам навколишнього природного та соціального середовища.

Психологічна проблема – стан невизначеності, що виникає у процесі життєдіяльності індивіда, між його намірами, уявленнями, мотивами й цілями поведінки та об'єктивними і суб'єктивними умовами її реалізації, як протиріччя між очікуваними та реальними результатами дій людини [6]. Для цього стану характерні значні суперечності і як наслідок цього — негативні суб'єктивні переживання, певний розлад психіки, відхилення від індивідуальної норми психічних якостей, функцій особистості, що відбивається у негативних проявах поведінки та діяльності. Ці розлади й відхилення мають, як правило, гострий, але не патологічний характер. Якщо ж вони наближаються до патологічних станів психіки, тоді їх кваліфікують як передпатологічні стани.

Причиною вказаних суперечностей стає складне переплетення об'єктивних та суб'єктивних факторів. Людина, приміром, потрапляє у нові екологічні, соціальні, культурні тощо обставини життя, і це змінює характер її співвідношення з ними, особливо якщо це екстремальні обставини. Людяна висуває перед собою нові цілі, і це теж породжує певні суперечності між нею та її традиційним становищем у суспільстві. Людина може захворіти, і це знову не може не відбитися на її суб'єктивних переживаннях, на появі нової диспозиції протиріч.

Саме становлення людини систематично породжує нові невідповідності, які розв'язуються в процесі розвитку завдяки навчанню та вихованню, самонавчанню та самовихованню. І коли людина відстає від нормального розвитку, це теж може породжувати певні психологічні проблеми.

За своїм походженням психологічні проблеми особистості можна розділити на екогенні, соціогенні, техногенні, психогенні та на

такі, що породжуються її віковим розвитком (психолого-педагогічні проблеми).

Перебіг психологічних проблем цікаво співвіднести з послідовністю етапів психічної адаптації. Так, за думкою В. Лебедєва, у звичайних умовах існування людині притаманна стійка психічна адаптація, яку можна вважати синонімом «норми», «здоров'я» [5]. Під стійкою адаптацією автор розуміє ті «регулятивні реакції, психічну діяльність, систему відношень тощо, котрі виникли у процесі онтогенезу за конкретних екологічних і соціальних умов і функціонування котрих у межах оптимуму не потребує значної нервово-психічної напруги» [2].

Отже, психологічна проблема – це стан невизначеності, що виникає у процесі життєдіяльності індивіда між його намірами, уявленнями, мотивами й цілями поведінки та об'єктивними і суб'єктивними умовами її реалізації, як протиріччя між очікуваними та реальними результатами дій людини. Саме становлення людини систематично породжує нові невідповідності, які розв'язуються в процесі розвитку завдяки навчанню та вихованню, самонавчанню та самовихованню.

Для пізнання особливостей формування властивостей особистості, у тому числі й соціально-психологічних, необхідно розглядати її життя в суспільстві, її рух у системі суспільних відносин. Без колективу, групи, людських спільностей особистість в її діяльній соціальній сутності не можлива, тому охарактеризувати її можна тільки в системі міжособистісних стосунків, у колективній діяльності. Суспільство для особистості є не просто зовнішнім середовищем, а певною системою взаємозв'язків.

Активність особистості формується в умовах соціальних зв'язків і контактів людини із соціумом. Рушійною силою розвитку особистості, активного просування до вершин є суперечності, що виникають в її житті та можуть бути розв'язані завдяки активності особистості та зустрічній активності соціального середовища. Взаємодіючи із суспільством, особистість виявляє не тільки творчу, інтелектуальну, а й соціально-психологічну активність (взаємодія, обмін інформацією, вияв перцептивно-рефлексивних властивостей тощо). Опис комунікативної (соціально-психологічної) активності особистості передбачає з'ясування, як людина ставиться до соціальних та міжособистісних відносин; які її стосунки з іншими людьми (кого вона любить, поважає, кому симпатизує і чи

відповідають їй взаємністю); наскільки вона здатна до саморозкриття, вияву власної активності й розуміння іншого учасника комунікативного процесу. Здобута в цьому процесі інформація є матеріалом для висновків про зміст її рефлексивного «Я», її самосвідомість, ступінь задоволення спілкуванням.

Розвиток соціально-психологічних властивостей особистості відбувається в єдності внутрішньої психічної та зовнішньої практичної діяльності: з одного боку, соціально-психологічні властивості особистості виявляються, формуються і розвиваються в соціумі, з другого — соціальне середовище, володіючи багатьма рівнями свободи, значною мірою визначається особистими комунікативними якостями та перцептивно-інтерактивними можливостями індивіда. Це посилює вимоги до комунікативної поведінки особистості, підвищує її комунікативну, перцептивну та інтерактивну компетентність, узалежнює успіх її діяльності від власних знань, умінь і навичок у галузі спілкування. Соціально-психологічна компетентність трактується як інтегральна якість особистості, що пронизує всі її професійно-особистісні утворення. Йдеться про оформленість індивідуальної програми поведінки в системі соціальних відносин, мотиваційну належність до певного соціального середовища, спрямованість на розвиток комунікативних здібностей, прагнення до збереження та розвитку соціально-психологічних традицій конкретного соціального інституту, групи, в якій відбувається її соціалізація загалом, тобто про сформованість комунікативного стилю життя індивіда [10].

Отже, для пізнання особливостей формування властивостей особистості, у тому числі й соціально-психологічних, необхідно розглядати її життя в суспільстві, її рух у системі суспільних відносин. Розвиток соціально-психологічних властивостей особистості відбувається в єдності внутрішньої психічної та зовнішньої практичної діяльності.

У психології звичкою називають дію, яка регулярно повторюється, людина вже не може без неї. Звички бувають корисними та поганими. Саме про одну із поганих звичок далі піде мова. Залежність від алкоголю з’явилась дуже давно. У Стародавньому Римі часто проводились своєрідні бенкети. Багаті люди запрошували велику кількість чоловіків до себе в гості, жінкам було заборонено пити в ті часи. Там було багато їжі й алкоголю, найбільше вони полюбляли вино. Щоб потрапити на бенкет, перш за

все потрібно було роздобути запрошення. Втім, насправді це було не так вже і важко – багаті римляни влаштовували бенкети щовечора, кухні і їдальні підтримувалися у постійній готовності, і господареві не обов'язково було знати всіх гостей. Хоча у кожного покровителя була постійна свита, на бенкет нерідко потрапляли і випадковим чином, через знайомих і знайомих цих знайомих. Пристойний вигляд і згода підлещуватися і лестити служили пропуском навіть з вулиці.

День у римлян починався рано. Вони вставали і приймалися за справи з першими променями сонця, так що, можливо, запрошенням їм вдалося обзавестися ще до полудня – традиційного часу відвідування терм. Якщо не вдалося, то саме терми – найкраще місце, щоб все-таки роздобути запрошення в останній момент. Уявіть собі ситуацію: розсипайтеся в люб'язностях (бажано до того ж виглядати презентабельно), намагайтеся зав'язати розмову з кожним більш-менш важливим птахом. Крім того, де ще, як не в термах, ви зможете привести себе в належний вигляд, коли стане ясно, що присутність на бенкеті вам сьогодні ввечері гарантовано.

Перед бенкетом римляни довго сиділи в парній, щоб випарувати побільше вологи з тіла і з лишком відшкодувати цю втрату за столом. На перший погляд, практика дивна, проте насправді вона мало чим відрізняється від сучасного звичаю розохочувати апетит хорошим фізичним навантаженням. Згідно з Плінієм Старшим, деякі готові були і без бенкету обійтися: «Є такі, що не можуть дочекатися хвилини, щоб влягтися на ложе і зняти туніку; голі, задихаючись, відразу хапають величезні судини; немов вихваляючись своєю силою, вливають їх у себе цілком, щоб відразу ж викликати блювоту і знову пити, і так у другій і в третій раз, ніби народилися вони, щоб даремно витрачати вино; ніби вилити його можна не інакше, як з людського тіла!» Викликати блювоту теж було справою буденною. Існує історична байка, ніби римляни випорожнювали таким чином шлунок між змінами страв в спеціальному приміщенні під назвою «воміторій». Це не так. Однак вони часто викликали блювоту перед бенкетом – нехай і обходилися без спеціального приміщення [1].

З часом ця звичка тільки набрала обертів. У наш час існує дуже велика кількість різноманітного алкоголю, починаючи від слабоалкогольних напоїв і закінчуючи міцними напоями. На жаль, зараз алкоголь вживають не тільки на свята, через це виникла така хвороба як алкоголізм.

Алкоголізм – захворювання, зумовлене систематичним вживанням спиртних напоїв, що згубно впливає на здоров'я, поведінку у побуті, працездатність населення, шкодить добробуту та руйнує моральні засади суспільства [5].

Для багатьох суспільств світу, і особливо нашого, вживання алкоголю залишається невід'ємною частиною історії, культури і повсякденного життя. Навіть якщо поведінка соціально прийнятна, вона не стає від цього корисною і безпечною. Тим більше, якщо вона культурно міфологізується, вітається і заохочується. Ключовим моментом тут залишається кількість і частота вживання. У алкоголю є другий, життєво небезпечний бік, про який всі ми знаємо, але про який не любимо говорити.

Симптоми алкогольної залежності такі:

- сильне бажання або потяг вжити алкоголь;
- втрата контролю над вживанням алкоголю, тобто людина вживає в більшій кількості і довше за часом, ніж спочатку планувала;
- невдалі спроби припинити вживання алкоголю;
- фізіологічні прояви синдрому відміни (тремор, озноб, головний біль, емоційний розлад, м'язові болі);
- розвиток толерантності до алкоголю – для досягнення того ж ефекту, що і раніше, людині необхідні великі дози;
- продовження вживання алкоголю, не дивлячись на очевидні негативні наслідки для соціального життя, наслідки для роботи, а також для здоров'я. Оскільки вживання відбувається навіть в небезпечних для життя ситуаціях (наприклад, водіння автомобіля в нетверезому вигляді);
- на вживання алкоголю витрачається багато грошей і часу. Часто пристрасть до вживання проявляється шляхом скорочення важливих інтересів в результаті вживання алкоголю [9].

Проаналізуємо причини алкогольної залежності. Алкоголізм є результатом поєднання біологічних (генетичних), психологічних і соціальних факторів. Чим більше факторів ризику проявляється у людини, тим більша ймовірність того, що вона стане залежною. І іноді ці фактори ризику повністю виходять з-під контролю людини. Розглянемо деякі з них нижче:

- Біологічні фактори. Дослідження показали тісний зв'язок між алкоголізмом і біологічними факторами, зокрема генетикою і фізіологією. У той час, як деякі люди можуть обмежити кількість

споживаного ними алкоголю, інші відчувають сильний імпульс для продовження. Пов'язано це з тим, що для деяких алкоголь дає почуття задоволення, спонукаючи мозок повторювати поведінку, яка може перерости в згубну звичку. Крім того, в мозку є певні хімічні речовини, які можуть зробити вас більш сприйнятливими до зловживання алкоголем.

- Соціальні фактори. Такі як культура, релігія, сім'я і робота – сприяють формуванню того чи іншого погляду на життя, на нашу поведінку, а також на наше ставлення до алкоголю і культуру його вживання. Сім'я відіграє велику роль в ймовірності розвитку алкоголізму. Діти, які піддаються зловживанню алкоголем з раннього віку, більш схильні до ризику потрапляння в небезпечні патерни поведінки. Соціальне оточення (друзі, компанії, однокласники, одногрупники) або нова робота також можуть зробити вас більш сприйнятливими до алкоголізму. Бажання вписатися в колектив і бути «своїм хлопцем» може привести до того, що ви будете брати участь у заходах, які зазвичай не відвідували (вечірки, посиденьки в барі, дискотеки та ін.). Перш ніж ви встигнете отямитися, ви не пропускаєте жодні посиденьки у веселій компанії, набагато частіше п'єте і відчуваєте потяг до алкоголю після довгого робочого дня. Все це ознаки формування алкогольної залежності.
- Психологічні чинники. Різні психологічні чинники можуть збільшити шанси розвитку пристрасті до алкоголю. Кожна людина справляється з ситуаціями по-своєму. Однак те, як ви справляєтеся з цими почуттями, може вплинути на певні поведінкові риси. Наприклад, люди, які відчувають сильний стрес, тривогу, депресію та інші психологічні проблеми, більш уразливі для розвитку алкоголізму. У таких випадках алкоголь часто використовується для придушення почуттів і полегшення симптомів психологічних розладів. Згодом вживання спиртних напоїв може стати звичним і привести до формування алкогольної залежності. Чим частіше ви звертаєтеся до алкоголю, щоб полегшити емоційну напругу, тим більше ваше тіло стає толерантним до нього. Для досягнення відчутного ефекту потрібні все більші дози алкоголю. Чим запущеним є цей процес, тим більше часу і зусиль займе лікування алкогольної залежності [9].

Таким чином, можна зробити наступні **висновки.** Отже, алкоголізм є результатом поєднання біологічних (генетичних), психологічних і соціальних факторів. Чим більше факторів ризику

проявляється у людей, тим більша ймовірність того, що вони стануть залежними. І іноді ці фактори ризику повністю виходять з-під контролю людини. Соціально-психологічна проблема алкоголізму стара, але залишається актуальною.

Якщо соціальні проблеми можуть торкатися інтересів окремих або декількох соціальних систем, то психологічні проблеми – внутрішні проблеми, які не мають явного раціонального підґрунтя. Особистісний зміст психологічних проблем дуже різноманітний: суперечності, невідповідності, зриви, відхилення спостерігаються майже в усіх психічних якостях особистості. Тому психологічні проблеми особистості доцільно розглядати у певній системі. Як таку доцільно використовувати психологічну структуру особистості. Відтак за особистісним змістом психологічні проблеми можуть належати до різних вимірів структури особистості — соціально-психолого-індивідуального, діяльнісного та генетичного — та до їхніх підструктур, компонентів і рівнів розвитку. Для пізнання особливостей формування властивостей особистості, у тому числі й соціально-психологічних, необхідно розглядати її життя в суспільстві, її рух у системі суспільних відносин. Без колективу, групи, людських спільностей особистість в її діяльній соціальній сутності не можлива, тому охарактеризувати її можна тільки в системі міжособистісних стосунків, у колективній діяльності. Суспільство для особистості є не просто зовнішнім середовищем, а певною системою взаємозв'язків.

Вчені вважають, що алкоголь швидше вражає здоров'я населення і забирає більше жертв, ніж найважчі епідемії. Але останні з'являються періодично, тоді як вживання алкоголю стало безперервною хворобою. Хоча часто більше уваги надається фізіологічним наслідкам вживання алкоголю, набагато важливіші – наслідки психосоціальні, які тягнуть за собою руйнування сімей, розрив соціальних зв'язків і збільшення числа злочинів, а також падіння моральності, зростання рівня психічних хвороб, розлад звичок і здатності до праці.

Список використаних джерел

1. Краткая история пьянства от каменного века до наших дней. Марк Форсайт, Альпина нон-фикшн, 2019. С. 34.

2. Лебедев В. И. Личность в экстремальных условиях. Москва, 1989. С. 51.
3. Орбан Лембрик. Соціальна психологія: Навчальний посібник. К.: Академвидав, 2005. С. 55–59.
4. Словник-довідник з курсу «Соціологія» (Модуль 3) для студентів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання / Укл.: В.Б. Мягких, Дніпропетровськ: ДВНЗ УДХТУ, 2012. С. 10 .
5. Професійна діяльність соціального працівника: зміст і організація. М., 1993. С.109.
6. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК / Авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова / За ред. Н. А. Побірченко. С. 242.
7. Психологія особистості. Навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2008. С. 448.
8. Алкоголізм. Фармацевтична енциклопедія. URL: https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/2705/alkogolizm (дата звернення: 09.04.2023).
9. Алкогольна залежність. Центр когнітивно-поведінкової терапії та консультування. URL: https://kpt-center.com.ua/poslugi/alkogolna-zalezhnist/ (дата звернення: 09.04.2023).

УДК 159.9

Вікторія Д'ячук,
студентка 4 курсу спеціальності «Психологія»
Одеського інституту МАУП

Науковий керівник – старший викладач кафедри загально-наукових,
соціальних та поведінкових дисциплін
Одеського інституту МАУП Р. О. Асєєв

ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ НЕОБМЕЖЕНОГО ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ ДІТЬМИ

Анотація. *Розглянуто негативні психологічні та фізіологічні наслідки надмірного використання соціальних мереж, а також деякі методи, які допоможуть знизити інтерес дитини до даних платформ.*

Abstract. *The negative psychological and physiological consequences of excessive use of social networks are considered, as well as some methods that will help reduce a child's interest in these platforms.*

Вступ. Дитина, що живе в сучасному світі, так чи інакше піддається колосальному впливу засобів масової інформації, різним молодіжним течіям, які широко поширюються в соціальних мережах, привертаючи фокус уваги дитини наче магнітом. Часто батьки, займаючись задоволенням базових та соціальних потреб сім'ї, забувають про найважливіше і нехтують вихованням та розвитком своєї дитини. Природним чином, дитина, яка має особистий простір і доступ до всілякого виду гаджетів, у відсутності батьків має можливість користуватися ними в необмеженій кількості і пропускати через себе безліч різних видів інформації, що часто негативно впливає на свідомість, сприйняття світу, а іноді – і на появу різних негативних новоутворень, що призводять до виникнення певних деструктивних змін у поведінці та характері загалом.

На сьогоднішній день можна сказати впевнено, що уявлення дитини про проведення вільного часу категорично відрізняються від того, яким воно були до появи розважальних інформаційних платформ. Природним чином, задаючи питання дитині, як би вона хотіла провести своє дозвілля, вона, не роздумуючи, обере подивитися відео на YouTube або погортати стрічку в Tik-Tok. Однак, важливо розуміти, що причиною поширення серед дітей і підлітків даного феномену є

халатне ставлення батьків, (обумовлене відсутністю знань про негативні наслідки, які формуються в процесі накопичення «мережевої» інформації у дитини).

Напевне, кожен з нас був свідком ситуації, коли для того, щоб дитина спокійно поїла, батьки самі дають їй телефон або вмикають телевізор, що згодом призводить до того формування відповідної аддикції (залежності), яка характеризується послідовністю дій і в майбутньому, закріплюється у свідомості дитини таким чином, що повноцінний прийом їжі буде здійснюватися лише у супроводі певних розважальних відеоматеріалів.

За статистикою дослідницького центру США Pew Research Center, діти та підлітки в середньому проводять 5 годин 30 хвилин біля екранів своїх гаджетів.

Постановка проблеми: Природним чином надмірне використання соцмереж так чи інакше позначається на психіці дитини, завдаючи шкоди фізичному та ментальному здоров'ю. Часто через недостатньо сформовану психіку та нестійкий емоційний стан дитина може стати більш уразливою до виникнення певних симптомів депресивного стану, викликаних, у свою чергу, надмірним використанням соціальних мереж, пропускаючи через себе велику кількість різноманітної інформації, мозок емоційно несформованої особистості не в змозі справлятися та «перетравлювати» отриманий матеріал.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Цю проблему в різних аспектах досліджували науковці Ю. Асєєва, Л. Найдьонова, Н. Носов, В. Оліярник, В. Посохова, Г. Ржевський, О. Терновець та інші.

Н. М. Токарева, А. В. Шамне, О. О. Халі у своїй монографії дослідили варіативність соціалізації особистості в умовах сучасного інформаційного суспільства [8]. Фахівці підкреслюють вплив на психіку дитини соціальних мереж.

Мета статті: розглянути найпоширеніші негативні наслідки надмірного використання соціальних мереж дитиною або підлітком; на основі теоретичного матеріалу скласти практичні рекомендації для батьків по зменшенню негативного впливу соцмереж на дитину та застереженню від небезпечного контенту.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі ранок кожного школяра, що має девайс, починається зі звичного ритуалу, який здається відносно безпечним, проте, якщо можливості перевірити

соціальні мережі не буде, це може спричинити певні реакції, такі як роздратування, гнів і тривогу. Серед фахівців з кожним роком дедалі більше зростає стурбованість, що обумовлена впливом соціальних мереж на психічне здоров'я та емоційне благополуччя не сформованих особистостей [1].

Безумовно, існують і позитивні сторони соціальних мереж, інтернет дає нам можливість розвиватись, удосконалювати свої навички, розширювати коло інтересів та користуватися у необмеженій кількості різноманітною літературою. Однак далеко не кожна дитина або підліток використовує інтернет у навчальних цілях, для більшості ця платформа має розважальний характер, а іноді й згубний, наприклад, інтернет-залежність або відсутність потреби в живому спілкуванні. Зловживання соціальними мережами істотно відсувають на другий план природні сфери соціалізації – реальних друзів, школу, батьків, всілякі розвиваючі гуртки. Займаючи домінуючу роль у розвитку дитини, соціальні мережі здійснюють безпосередній вплив на ціннісні орієнтації [7, с.10].

Залежність від соцмереж – це поведінка людини, яка характеризується занепокоєнням своїм соціальним життям та надмірним бажанням перебувати в інтернет-просторі. Людина може приділяти їм необмежену кількість часу, завдаючи шкоди іншим важливим сферам життя та успішній соціалізації в ньому. Дослідниками та спеціалістами було виявлено, що неконтрольоване використання соціальних мереж істотно впливають на самопочуття, погіршують настрій та якість сну [5, с. 52].

Соціальні платформи, несвідомо змушують підлітка порівнювати себе з іншими, часто в Instagram або в Tik-Tok ми можемо спостерігати за ідеальним життям різних людей – відретушовані фото, відсутність вад, ідеальна зовнішність і статура, велика аудиторія та величезна кількість вподобайок та підписників – усі ці фактори впливають на сприйняття підлітком себе, звідси беруть початок поява комплексів, занижена самооцінка і неприйняття себе.

Часто побачений підлітками контент стає для них викликом, неповнолітні дівчата починають виснажувати себе різними дієтами, вживати пігулки для схуднення або зовсім відмовляються від їжі, керуючись впливом стереотипної думки про те, як має виглядати дівчина, щоб сподобатися оточуючим і отримати велику кількість позитивних коментарів та соціального схвалення для підвищення власної самооцінки [4, с. 70].

Разом з тим, означені прагнення доволі часто можуть призводити до згубних наслідків. Так, до прикладу, у Дніпрі 14-річна школярка, яка хотіла збільшити самостійно губи, знайшла в інтернеті лайфхак та вколола собі косметичну олію, після чого її госпіталізували медики та провели три операції. Ще один випадок негативного впливу соціальних мереж на підлітків був помічений у Боярці Київської області. Там дві дівчинки вжили велику кількість аптечного препарату, щоб випробувати нові відчуття. За версією поліції, підштовхнути підлітків на цю дію могло відео, яке раніше було опубліковано на розважальній платформі Tik-Tok. Одна зі школярок загинула, інша довгий час перебувала у тяжкому стані у лікарні. Обидві школярки не мали проблем у сім'ї, суїцидальних схильностей у них не спостерігалося, а це означає, що єдиним поштовхом до здійснення даної дії послужив інтернет простір.

Існують деякі рекомендації, які зможуть суттєво знизити ризик негативного впливу соціальних мереж та засобів масової інформації на дитину. Першою та найважливішою вважається – вибудовування довірчих відносин зі своєю дитиною. Якщо батьки перебуватимуть у недружніх стосунках з дитиною і будуть намагатись цікавитися її соціальним життям, влаштовувати допит, переглядати переписки, соромити дитину за них або без її відома дивитись історію переглянутих сайтів, згодом такі стосунки можуть тільки посилитися і стати ворожими, дитина може закритися, не спілкуватися з батьками, оголосити бойкот і перестати їм довіряти. Важливо з обережністю контролювати дитину, найкращим рішенням буде вибудувати такі відносини, в яких дитина б сама виявляла бажання ділитися з батьками своїм соціальним життям, розповідала з ким переписується, дружить, проявляла власну ініціативу в тому, щоб показати чим вона захоплюється і що входить у коло її інтересів у соціальних мережах [1, с.137].

Безумовно, варто обмежити час проведення у соціальних мережах, у перегляді телевізора та комп'ютерних іграх, але не прямим наказом, маніпуляцією чи забороною, краще запропонувати дитині цікаву альтернативу, наприклад, ігри на свіжому повітрі, прогулянки, плавання чи будь-які інші заняття, де буде задіяна творча, фізична чи інтелектуальна діяльність. Пояснити дитині, що перед сном будь-яка взаємодія з екраном девайсу негативно впливає на якість сну, вченими було доведено, що синій колір, який випромінює телефон або комп'ютер, пригнічує вироблення гармонії сну – мелатоніну, що згодом

є причиною безсоння, нічних кошмарів та частих пробуджень. Важливо контролювати зміст ігор, виключивши сюжети, пов'язані з убивствами, насильством, жорстокістю та іншими морально-негативними темами [2, с. 12].

Часто діти, які активно проводять вільний час у соціальних мережах, можуть зустрічатися з критикою та булінгом на свою адресу, це може здійснюватися як у переписці, так і в коментарях, наприклад під фотографіями, думка незнайомих людей дуже позначається на самооцінці дитини, з'являються комплекси щодо зовнішності чи статури. У цьому випадку чудовою альтернативою буде знайти дитині заняття до душі, це може бути якийсь гурток, курси, акторська майстерність або модельна школа, де дитина отримає можливість самоствердитися і зрештою чогось досягти [3, с. 13].

Висновок. Соціальні мережі надають значний вплив на життя сучасної людини, вносячи певні корективи, особливо якщо соціальними мережами надміру користується емоційно несформована особистість, проте назвати цей вплив абсолютно негативним чи позитивним не можна, вплив і споживання корисної чи руйнівної інформації залежатиме від контролю батьків, це означає, що дорослий зобов'язаний пояснити дитині, як екологічно і з користю для себе розпізнавати і використовувати правильний контент, щоб уникнути в майбутньому руйнівних наслідків.

Список використаних джерел

1. Асєєва Ю. О. Кіберадикції молоді як проблема XXI століття: ННВК «АТБ» м. Львів. 2020. 414 с.

2. Найдьонова Л. А. Кібер-буллінг підлітків (віртуальний терор) як новітній феномен інформаційної доби: теоретико-методичні засади подолання і профілактики. *Практична психологія та соціальна робота.* 2017. № 8. С. 10–18.

3. Носов Н. А. Виртуальная психология. М: Аграф, 2000. 430 с.

4. Оліярник В. Інтернет-середовище і формування гендерної ідентичності в процесі життєвого планування в підлітковому віці. *Магістр*. Тернопіль, 2016. № 6. С. 52.

5. Посохова В. В. Соціально-психологічні особливості формування життєвих планів Інтернет-залежної молоді: дис... кандидата психол. наук: 19.00.07. К., 2017. 155 с.

6. Ржевський Г. М. Аналіз особистісних особливостей та причин Інтернет-залежності у студентів вищих навчальних закладів. *World Science.* № (29), Т. 5. 2018. С. 50–60.

7. Терновець О. М. Особливості Інтернет-залежності дітей-соціальних сиріт. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки.* 2013. № 13(4). С. 119–125.

8. Токарева Н. М., Шамне А. В., Халі О. О. Варіативність соціалізації особистості в умовах сучасного інформаційного суспільства: монографія. Київ: ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2017. 220 с.

УДК 159.9

Надія Терешко,
студентка 2 курсу магістратури спеціальності «Психологія»
Одеського інституту МАУП

Науковий керівник – доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри загальнонаукових, соціальних
та поведінкових дисциплін Одеського інституту МАУП
А. О. Нерубасська

ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ (ПОДРУЖНІХ) ВІДНОСИН ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ МЕТОДОЛОГІЇ ТРАНЗАКТНОГО АНАЛІЗУ

Анотація. *Було досліджено міжособистісні відносини із використанням методології транзактного аналізу.*

Abstract. *Interpersonal relationships were investigated using the methodology of transactional analysis.*

Актуальність обраної нами теми дослідження полягає у тому, що в кризові, а особливо – воєнні, часи спостерігається тенденція пошуку регуляції емоцій, що безумовно впливає на всі сфери життя, зокрема і на сім'ю та на стан шлюбних відносин. Засоби і способи дослідження за допомогою транзактного аналізу є одним з найефективніших методів психотерапії.

В Україні ефективно працює Українська Асоціація Транзактного Аналізу (УАТА), президент Асоціації – Наталія Ісаєва.

Мета дослідження: вивчення задоволеності у шлюбі, з погляду улюблених психологічних ролей подружжя, методиками транзактного аналізу.

Об'єкт дослідження: сприйняття подружжям одне одного з погляду трьох психологічних міжособистісних ролей (компонентів особистості): Батько, Дорослий, Дитина.

Продемонструємо можливості транзактного аналізу (ТА) для вивчення міжособистісних відносин, зокрема подружжя, а також у вдосконаленні та модифікації наявних методик емпіричного психологічного дослідження у ТА.

У ході експерименту пари заповнювали анкети індивідуально, там же, де подружжя починало радитись, відзначені сварки подружжя. Між групами з різним рівнем задоволеності шлюбом немає достовірних відмінностей за виразністю Батько, Дорослий, Дитина, як за самооцінкою, так і за оцінкою партнера за критерієм Манна-Уітні та Крускалла-Уолліса.

Кореляції підраховувалися за ранговим коефіцієнтом кореляції Спірмена.

Як чоловіки, так і жінки однаково оцінюють у собі і в партнері Батьківське та Доросле его-стан. Дещо більше самооцінка Дитячої позиції перевищує оцінку его-стану дитини в партнерах.

Загалом за вибіркою задоволеність шлюбом перебуває на межі сприятливого та абсолютно сприятливого шлюбу.

Значні кореляційні зв'язки виявлені між наступними характеристиками. У самооцінці подружжя у разі зростання Батьківської позиції одночасно збільшується Дитина. При зростанні оцінки у собі Дорослої частини також зростає оцінка Дорослого партнера. Крім того, позитивний зв'язок існує між оцінкою у партнері Батька та Дорослого. Для всіх учасників оцінка задоволеності шлюбом (ОЗШ) має позитивну залежність з оцінкою в дружині Батьківського та Дорослого его-станів: ОЗШ зростає при збільшенні в оцінці партнера Батьківської та Дорослої частини.

Для виявлення відмінностей між чоловіками та жінками було проведено порівняльний аналіз за результатами описової статистики.

Найбільші відмінності виявлені при сприйнятті Батька та Дитини у своїй особистості. Крім того, для жінок більш значуща у чоловікові його Батьківська частина. Подібність в оцінці між чоловіками та жінками спостерігається при сприйнятті Дорослого при самооцінці, а також оцінці один у одному Дорослого та Дитячого его-станів.

Кореляційний аналіз дозволив виявити додаткові відмінності, що виявляються у взаємозв'язку між характеристиками, що досліджуються. Для чоловіків усієї вибірки виявлено позитивний взаємозв'язок між оцінкою у партнері Дорослого его-стану та самооцінкою Дорослого, а також оцінкою у дружині Батьківської позиції. У чоловіків оцінка его-станів та ОЗШ не мають кореляційних зв'язків.

Інша картина спостерігається у жінок. У них більше кореляційних зв'язків, що проявилися таким чином. Насамперед, у

жінок є позитивний кореляційний зв'язок між Батьківською та Дитячою позиціями в самооцінці: сприйняття в собі цих складових одночасно збільшуватиметься або зменшуватиметься. Крім того, у жінок ОЗШ також має позитивний зв'язок із оцінкою Батька та Дорослого у дружині. Іншими словами, якщо жінки сприймають і, відповідно, оцінюють у партнері високо прояви Батька та Дорослого, то їхня задоволеність подружніми відносинами зростає.

Порівняльний аналіз самооцінки его-станів у групах з різним ступенем задоволеності шлюбом показав, що у групі абсолютно задоволених подружжя ієрархія его-станів знижується пропорційно від Батька до Дорослого і потім до Дитя. При цьому оцінка Батька у партнері перевищує самооцінку цього его- стану.

Далі ми вирішили подивитись відмінності між чоловіками та жінками у парах з різним ступенем ОЗШ. Для чоловіків групи 1 характерно, що при самооцінці вони відзначають найбільш розвинену батьківську, потім дорослу, і, нарешті, дитячу частину особистості. Оцінюючи партнера, вони майже однаково оцінюють у ньому Батьківську і Дорослу частину, найменше відзначаючи Дитя. У другій групі подружжя у жінці бачать Батька більше, ніж у собі. У групі подружжя, найменш задоволених відносинами, виявлено тенденцію бачити в собі Дорослу частину, а в дружині більшою мірою оцінювати Батьківську частину, що може бути одним із факторів, що посилюють незадоволеність шлюбом.

Для жінок групи 1 характерна незначна відмінність у собі всіх складових особистості в оцінці партнера переважно его-стану Батько. Жінки групи 2, навпаки, у собі сприймають Батьківську частину, тоді як у дружині сприймають її меншою мірою, хоча у чоловіка вони дуже незначно оцінюють переважання Дорослого. Подружжя третьої групи у собі три складові особи оцінюють більшою мірою розвиненими, ніж у дружині, що може бути однією з причин меншої задоволеності відносинами.

Крім того, цікавим видався факт більшої ОЗШ у першій групі чоловіками, ніж жінками, тоді як у двох інших групах більшою мірою шлюбом задоволені жінки. При цьому у групі три найменші відмінності в ОЗШ між чоловіками та жінками.

Отримані дані ми вирішили доповнити кореляційним аналізом з кожної групи з різною ОЗШ.

У групі 1 виявлено лише одна кореляційна залежність між Дитям в самооцінці кожного з подружжя та його уявленнями про Батька іншого чоловіка. Із ОЗШ кореляційних зв'язків немає.

Пряма кореляція між Батьком та Дитям у самооцінці в 2 групі, між оцінкою Дорослого у собі та у партнері, а також між оцінкою Батька та Дорослого у партнері. Крім того, для подружжя цієї групи є пряма залежність між задоволеністю шлюбом та оцінкою у партнері Дорослого его-стану.

У групі 3 виявлено лише одну кореляційну залежність між Батьком і Дорослим в оцінці партнера.

Висновки. Порівняння трьох груп подружжя, виділених за критерієм виразності его-стана Батько, дозволило дійти невтішного висновку у тому, що спостерігається деяка тенденція – більшої задоволеності шлюбом подружжям, які мають середній рівень показника Батьківської частини особистості. Найнижча ОЗШ у подружжя з низькою самооцінкою Батька.

Порівняння трьох груп подружжя, виділених за критерієм виразність его-стану Дорослий, дозволило дійти невтішного висновку у тому, що спостерігається певна тенденція більшої задоволеності шлюбом подружжям, які мають середній рівень показника Дорослого. Найменше задоволені шлюбом подружжя з низькою виразністю Дорослої частини особистості.

Порівняння трьох груп подружжя, виділених за критерієм виразності его-стану Дитина, дозволило дійти невтішного висновку у тому, що спостерігається певна тенденція більшої задоволеності шлюбом подружжям, які мають середній рівень показника Дитина. Найменше задоволені шлюбом подружжя з високим ступенем виразності Дитячої частини особистості.

Таким чином, найоптимальнішим поєднанням виразності его станів Батько, Дорослий, Дитина є їх відповідність середньому рівню. Знижує ОЗШ низький рівень Батька, низький рівень Дорослого та високий рівень дитини.

Отже, за результатами нашого дослідження, ми дійшли висновків, що гіпотеза про зв'язок рівня задоволеності подружжя шлюбом з особливостями розподілу ролей у подружній взаємодії загалом підтвердилася. Особливістю є те, що найважливішим для задоволеності шлюбом у міжособистісних відносинах подружжя є ролі Батька та Дитини подружжя. Роль Батька важлива у сприйнятті образу чоловіка дружиною, а роль Дитини важлива у сприйнятті образу

дружини у чоловіка. Однак цей результат вимагає підтвердження подальших досліджень на ширшій вибірці.

Список використаних джерел

1. Андроннікова Є. А., Заїка Є. В. Методи дослідження сприйняття, уваги і пам'яті: посіб. для практ. психологів. Харків, 2011. 161 с.
2. Аносова, А. В. Комунікативна культура в сучасній педагогічній практиці: навч.-метод. посіб. Департамент освіти і науки Київ. обл. держ. адмін., Київ. обл. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів, 2017. 168 с.
3. Антропов Ю. Ф., Шевченко Ю. С. Психосоматичні розлади та патологічні звичні дії у дітей та підлітків. М.: Вид-во інституту психотерапії, Вид-во НДМА, 2000. 320 с.
4. Аршава І. Ф. Підходи до операціоналізації феномену «емоційна стійкість» як основи для вдосконалення його діагностики. Зб. наук. пр. ін.-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України *«Проблеми загальної та педагогічної психології».* К. 2006. Т.8. Ч. 9. С. 13–20.
5. Балабанова Л. М. Судова патопсихологія (Питання визначення норми і відхилень). Д.: Сталкер, 1998. 432 с.
6. Бек Дж. Когнітивна терапія. Повне керівництво. М.: Вільямс, 2006. 400 с.
7. Берн Ерік. Впізнай себе. Про психіатрію та психоаналіз для всіх, хто цікавиться. Єкатеринбург: Вид-во «Літур». 2004. С. 135.
8. Берн Ерік. Ігри, в які грають люди. Психологія людських взаємин. Люди, які грають в ігри. Психологія людської долі. Єкатеринбург: ЛІТУР, 2002. С. 351.
9. Берн Ерік. Транзактний аналіз у психотерапії. Є: Вид-во «Літур». 2004. С.137–145.
10. Берн Ерік. Лідер та група. Про структуру й динаміку організацій та груп. М.: Ексмо, 2008. 288 с.
11. Берн Ерік. Секс у людській любові (Sex in human loving). М., 1990. 256 с.

УДК 343.91

Гузь Анастасія,
студентка 2 курсу спеціальності «Право»
Одеського інституту МАУП

Науковий керівник – старший викладач кафедри правових
дисциплін Одеського інституту МАУП Р. О. Асєєв

КРИМІНОЛОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ТА БІОЛОГІЧНОГО В ЖІНОЧІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Анотація. *Проаналізовано кримінологічні концепції щодо причин жіночої злочинності.*

Abstract. *Criminological concepts regarding the causes of female crime are analyzed.*

Співвідношення соціальних і біологічних умов у вчиненні злочинів (особливо насильницьких) завжди було предметом дискусій вчених-кримінологів. Історично більшість фахівців, які досліджували проблеми жіночої злочинності, підтримували думку про значну роль певних біологічних чинників серед інших чинників, що спричиняють цю злочинність. Значний вплив на формування положень щодо чинників, які зумовлюють жіночу злочинність, систему покарання, суті та змісту її стосовно жінок, які вчинили злочини, виявляли концепції вчених-кримінологів кінця XIX ст. – початку XX ст. Вони намагалися визначити не лише причини вчинення жінками правопорушень, але й пояснити значно менші розміри її порівняно з чоловічою злочинністю.

Наявна біологізація причин злочинності взагалі, і жіночої, зокрема, характеризує теорії представників антропологічної школи на чолі з Чезаре Ломброзо. Оголосивши той факт, що жінка перебуває на нижчому рівні органічного розвитку, ніж чоловік, Ч. Ломброзо вважав її більш злочинною [2]. Такий погляд відповідав значенню, яке ця школа надавала анатомічним і фізіологічним особливостям організму в механізмі злочинного поводження. Відмічаючи ці особливості фізіології жінок, що, з його погляду, можуть впливати на формування злочинного поводження, Ч. Ломброзо акцентував на надмірній хворобливій збудливості жінок. Він підтримував точку

зору, відповідно до якої, жінки, як і діти, менш сприйнятні до болю, але більш збудливі. На його думку, це явище відповідає характеру жіночої натури, яка за своїм розвитком займає середину між юнаком і дорослим чоловіком. У деяких хворобливих станах, як, наприклад, в істерії, збудливість ця досягає крайніх меж [4, с. 49]. Причини вияву жорстокості в жіночій злочинності, на думку цього автора, криються в її фізичній слабкості.

П. Н. Тарновська пояснює злочинну поведінку жінок-вбивць головним чином особливою біологічною схильністю. Але водночас вона розглядає проблему з позиції, що така схильність до злочину виявляється в тому, що несприятливі умови життя, виховання, дурні приклади або випадки, легко переборні без порушення моральних основ здоровим організмом, втягують схильного до вчинення злочину [5, с. 3].

Прихильником думки про вплив на злочинність жінок як фізичних, так і соціологічних чинників, був італійський кримінолог Е. Феррі. Так, факт щодо високого рівня вбивств та інших насильницьких злочинів, вчинюваних жінками, він пояснював тією обставиною, що жінки порівняно з чоловіками є більш жорстокі й завзяті рецидивістки і виявляють менше каяття, ніж чоловіки.

Таким чином, у перших певних кримінологічних концепціях причин жіночої злочинності (кінець XIX ст. – початок XX ст.) спостерігається явне перебільшення значення психофізіологічних особливостей жінок-злочинниць. Надмірна збудливість, імпульсивність, фізична слабкість жінок узгоджується представниками антропологічної школи (Ч. Ломброзо, Е. Феррі, П.Н. Тарновська) із виявами жорстокості, схильності до злочинного поводження. Материнство, з їхнього погляду, підкоряє собі сферу біологічного і психічного в організмі жінки, позначається на розвитку її особистості, сповільнюючи цей процес.

Більшості досліджень розглянутого періоду була притаманна взаємозумовленість соціальних і психофізіологічних чинників, властивих статевим відмінностям, специфічність їхнього вияву в поводженні жінки взагалі, злочинному – зокрема (М. М. Гернет, Е. К. Краснушкін).

М. М. Гернет, аналізуючи статистичні дані про злочинність жінок наприкінці XIX ст. – початку XX ст., пояснює її причини. Він зазначає такі чинники, що характеризують жіночу злочинність: найбільший пік жіночої злочинності спостерігається в країнах з

розвиненою промисловістю; різниця між чоловічою і жіночою злочинністю тим значніша, чим різкіше відрізняється становище жінки від становища чоловіка в суспільстві (порівняно високим був відсоток жіночої злочинності в Англії з більш широкими правами жінок і розвиненою промисловістю); проживання в сімейному колі й обмеження інтересів статевою сферою визначають властивості жіночої злочинності, зменшуючи її кількісно і звужуючи її якісні розходження; високою є питома вага жіночої злочинності у таких видах злочинів, як крадіжки (34,3 %), підпали (25,1 %), вбивство свого батька (23,5 %), інші навмисні вбивства (19,3 %) [3, с. 134–139].

Майже кожне дослідження, присвячене даним проблемам, привертає увагу на особливості жінок-злочинниць психофізичного характеру, спеціальний соціальний статус жінки в суспільстві, значний вплив її на стосунки в родині, виховання дітей. Досліджувалися соціально-демографічні, соціально-психологічні, психофізіологічні властивості й особливості жінок-злочинниць; міра їхнього вияву під час виконання кримінальних покарань, вплив негативних наслідків найсуворішого з них – позбавлення волі. Слід зазначити, що визначення співвідношення соціальних і біологічних чинників, їхнього впливу на злочинність значною мірою властиво дослідженням особливостей і специфіки жіночої злочинності, ніж чоловічої. Таким чином, у кримінології, кримінально-виконавчому праві проблема взаємозумовленості соціально-психологічних властивостей жінки із особливостями вчинення ними злочину, специфікою сприйняття кримінального покарання розглядаються як самостійний предмет дослідження.

Негативними наслідками впливу соціальних негараздів на жінок є все більше прогресуючі явища: тяжкі психічні розлади, зловживання алкоголем, наркотичними засобами, моральна деградація, втрата виховного впливу на дітей, які зумовлюють одне одного.

Залежність певної категорії жінок від алкоголізму, наркоманії зумовлюється певною мірою їхніми загальними природними властивостями, зокрема слабкістю вольової сфери, яка, у сукупності із обмеженими фізичними можливостями, призводить до більш швидкого процесу переростання вживання алкоголю (наркотиків) у зловживання, надалі – у захворювання на алкоголізм (наркоманію). Ці психічні аномалії значно понижують опір жінок впливові конфліктної ситуації, створюють перепони для розвитку соціально-позитивних

властивостей особи, які необхідні їй для адаптації у зовнішньому середовищі, послабляють механізм внутрішнього контролю, полегшують вчинення ситуативної злочинності.

Оскільки сучасна медицина розглядає жіночий алкоголізм і наркоманію як вияви психічних захворювань, що руйнують організм жінки, визнає особливий вплив цих процесів на її життєдіяльність, то кримінально-правова оцінка вияву психічної патології, її значення при призначенні покарання є достатньо актуальною. Упередженого судового рішення стосовно жінок, які вчинили кримінальне правопорушення, можна буде не допустити, якщо оцінювати всі обставини вчинення злочину диференційовано, розглядаючи факт зловживання алкоголем і наркотиками не лише як обставину, що обтяжує відповідальність, але й як необхідність допомогти цій категорії жінок вилікуватися, повернутися до нормального життя.

Співвідношення чоловічої і жіночої злочинності практично залишається відносно стабільним. Серед засуджених жінок майже 80 % [1, с. 7] становлять такі, що постали перед судом уперше, що підтверджує наявність особливої проблеми впливу на поведінку жінок несприятливої, провокуючої ситуації, її загального психофізичного стану, залежності від поведінки іншої, важливої для неї особи. Вибіркові дослідження кількості судимостей у чоловіків і жінок, їх порівняння, надали можливість кримінологам України визначити певні тенденції щодо жіночого рецидиву. При невеликій кількості судимостей частка чоловіків значно перевищує частку жінок.

Дані щодо стану та тенденцій жіночої злочинності в Україні доводять, що найбільшу питому вагу складають жінки, які вчиняють корисливі посягання на власність, злочини проти особи у сімейно-побутовій сфері, пов’язані із незаконними діями із наркотичними засобами. Так, більше ніж кожна третя засуджена, яка перебуває в місцях позбавлення волі, відбуває покарання за крадіжку, майже кожна п’ята – за вбивство.

Можна зробити **висновок**, що, досліджуючи криміналістичні концепції, категорію засуджених жінок, ми маємо можливість встановити найбільш значущі, кримінально-правові аспекти, що визначають стан і тенденції реалізації кримінальної відповідальності жінок як суб’єктів тих кримінальних правопорушень, які становлять підвищену небезпеку для суспільства.

Список використаних джерел

1. Еникеев М. И. Основы общей и юридической психологии: Учебник для вузов. М.: Юристъ, 1996. 631 с.

2. Ломброзо Чезаре. Женщина-преступница или проститутка. Андронум, 2021. 216 с.

3. Статут Великого князівства Литовського 1529 р. / За ред.: С. Ківалова, П. Музиченька, А. Панькова. Одеса. Юрид. літ-ра, 2002. 462 с.

4. Тацій М. С. Кримінологічний аналіз кримінальної агресії. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2013. № 3. С. 164–170.

5. Тимошенко В. І. Агресивна поведінка: її сутність та причини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 6. С. 55–63.

УДК 340

Микита Мажара,
студент 1 курсу спеціальності «Право»
Одеського інституту МАУП

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент,
професор МКА, професор кафедри правових дисциплін
Одеського інституту МАУП О. І. Домбровський

ЮРИДИЧНІ ФАКТИ, ПРЕЗУМПЦІЇ ТА ФІКЦІЇ

Анотація. *Розглянуто концепцію юридичних фактів, презумпцій та фікцій, їх розуміння та важливість для юристів та громадян, що мають право знати про юридичні принципи, які впливають на їхні права та обов'язки.*

Abstract. *The concept of legal facts, presumptions and fictions, their understanding and importance for lawyers and citizens who have the right to know about legal principles that affect their rights and obligations are considered.*

Вступ. Актуальність теми полягає в тому, що ці концепції є основними елементами правової системи, використовуються в судовій практиці, законодавчій діяльності та захисті прав громадян. Розуміння юридичних фактів, презумпцій та фікцій є важливим для правознавців, юристів, суддів та громадян, оскільки вони впливають на виникнення, зміну та захист правових відносин.

Постановка проблеми. Дослідження спрямоване на розкриття сутності, особливостей та значення юридичних фактів, презумпцій та фікцій у формуванні, тлумаченні та застосуванні правових норм, розуміння їх ролі в забезпеченні рівності сторін у судовому процесі, захисті прав та свобод громадян, встановленні фактів істинності, винуватості, володіння тощо. Для студентів, що вивчають Теорію держави і права, ця тема є однією з фундаментальних.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття, класифікацію і значення юридичних фактів досліджували О. Басай, С. Бостан, А. Завальний, Г. Кикоть, А. Коструба, О. Мельник, В. Протасов та інші науковці. Серед презумпцій детально проаналізована презумпція невинуватості, її дослідили В. Бобік, Е. Голодницький, Л. Краснорyцька, О. Котуха, Т. Мирошниченко,

Н. Сенченко та інші. Правові фікції досліджували О. Бібік, І. Борщевський, О. Величко, І. Зеленко, О. Уляновська, О. Явор та інші дослідники. Разом з тим питання залишається актуальним і практично важливим.

Метою дослідження є аналіз теоретичних засад, концепцій та ролі цих юридичних явищ у системі держави і права, значення практичного застосування в українській правовій практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз питання показує, що важливість концепції «Юридичні факти, презумпції та фікції» в правовій науці та практиці полягає в наступному:

Встановлення фактів: Юридичні факти допомагають встановлювати обставини, на яких базується правове регулювання. Вони можуть бути ключовими елементами вирішення юридичних справ, визначення прав та обов'язків сторін, встановлення відповідальності та інше. Важливість юридичних фактів полягає в тому, що вони є основою для правових рішень та дій, які мають вплив на правові відносини між особами.

Розподіл доказового тягаря: Презумпції визначають, яка сторона має встановлювати наявність чи відсутність певного факту. Вони можуть впливати на розподіл доказового тягаря між сторонами спору. Важливість презумпцій полягає в тому, що вони сприяють вирішенню справ шляхом зменшення необхідності доводити факти у судовому порядку, що сприяє ефективності та рівності перед законом.

Сприяння правосуддю та справедливості: Аналізовані концепції впливають на забезпечення принципів правосуддя та справедливості. Юридичні факти і презумпції допомагають забезпечити належний процес прийняття правових рішень, розподіл доказового тягаря, врахування можливих обставин та встановлення фактів, що допомагає забезпечити справедливість рішень та відносин між сторонами.

Вплив на правову практику та розвиток права: Концепції «Юридичні факти, презумпції та фікції» впливають на правову практику та розвиток права. Вони є важливими елементами правової системи, які допомагають вирішувати правові спори, встановлювати права та обов'язки сторін, регулювати відносини між особами. Врахування цих концепцій сприяє розвитку правової науки та створенню нових правових інструментів, що відповідають сучасним вимогам суспільства.

Забезпечення правової впевненості: Аналізовані концепції допомагають забезпечити правову впевненість, яка є важливим елементом правової системи. Вони дозволяють сторонам управляти ризиком, розраховувати на наявність певних фактів та презумпцій, що сприяє передбачуваності та стабільності правових відносин.

Вплив на рівень захисту прав та інтересів: Концепції «Юридичні факти, презумпції та фікції» можуть мати важливий вплив на рівень захисту прав та інтересів різних сторін. Вони можуть забезпечувати захист слабших сторін, допомагати уникати надмірного доказування, забезпечувати рівні умови вирішення спорів, а також забезпечувати захист прав та інтересів держави [1; 3].

Отже, аналізовані концепції мають велике значення в правовій науці та практиці, допомагаючи встановлювати факти, розподіляти доказовий тягар, забезпечувати справедливість, впливати на правову впевненість та рівень захисту прав та інтересів. Вони є необхідними інструментами в правовій системі, які допомагають регулювати правові відносини, вирішувати правові спори.

Концепція «Юридичні факти» як підстави виникнення, зміни чи припинення правовідносин, що можуть бути у формі діяння (дія чи бездіяльність – законні чи протиправні) чи події, що не залежить від суб’єктів, дозволяє встановлювати обставини, які мають юридичне значення, та визначати правові наслідки на підставі цих фактів. Вона допомагає визначати обов'язки та права сторін у правових відносинах, розподіляти доказовий тягар та забезпечувати об'єктивність вирішення спорів [4, с. 184].

Презумпції, зі свого боку, є правовими припущеннями, які допомагають встановлювати певні факти без необхідності доказувати їх. Вони сприяють економії часу та ресурсів, забезпечують захист слабших сторін та забезпечують передбачуваність правових наслідків. Презумпція (лат. Presumptio) - це припущення про наявність чи відсутність певних фактів, засноване на зв'язку між передбачуваними фактами і фактами готівкою. В основі презумпцій лежить соціальний досвід, багаторазово перевірене практикою знання про те, що презумпція – типовий, ймовірний за даних умов факт.

Правова презумпція має такі характерні риси:

1) прямо або побічно закріплюється в праві;

2) у будь-якому випадку має значення для правового регулювання;

3) викликає правові наслідки, якщо вона є незаперечною в силу закону або спростована в процесі вирішення справи.

Юридична презумпція – це підтверджене правозастосовчою практикою припущення про наявність чи відсутність юридично значимих явищ. Найдавнішою юридичною презумпцією є презумпція знання права і закону: передбачається, що всі повинні знати писаний закон. Ця презумпція була сформульована і застосовувалася ще в римському праві (ignorantia legis neminem excusat – незнання закону нікого не вибачає). Без такого юридичного припущення було б взагалі неможливо застосувати правову норму, вирішити те чи інше юридичне питання.

Важливою юридичною презумпцією є презумпція невинності обвинуваченого в кримінальному процесі: кожен обвинувачуваний у скоєнні злочину вважається невинним, поки його винність не буде доведена у передбаченому законом порядку і встановлена вироком суду, що набрав законної сили. При цьому обвинувачений не зобов'язаний доводити свою невинуватість: його провину повинен довести обвинувач. Презумпція невинності обвинуваченого в кримінальному процесі закріплена в законодавстві.

У цивільному процесі діє зворотна презумпція: презумпція винності несправного боржника (боржник, що не виконав своє зобов'язання, вважається винним у невиконанні, поки не доведе протилежне). Презумпції, таким чином, тісно пов'язані з процесом доказування і з розподілом тягаря доведення.

Юридичні презумпції бувають загальправові і галузеві. Загальноправовою є презумпція знання опублікованих законів. Прикладом галузевої презумпції може служити презумпція вини власника джерела підвищеної небезпеки у разі заподіяння їм шкоди [2].

Фікції, у свою чергу, можуть використовуватися в правовій системі для створення вигляду фактів, які не існують насправді, з метою досягнення певних правових наслідків. Вони можуть використовуватися для регулювання складних або неоднозначних відносин, але вимагають відповідної обґрунтованості та обмеженого застосування.

До таких же феноменів правової дійсності, які, не будучи юридичними фактами, проте можуть породжувати юридичні наслідки, відносяться і правові фікції (лат. Fictio – «вигадка, вимисел»). Німецький правознавець Рудольф фон Ієрінга (1818-1892) образно

характеризував правові фікції як «юридичну брехню, освячену необхідністю», як «технічний обман». Під правовою фікцією розуміється положення, яке насправді не існує, але яким право додало значення факту. У римському праві, наприклад, була фікція про визнання «по вимислу» іноземця римським громадянином, якщо він виступав позивачем або відповідачем у цивільних угодах. У французькому праві існує фікція, яка говорить: якщо дружина і чоловік загинули одночасно, першим загиблим вважається чоловік. Ця фікція необхідна для того, щоб встановити чіткий порядок спадкування. В українському цивільному праву днем смерті людини, оголошеної померлою, вважається день набрання законної сили рішенням суду про оголошення її померлою. Таким чином, правові фікції, як і правові презумпції, усувають невизначеність у правових відносинах, вносять чіткість і стабільність в правове регулювання [2].

Загалом, концепції «Юридичні факти, презумпції та фікції» важливі для правової системи, оскільки вони сприяють розумному та справедливому вирішенню правових спорів, забезпечують ефективність правосуддя, забезпечують захист прав та інтересів сторін та забезпечують правову впевненість та стабільність у правовій системі. Вони допомагають забезпечити рівновагу між різними інтересами та забезпечують передбачуваність правових наслідків, що є важливим аспектом правової держави. Концепції, досліджені нами, використовуються в різних галузях права, включаючи цивільне право, кримінальне право, адміністративне право, господарське право та інші галузі, і мають велике значення для правової практики та розробки правових рішень.

Крім того, ці концепції можуть змінюватися з часом, відповідно до розвитку суспільства, змін у соціальних, економічних, технологічних та інших обставинах. Вони можуть бути переглянуті, модифіковані або вдосконалені, щоб відповідати новим реаліям та потребам суспільства. Важливо, щоб ці концепції були відповідними, справедливими та відповідали принципам правової держави. Вони допомагають встановлювати юридичні наслідки на підставі фактів, забезпечують захист прав сторін та сприяють розвитку правової держави.

Висновок. Концепції «Юридичні факти, презумпції та фікції» відіграють важливу роль у правовій системі, забезпечуючи стабільність, справедливість та ефективність правових відносин. Вони допомагають встановлювати юридичні наслідки на підставі фактів,

сприяють розвитку правової держави та вирішенню правових спорів. Однак, вони можуть змінюватися з часом, відповідно до розвитку суспільства, і важливо, щоб вони відповідали принципам правової держави та враховували інтереси всіх сторін.

Список використаних джерел

1. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 243–344.
2. Бабін І. І. Презумпції та фікції в податковому праві. Навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2009. С. 32–59.
3. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с.
4. Волинка К. Г. Теорія держави і права: Навч. посіб. К.: МАУП, 2003. С. 160–162.

ЗМІСТ

Вступне слово від редакційної колегії 3

РОЗДІЛ 1. Місце і роль соціально-гуманітарних наук у розвитку суспільства. Освіта в XXI столітті ……17

1. Домбровська Л. Ф., Домбровський О. І., Нерубасська А. О. Становлення наукового світогляду студентів та роль в ньому викладачів (з досвіду роботи)……18
2. Нерубасська А. О. До питання про резильєнтність під час війни…..22
3. Перова Л. В. Роль міжнародної відповідальності держав у забезпеченні стабільного функціонування міжнародної системи……..26
4. Каракасіді О. Ф., Кучер Н. Розвиток жіночого підприємництва в Німеччині як приклад для України……36
5. Кузнєцов М. С. Огляд деяких законодавчих змін для аграрного бізнесу під час війни ……...41
6. Кокорєв О. В. Проблеми якості демократії Литви ……..48
7. Іванов О. Кілька слів про актуальність боротьби з корупцією в дослідженні CEPR «Відбудова України: принципи та політика» (англійською і російською)…….....52
8. Пархоменко О. В. До питання про соціальний час у контексті «Філософії історії» Гегеля …….59
9. Пєров А. П. Правове регулювання та трансформації розвитку державної служби України та системи її професійного навчання ……75
10. Рєпнова Т. П. Его в процесі індивідуації на онтогенетичних етапах розвитку ……...84
11. Коломієць І. С., Раєвич К. С., Васильєва О. Фактори психологічного стресу ……...92
12. Закалик Г. М., Шувар Н. М., Лобода М. М. Особливості розвитку Я-концепції молодших школярів в умовах сьогодення ……..99
13. Золотарьова О. А. Про недоцільність скасування Господарського кодексу України ……109
14. Бальбуза О. М. Супервізія як метод супроводу професійної діяльності педагогів ……..122
15. Асєєв Р. О. Міжнародні стандарти у сфері виконання покарань і поводження із засудженими ……128

16. Асєєв Р. О. Застосування даних психології в ході проведення допиту ……132
17. Кривцов А. О. Роль параюристів системи безоплатної правової допомоги у розвитку муніципального права в умовах воєнного стану на прикладі міста Миколаєва……...138
18. Золотарьова К. С. Авторське право на зображення в наукових публікаціях (Європа, США, країни Східної Азії)……...143
19. Боган С. М. Соціальна допомога населенню, військовополоненим та біженцям на окупованій німецькими військами території України в 1941–1944 роках ……...149
20. Кузнецова А. В., Шелепун Є. В. Штучний інтелект та еволюція мозку: допомога чи загроза людству? ……156
21. Коломієць І. С., Віншель Ю. В. Сліпа уява: що таке афантазія ….160

РОЗДІЛ 2. Дослідження проблем сучасного управління, ринку, економіки та екології ……165

1. Марущак В. П. До питання стратегій державного управління в сфері економіки ……...166
2. Лисюк В. М., Лозова Т. П. Відтворення повоєнної економіки на засадах селективного регулювання та політики імпортозаміщення…174
3. Капітон А. М. Аналіз програмних продуктів для розробки мобільних додатків (англійською) …….184
4. Колодинський С. Б., Крамський С. О. Портфельне управління інфраструктурними проєктами у сфері водного транспорту у повоєнний час ……...190
5. Захарченко О. В., Крамський С. О. Перспективи і механізми впровадження політики селективного регулювання з імпортозаміщення у повоєнний час ……205
6. Чукурна О. П, Сноз О. М. Цифрові технології в маркетингу ……..224
7. Мінакова С. М., Мінакова О. О. Органіка: сучасні тенденції та перспективи розвитку в Україні та світі ……228
8. Топалова І. А. Виявлення структурних диспропорцій ресурсного забезпечення підприємницького сектору ……...233
9. Кузнєцова О. В., Рибак О. М., Аргірова М. П. Ціноутворення продуктів харчування під час війни ……...242
10. Крамський С. О., Бурдейний В. А. Методологія системи ефективності стимулювання праці на підприємствах ……...247

11. Чукурна О. П., Сноз О. М., Маленька К. Є. Сучасні методи управління персоналом ……264
12. Радова О. В., Зеленько Ю. В. Ринок: сутність, функції та умови формування ……...269
13. Мамай Н. М. Мобільність трудових ресурсів у контексті соціально-економічних перетворень ……276
14. Радова О. В., Глущенко Д. С., Запорожець Г. О. Система національних рахунків та її показники ……...286

РОЗДІЛ 3. Аспірантські та студентські наукові публікації……...291

1. Домбровський О. Я. Актуальність та сучасні виклики забезпечення репродуктивних прав людини ……292
2. Ющук М. О. Аналіз інвестиційних потоків до України під час війни……296
3. Русавська Н. В. Нові виклики трудової міграції в умовах сучасної агресії росії проти України ……...299
4. Недобуга Ю. І. Нинішній етап інтеграції України в ЄС ……...302
5. Воронко Н. О. Міжнародно-правові механізми притягнення до відповідальності росії за міжнародні злочини в Україні ……..306
6. Сапега П. Р. Аналіз проблеми соціального впливу ……...312
7. Поплавська П. О. Безвідповідальність та безкарність як початок кінця людяності та людства ……...317
8. Мошенська О. С. Проблема агресії в сучасній психології та психіатрії: теоретичний аналіз ……322
9. Лазуткіна О. І. Соціально-психологічні особливості поведінки співробітників організації в умовах змін ……...327
10. Кедич В. Ю. Становлення поняття емпатія в психології ……332
11. Полєтаєва К. С. Соціально-психологічна проблема в історії психології ……...340
12. Д'ячук В. М. Психологічні наслідки необмеженого використання соціальних мереж дітьми ……352
13. Терешко Н. С. Дослідження міжособистісних (подружніх) відносин із використанням методології транзактного аналізу ……358
14. Гузь А. А. Кримінологічні концепції щодо співвідношення соціального та біологічного в жіночій злочинності ……...363
15. Мажара М. В. Юридичні факти, презумпції та фікції ……368

THE CONTENTS

Introductory article 3

THE 1 SECTION. The place and role of social and humanitarian sciences in the development of society. Education in the 21st century ……..17

1. Dombrovs'ka L. F., Dombrovs'kii O. I., Nerubass'ka A.O. Formation of students' scientific outlook and the role of teachers in it (from work experience)…….18
2. Nerubass'ka A. O. To the question of resilience during the war.....22
3. Perova L. V. The role of international responsibility of states in ensuring the stable functioning of the international system…….26
4. Karakasidi O. F., Kucher N. Development of female entrepreneurship in Germany as an example for Ukraine ……36
5. Kuznetsov M. S. Review of some legislative changes for agrarian business during the war ……...41
6. Kokorev O. V. Problems of the quality of Lithuanian democracy ……...48
7. Ivanov O. A few words about the relevance of the fight against corruption in the CEPR study "Reconstruction of Ukraine: principles and policies" (in English and Russian)…….52
8. Parkhomenko O. V. To the question of social time in the context of Hegel's "Philosophy of History" ……...59
9. Perov A. P. Legal regulation and transformations of the development of the civil service of Ukraine and its professional training system …….75
10. Repnova T. P. Ego in the process of individuation at the ontogenetic stages of development ……..84
11. Kolomiets I. S., Raevich K. S., Vasylieva O. Factors of psychological stress …….92
12. Zakalyk H. M., Shuvar N. M., Loboda M. M. Features of the development of the self-concept of younger school pupils in today's conditions ……..99
13. Zolotarova O. A. On the inexpediency of canceling the Economic Code of Ukraine ……...109
14. Balbuza O. M. Supervision as a method of supporting the professional activity of teachers ……..122
15. Aseev R. O. International standards in the field of execution of punishments and treatment of convicts ……..128

16. Aseev R. O. The application of psychological data during interrogation…….132
17. Kryvtsov A. O. The role of paralegals of the free legal aid system in the development of municipal law under martial lawon the example of the city of Mykolaiv ……138
18. Zolotarova K. S. Copyright for images in scientific publications (Europe, USA, East Asian countries)…….143
19. Bogan S. M. Social assistance to the population, prisoners of war and refugees in the territory of Ukraine occupied by German troops in 1941–1944 ……149
20. Kuznetsova A. V., Shelepun E. V. Artificial intelligence and brain evolution: help or threat to humanity? ……156
21. Kolomiets I. S., Vinshel Yu. V. Blind imagination: what is aphantasia……160

THE 2 SECTION. Study of the problems of modern management, market, economy and ecology …….165

1. Marushchak V. P. On the issue of state management strategies in the field of economy …….166
2. Lysyuk V. M., Lozova T. P. Reconstruction of the post-war economy based on selective regulation and import substitution policy……..174
3. Kapiton A. M. Analysis of software products for the development of mobile applications (in English) …….184
4. Kolodyns'kyi S. B., Krams'kyi S. O. Portfolio management of infrastructure projects in the field of water transport in the post-war period.……...190
5. Zakharchenko O. V., Krams'kyi S. O. Prospects and mechanisms of implementation of the policy of selective regulation of import substitution in the post-war period …….205
6. Chukurna O. P, Snoz O. M. Digital technologies in marketing …….224
7. Minakova S. M., Minakova O. O. Organics: Current trends and perspectives development in Ukraine and the world ……..228
8. Topalova I. A. Identification of structural disproportions in resource provision of the entrepreneurial sector ……...233
9. Kuznetsova O. V., Rybak O. M., Argirova M. P. Pricing of food products during the war …….242
10. Krams'kyi S. O., Burdeiniy V. A. Methodology of the efficiency system of labor stimulation at enterprises ……..247

11. Chukurna O. P., Snoz O. M., Malenka K. Eu. Modern methods of personnel management ……...264
12. Radova O. V., Zelenko Yu. V. Market: essence, functions and conditions of formation ……269
13. Mamay N. M. Mobility of labor resources in the context of socio-economic transformations ……...276
14. Radova O. V., Glushchenko D. S., Zaporozhets G. O. The system of national accounts and its indicators ……286

THE 3 SECTION. Scientific publications of graduate students and students……...291

1. Dombrovsky O.Ya. Relevance and modern challenges of ensuring human reproductive rights……...292
2. Yushchuk M. O. Analysis of investment flows to Ukraine during the war years ……296
3. Rusavs'ka N. V. New challenges of labor migration in the conditions of modern Russian aggression against Ukraine.....299
4. Nedobuga Yu. I. The current stage of Ukraine's integration into the EU……302
5. Voronko N. O. International legal mechanisms for holding Russia accountable for international crimes in Ukraine ……306
6. Sapega P. R. Analysis of the problem of social influence ……..312
7. Poplavs'ka P. O. Irresponsibility and impunity as the beginning of the end of humanity and humanity……...317
8. Moshens'ka O. S. The problem of aggression in modern psychology and psychiatry: theoretical analysis ……...322
9. Lazutkina O. I. Socio-psychological features of the behavior of the employees of the organization in the conditions of changes ……..327
10. Kedych V. Yu. Formation of the concept of empathy in psychology...332
11. Poletayeva K. S. A socio-psychological problem in the history of psychology ……..340
12. Dyachuk V. M. Psychological consequences of unlimited use of social networks by children……...352
13. Tereshko N. S. Research of interpersonal (marital) relations using the methodology of transactional analysis ……...358
14. Guz A. A. Criminological concepts of the relationship between social and biological in female criminality……363
15. Mazhara M. V. Legal facts, presumptions and fictions ……368

Текст українською та англійською мовами.

Перспективні напрями розвитку наукової думки в XXI столітті: *Зб. наук. праць за матеріалами V Міжн. наук.-практ. конф. до Дня науки України з нагоди 25-річчя Одеського інституту МАУП* (19 травня, 2023 р., м. Одеса) / Міжрег. Академія управління персоналом. Одеськ. ін-т; ДУ «Інститут ринку і ек.-екол. досліджень НАН України»; Międzynarodowa Akademia Nauk Stosowanych w Łomży (Rzeczpospolita Polska); Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку: Факультет Бізнесу та соціальних комунікацій, кафедра Економіки та цифрового бізнесу, кафедра Міжнародних відносин, суспільних комунікацій та IT- права. Одеса: Лерадрук, 2023. 381 с.

Анотація англійською мовою:

PrJSC "Institution of higher education "Interregional Academy of Personnel Management" (IRAPM)
Odesa Institute
State institution "Institute of Market and Economic and Environmental Research of the National Academy of Sciences of Ukraine"
International Academy of Applied Sciences in Lomza (Republic of Poland)
Międzynarodowa Akademia Nauk Stosowanych w Łomży (Rzeczpospolita Polska)
State University of Intellectual Technologies and Communication:
Faculty of Business and Social Communications
Department of Economics and Digital Business
Department of International Relations, Public Communications and IT Law

Prospective directions of the development of scientific thought in the 21st century: *Collection. of science works based on the materials of the V International science and practice conf. to the Science Day of Ukraine on the occasion of the 25th anniversary of the Odesa Institute of IRAPM* (May 19, 2023, Odesa) / Interreg. Academy of personnel management. Odessa Institute; State University "Institute of Market and Eco-Ecology researches of the National Academy of Sciences of Ukraine"; Międzynarodowa Akademia Nauk Stosowanych w Łomży (Rzeczpospolita Polska); State University of Intellectual Technologies and Communications: Faculty of Business and Social Communications, Department of Economics and Digital Business, Department of International Relations, Public Communications and IT Law. Odesa: Leradruk, 2023. 381 p.

UDC 001.18/.89+330.1“21”

Recommended for publication by the Academic Council of the Odesa Institute of IAPM" (pr. No 2 dated 04/28/2023)

Reviewers:

Olena Knyazeva, doctor of economic sciences, professor, professor of the department of economics and digital business of the State University of Intellectual Technologies and Communications (Odesa)

Yuliya Aseeva, doctor of psychological sciences, associate professor, head of the department of language and psychological and pedagogical training of the Odessa National University of Economics

Ihor Dryshlyuk, candidate of legal sciences, associate professor of the department of criminal law, process and criminology of I. I. Mechnikov Odesa National University, professor of the International Personnel Academy

Editorial board:

Olena Karakasidy, candidate of sciences in public administration, doctor of philosophy in the field of law, associate professor, professor of the International Personnel Academy, director of the Odesa Institute IRAPM

Oleksandr Kaplya, Doctor of Legal Sciences, Senior Researcher, Professor of the Department of Legal Disciplines of the Odesa Institute IRAPM

Alla Nerubass`ka, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of General Scientific, Social and Behavioral Disciplines of the Odesa Institute IRAPM

Ireneusz Zhukovski, doctor of engineering, vice-rector for development, promotion and EU funds of the International Academy of Applied Sciences in Lomza (Republic of Poland)

Zoya Sharlovich, candidate of pedagogical sciences, adjunct, specialist of the International Academy of Applied Sciences in Lomza (Republic of Poland)

Iryna Topalova, candidate of economic sciences, associate professor, corresponding member of the Academy of Economic Sciences of Ukraine, professor of the International Personnel Academy, senior researcher of the State Institution "Institute of Market and Economic and Environmental Research of the National Academy of Sciences of Ukraine"

Viktor Pyokhov, candidate of legal sciences, associate professor, head of the department of legal disciplines of the Odesa Institute IRAPM, professor of the International Personnel Academy

Olena Zolotarova, associate professor of the department of legal disciplines of the Odesa Institute IRAPM, adjunct professor of the International Personnel Academy, compiler of the collection, literary editor

Reports are submitted according to the original manuscript in Ukrainian, Polish or English.

The collection is intended for economists, managers, lawyers, political scientists, civil servants, psychologists, other specialists, scientific and scientific-pedagogical workers, postgraduates, masters and students.

Для листів – ОІ МАУП: вул. Чорноморського козацтва, 19, м. Одеса, інд. 65003, e-mail: lenazolotaryova@ukr.net

Наукове видання

МАУП

Перспективні напрями розвитку наукової думки в XXI столітті

ДО 25-РІЧЧЯ ОДЕСЬКОГО ІНСТИТУТУ МАУП

Збірник наукових праць за матеріалами V Міжнародної науково-практичної конференції до Дня науки України 19 травня 2023 р.

Літературний редактор, упорядник, оригінал-макет – О. А. Золотарьова
Фото на обкладинці – з фотоархіву редакції збірника; малюнки – з Інтернет
***Електронний варіант збірника** – на сайті Одеського інституту: http://odesa.maup.com.ua/about-institute/naukova-robota/*
В умовах воєнного стану випуск збірника здійснено обмеженим тиражем.
Підписано до друку – 05.05.2023 р.
Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний. Формат 60Х80/16
Ум. друк. арк. 22,5
Зам. № 12. Тираж 30 пр.

Видавництво ТОВ «Лерадрук»
Свідоцтво ДК № 2645 від 11.10.2006 р.
Адреса – вул. Європейська, 44, м. Роздільна, Одеська область, інд. 67400.
Тел./факс – (04853) 31497, 32460
e-mail: leradruk@gmail.com